Nader zicht op Migranten zonder Verblijfsrecht: een diverse groep met uiteenlopende zorgen

Ilse van Liempt, Universiteit Utrecht

Jing Hiah & Mieke Kox, Erasmus Universiteit Rotterdam

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van het WODC.

September 2026

Begeleidingscommissie

Voorzitter: Jochem Tolsma (Radboud Universiteit)

Leden:
Emma Kempers (Ministerie van Justitie en Veiligheid)
Tessa van Loenen (Radboud UMC)
Casper van Nassau (Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum)
Leen Sterckx (Sociaal en Cultureel Planbureau)

Dankkwoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen met medewerking van Leanna Cobanovic, Sarah Ebrahem en Lara Slebos Perez. Zij hielpen met de literatuurstudie, de interviews met Surinaamse vrouwen en gezinnen met kinderen en de analyse van de data. Daarnaast heeft Sarah meegeschreven aan het hoofdstuk over Surinaamse vrouwen en Leanna aan het hoofdstuk over gezinnen met kinderen. We willen hen bedanken voor hun inzet. Ook de Surinaamse vrouwen en gezinnen danken we voor hun bereidheid om met ons te praten en dit onderzoek mogelijk te maken. We realiseren ons dat het een grote stap voor hen was om met ons in gesprek te gaan, dus we zijn hen dankbaar dat ze deze stap hebben durven zetten en zo inzicht hebben willen bieden in hun dagelijkse leven en de problemen die zij ervaren. Daarnaast zijn we dankbaar voor de medewerking en inzet van alle experts die we spraken, in een tijd waarin strafbaarstelling van zowel onrechtmatig verblijf als hulp aan mensen zonder verblijfsrecht dreigde. Dat zorgde bij hen voor angst en extra werkdruk. Tot slot willen we de begeleidingscommissie bedanken voor hun constructieve feedback en het meedenken en tegenlezen.

Table of Contents

Dankwoord 2

Samenvatting (Nederlands) 7

Summary (English) 11

Hoofdstuk 1: Inleiding: Migranten zonder verblijfsrecht in Nederland 15

1.1. Aanleiding en doel van het onderzoek 15

1.2. Onderzoeksvragen 15

1.3. Terminologie 16

1.4. Beleidsmatige en juridische context 17

1.5. Literatuuronderzoek en twee casestudies 18

1.5.1. Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht in Nederland 20

1.5.2. Gezinnen zonder verblijfsrecht met minderjarige kinderen 20

1.6. Ethiek en Compensatie 21

1.7. Leeswijzer 22

Hoofdstuk 2: Werk, inkomen en rondkomen 24

2.1. Inleiding 24

2.2. Recht op werk: van witte illegalen naar de Koppelingswet 24

2.2.1. Strafbaarstelling, toezicht op illegale tewerkstelling en arbeidsrechten 25

2.2.2. Regeling Dienstverlening aan Huis en ILO Domestic Workers Conventie 189 26

2.2.3. Rechten als slachtoffers van mensenhandel 27

2.3. Literatuurstudie en expertinterviews 27

2.3.1. Sectoren en type werk 29

2.3.2. Werkverbanden, voorwaarden en omstandigheden 32

2.3.3. Het vinden van werk, sociale mobiliteit en werkloosheid 33

2.4. Conclusie 38

Hoofdstuk 3: Huisvesting 40

3.1. Inleiding 40

3.2. Recht op huisvesting 40

3.3. Literatuurstudie en expertinterviews 42

3.3.1. Onderdak in de kerk, de kraakscene of bij familie en vrienden 43

3.3.2. Dakloosheid 44

3.3.3. Maatschappelijke opvang en gemeentelijke verschillen 45

3.3.4. Selectie naar doelgroepen binnen de maatschappelijke opvang 46
3.4. Conclusie 47
Hoofdstuk 4: Gezondheidszorg 48
4.1. Inleiding 48
4.2. Recht op gezondheidszorg 48
4.3. Literatuurstudie en expertinterviews 48
4.3.1. Belemmeringen bij toegang tot gezondheidszorg 49
4.3.2. Algemene en specifieke gezondheidsproblemen 50
4.3.3. Gezondheidsuitdagingen voor kinderen 52
4.3.4. Gezondheidsuitdagingen voor vrouwen 52
4.3.5. Gezondheidsuitdagingen voor ouderen 53
4.3.6. Gezondheidsuitdagingen voor transgenders 54
4.4. Lokale initiatieven om toegang tot zorg te verbeteren 54
4.5. Conclusie 55
Hoofdstuk 5: Onderwijs en scholing 56
5.1. Inleiding 56
5.2. Recht op onderwijs 57
5.3. Literatuurstudie en expertinterviews 58
5.3.1. Barrières voor minderjarigen 58
5.3.2. Middelbaar Beroepsonderwijs 61
5.3.3. Toegang tot onderwijs voor 18-plussers 61
5.3.4. Dreamers en andere initiatieven voor het hoger onderwijs 62
5.4. Conclusie 63
Hoofstuk 6: Sociale relaties 64
6.1. Inleiding 64
6.2. De juridische context rondom het formaliseren van sociale relaties 65
6.3. Literatuurstudie en expertinterviews 67
6.3.1. Sociale relaties als vangnet 67
6.3.2. De beschikbaarheid van alternatieve vangnetten 68
6.3.3. De keerzijde van het sociale netwerk 70
6.3.4. Angst binnen (in)formele netwerken door voornemen tot strafbaarstelling 73
6.4. Conclusie 74

Hoofstuk 7: Toezicht en terugkeer 75
7.1. Inleiding 75
7.2. De juridische context rondom toezicht en terugkeer 76
7.3. Literatuurstudie en expertinterviews 78
7.3.1. Negatieve ervaringen met vreemdelingentoezicht 79
7.3.2. Impact van vreemdelingentoezicht op migranten 81
7.3.3. Veilige aangifte van slachtofferschap 83
7.3.4. Moeilijkheden om terugkeer te realiseren 85
7.3.5. Spanningsveld landelijke en lokale overheid 88
7.4. Conclusie 90
Hoofdstuk 8: Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht 91
8.1. Inleiding: Surinaamse migratie naar Nederland: een perspectief op koloniale migratie en de rol van gender en ras 91
8.2. Verantwoording casestudie Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht 93
8.3. Aanpak veldwerk en beschrijving onderzoeksgroep 95
8.3.1. Achtergrondinformatie interviews en respondenten 95
8.4. Inzichten uit veldwerk 96
8.4.1. Motieven voor overkomst en reflecties op huidige ongedocumenteerde status 96
8.4.2. Arbeid en inkomenspositie van de vrouwen 98
8.4.3. Huisvesting 100
8.4.4. Gezondheid en toegang tot zorg 103
8.4.5. Sociale relaties 105
8.4.6. Toezicht en handhaving 108
8.5. Conclusie 111
Hoofdstuk 9: Een gezinsperspectief op leven zonder verblijfsrecht 113
9.1. Inleiding: gezinnen zonder verblijfsrecht buiten beeld van de overheid 113
9.2. Verantwoording casestudie gezinnen zonder verblijfsrecht 114
9.3. Aanpak veldwerk en beschrijving onderzoeksgroep 115
9.4. Inzichten uit het veldwerk 117
9.4.1. Bewustzijn van het gebrek aan verblijfsrecht 117
9.4.2. Werk, inkomen en rondkomen 120
9.4.3. Huisvesting 122

9.4.4. Gezondheid en toegang tot zorg 124
9.4.5. Onderwijs 126
9.4.6. Sociale relaties 127
9.4.7. Terugkeer en toezicht 129
9.5. Conclusie 131
Hoofdstuk 10: Conclusie, implicaties en beleidssuggesties 132
10.1. Diverse samenstelling en specifieke zorgen 132
10.1.1. De samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht 132
10.1.2. Specifieke subgroepen migranten zonder verblijfsrecht 134
10.1.3. Omgaan met zorgen en behoeften 135
10.1.4. Beleidsmatige aanknopingspunten 136
10.2. Implicaties en beleidssuggesties 138
10.2.1. Het borgen van rechten van migranten zonder verblijfsrecht 138
10.2.2. Mogelijkheden tot regularisering 140
10.2.3. Gedifferentieerd beleid voor migranten zonder verblijfsrecht 141
Literatuurlijst 142
Bijlage 1: Topic lijst expertintervhiews 165
Bijlage 2: Overzicht Respondenten: Expertinterviews 167
Bijlage 3: Flyer casestudie Surinaamse vrouwen zonder rechtmatig verblijf 168
Bijlage 4: Informatiebrief casestudie Surinaamse vrouwen 169
Bijlage 5: Flyer casestudie gezinnen zonder rechtmatig verblijf 170
Bijlage 6: Topic lijst casestudies 171
Bijlage 7: Begrippenlijst 174

Samenvatting (Nederlands)

Diversiteit onder migranten zonder verblijfsrecht

Op verzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC) heeft de Universiteit Utrecht (Sociale Geografie en Planologie), in samenwerking met de Erasmus Universiteit Rotterdam (*Law, Society & Crime*), onderzoek gedaan naar diversiteit binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht. De aanleiding van dit onderzoek is de behoefte aan meer inzicht in de diversiteit van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland, zodat onderbelichte aspecten, zorgen en behoeften kunnen worden geïdentificeerd. Dit biedt aanknopingspunten voor gerichter beleid op het tegengaan van problemen en het voorkomen van knelpunten voor migranten en de samenleving.

De eerste fase van het onderzoek bestond uit een gestructureerde literatuurstudie naar diversiteit binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht en de zorgen en behoeften die bij hen spelen. We hebben deze studie aangevuld met twintig interviews met experts die werken met migranten zonder verblijfsrecht binnen verschillende domeinen, zoals arbeid, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, het sociale domein en toezicht/terugkeer. Hierop volgde een tweede fase, bestaande uit casestudies over Surinaamse vrouwen enerzijds en gezinnen met kinderen zonder verblijfsrecht anderzijds. Voor elke casestudie zijn vijftien migranten geïnterviewd. Deze vragen stonden hierbij centraal:

- *Wat leert wetenschappelijke literatuur ons over **de samenstelling** van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland?*
- *Tegen welke **barrières** lopen migranten zonder verblijfsrecht aan bij hun participatie in de samenleving?*
- Welke ***specifieke subgroepen** onder migranten zonder verblijfsrecht zijn minder in beeld bij instanties?*
- *Welke **specifieke zorgen en behoeften** worden onderbelicht in het huidige beleid ten aanzien van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland?*

De samenstelling van de groep

Het aantal migranten zonder verblijfsrecht in Nederland wordt geschat tussen 16.955 en 23.175 personen (Van der Heijden et al., 2026). Binnen deze schattingen zijn jonge mannen afkomstig uit Albanië, Algerije en Marokko die asiel hebben aangevraagd sterk vertegenwoordigd. Voor deze schattingen worden echter politiegegevens gebruikt, waardoor de migranten zonder verblijfsrecht die buiten het zicht van politie en justitie blijven onderbelicht zijn. Onze literatuurstudie laat zien dat de groep migranten zonder verblijfsrecht diverser is dan schattingen over de grootte van de groep doen voorkomen. Bij de schattingen wordt enkel onderscheid gemaakt naar nationaliteit, leeftijd en geslacht. Andere studies laten zien dat er meer diversiteit bestaat op bijvoorbeeld het gebied van migratiemotief en leefomstandigheden. Bovendien lijken er meer vrouwen en minderjarigen in Nederland aanwezig te zijn dan deze schattingen doen vermoeden.

Een groot aantal binnen deze zeer diverse groep migranten zonder verblijfsrecht slaagt erin in hun eigen onderhoud te voorzien: zij vinden toegang tot de informele economie, verwerven een inkomen, regelen huisvesting en geven zo relatief zelfstandig vorm aan hun leven. Maar er is ook een groep die hier niet in slaagt, bijvoorbeeld omdat het hen niet (meer) lukt om werk te vinden in de informele economie, omdat ze ziek zijn of omdat ze door hun leeftijd niet meer kunnen werken. Zij kunnen geen zelfstandig inkomen (meer) genereren en raken afhankelijk van hun sociale netwerken en/of van maatschappelijke organisaties. Daarnaast is er ook een groep die zich in een tussenpositie bevindt, die afwisselend wel of niet in staat is zelfstandig het leven vorm te geven.

Bij politieke en maatschappelijke discussies ligt de nadruk doorgaans op migranten met een asielverleden. Doordat deze groep beter in beeld is bij instanties en maatschappelijke organisaties wordt deze groep ook vaker meegenomen in onderzoek.

Barrières

Alle geïnterviewde migranten hebben met elkaar gemeen dat zij tegen tal van restricties aanlopen vanwege het ontbreken van verblijfsrecht in Nederland. Ze mogen of kunnen niet (meer) werken, hebben geen recht op verzekeringen of uitkeringen, hebben alleen recht op medisch noodzakelijke zorg, en ervaren problemen bij de toegang tot onderwijs. Bovendien is het voor hen moeilijk om aanspraak te maken op rechten die zij volgens nationaal en internationaal recht wél hebben. Dit komt enerzijds door het risico op uitzetting bij contact met overheidsinstanties, anderzijds door het gebrek aan informatievoorziening over en borging van de rechten van migranten zonder verblijfsrecht. Zo is het voor migranten beangstigend en complex om rechten als nabetaling van onterecht ingehouden loon of ongedaan maken van onterecht verhoogde huur te claimen. Of om aangifte van uitbuiting of andere delicten te doen, vanwege de risico's op aanhouding en uitzetting die hier door het gebrek aan verblijfsrecht mee gepaard gaan. Het op terugkeer gerichte beleid dat migranten uitsluit van voorzieningen is regelmatig in tegenspraak met basale rechten op ondersteuning en voorzieningen die zijn vastgelegd in internationale verdragen waar Nederland zich aan heeft gecommitteerd. De voor migranten zonder verblijfsrecht opgeworpen restricties bemoeilijken bovendien hun participatie in de samenleving en vergroten hun kwetsbaarheid op verschillende leefdomeinen die in dit onderzoek aan bod komen (arbeid, gezondheid, huisvesting, onderwijs en sociale relaties).

Specifieke subgroepen

Uit de literatuurstudie blijkt dat migranten zonder verblijfrecht zonder asielverleden minder in beeld zijn bij zowel overheidsinstanties als maatschappelijk organisaties dan migranten met een asielverleden. Dit betreft bijvoorbeeld migranten die hier komen om te werken, hun visum overschreden hebben of hun verblijfsrecht om uiteenlopende redenen verloren hebben. Deze migranten komen vaak pas in beeld als ze niet meer zelfredzaam zijn en hulp behoeven bij specifieke zorgvragen of vanwege dreigende marginalisering. Experts spreken hun zorgen uit over de situatie van alle migranten zonder verblijfsrecht, gezien de kwetsbare positie waarin zij zich bevinden. Daarnaast noemen ze nog enkele andere groepen die naar hun idee aandacht behoeven. Zo komen oudere migranten die al lange tijd zonder verblijfsrecht in Nederland verblijven recentelijk vaker in beeld omdat ze leeftijd-gerelateerde gezondheidsproblemen krijgen en hulpbehoevender worden. Daarnaast zijn gezinnen met kinderen en vrouwen nog onvoldoende in beeld bij beleidsmakers. Ook wijzen experts op migranten die de overheid al herhaaldelijk getracht heeft uit te zetten. Zij zijn nog steeds in Nederland aanwezig, maar hun positie is hierdoor verslechterd. Tot slot is er weinig bekend over migranten zonder verblijfsrecht uit landen waar Nederland een koloniaal verleden mee heeft.

Binnen de domeinen arbeid, zorg, huisvesting en onderwijs zien we bovendien geen specifiek beleid gericht op bepaalde subgroepen van migranten zonder verblijfsrecht, behalve dat er onderscheid gemaakt wordt tussen de groep boven en onder de 18 jaar. Migranten zonder verblijfsrecht hebben weinig rechten, maar de rechten die ze hebben worden in de praktijk moeilijk verzilverd. Het gaat dan onder andere om recht op onderwijs voor 18-minners, eerlijke arbeidscondities, verbod op arbeidsuitbuiting, toegang tot basisgezondheidszorg en veilig aangifte doen bij de politie.

Dit onderzoek biedt meer inzicht in de specifieke problematiek van Surinaamse vrouwen en van gezinnen zonder verblijfsrecht. Door vrouwen en gezinnen centraal te stellen gaat dit rapport voorbij aan het dominante beeld, dat vaak gebaseerd is op ervaringen van en met alleenstaande mannen. Het

biedt meer inzicht in de zorgen en behoeften van deze eerstgenoemde groepen. Bovendien is er bewust voor gekozen om met gezinnen te spreken die geen gebruik maken van asiel-gerelateerde infrastructuur en voorzieningen. We interviewden vrouwen en andere gezinsleden zonder verblijfsrecht die na het verlopen van hun toeristenvisumtermijn in Nederland zijn gebleven om te werken of om voor familie te zorgen, personen van wie hun afhankelijk verblijfsrecht na een scheiding is ingetrokken, kinderen waarvan de ouders geen verblijfsrecht hebben en individuen van wie het verblijfsrecht is vervallen door verlies van werk.

Specifieke zorgen en behoeften bij Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht

Voor de geïnterviewde Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht geldt dat ze veel steun krijgen van maatschappelijke organisaties en hulpbehoevend zijn als het gaat om gebrek aan inkomsten; al is dit inzicht mede een gevolg van de wervingsstrategie die we voor dit onderzoek hebben gehanteerd. Deze vrouwen hebben ook vaak moeite met het vinden van woonruimte en ervaren moeilijkheden met toegang tot zorg, met name psychische zorg. De vrouwen beschikken, in vergelijking met andere groepen migranten zonder verblijfsrecht, over het algemeen wel over een sterk sociaal netwerk in Nederland. De interviews laten echter zien dat deze netwerken tijdelijke ondersteuning bieden, maar ook snel uitgeput raken omdat er geen wederdienst geboden kan worden. De families die ondersteuning bieden aan Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht hebben zelf ook vaak moeite om het hoofd boven water te houden in Nederland. Uit de interviews blijkt dat afhankelijk zijn van anderen een zware wissel trekt op het dagelijks leven van migranten zonder verblijfsrecht. De onzekerheid en het gebrek aan autonomie die gepaard gaan met afhankelijkheid van anderen zorgen voor mentale problemen. Deze situatie kan bovendien tot ongewenste verzoeken tot wederdiensten leiden, waardoor uitbuiting op de loer ligt.

Specifieke zorgen en behoeften bij gezinnen zonder verblijfsrecht

De geïnterviewde gezinnen zonder verblijfsrecht proberen vooral uit het zicht van overheidsinstanties te blijven en zo het risico op aanhouding en uitzetting te verkleinen. De geïnterviewde ouders werken veel en maken lange dagen waardoor ze weinig rust en tijd hebben voor de kinderen. Het inkomen stelt ouders in staat om huisvesting te vinden, maar het betreft veelal gedeelde huisvesting onder slechte omstandigheden. De ouders en kinderen wijzen erop dat slechte woonomstandigheden hun alledaagse leven bemoeilijken. Denk aan het gebrek aan privacy, vocht/schimmelproblematiek, het ontbreken van een geschikte plek om huiswerk te maken en het niet kunnen uitnodigen van vrienden, aangezien de omstandigheden hun juridische status zouden kunnen verraden. De kinderen gaan ondanks aanvankelijke angst wel naar school, maar ervaren hierbij problemen. Bijvoorbeeld niet mee kunnen doen met activiteiten en schoolreisjes, beperkte toegang tot stages en het kiezen voor havo in plaats van vwo om zo voor hun 18^{e} levensjaar nog een vervolgopleiding te starten. De gezinnen zonder verblijfsrecht kampen vaak ook met specifieke problematiek zoals armoede, sociale uitsluiting en onzekerheid over hun toekomst. Dit beïnvloedt de schoolprestaties en het welzijn van de kinderen in negatieve zin. Daarnaast ervaren kinderen die geboren zijn uit ouders zonder verblijfsrecht psychologische druk door het besef van hun onrechtmatige status. Ook dit heeft een negatieve invloed op hun gezondheid, sociale leven en schoolprestaties. Hoewel gezinnen zonder verblijfsrecht vergelijkbare problemen ervaren als andere gezinnen in armoede, zijn hun uitdagingen fundamenteler door het gebrek aan perspectief op verbetering (legalisering lijkt geen optie). Het belang van het kind wordt ondergeschikt gemaakt aan de juridische status van de ouders.

Meer rechten op papier dan in de praktijk

Migranten zonder verblijfsrecht hebben op papier meer rechten dan zij in de praktijk kunnen realiseren. Zo hebben zij bijvoorbeeld recht op medisch noodzakelijke zorg, maar de praktijk laat zien hoe weerbarstig dit is, zeker bij psychische en gendergerelateerde zorg. Niet alle artsen maken gebruik van de regeling om kosten van onverzekerde patiënten vergoed te kunnen krijgen en er is onduidelijkheid over wanneer zorg medisch 'noodzakelijk' is. Hetzelfde geldt voor bescherming van hun arbeidsrechten; op papier hebben ze die wel, maar in de praktijk is het vaak lastig om bijvoorbeeld aangifte te doen van uitbuiting.

Beleid gericht op terugkeer

Het beleid rondom migranten zonder verblijfsrecht is gericht op terugkeer en regelmatig in tegenspraak met elkaar. Zo hebben kinderen in theorie recht op onderwijs, maar zijn er barrières bij bijvoorbeeld het lopen van stages. Dit komt doordat zij geen aansprakelijkheidsverzekering kunnen afsluiten, waardoor ze niet aan de eindtermen van de opleiding kunnen voldoen. Sinds de invoering van de Koppelingswet (zie tekstbox p13) is het beleid er expliciet op gericht om onrechtmatig verblijf zo moeilijk mogelijk te maken en migranten zonder verblijfsrecht uit te sluiten van voorzieningen. De gedachte hierachter is dat dit migranten ertoe zou aanzetten om het land te verlaten. Onderzoek naar terugkeerbesluitvorming laat zien dat beleid slechts een beperkte factor is bij het nemen van de beslissing om terug te keren naar het land van herkomst. Het voeren van een dergelijk restrictief beleid leidt niet direct tot meer terugkeer omdat Nederland bij het realiseren van terugkeer afhankelijk is van herkomstlanden. De dominante nadruk op terugkeer resulteert wel in minder aandacht voor de zorgtaak van de Rijksoverheid jegens mensen die niet uitzetbaar zijn en die op dit moment in Nederland leven. Het leidt tot schrijnende situaties, met name onder mensen die niet kunnen terugkeren en in Nederland hun basale rechten nauwelijks kunnen uitoefenen.

Regularisering

In Nederland zijn er steeds meer manieren waarop migranten hun verblijfsrecht kunnen verliezen, maar nauwelijks tot geen manieren om verblijf te regulariseren. In Nederland bestaat geen generiek traject waarin een persoon zonder rechtmatig verblijf zijn/haar verblijf kan legaliseren enkel omdat hij/zij werkt. Het is wel mogelijk een verblijfsvergunning voor arbeid aan te vragen maar daarvoor moet de persoon aantonen dat niemand anders het werk kan doen en de vergunning moet worden aangevraagd vanuit het land van herkomst. Migranten zonder verblijfsrecht kunnen meestal niet zonder gevaar naar hun land van herkomst afreizen. In andere Europese landen, zoals Spanje en Duitsland, bestaan regulariseringsregelingen voor migranten zonder verblijfsrecht. Gezien de vergelijkbare arbeidsmarktproblematiek in Nederland, zou onderzocht kunnen worden of een soortgelijke benadering hier ook kan bijdragen aan een duurzame oplossing voor zowel de arbeidsmarkt als de situatie van migranten zonder verblijfsrecht. De casestudie met Surinaamse vrouwen laat zien dat regularisering niet uitsluitend op economische gronden mogelijk zou moeten zijn, maar ook op basis van sociale en culturele integratie. Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht zijn vaak sterk gesocialiseerd in de Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur. Verblijfsduur alleen is niet altijd een adequate maatstaf om de band te bepalen. Het concept van postkoloniaal burgerschap zou een aanvullende norm kunnen bieden.

Summary (English)

Diversity among migrants without the right to stay

At the request of the Research and Data Centre (WODC), Utrecht University (Human Geography and Spatial Planning), in collaboration with Erasmus University Rotterdam (Law, Society & Crime), conducted this study on diversity within the population of migrants without the right to stay. The study was initiated in response to the need for greater insight into the diversity of the group of migrants in the Netherlands without the right to stay. The aim was to identify underexplored issues, concerns, and needs. Such insights provide starting points for more targeted policies to address problems and prevent bottlenecks affecting both migrants without the right to stay as well as society as a whole.

The first phase of the study consisted of a structured literature review on diversity within the group of migrants without the right to stay and the concerns and needs affecting this group. This review was complemented by twenty interviews with experts working with migrants without the right to stay across various domains, including employment, housing, healthcare, education, social services, and migration control/return. This was followed by a second phase consisting of two case studies: one focusing on Surinamese women and the other on families with children who do not have the right to stay in the Netherlands. Fifteen migrants were interviewed for each case study.

The study addressed the following research questions:

- What does the scientific literature tell us about the composition of the migrant population in the Netherlands who lack the right to stay?
- What barriers do these migrants encounter when participating in society?
- Which specific subgroups of migrants without the right to stay remain less visible to public authorities?
- Which concerns and needs are insufficiently addressed in current Dutch policies on migrants without the right to stay?

Composition of the population

The number of migrants without the right to stay in the Netherlands is estimated to be between 16,955 and 23,175 individuals (Van der Heijden et al., 2026). These estimates are heavily represented by young men from Albania, Algeria, and Morocco who have previously applied for asylum. However, these estimates are based on police data, meaning that undocumented migrants who remain outside the view of the police and criminal justice system are underrepresented.

Our literature review demonstrates that the population of migrants without the right to stay is considerably more diverse than these estimates suggest. Current estimates distinguish only by nationality, age, and gender. Other studies reveal much greater diversity in terms of migration motives and living conditions. Furthermore, there appear to be more women and minors residing in the Netherlands than the available estimates indicate. Many individuals within this highly diverse population manage to support themselves independently. They gain access to the informal economy, earn an income, secure housing, and are therefore able to organise their lives with a considerable degree of independence. However, there is also a group that is unable to do so—for example, because they can no longer find work in the informal economy, suffer from illness, or are unable to work due to age. These individuals are no longer able to generate an independent income and become dependent on their social networks and/or civil society organisations. In addition, there is a third group that occupies an intermediate position, alternating between periods of self-sufficiency and

dependence. Political and public debates generally focus on migrants with an asylum background. Because this group is more visible to public authorities and civil society organisations, it is also more frequently included in research.

Barriers

All interviewed migrants without the right to stay shared the experience of facing numerous restrictions resulting from their lack of legal residence status in the Netherlands. They are not permitted—or are no longer able—to work legally, are not entitled to insurance or social security benefits, have access only to medically necessary healthcare, and encounter obstacles in accessing education. Moreover, they often struggle to exercise rights to which they are entitled under both national and international law. This is partly due to the risk of detention and deportation when interacting with government authorities, and partly because of inadequate information about, and insufficient protection of, the rights migrants without the right to stay have. For example, claiming rights such as unpaid wages or contesting unlawfully increased rent can be intimidating and legally complex. Likewise, reporting labour exploitation or other crimes is fraught with risk because doing so may expose migrants without the right to stay to arrest and deportation. The return-oriented policy that excludes migrants without the right to stay from public services frequently conflicts with fundamental rights to assistance and essential services as established in international treaties to which the Netherlands is a party. These restrictions also impede migrants who do not have the right to stay's participation in society and increase their vulnerability across multiple domains, including employment, health, housing, education, and social relationships.

Specific subgroups

The literature review shows that migrants without the right to stay who do not have an asylum background are less visible to both government authorities and civil society organisations than those who have previously sought asylum. This includes, for example, migrants who came to the Netherlands for work, overstayed their visa, or lost their residence permit for various reasons. These migrants often only come to the attention of authorities or support organisations once they are no longer self-reliant and require assistance with specific healthcare needs or are at risk of severe social marginalisation.

Experts expressed concern about the situation of all migrants without the right to stay given their vulnerable position. They also identified several specific groups that, in their view, require greater attention. Older migrants who have lived in the Netherlands without legal status for many years are increasingly coming into view because they are developing age-related health problems and becoming more dependent on care. Families with children and women also remain insufficiently visible to policymakers. In addition, experts pointed to migrants whom the government has repeatedly attempted to remove from the country. Although these individuals remain in the Netherlands, their situation has often deteriorated as a result. Finally, little is known about migrants without the right to stay in the Netherlands originating from countries with which the Netherlands has a colonial history.

Across the domains of employment, healthcare, housing, and education, there is little policy specifically targeting particular subgroups of migrants without the right to stay, apart from the distinction between minors and adults. Although undocumented migrants have only limited rights, even these rights are often difficult to exercise in practice. These include, among others, the right to education for children under the age of 18, fair working conditions, protection against labour exploitation, access to basic healthcare, and the ability to report crimes safely to the police.

This study provides greater insight into the specific circumstances of Surinamese women and families with children without the right to stay. By focusing on women and families, the report moves beyond the dominant perspective, which is often based on the experiences of single men. It offers a better understanding of the concerns and needs of these groups. Furthermore, the study deliberately included families that do not make use of asylum-related infrastructure or support services. Interviewees included women and other family members who remained in the Netherlands after their tourist visas expired in order to work or care for relatives, individuals whose dependent residence permits had been withdrawn following divorce, children whose parents lack legal residence status, and people who lost their residence permits after becoming unemployed.

Specific concerns and needs of Surinamese women without the right to stay

The Surinamese women interviewed for this report receive considerable support from civil society organisations and are often in need of assistance because of insufficient income, although this finding is partly influenced by the recruitment strategy used for this study where people were recruited through organisations. They frequently experience difficulties in securing housing and accessing healthcare, particularly mental healthcare. Compared with other groups of migrants without the right to stay, these women generally have relatively strong social networks in the Netherlands. However, the interviews show that these networks provide only temporary support and are quickly exhausted because the women are often unable to give back and the networks supporting them frequently face financial hardship themselves. The interviews demonstrate that dependence on others has a profound impact on the daily lives of migrants without the right to stay. The uncertainty and lack of autonomy associated with such dependence contribute to mental health problems. Moreover, this dependence may give rise to unwanted expectations of reciprocity, increasing the risk of exploitation.

Specific concerns and needs of families without the right to stay

The families interviewed for this report primarily seek to remain out of sight of government authorities in order to reduce the risk of detention and deportation. Parents generally work long hours, leaving them with little time or energy for their children. Their income enables them to secure housing, but this is typically shared accommodation under poor living conditions. Both parents and children reported that inadequate housing significantly affects their daily lives. Problems include a lack of privacy, dampness and mould, the absence of a suitable place to do homework, and the inability to invite friends over because the living conditions might reveal their undocumented status. Although children eventually attend school despite initial fears, they encounter various obstacles. These include being unable to participate in extracurricular activities and school trips, limited access to internships, and choosing a general secondary education (HAVO) rather than pre-university education (VWO) in order to begin further education before turning eighteen.

Families without the right to stay also face broader challenges, including poverty, social exclusion, and uncertainty about the future. These circumstances negatively affect children's educational performance and overall well-being. Children born to parents without the right to stay also experience psychological distress arising from their awareness of their irregular legal status, which further affects their health, social lives, and academic achievement. Although these families experience many of the same problems as other families living in poverty, their challenges are more fundamental because they have little or no prospect of improving their situation, as legalisation of their residence status is generally not a realistic option. As a result, the best interests of the child are effectively subordinated to the legal status of their parents.

More rights on paper than in practice

Migrants without the right to stay possess more rights in law than they are able to exercise in practice. For example, they are legally entitled to medically necessary healthcare, yet access remains difficult, particularly with regard to mental health services and gender-specific care. Not all healthcare providers make use of the reimbursement scheme for uninsured patients, and there is considerable uncertainty about what qualifies as "medically necessary" care. The same applies to labour rights. Although undocumented migrants are legally protected against labour exploitation and unfair working conditions, in practice it is often difficult for them to report exploitation or pursue legal remedies.

Return-oriented policy

Dutch policy regarding migrants without the right to stay is primarily focused on return and is often internally contradictory. For example, while children are legally entitled to education, they face barriers in completing compulsory internships because they cannot obtain liability insurance, preventing them from meeting graduation requirements. Since the introduction of the Linking Act (*Koppelingswet*), Dutch policy has explicitly aimed to make irregular residence as difficult as possible by excluding migrants without the right to stay from public services. The underlying assumption is that this will encourage them to leave the country. However, research on return decision-making shows that government policy is only one of many factors influencing migrants' decisions to return to their country of origin. Moreover, restrictive policies do not necessarily result in higher rates of return because the Netherlands depends on countries of origin to facilitate deportation. The strong emphasis on return has instead reduced attention to the government's duty of care towards people who cannot be removed and who continue to reside in the Netherlands. This has led to severe hardship, particularly among individuals who are unable to return and who are effectively prevented from exercising even their most basic rights.

Regularisation

In the Netherlands, there are an increasing number of ways in which migrants can lose their residence status, but virtually no pathways through which they can regularise it. There is no general procedure allowing migrants without the right to stay to obtain legal residence solely on the basis of employment. Although it is possible to apply for a work-related residence permit, applicants must demonstrate that no one else is available to perform the job, and the application must be submitted from the country of origin. For many migrants returning safely to their country of origin for this purpose is not feasible. Other European countries, including Spain and Germany, have introduced regularisation schemes. Given the comparable labour market challenges facing the Netherlands, it would be worthwhile to examine whether a similar approach could contribute to a sustainable solution for both labour market shortages and the situation of migrants without the right to stay.

The case study on Surinamese women without the right to stay suggests that regularisation should not be based solely on economic criteria, but should also take account of social and cultural integration. Many Surinamese women are deeply embedded in Dutch language, history, and culture. Length of residence alone is not always an adequate measure of these ties. The concept of postcolonial citizenship may provide an additional normative framework for assessing claims to regularisation.

Hoofdstuk 1: Inleiding: Migranten zonder verblijfsrecht in Nederland

1.1. Aanleiding en doel van het onderzoek

Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie en Veiligheid heeft een onderzoeksopdracht gegeven aan de Universiteit Utrecht om de schattingen van het aantal migranten zonder verblijfsrecht in Nederland te actualiseren en te verbeteren. De allerlaatste schattingen liggen tussen 16.955 en 23.175 personen(Van der Heijden et al. 2026). Dit is lager dan de vorige schatting (van der Heijden et al. 2020). Aanleiding voor de nieuwe schattingen waren vermoedens dat de omvang van deze groep veranderd is (WODC, 2024). Zo zou het aantal personen uit Noord-Afrika zonder verblijfsrecht in de afgelopen jaren toegenomen zijn, evenals het aantal migranten zonder verblijfsrecht dat in de vier grote steden verblijft (Snippe en Mennes, 2018). Geopolitieke ontwikkelingen zoals de oorlog in Oekraïne, de onrust in het Midden-Oosten en de situatie aan de Europese buitengrenzen zouden bovendien invloed hebben op (irreguliere) migratie naar Nederland (Hollander et al., 2023). Dit beïnvloedt zowel de omvang als de samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland.

Er is ook kritiek op de methode van het aantal schattingen. De politiedata waar de schattingen op zijn gebaseerd zouden leiden tot een overschatting van bepaalde groepen migranten en een onderschatting van groepen die minder snel in aanraking komen met de politie. Vrouwen en migranten zonder verblijfsrecht uit landen die de politie minder snel associeert met irreguliere migratie zouden ondergerepresenteerd zijn in de schattingen (Van der Heijden et al., 2020). **De aanleiding** voor het WODC om voorliggende studie te starten was de behoefte aan meer inzicht in de samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland en de verschillen in zorgen en behoeften die er mogelijkerwijs binnen specifieke subgroepen bestaan.

Het doel van het onderzoek is om beter zicht te krijgen op onderbelichte aspecten van diversiteit binnen de groep en hoe die diversiteit zich vertaalt naar specifieke zorgen en behoeften. Het verschil in problematiek kan naast persoonlijke omstandigheden te maken hebben met verschillen tussen sectoren waarin migranten zonder verblijfsrecht werkzaam zijn, tussen gemeenten, maar ook in de implementatie en toepassing van beleid binnen verschillende organisaties naar specifieke doelgroepen.

Het grotere doel van het onderzoek is om te verkennen of er aanknopingspunten zijn voor nader toegespitst beleid gericht op specifieke kwetsbaarheden binnen de groep migranten zonder rechtmatig verblijf als geheel en/of voor specifieke subgroepen binnen de groep.

Op basis van een gestructureerde literatuurstudie naar diversiteit binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland en interviews met experts die zicht hebben op de blinde vlekken, geeft dit rapport nader zicht op de zorgen en behoeften onder de diverse groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland.

1.2. Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen komen aan de orde in het rapport:

1. Wat leert bestaande wetenschappelijke literatuur over de samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland, en waar zij tegenaanlopen bij participatie in de samenleving?

2. Zijn er specifieke subgroepen die minder in beeld zijn bij instanties en zijn er specifieke zorgen en behoeften die onderbelicht worden in het huidige beleid?

De tweede fase van het onderzoek bestaat uit twee verkennende casestudies met tot nu toe onderbelichte doelgroepen om hun specifieke ervaringen in beeld te brengen. Hiervoor is er met migranten zelf gesproken zodat we specifieke zorgen voor een onderbelichte groep kunnen toetsen aan ervaringen van de mensen om wie het gaat, en we met de doelgroep samen kunnen bespreken hoe eventueel toegespitst beleid voor deze subgroep eruit kan zien.

3. Hoe gaan personen die het betreft om met de geïdentificeerde zorgen en behoeften? Van welke voorzieningen en andere vormen van steun maken zij gebruik? Welke organisaties spelen hierbij een rol? Zijn er verschillen tussen specifieke subgroepen binnen de onderbelichte groep?

4. Biedt de beantwoording van bovenstaande vragen (1 t/m 3) (beleidsmatige) aanknopingspunten voor meer toegespitst beleid op de behoeften van vreemdelingen zonder rechtmatig verblijf?

1.3. Terminologie

In de beleidsmatige, juridische en sociaalwetenschappelijke literatuur worden verschillende terminologieën gebruikt om ongedocumenteerde migranten aan te duiden. De meeste mensen denken bij migranten zonder verblijfsrecht aan migranten die illegaal het land zijn binnengekomen. De realiteit is dat de meeste van deze migranten verblijfsrecht verliezen terwijl ze al in Nederland zijn. Bovendien zijn er veel verschillende routes die tot het verliezen van verblijfsrecht leiden. Dat maakt dat de ervaringen van migranten zonder verblijfsrecht zeer divers en niet eenduidig zijn (Kox 2024a, Van Meeteren 2014). De bekendste en meest besproken route is de asielzoeker wiens asielaanvraag is afgewezen waardoor iemands rechtmatig verblijf in Nederland afloopt. Daarnaast zijn er veel migranten die na het verlopen van hun toeristen-, studenten- of werkvisum toch in Nederland blijven. Als je verblijfsrecht gekoppeld is aan je partner verlies je dit recht na echtscheiding. Ook bij overlijden van een partner verliest iemand met een afhankelijk verblijfsrecht het recht om in Nederland te blijven. Als je in Nederland geboren wordt uit ouders zonder verblijfsrecht, heb je ook geen recht op verblijf in Nederland. Je kunt je verblijfsrecht bovendien verliezen na een veroordeling voor een misdrijf. Daarnaast is er een groep staatlozen die geen verblijfsrecht heeft omdat geen enkel land de betrokkene als zijn onderdaan beschouwt. In Nederland staan er 27.000 mensen als staatloos geregistreerd. Deze groep bestaat uit Roma, Koerden, Armeniërs, Molukkers en Palestijnen. De groep migranten zonder verblijfsrecht is een zeer diverse groep met uiteenlopende achtergronden. Hulporganisaties in Nederland richten zich binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht vooral op de groep afgewezen asielzoekers (Hajer et al. 2024).

We gebruiken in dit rapport **de term ‘migranten zonder verblijfsrecht’.** Het is belangrijk om te benadrukken dat het al dan niet rechtmatig verblijven in Nederland niet iets statisch is. Het is een conditie waarin men verkeert en die conditie kan veranderen afhankelijk van de voorwaarden waaronder legaal verblijf is geregeld, wat er in iemands leven gebeurt, maar ook wetgeving die verandert (van Liempt et al., 2023). De prioriteiten binnen migratieregimes veranderen in de loop van de tijd, en dit kan leiden tot een andere invulling van categorieën (Van Eijl, 2012). Zo was het in

Nederland tot eind jaren negentig vrij eenvoudig om een sofinummer[1] te krijgen en rechtmatig te werken als migrant zonder verblijfsrecht, omdat er een groot tekort aan arbeid was (Ibid.).

1.4. Beleidsmatige en juridische context

De afgelopen 25 jaar is het Nederlandse beleid er steeds meer op gericht om migratiestromen onder controle te houden en is er meer nadruk komen te liggen op het uitsluiten van 'ongewenste' vreemdelingen. Dit gaat niet alleen om de buitengrenzen maar ook om uitsluiting binnen de welvaartsstaat (Hajer et al. 2025, Van der Leun 2002, Ministerie van Justitie en Veiligheid 2022). Invloedrijke wetswijzigingen bij deze verschuiving zijn de Wet op de Identificatieplicht in 1994 en de Koppelingswet van 1998. Het is niet meer alleen de vreemdelingenpolitie aan de grens die bepaalt of migranten wel of niet ingesloten worden, het zijn inmiddels allerlei instanties die mensen uitsluiten.

Koppelingswet

In 1998 werd de Koppelingswet ingevoerd. Deze wet koppelde de toegang tot sociale voorzieningen aan de verblijfsstatus van migranten waardoor migranten zonder verblijfsrecht werden uitgesloten van essentiële voorzieningen zoals toegang tot werk, onderwijs, sociale verzekeringen waaronder gesubsidieerde gezondheidszorg en huisvesting, maar ook bijvoorbeeld het hebben van een bankrekening.

Sinds 2005 is de Koppelingswet nog restrictiever geworden. Het doorkoppelingsbeginsel wat ingevoerd werd resulteerde in het verbreden van de uitsluiting naar gemengde status gezinnen en/of huishoudens. Dit betekent dat rechtmatig in Nederland verblijvende partners of kinderen van migranten zonder verblijfsrecht ook geen toegang hebben tot voorzieningen van de welvaartstaat (Minderhoud 2024). Een gezin waarvan 1 ouder onrechtmatig in Nederland verblijft heeft onder dit beginsel geen recht op huursubsidie, kinderbijslag of kinderopvang toeslag.

Sinds de Koppelingswet worden migranten zonder verblijfsrecht in Nederland uitgesloten van allerlei voorzieningen waarbij tot die tijd migratiestatus geen rol speelde. Het idee achter de Koppelingswet was om te 'voorkómen dat de illegalen en (nog) niet toegelatenen een schijn van volkomen legaliteit kunnen verwerven' *(Kamerstukken II, 24 233, nr. 3. 1994-1995).*

Als gevolg van de Koppelingswet begon het op lokaal niveau vaker te schuren. Niet alle lokale overheden werkten mee of waren het eens met het uitsluiten van migranten zonder verblijfsrecht van publieke voorzieningen. Een rechtszaak gestart door de Raad van Kerken bij de ECSR (European Committee of Social Rights) in 2014 bevestigde dat mensen wel recht hebben op basisvoorzieningen, ook als ze geen verblijfsrecht hebben. Zo ontstond in 2015 de beroemde bed-bad-broodregeling voor migranten zonder verblijfsrecht, ook als ze niet meewerkten aan terugkeer (Adviescommissie Vreemdelingenzaken 2018, Europees Migratie Netwerk 2016). Om het nationale beleid in evenwicht te brengen met lokale verantwoordelijkheden hanteren gemeenten soms een minder restrictieve aanpak en zoeken ze naar manieren om ondanks nationale beperkingen toch hulp te bieden aan migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Ondanks pogingen om opvang landelijk (LVV) te

[1] Van 1987 tot 2014 werd door de Nederlandse rijksbelastingdienst een sofinummer toegekend aan personen om belastingzaken en sociale verzekering te regelen. Na de invoering van de Wet Basisregistratie worden er geen sofinummers meer toegekend. Het huidige Burgerservicenummer wordt breder ingezet in de hele publieke sector, ook in het onderwijs en de zorg.

reguleren zijn er nog steeds veel steden die bed-bad-broodinitiatieven hebben voor migranten zonder verblijfsrecht (Ederveen 2021).

Tabel 1: Overzicht van beleidsterreinen en rechten van migranten zonder verblijfsrecht

Werk	Migranten zonder verblijfsrecht hebben geen toegang tot de formele arbeidsmarkt, maar hebben wel arbeidsrechten als werknemer. Ze hebben geen recht op sociale zekerheid (ww, arbeidsongeschiktheidsverzekering, bijstandsuitkering) als ze hun werk verliezen of ziek worden.
Huisvesting	Migranten zonder verblijfsrecht hebben geen recht op gesubsidieerde woningen. Ze hebben wel huurrechten.
Gezondheidszorg	Migranten zonder verblijfsrecht hebben geen recht op een verzekering, maar wel op medisch noodzakelijke zorg. De kosten voor medisch noodzakelijke zorg kunnen artsen verhalen op de overheid.
Onderwijs	Kinderen tot 18 jaar hebben recht op onderwijs in Nederland, ook als ze geen verblijfsrecht hebben. Boven de 18 jaar vervalt het recht op onderwijs.
Gezinsleven	Migranten zonder verblijfsrecht hebben volgens internationale verdragen recht op een gezinsleven. Dit recht wordt beperkt door migratiebeleid en specifiek door de mvv-regeling. Volgens die regeling kunnen mensen alleen in het land van herkomst een aanvraag indienen om partners of kinderen naar Nederland te laten komen.
Veiligheid en Toezicht	Migranten zonder verblijfsrecht hebben in Nederland het recht op veilige aangifte bij de politie als ze slachtoffer zijn van een misdaad.

Waar ‘onrechtmatig verblijf’ in sommige Europese landen strafbaar is, is dit in Nederland nu nog niet het geval. Het is geregeld in de bestuursrechtelijke Vreemdelingenwet 2000 en dus geen strafbaar feit. Er is wel een wetsvoorstel ingediend om onrechtmatig verblijf in Nederland strafbaar te stellen, maar dit moet nog door de Eerste Kamer behandeld worden op het moment van schrijven van dit rapport.

1.5. Literatuuronderzoek en twee casestudies

De methode van data verzamelen bestond uit twee onderzoeksfasen. In de eerste fase richtten we ons op een systematische literatuurstudie. We onderzochten de diversiteit van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland en de specifieke zorgen en behoeften die aan bod kwamen in de literatuur. Omdat er mogelijk zorgen en behoeften onderbelicht zijn in de literatuur, baseren we dit rapport verder op 20 interviews met experts op het gebied van werk, onderwijs, huisvesting, gezondheid, sociale relaties, en terugkeer/toezicht. Deze interviews met experts richtten zich net als de literatuurstudie op een gevarieerde groep migranten zonder verblijfsrecht, met een specifieke focus op zorgen en behoeften die in het huidige beleid onderbelicht zijn.

De tweede fase van het onderzoek bestond uit diepte-interviews met twee specifieke groepen van ieder vijftien personen, dus dertig personen in totaal. Als doelgroepen is gekozen voor Surinaamse

vrouwen en gezinnen met kinderen. We verkregen toegang via maatschappelijke organisaties, kerken en vrienden en bekenden. Voor de casestudie met gezinnen hebben we meerdere leden van dezelfde gezinnen gesproken, zowel ouders als kinderen. We hebben buiten asielopvanglocaties geworven omdat we op zoek waren naar gezinnen zonder asielverleden. Daar is immers aanzienlijk minder over bekend.

Zoals eerder gezegd, is het debat over migranten zonder verblijfsrecht in Nederland vooral gericht op groepen met een asielverleden (Hajer 2024). Binnen deze groep ligt er in de literatuur een grote nadruk op uitgeprocedeerde asielzoekers en Dublin-claimanten (asielzoekers die op grond van het Dublin-verdrag hun asielprocedure in het land van binnenkomst hadden moeten doorlopen (Aru & Belloni 2024, Kox 2009, Leerkes 2006). Recentelijk is daar een nieuwe groep bijgekomen die veel aandacht krijgt in het nieuws: de 'veiligelanders' (asielzoekers afkomstig uit landen die als 'veilig' zijn verklaard door de Nederlandse overheid en die geen kans maken op een vluchtelingenstatus). Jonge mannelijke asielzoekers wiens asielaanvraag is afgewezen krijgen ook veel aandacht in de media (Hajer, 2024), terwijl andere categorieën, zoals arbeidsmigranten die hun visum laten verlopen, veel minder aandacht krijgen en daardoor minder zichtbaar zijn. Onderzoek laat zien dat dit een bredere trend is en dat met name de groep migranten zonder verblijfsrecht die geen asielverleden heeft minder in beeld is bij de overheid, maar ook bij maatschappelijke organisaties (Hiah 2019, 2022, Kox 2024a, Ombudsman Metropool Amsterdam 2021, Staring et al. 2022).

Wij hebben in de casestudies expliciet gekeken naar migranten zonder asielverleden die geen verblijfsrecht in Nederland hebben omdat daar minder over bekend is. De diversiteit zit niet alleen in het herkomstland en de migratieroute (asiel, arbeid of gezin), maar ook in geslacht, seksuele geaardheid en leeftijd. In het voorliggende rapport maken we dan ook specifiek onderscheid naar gender, seksualiteit en leeftijd (kinderen en ouderen) om ook die diversiteit binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht te benadrukken.

Binnen de groep arbeidsmigranten zonder verblijfsrecht in Nederland krijgen Europese arbeidsmigranten recent meer aandacht van onderzoekers (Timmerman 2025). Deze groep is ook redelijk in beeld bij hulpverleners, omdat Europese arbeidsmigranten steeds vaker in de problemen komen als ze hun tijdelijke baan verliezen en hun huisvesting kwijtraken. Arbeidsmigranten uit Indonesië, de Filipijnen of Brazilië zijn minder in beeld bij onderzoekers en hulpverleners. Onderzoek naar Filipijnse arbeidsmigranten in Nederland richt zich vooral op *domestic work* (Hermoso Siruno 2025; Hiah 2022). De groep Brazilianen heeft aandacht gekregen als relatief nieuwe groep migranten in Nederland (Roggeveen & van Meeteren 2013). Ook lopend onderzoek (bv het Horizon project I-CLAIM) kijkt naar Brazilianen, die vooral actief zijn in schoonmaakwerk (Hajer & van Liempt 2025) en maaltijdbezorging (van Liempt & Hajer 2025).

Een groep migranten zonder verblijfsrecht die opvallend weinig op de radar staat, zijn migranten uit landen waar Nederland een koloniaal verleden mee heeft. Indonesiërs zijn wel onderzocht in de context van *domestic work,* maar naar Surinamers zonder verblijfsrecht in Nederland is nauwelijks onderzoek gedaan. Hoewel een groot deel van de Surinaamse gemeenschap het Nederlandse staatsburgerschap bezit vanwege het koloniale verleden tussen Nederland en Suriname, bestaat er ook een groep mensen van Surinaamse afkomst die hun Nederlanderschap verloren na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 en die sindsdien geen verblijfsrecht in Nederland hebben (zie ook Van der Heijden et al., 2015). In 2024 heeft de Tweede Kamer een bijzondere humanitaire regeling ingesteld, waarmee oudere Surinaamse migranten zonder verblijfsrecht die hun nationaliteit na de onafhankelijkheid zijn kwijtgeraakt, in aanmerking kunnen komen voor het Nederlanderschap (Immigratie- en Naturalisatiedienst, 2024). Deze regeling biedt echter geen oplossing voor alle

Surinamers zonder verblijfsrecht, waardoor er nog steeds een groep zonder verblijfsrecht in Nederland verblijft (Kox, Staring & Boesveldt, 2024).

1.5.1. Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht in Nederland

Wij richten ons voor onze eerste verdiepende studie op deze groep Surinamers. Eerder verschenen studies bieden inzicht in de positie van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland in bredere zin. Daarin worden Surinamers soms genoemd, maar zelden expliciet uitgelicht (zie bijvoorbeeld Leerkes, 2009; Kromhout et al., 2014; De Werdt & Van Vugt, 2022; Staring et al., 2022; Staring & Kox, 2020). Uit bestaande studies blijkt dat Surinaamse migranten zonder verblijfsrecht relatief vaak kunnen terugvallen op netwerken binnen de gevestigde Surinaamse gemeenschap (Burgers & Engbersen, 1999). Bovendien spreken zij doorgaans Nederlands als eerste of tweede taal en wordt er bij hen minder snel aan onrechtmatig verblijf gedacht, wat hen soms in staat stelt om zich relatief onopvallend door de Nederlandse samenleving te bewegen (Leerkes, 2009). Specifiek onderzoek naar deze groep ontbreekt echter, en al helemaal naar de specifieke ervaringen van Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht.

Surinaamse vrouwen werken historisch gezien veel in de informele zorg- en huishoudsector in Nederland, wat hen vatbaar maakt voor structurele arbeidsuitbuiting en vormen van racisme op de werkvloer die geworteld zijn in een koloniaal verleden (Essed, 1984; Marchetti, 2011). De invloed van een onzeker verblijfsrecht hierbij is nog niet eerder onderzocht. Ook spelen Surinaamse vrouwen vaak een centrale rol binnen familie- en zorgnetwerken (Westra, 2023), wat hun kwetsbaarheid vergroot, zeker wanneer zij verantwoordelijk zijn voor kinderen met een onzekere verblijfsstatus (Zijlstra et al., 2019) en/of andere familieleden. Maar zij passen vaak niet binnen dominante categorieën zoals 'vluchteling', 'arbeidsmigrant', of ‘ongedocumenteerd' waardoor hun positie structureel onderbelicht blijft. Dit vormt een duidelijke lacune in de wetenschappelijke literatuur en rechtvaardigt specifiek onderzoek naar deze groep.

1.5.2. Gezinnen zonder verblijfsrecht met minderjarige kinderen

De tweede casestudie richt zich op gezinnen zonder verblijfsrecht met minderjarige kinderen in Nederland. Het is niet bekend hoeveel gezinnen met minderjarigen zonder verblijfsrecht er in Nederland zijn (zie ook Kromhout et al., 2014). Eerder onderzoek laat zien dat het een diverse groep betreft, bestaande uit onder meer gezinnen met kinderen die in Nederland zijn geboren en hier sindsdien onrechtmatig verblijven, gezinnen met kinderen die op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen en hier geen verblijfsrecht hebben aangevraagd en/of gekregen, en gezinnen met kinderen van wie het verblijfsrecht is verlopen (Kalverboer en Zijlstra, 2006; Braat, 2004; Cleton, 2022).[1]

De afgelopen jaren zijn er meerdere studies over minderjarigen zonder verblijfsrecht en hun ouders verschenen. Het valt op dat de focus hierbij vooral op gezinnen met een asielachtergrond ligt, terwijl we weten dat er ook gezinnen zijn die geen asielachtergrond hebben maar hier wel zonder verblijfsrecht verblijven. Denk bijvoorbeeld aan migranten zonder verblijfsrecht die hier komen om te werken en kinderen krijgen en gezinsmigranten met kinderen (zie ook Kox, 2024). We richten ons voor deze studie op deze groep. We zijn benieuwd of er specifieke zorgen en behoeften zijn bij gezinnen die buiten het zicht vallen van de opvanginfrastructuren die georganiseerd zijn rondom asiel.

Internationaal onderzoek, met name in de Verenigde Staten, laat zien dat minderjarigen zonder verblijfsrecht strategieën ontwikkelen om met hun kwetsbare positie om te gaan, zoals het vermijden van bepaalde instanties of het zwijgen over hun status. Dit kan hun gevoel van uitsluiting en

onzekerheid verder versterken (Abrego, 2011; Enriquez, 2011). Studies in de Verenigde Staten laten zien dat kinderen vaak pas op latere leeftijd geconfronteerd worden met de gevolgen van hun juridische status, bijvoorbeeld wanneer zij hun rijbewijs willen halen of toegang proberen te krijgen tot werk of hoger onderwijs. Dit bewustwordingsproces verloopt stapsgewijs en heeft diepe impact op hun identiteitsontwikkeling, toekomstperspectief en psychisch welzijn (Abrego 2011, Gonzales, 2011, Gonzales, Suárez-Orozco en Dedios-Sanguineti, 2013). We richten ons voor de tweede casestudie op het perspectief van gezinnen met minderjarige kinderen om beter in beeld te krijgen hoe het is om op te groeien zonder rechtmatig verblijf, welke problemen deze groep tegenkomt, en hoe deze problemen beter geadresseerd kunnen worden.

1.6. Ethiek en Compensatie

Ons onderzoeksteam bestond uit drie senior onderzoekers (twee criminologen en een geograaf) met ruime onderzoekservaring in het veld. Drie junior onderzoekers met een criminologische en geografische achtergrond assisteerden bij het onderzoeksproject. Senior onderzoekers voerden de expertinterviews uit; zij konden hierbij gebruik maken van hun contacten in het veld.

Voor de casestudie interviews was het lastiger om toegang te krijgen dan voor de expertinterviews. Interviews met Surinaamse vrouwen en gezinnen waren emotioneel belastend voor de geïnterviewden en soms zagen mensen af van deelname vanwege fysieke en mentale gezondheidsklachten (zie hoofdstuk 8 en 9 voor meer details). Voor de interviews met gezinnen hebben we om ethische en pragmatische redenen niet enkel met minderjarigen zelf gesproken, maar ook met ouders, voogden, experts en anderen die het perspectief van deze gezinnen en de problemen waar zij tegenaan lopen konden weergeven. Dit maakte het niet alleen eenvoudiger om voldoende respondenten te vinden, zo konden we het perspectief van minderjarigen ook meenemen wanneer zij hun ervaringen zelf niet konden of wilden delen.

Alle interviews zijn opgenomen, getranscribeerd met Amberscript en gecodeerd met behulp van de analysesoftware Atlas-ti. Tijdens het uitwerken van de resultaten is gekozen voor het woordelijk citeren van de respondenten. De citaten zijn overgenomen in schrijftaal. Dit betekent dat er interpunctie is toegevoegd, dat zinnen volledig zijn uitgeschreven, verduidelijkt zijn waar nodig en dat grammaticale fouten gecorrigeerd zijn waar noodzakelijk. Alle citaten uit Engelstalige interviews zijn vertaald naar het Nederlands. De data is *encrypted* op een veilige plek bewaard, via Yoda. Het verzamelde materiaal wordt twintig jaar bewaard. We houden ons hierbij aan de wettelijk geldende normen ten aanzien van privacy en gegevensbescherming.

We hebben *Informed Consent* verkregen van zowel de experts als de migranten. Het onderzoek vond plaats in een politiek klimaat waarin er veel wantrouwen vanuit zowel migranten als maatschappelijke organisaties bestond jegens het landelijke migratie- en asielbeleid, dat expliciet inzet op terugkeer. In eerste instantie waren mensen huiverig om mee te werken aan het onderzoek, vooral in de tweede fase van het project, toen de Tweede Kamer inmiddels een amendement om illegaliteit strafbaar te stellen had aangenomen (zie hoofdstuk 7). De staat van dienst van de senior onderzoekers, die eerder hebben aangetoond ethisch om te gaan met data in onderzoek naar ongedocumenteerde migranten, hielp bij het winnen van vertrouwen. We kregen veel vragen over anonimiteit en over met wie de data gedeeld zou worden. De afspraak met het WODC was dat de ruwe geanonimiseerde data in bezit blijft van de onderzoekers en niet gedeeld wordt met anderen. Dit hielp om het vertrouwen te winnen, waardoor respondenten hun verhaal wilden vertellen voor het onderzoek.

De migranten die participeerden zijn gecompenseerd voor hun deelname aan het onderzoek (voucher van 20 euro per interview). De experts hebben meegedaan zonder compensatie. Alle interviews zijn opgenomen met toestemming van experts en migranten. De Universiteit Utrecht heeft ethische goedkeuring gegeven voor het onderzoek (ERB Review Geo-25-0031).

1.7. Leeswijzer

In dit rapport besteden we aandacht aan de samenstelling van de groep vreemdelingen zonder verblijfsrecht en wat er bekend is over hun positie in de Nederlandse samenleving. Op basis van een literatuurstudie en expertinterviews analyseren we de kennis die er is over de wijze waarop migranten zonder rechtmatig verblijf hun leven vormgeven, de verschillen die er bestaan tussen groepen en de knelpunten die hulpverleners en experts identificeren wat betreft zorgen en behoeften die onderbelicht zijn.

We hebben verschillende domeinen onderscheiden die we langslopen in de afzonderlijke hoofdstukken. We beginnen in **hoofdstuk 2** met werk en inkomen. In Nederland mogen migranten zonder verblijfsrecht niet werken. Het is belangrijk om te vermelden dat als migranten zonder verblijfsrecht toch werken ze wel arbeidsrechten hebben. Dit houdt in dat je als werknemer recht hebt op het minimumloon, vakantiegeld, veilige arbeidsomstandigheden, doorbetaling bij ziekte en zwangerschap en beschermd dient te worden tegen uitbuiting. In hoofdstuk 2 gaan we dieper in op de situatie van werk voor migranten zonder verblijfsrecht. Een belangrijk obstakel bij werk is bovendien dat irreguliere migranten in Nederland zijn uitgesloten van bancaire diensten. Dit betekent dat ze cash betaald moeten worden voor het werk dat ze verrichten.

Omdat irreguliere migranten sinds de Koppelingswet uitgesloten zijn van sociale huisvesting, leven ze vaak in alternatieve en informele huisvestingssituaties. Irreguliere migranten hebben wel huurrechten, dus ze mogen niet zomaar op straat gezet worden. In de praktijk is het echter moeilijk dit recht op te eisen, vanwege de angst voor uitzetting. In **hoofdstuk 3** gaan we in op de huisvestingssituatie van migranten zonder verblijfsrecht.

Sinds de Koppelingswet zijn irreguliere migranten uitgesloten van een ziektekostenverzekering. Wel is het zo dat ze recht hebben op medisch noodzakelijke zorg. Maar ook hier is het juridisch wel goed geregeld, maar kan het in de praktijk lastig zijn om toegang te krijgen tot gezondheidszorg. **Hoofdstuk 4** besteedt aandacht aan gezondheidszorgen over de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Als het om onderwijs gaat, hebben kinderen in Nederland toegang tot basis- en voortgezet onderwijs. Dit is vastgelegd in de Universele Rechten van het Kind. Maar de mogelijkheden voor hoger onderwijs voor migranten zonder verblijfsrecht zijn uiterst beperkt. **Hoofdstuk 5** gaat hier verder op in.

Migranten zonder verblijfsrecht hebben in principe het recht op een gezinsleven, maar ook hier zien we dat er vele obstakels zijn om als gezin of als geliefden bij elkaar te wonen. Een praktische barrière is de mvv-vereiste: voor het verkrijgen van een reguliere verblijfsvergunning moet de aanvrager terugreizen naar het land van herkomst. Dit is niet altijd mogelijk of veilig. In **hoofdstuk 6** gaan we dieper in op hoe de juridische context invloed heeft op het sociale leven van migranten zonder verblijfsrecht. Het doorkoppelingsbeginsel dat in 2005 in werking is getreden, heeft het uitsluitingseffect van de Koppelingswet verbreed en beïnvloedt nu ook partners en gezinsleden van migranten zonder verblijfsrecht die zelf wel verblijfsrecht hebben.

Hoofdstuk 7 gaat in op toezicht en controle. Als migranten zonder verblijfsrecht in Nederland slachtoffer zijn van een delict hebben zij recht op veilige aangifte. Deze groep is kwetsbaar voor misstanden en uitbuiting in zowel werk en huisvesting. Voor beide zijn zij vaak afhankelijk van onderaannemers en ze werken in informeel georganiseerde sectoren, zoals huishoudelijk werk, de landbouw en bezorging, waar het onduidelijk is aan wie zij misbruik kunnen melden. Migranten zonder verblijfsrecht hebben in principe recht op juridische bijstand, maar sociaal advocaten hebben het moeilijk vanwege de lage financiële compensatie die ze krijgen voor deze groep. Daardoor is het in de praktijk vaak lastig om juridische bijstand te krijgen als migrant zonder verblijfsrecht.

In hoofdstuk 8 en 9 worden de twee verdiepende casestudies uitgelicht: de ervaringen van Surinaamse vrouwen zonder rechtmatig verblijf (H8) en gezinnen zonder rechtmatig verblijf (H9). We gebruiken de input uit alle hoofdstukken om suggesties voor beleid te formuleren in het **concluderende en afsluitende hoofdstuk.**

Hoofdstuk 2: Werk, inkomen en rondkomen

Samenvatting

Migranten zonder verblijfsrecht worden uitgesloten van de arbeidsmarkt sinds de invoering van de Koppelingswet. Deze wet, in combinatie met geïntensiveerd toezicht op illegale arbeid, heeft ervoor gezorgd dat migranten moeilijker toegang weten te vinden tot werk en mogelijk daardoor kwetsbaarder zijn geworden voor misbruik en arbeidsuitbuiting. Ondanks het ontbreken van verblijfsrecht beschikken zij wel over arbeidsrechten. In de praktijk is er echter weinig toezicht op de naleving van deze arbeidsrechten, met uitzondering van extreme gevallen zoals mensenhandel met arbeidsuitbuiting als doel.

Er lijkt een verschuiving te hebben plaatsgevonden in de sectoren waarin migranten zonder verblijfsrecht werken: door strengere controles in bepaalde sectoren en de komst van arbeidsmigranten uit de EU, vinden migranten zonder verblijfsrecht vaker werk in het betaald huishoudelijk werk. Verder heeft de opkomst van de platformeconomie een nieuwe bron van werk gecreëerd voor migranten zonder verblijfsrecht.

Binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht bestaan er aanzienlijke verschillen in hoe zij werk weten te vinden en rond weten te komen. Jongeren en ouderen lijken meer moeite te hebben met het vinden van werk. Ouderen zijn bovendien extra kwetsbaar door een afnemende fysieke weerbaarheid, een gebrek aan alternatieven en risico's bij werkongevallen. Een sterk netwerk en het vermogen om dit netwerk te mobiliseren, vergemakkelijken de toegang tot werk.

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we de situatie van migranten zonder verblijfsrecht op de arbeidsmarkt en hun inkomenspositie. We gaan eerst in op de rechten en plichten voor migranten en de relevante regelgeving. Vervolgens bespreken we de inzichten uit de literatuurstudie en de interviews met experts.

2.2. Recht op werk: van witte illegalen naar de Koppelingswet

Werk en arbeid is voor migranten zonder verblijfsrecht van essentieel belang; dit stelt hen in staat om in hun basisbehoeften te voorzien, zoals voedsel, onderdak en gezondheidszorg. Dit is voor hen noodzakelijk, omdat zij uitgesloten zijn van formele sociale voorzieningen. Daarnaast biedt werk een gevoel van waardigheid en zelfredzaamheid, wat cruciaal is voor hun mentale welzijn. Bovendien kan werk hen helpen om sociale netwerken op te bouwen en (beter) te integreren in de samenleving, zelfs in de afwezigheid van een reguliere verblijfsstatus.

Migranten zonder verblijfsrecht kunnen echter niet op een legale wijze deelnemen aan het arbeidsproces. De mogelijkheden voor deze groep om binnen de formele economie te werken zijn in Nederland ingeperkt. Met name sinds de invoering van de Koppelingswet in 1998, toen verblijfsrecht gekoppeld werd aan het recht om te werken (zie tekst box p13 en Minderhoud, 2024). Op grond van deze wet zijn migranten zonder verblijfsrecht ook uitgesloten van alle uitkeringen en sociale voorzieningen in Nederland (art. 10 Vreemdelingenwet 2000), met ingrijpende gevolgen voor hun toegang tot gezondheidszorg (zie hoofdstuk 4), het vinden van gepaste huisvesting (Hoofdstuk 3) en toegang tot onderwijs (hoofdstuk 5). Hierdoor zijn zij uitgesloten van formele bronnen van inkomen.

Het zogenaamde doorkoppelingsbeginsel, ingevoerd in 2005, breidt deze uitsluiting grotendeels ook uit naar de (minderjarige) personen met wie onrechtmatig verblijvende migranten samenwonen (Minderhoud, 2024). Dat betekent dat Nederlandse staatsburgers die samenwonen met migranten zonder verblijfsrecht ook uitgesloten worden van sociale voorzieningen zoals de bijstand. Hoewel het

beleid en de overheidscontrole op migranten zonder verblijfsrecht al sinds de jaren 60 restrictief zijn (van Eijl, 2012), was het vóór de Koppelingswet milder dan nu. Vóór de Koppelingswet konden niet rechtmatig verblijvende migranten een burgerservicenummer (BSN, destijds sofinummer) krijgen en hierdoor wit werken: zij betaalden belastingen en premies en hadden recht op een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering. Daarnaast hadden zij toegang tot sociale huur. Minder- én meerderjarige kinderen gingen naar school en er was brede toegang tot de gezondheidszorg. De toegang tot al deze sociale voorzieningen was gebaseerd op een inschrijving in het bevolkingsregister. De invoering van de Koppelingswet heeft dit substantieel veranderd en inschrijving in de Basisregistratie Personen (BRP) is niet meer mogelijk zonder verblijfsrecht.

2.2.1. Strafbaarstelling, toezicht op illegale tewerkstelling en arbeidsrechten

Hoewel migranten zonder verblijfsrecht zijn uitgesloten van alle sociale voorzieningen en formeel werk, is illegale arbeid niet strafbaar gesteld in Nederland. Illegale tewerkstelling is daarentegen wel een strafbaar feit in Nederland op basis van artikel 197b van het Wetboek van Strafrecht en art. 2 Wet Arbeid Vreemdelingen. Volgens dit artikel zijn werkgevers verplicht om de identiteit van werknemers te controleren (Wet Arbeid Vreemdelingen art. 15). Werkgevers die migranten zonder verblijfsrecht tewerkstellen riskeren een bestuurlijke boete van de Nederlandse Arbeidsinspectie. De Arbeidsinspectie heeft het toezicht op illegale tewerkstelling de laatste decennia geïntensiveerd. De inspectie controleert vaker en slimmer op illegale tewerkstelling. De hoogte van de boetebedragen voor werkgevers voor illegale tewerkstelling is ook toegenomen (Broeders, 2009; Krop, 2014) van max. 8000 naar 11250 EUR sinds februari 2025[2] (Broeders, 2009; Krop, 2014).

Ondanks de strafbaarstelling van illegale tewerkstelling, gelden bepaalde arbeidsrechten wel. Zoals het recht op het Nederlands minimumloon, het recht op veilige en gezonde arbeidsomstandigheden, het recht op 16 weken zwangerschapsverlof, het recht op vakantie, het recht op pauzes tijdens de werkdag, het recht om je te organiseren in een vakbond en het recht om juridische procedures te starten (Berntsen, de Lange en Rijken, 2022). Dit betekent dat we in het Nederlands arbeidsrecht uitgaan van werknemer- en werkgeverschap op basis van de feitelijke situatie, en niet de geschreven of mondelinge overeenkomst (Artikel 7:610 Burgerlijk wetboek): als migranten zonder verblijfsrecht zonder formele arbeidsovereenkomst werken, kan er alsnog een vermoeden zijn van een arbeidsovereenkomst, mits de feitelijke situatie voldoet aan een aantal criteria. Als de werknemer kan aantonen dat er minstens drie maanden lang elke week of ten minste twintig uur per maand voor dezelfde werkgever is gewerkt (Artikel 7:610a Burgerlijk wetboek), dan kan er een arbeidsovereenkomst worden geconstateerd met bijhorende rechten en plichten. Bovendien geldt een eventuele collectieve arbeidsovereenkomst (cao) ook voor migranten zonder verblijfsrecht. De werkgever moet zich houden aan de cao die van toepassing is op het soort werk dat iemand doet. Werktijden, lonen en andere regels die in de cao staan, gelden voor alle werknemers, inclusief migranten zonder verblijfsrecht. Kortom, migranten zonder verblijfsrecht mogen niet werken, maar ze hebben wel arbeidsrechten als ze dat wel doen (Stichting LOS, 2023).

De Nederlandse Arbeidsinspectie is de instantie die de rechten en belangen van migranten zonder verblijfsrecht dient te beschermen conform de Arbeidsomstandighedenwet (Artikel 24), de Wet Arbeid Vreemdelingen (Artikel 18) en Richtlijn 2009/52/EG. Deze richtlijn heeft minimumnormen vastgesteld inzake sancties en maatregelen tegen werkgevers van mensen zonder verblijfsrecht uit derde landen (Artikel 6 en artikel 13 lid 4 en overweging 27 van de Richtlijn). De Arbeidsinspectie heeft

[2] Boetebedragen verschillen tussen rechtspersonen en natuurlijke personen. De boetebedragen voor rechtspersonen zijn al eerder verhoogd naar 11250 (Arbeidsinspectie 2025).

de taak om werkgevers te controleren op naleving van arbeidsvoorwaarden, zoals loon en werktijden; ook wanneer het mensen zonder verblijfsrecht betreft. De Arbeidsinspectie kan een werkgever bijvoorbeeld verplichten om achterstallig loon uit te betalen of acteren op meldingen van mogelijke overtredingen en misbruik.

Dit is een complexe taak, omdat de Arbeidsinspectie ook de instantie is die verantwoordelijk is voor toezicht op illegale tewerkstelling en deze taak in de praktijk ook samen met de vreemdelingenpolitie uitvoert. Deze nauwe samenwerking met de vreemdelingenpolitie heeft als gevolg dat er in de praktijk weinig sprake is van bescherming van migranten zonder verblijfsrecht. Het VN-Mensenrechtencomité ziet het naleven realiseren van arbeidsrechten voor migranten zonder verblijfsrecht in de praktijk daarom als een blijvend punt van aandacht (2019).

2.2.2. Regeling Dienstverlening aan Huis en ILO Domestic Workers Conventie 189

Naast de hierboven beschreven algemene basisrechten spelen er ook sectorafhankelijke rechten die van toepassing zijn op migranten zonder verblijfsrecht. Een belangrijke sector is de informele sector van het betaald huishoudelijk werk in privéhuishoudens. Naar schatting van de FNV-vakbond zijn daarin relatief veel migranten zonder verblijfsstatus werkzaam. Voor deze sector geldt de Regeling Dienstverlening aan Huis: huishoudens die gebruikmaken van de diensten van huishoudelijk hulpen en schoonmakers worden vrijgesteld van het betalen van belastingen en socialezekerheidsbijdragen. Huishoudens die gebruikmaken van deze regeling worden dan ook niet gezien als werkgevers, mits medewerkers niet vaker dan drie keer per week bij hen werkzaam zijn[3]. Dit biedt de werkenden in de huishoudelijke sector, ongeacht verblijfsstatus, minder sociale bescherming, omdat zij geen pensioen opbouwen en niet zijn verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid of werkloosheid. Dit beleid is door de jaren heen bekritiseerd, omdat het zorgt voor ongelijke behandeling ten opzichte van andere werknemers. Dit is in strijd met internationale maatstaven zoals de Europese Pijler van Sociale Rechten (bijv. Eleveld 2022). Nederland neemt daarbij een uitzonderlijke positie in vergeleken met andere EU-landen. Zo kunnen huishoudens in België en Zweden gebruikmaken van gesubsidieerde dienstencheques om mensen die huishoudelijk werk doen te betalen. Zo formaliseren ze de sector en bieden deze landen meer sociale zekerheid aan mensen die huishoudelijk werk doen. Daarnaast heeft Nederland de ILO Conventie 189 in 2011 ondertekend, maar niet geratificeerd. Deze conventie stelt wereldwijde minimumnormen rondom arbeidscondities vast om misbruik en uitbuiting van huishoudelijk personeel tegen te gaan en verplicht de ondertekenaars om eerlijke en aanvaardbare werkomstandigheden voor huishoudelijk personeel te garanderen, ook als zij geen verblijfsrecht hebben. Vakbond FNV dringt aan op ratificering van de conventie en het ontwikkelen van een alternatief voor de Regeling Dienstverlening aan Huis. Niet met het doel om de gehele sector te formaliseren, maar met ratificatie verwacht de FNV dat de sector meer waarde zal toekennen aan arbeidsrechten. Rechten die dus ook gelden voor migranten zonder verblijfsrecht, zelfs als het om informeel werk gaat. Dit zou moeten leiden tot meer sociale zekerheid en betere arbeidsomstandigheden voor iedereen die werkt in deze sector, waaronder een groot aantal migranten zonder verblijfsrecht (FNV, 2023).

[3] Dit betekent echter niet dat zij niet gezien kunnen worden als werkgever volgens de Wav en het verbod op illegale tewerkstelling. Een werkgever in de zin van art. 2 lid 1 Wav is namelijk ruimer en daaronder vallen ook natuurlijke personen die een ander huishoudelijke of persoonlijke diensten laat verrichten. Huishoudens die migranten zonder verblijfsrecht laten schoonmaken of oppassen zijn dus ook in overtreding als er geen recht is om te werken. In praktijk is het echter moeilijk voor de Arbeidsinspectie om natuurlijke personen te controleren op illegale tewerkstelling.

2.2.3. Rechten als slachtoffers van mensenhandel

Ondanks dat er weinig aandacht lijkt te zijn voor de arbeidsrechten van migranten zonder verblijfsrecht, worden zij vaker slachtoffer van verschillende vormen van uitbuiting die gekwalificeerd zijn als mensenhandel volgens artikel 273f van het Wetboek van Strafrecht. Daarbij wordt er vaak onderscheid gemaakt tussen seksuele uitbuiting en overige uitbuiting[4]. Onder 'overige uitbuiting' valt bijvoorbeeld onderbetaald of niet betaald worden voor werkzaamheden. Of slechte omstandigheden: lange dagen, overuren, weinig vrije tijd of werken in risicovolle omstandigheden (slechte hygiëne, afwezigheid van beschermende materialen zoals handschoenen, kleding, schoenen of apparatuur met grote risico voor werkongevallen).

Sinds 2024 is ernstige benadeling ook strafbaar. Onder ernstige benadeling verstaat de Nederlandse Arbeidsinspectie 'de situatie waarin een werkgever de arbeidswetten voor loon, arbeidstijden, arbeidsomstandigheden en/of legaal werk één of meerdere malen in ernstige mate overtreedt'.

2.3. Literatuurstudie en expertinterviews

Hoewel zij formeel niet mogen werken, weten migranten zonder verblijfsrecht toch vaak een baan te vinden op de Nederlandse arbeidsmarkt. Daarbij zijn er uiteraard verschillen zichtbaar tussen groepen die wel werk weten te vinden en groepen die hierin meer uitdagingen ervaren. Verschillende studies tonen aan dat er in de Nederlandse maatschappij een noodzaak en behoefte is aan het werk dat migranten zonder verblijfsrecht doen, ondanks dat dit door beleidsmakers niet expliciet wordt erkend (Berntsen et al., 2022). Er ontbreekt empirisch bewijs voor verdringingseffecten op de arbeidsmarkt. Het veelal praktisch geschoolde werk dat deze groep doet, kan mogelijk als complementair worden gezien aan de arbeidsmarkt. Zelfs in een context waarin er een toename is in concurrentie van arbeidsmigranten uit verschillende Midden en Oost-Europese landen (ook wel MOE-landers), zoals Polen en Bulgarije. Deze arbeidsmigranten van binnen de EU werken vaak in sectoren zoals de bouw, de schoonmaak of de land- en tuinbouw; sectoren waar migranten zonder verblijfsrecht van oudsher werk in vinden (Ibid; Zie ook Timmerman 2025).

Bestaand wetenschappelijk onderzoek naar de arbeidspositie van migranten zonder verblijfsrecht is in Nederland beperkt vergeleken met bijvoorbeeld de Amerikaanse en Engelse context. Media-analyses laten zien dat migranten zonder verblijfsrecht in Nederland vooral in verband worden gebracht met opvang, leefgeld en illegale binnenkomst (Hajer, 2025). Dit betekent dat zij dus veel minder in verband worden gebracht met het bijdragen aan de samenleving door (informeel) werk. Daarnaast laat historisch onderzoek zien dat de manieren waarop er in zowel beleid als de media gerapporteerd wordt over migranten zonder verblijfsrecht beïnvloed worden door ideeën over gender, ras en etniciteit. Van Eijl (2012) toont in haar studie bijvoorbeeld dat vrouwelijke arbeidsmigranten in het verleden minder snel aanspraak konden maken op een arbeidsmigratiestatus – zij werden vooral gezien als hulpbehoevend. Terwijl het tegenovergestelde gold voor mannelijke arbeidsmigranten.

Racialisering, een concept uit de Amerikaanse sociale wetenschappen, verwijst naar het proces waarbij culturele betekenissen worden toegekend aan groepen op basis van hun etniciteit en ras. Deze ideeën spelen een belangrijke rol in de vormgeving van het migratie- en integratiebeleid (Lee, 2007, Piemontese et al. 2026)). In het verleden speelde racialisering bijvoorbeeld een rol bij de bejegening van Chinese (irreguliere) migranten door de Nederlandse autoriteiten. In tegenstelling tot reguliere arbeidsmigranten uit Zuid-Europa, Marokko en Turkije, werden zij beschouwd als een aparte, onwenselijke groep. Dit was deels te wijten aan hun economische activiteiten buiten de traditionele

[4] Dit wordt 'overige' arbeidsuitbuiting genoemd, omdat dit uitbuiting bij alle vormen van arbeid betreft behalve sekswerk.

sectoren en deels aan vooroordelen die voortkwamen uit het destijds populaire idee van het 'gele gevaar': zij werden gezien als een bedreiging voor Westerse normen en waarden en sterk geassocieerd met illegaliteit en georganiseerde criminaliteit (Van Heek, 1936; Wubben, 1986). Het gevolg was dat er zowel in de media als in de politiek aanzienlijk minder aandacht was voor de arbeidsomstandigheden van deze groep, ondanks aanwijzingen dat velen onder precaire omstandigheden werkten en moeite hadden om rond te komen (Van Eijl, 2012; zie ook Lee, 2007 voor inzichten in de Amerikaanse context).

Dat er in de politieke en media-aandacht grote verschillen zijn tussen groepen, zien we nog steeds. In de media en het beleid is er in de laatste tien jaar breed aandacht en draagvlak ontstaan om de problematiek van MOE-landers die in Nederland werken aan te pakken. Voor derdelanders, migranten afkomstig van buiten de EU, lijkt er veel minder aandacht en politieke wil te zijn om hun positie op de arbeidsmarkt te verbeteren, met uitzondering van de zeer ernstige gevallen, wanneer derdelanders als slachtoffers van arbeidsuitbuiting worden aangemerkt (zie par. 3.2).

In de literatuur zijn studies over de arbeidsmarktpositie van migranten zonder verblijfsrecht vooral gericht op een bepaalde etnische groep of nationaliteit[5], of sectorspecifiek[6]. Een beperkt aantal beleidsrapporten richt zich op de groep in het algemeen[7]. Bij studies die focussen op een specifieke etnische groep of migratieachtergrond ligt stereotypering op de loer. Dit labelen van groepen mensen leidt zowel tot abnormalisering als tot idealisering (Sayer, 1997). Door te veel de focus te leggen op een culturele of etnische groep kan de specifieke context waarin deze groepen werken uit het oog verloren worden.

Sinds de invoering van de Koppelingswet in 1998 is de beschikbaarheid van cijfers over het aantal migranten zonder verblijfsrecht op de arbeidsmarkt beperkt. Voor die tijd konden dergelijke gegevens nog via het bevolkingsregister worden opgevraagd. De cijfers die nu beschikbaar zijn, gaan over een beperkt aantal perioden en zijn grotendeels gebaseerd op schattingen van het totale aantal illegale werknemers. Het gaat hierbij echter niet uitsluitend om migranten zonder verblijfsrecht. Ook migranten die legaal in Nederland verblijven kunnen hieronder vallen, bijvoorbeeld wanneer zij werk verrichten dat niet in overeenstemming is met de voorwaarden van hun verblijfsvergunning, of wanneer een werkgever geen geldige werkvergunning voor hen heeft (Berntsen et al., 2022).

In 1999 schatten Visser & Zevenbergen (2001) de omvang van illegale arbeid op 128.000 migranten. Zij baseerden deze schatting op een werkgeversenquête in verschillende sectoren: de schoonmaak, de landbouw, de bouw en de horeca. Daarnaast namen zij interviews af met sleutelinformanten, deden zij dossieronderzoek bij de Arbeidsinspectie[8] en literatuuronderzoek. Het aandeel migranten zonder rechtmatige verblijfsstatus werd geschat op 70 procent van dit totaal (Visser & Zevenbergen 2001); dat komt dus neer op een aantal van bijna 90.000. In 2003 is er een aparte studie gedaan naar illegale arbeid in de uitzendbranche. Dit was voordat veel van de MOE-landen toetraden tot de Europese Unie. Mogelijk is het aantal migranten zonder recht om te werken afgenomen doordat veel

[5] Siruno, Swerts & Leerkes (2022) naar Filipijnen in de huishoudelijke dienstverlening; Hiah (2019), Hiah & Staring (2016) en Hiah & Staring (2013) naar de Chinese Horeca; Roggeveen & Van Meeteren (2013) naar Brazillianen; Bottenberg & Janssen (2012) naar de Chinese beautybranche; Mazzucato (2007) naar Ghanezen; Brinkmeier (2010) naar Poolse werkers in de landbouw; Reil & Korver (2001) en Staring (1999) naar Turkse migranten zonder verblijfsrecht. Berntsen, Robledo & De Lange (2023) nemen een iets ruimer groep, namelijk migranten met een Zuid-Amerikaanse achtergrond zonder verblijfsrecht;

[6] Huijsmans (2025) naar de bezorgsector in de platformeconomie; Hiah (2023) en De Kort & Bekker (2023) naar huishoudelijke diensten in de platformeconomie; Van den Muijsenbergh et al. (2022), De Volder (2017), Eleveld & van Hooren (2017), Gheasi, Nijkamp & Rietveld (2014) en Botman (2010) naar de informele sector van huishoudelijke diensten; Benseddik & Bijl (2004) en De Bakker, Frouws, Jongeneel & Slangen (2004) naar de tuinbouw;

[7] Studies naar de groep migranten zonder verblijfsrecht in het algemeen: Berntsen, L.E., De Lange, T., & Rijken, C. (2022); Van der Leun & Kloosterman (2006); Frouws, De Ruig & Grijpstra (2010).

[8] Toen genaamd als de Inspectie SZW.

MOE-landers met de toetreding geregulariseerd werden. Op basis van literatuuronderzoek en interviews met experts werd toen het aantal illegale werknemers in de uitzendbranche geschat op 80.000[9] (Zuidam & Grijpstra, 2004). De meest recente schattingen komen uit 2004 en 2006. Voor deze jaren werd de omvang van illegale arbeid geschat op basis van een survey onder werkgevers[10]. Hier kwam respectievelijk 77.875 uit voor 2004 en 100.625 uit voor het jaar 2006 (Mosselman en Van Rij 2005; Groenewoud en Van Rij, 2007). Een andere studie kwam tot een kleiner aantal van 75.500 illegale werknemers voor het jaar 2006. Deze studie maakte gebruik van bestaande cijfers en rapporten in combinatie met interviews met experts (Dijkema et al. 2006). Er zitten dus grote verschillen tussen schattingen. Het is daarom belangrijk om in gedachte te houden dat dit slechts schattingen zijn. Het is onbekend in hoeverre deze cijfers een accurate weergave zijn van de werkelijke omvang van deze groep. Bovendien geven deze schattingen slechts een beperkt beeld en geen inzicht in de verschillende aspecten van de arbeidsmarktpositie van migranten zonder verblijfsrecht. Kwalitatieve studies zijn geschikter voor inzichten in de problemen die spelen in verschillende sectoren en hoe betrokkenen deze ervaren (Berntsen et al., 2022).

2.3.1. Sectoren en type werk

De sectoren die in de literatuur genoemd worden zijn sectoren waarin er een grote vraag is naar praktisch of ongeschoolde werknemers en sectoren waarin grote tekorten zijn (Berntsen et al., 2022). Een groot aandeel van deze sectoren opereert informeel, waarbij er ook geen belastingen en premies worden afgedragen bij het in dienst nemen van mensen die legaal in Nederland verblijven (zie bijvoorbeeld Timmerman, 2025). Deze sectoren trekken van oudsher al migranten (van binnen en buiten de EU) aan (Engbersen et al. 2002), zoals de tuinbouw (Ombudsman Metropool 2021; Brinkmeier, 2011; Benseddik & Bijl, 2004; De Bakker, Frouws, Jongeneel & Slangen, 2004), huishoudelijk werk (inclusief schoonmaak), au pair en oppasdiensten (Hajer & van Liempt 2025; De Kort & Bekker 2023; Berntsen, Robledo en de Lange, 2023; Siruno, Swerts & Leerkes, 2022; Van den Muijsenbergh et al., 2022; Ombudsman Metropool 2021; Van Hooren, 2017; Gheasi, Nijkamp & Rietveld, 2014; Van Walsum, 2011), de bouw (Engbersen et al., 2022), de horeca (Ombudsman Metropool 2021; Hiah, 2019; Hiah & Staring 2013, 2016; Kox 2009; Engbersen et al., 2002; Van der Leun en Kloosterman, 1998;) en eerder ook het wegtransport (Engbersen et al., 2002), hoewel de transportsector in de huidige studies beperkt wordt genoemd. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het wegtransport voornamelijk over is genomen door arbeidsmigranten van binnen de EU (van der Hoeven, 2023). De haven is een andere sector die in het verleden migranten zonder rechtmatige verblijfsstatus trok (Staring 2001), maar door mechanisering verdween de vraag naar ongeschoold werk in deze sector (Dieleman & Kloosterman in Van der Leun en Kloosterman, 1998).[11] De vleessector voorzag migranten zonder verblijfsrecht voorheen ook van werk (Engbersen et al. 2002), maar daar werken nu vooral arbeidsmigranten uit de EU (Goorbergh et al. 2025). Tot slot wordt in de literatuur de seksindustrie vaak genoemd als sector waarin vooral vrouwelijke migranten zonder verblijfsrecht werken (Verhoeven & Van Gestel, 2017; Wagenaar, Amesberger & Altink, 2017).

Het is voor migranten zonder verblijfsrecht niet mogelijk om aan de slag te gaan in beroepen die diploma's en certificering vereisen, ook niet als zij een vergelijkbare opleiding hebben gedaan in het land van herkomst. Van der Leun en Kloosterman (1998) noemen dit *het legale plafond.* Het is onduidelijk of de Koppelingswet heeft geleid tot een afname van het aantal migranten zonder verblijfsrecht op de arbeidsmarkt. In verschillende studies wordt de vraag gesteld of de Koppelingswet

[9] Met een foutmarge van 20.000.
[10] waarbij een *randomnized response* methode werd gebruikt.
[11] Er is op dit moment wel de nodige aandacht voor problematiek onder internationale zeelieden afkomstig uit zuidoost Azië, maar werkzaam in de internationale scheepvaart in erbarmelijke arbeidsomstandigheden. Het vermoeden is dat deze zeelieden ook vaak illegaal te werk worden gesteld (Zie bijvoorbeeld Galam, 2019).

migranten zonder verblijfsrecht kwetsbaarder heeft gemaakt voor armoede en arbeidsuitbuiting (Minderhoud 2024; Hajer, Vasilieadi & Van Liempt 2024; Van der Leun & Kloosterman, 1998; Engbersen et al., 1999). Experts met wie wij gesprekken voerden bekritiseerden de Koppelingswet om dezelfde reden: deze wet zou werkende migranten zonder verblijfsrecht juist kwetsbaarder maken voor uitbuiting:

> *"Nou ja, ik denk dat het natuurlijk die Koppelingswet is. Dat is heel erg een negatieve ontwikkeling geweest. Daarvóór had de ongedocumenteerde meer mogelijkheden. Die heeft geleid tot een grote spagaat waarbij we enerzijds zo een economie in stand willen houden waarbij we heel veel behoefte hebben aan werknemers. Anderzijds is het steeds moeilijker geworden voor ongedocumenteerden om een enigszins veilig leven te leiden als werkende in Nederland. Dus ja, Nederland plukt eigenlijk wel de vruchten van het werk verricht door ongedocumenteerden. Voor de ongedocumenteerde mensen heeft het alleen maar heel veel nadelen. Ja, en als je dan naar een politiek debat luistert waarbij het over uitbuiting gaat, of er wordt gesproken over kwetsbare arbeidsmigranten, dat er dan wordt gezegd van ja, laat ze dan maar teruggaan naar hun land, want daar zijn ze in ieder geval beschermd... Dat is eigenlijk een beetje het kip en ei verhaal, want het beleid en de omstandigheden hier creëren kwetsbaarheid en vervolgens wordt het die mensen aangerekend dat ze kwetsbaar zijn en moeten ze maar weer terug naar hun land." (expertinterview 8)*

Hoewel verschillende auteurs (Minderhoud, 2024; Fahrenfort et al. 2001; Römer, 2023) erop wijzen dat het niet duidelijk is of de Koppelingswet de sociale lasten omlaag brengt (Römer, 2023) en de afschrikwekkende werking ervan niet is aangetoond (Minderhoud, 2024; Fahrendorf 2001), beweren politici vaak dat het belangrijk is om (illegale) migranten uit te sluiten van sociale voorzieningen, omdat dit anders een aanzuigende werking zou hebben op migratie. Uitsluiting van voorzieningen betekent ook niet dat mensen daadwerkelijk (kunnen) terugkeren (Minderhoud, 2012). Dit argument mist dus een overtuigende empirische onderbouwing (Römer, 2023). Daarnaast zij er ook studies die op het tegenovergestelde effect wijzen, namelijk dat (illegale) immigratie gepaard zou gaan met lagere sociale uitgaven, bijvoorbeeld doordat migranten relatief jong zijn en vaker participeren op de arbeidsmarkt (Soroka, 2016; 2006). Dit suggereert dat de relatie tussen migratie en het gebruik van sociale voorzieningen erg complex is en niet eenduidig kan worden geïnterpreteerd.

Naast de koppelingswet speelt ook de toename van controles en toezicht van de Arbeidsinspectie een rol in verdergaande uitsluiting van de arbeidsmarkt (Hiah, 2019; Krop, 2014)[12]:

> *"Maar wat ik wel van heel veel mensen hoor, is dat ze vroeger wisten, dan heb ik het over mensen die wat langer in Nederland zijn, maar vroeger wisten te overleven. Want de regels en controles waren niet zo strikt. Ze hadden een netwerk van overal zwart werken. Sommige mensen hadden een hele autohandel, met andere Europese landen. En ze zeggen dat die aanscherping van regelgeving en arbeidsinspectie het voor heel veel mensen echt veel moeilijker maakt om in het informele circuit zeg maar te werken. En als je dat niet kan dan beginnen de problemen want dan kan je geen kamer huren, kan je niet bij mensen logeren want je kan niks inleveren, je hebt geen geld, je hebt geen eten. En dan is het nog niet eens zo heel lang geleden denk ik. We hebben het dan over vanaf de euro ofzo, dus het is wel een tijdje, maar dan heb je het echt over mensen die wat langer zijn. Ja, maar jezelf dus nu redden op dit moment is denk ik veel moeilijker dan 10-15 jaar geleden." (expertinterview 5).*

[12] Zie ook de op pagina 2 besproken toename in de hoogte van de boetebedragen voor het in dienst nemen van illegale werknemers.

Deze uitsluiting zou er ook toe hebben geleid dat een groot aantal migranten zonder verblijfsrecht in het huishoudelijk werk terecht is gekomen (Berntsen et al., 2022; Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Deze ontwikkeling is vergeleken met de situatie eind jaren 90 nieuw; toen schreven Van der Leun en Kloosterman nog dat werk in privéhuishoudens migranten zonder verblijfsrecht weinig werkgelegenheid biedt (p. 143). Een mogelijke verklaring voor deze ontwikkeling is dat het moeilijker is geworden voor migranten zonder verblijfsrecht om in andere sectoren werk te vinden, door de intensivering van het toezicht (Staring et al. 2022) en mogelijke verdringing door arbeidsmigranten uit de EU. Privéhuishoudens zijn daarentegen uitgesloten van toezicht op illegale arbeid vanwege de Regeling Dienstverlening aan Huis[13]; de risico's voor werkenden en werkverschaffer zijn hierdoor beperkt.

Werk in de huishoudelijke sfeer wordt in de literatuur veelal geassocieerd met vrouwen (Van Hooren, 2017) en onderwaardering (Hiah, 2022); het zijn echter ook in toenemende mate mannen die in deze sector werken (Berntsen et al., 2022; Hiah, 2022). De literatuur rapporteert met name over Indonesiërs, Filipijnen en Zuid-Amerikanen, waaronder een grote groep Brazillianen (Berntsen et al., 2023; Siruno et al., 2022; Soraya 2020). Ook het interview met een organisatie die zich inzet voor slachtoffers van arbeidsuitbuiting bevestigt dit beeld en benadrukt dat de groep Colombianen momenteel aanzienlijk van omvang is, naast een groep uit Zuid-Afrika en enkele Bulgaren. Bovendien wijzen zij erop dat migranten die werkzaam zijn in het huishoudelijk werk vaker slachtoffer worden van seksueel geweld en ongewenst gedrag. Dit komt mogelijk doordat een deel van hen (*nanny's*, huishoudsters, au pairs, en 24-uurszorgverleners) bij hun werkgevers in huis wonen en vrouw zijn (expertinterview 8). Dit inwonen komt mogelijk vaker voor onder migranten zonder verblijfsrecht omdat zij vaker moeite hebben met het vinden van huisvesting (zie hoofdstuk 3).

Naast de hierboven genoemde sectoren die deel uitmaken van de bredere arbeidsmarkt, wordt er in de eerdere literatuur ook nog een tweede arbeidsmarkt genoemd: die van etnische of migrantenondernemers (e.g. Hiah 2019; Staring, 2001; Waldinger, Aldrich and Ward, 1990), ook wel aangeduid als de etnische economie. In de klassieke studie *De Ongekende Stad* uit 1999 wordt er gesproken over het belang van economische mogelijkheden bij kleine ondernemers met een gedeelde migratie/etnische achtergrond waar migranten zonder verblijfsrecht werk kunnen vinden. Migranten zonder verblijfsrecht uit herkomstlanden met veel kleinere aantallen in Nederland hebben naar verwachting veel meer moeite met het vinden van (duurzaam) werk. De studie van Staring (2001) toont hoe Turkse irreguliere migranten vooral via het sociale netwerk werk vinden; de helft van de respondenten vindt werk bij kleine ondernemers met een Turkse migratieachtergrond[14]. Hiah (2019) laat in haar etnografische studie zien dat Chinese horecaondernemers voor werknemers met een Chinese achtergrond kiezen vanwege het spreken van de taal en kennis van de Chinese cultuur (Bourdieu, 1986). Deze vraag naar migranten zonder verblijfsrecht moet ook gezien worden vanuit een schaarste aan reguliere arbeidskrachten met een Chinese migratieachtergrond die zij formeel kunnen aanstellen. Uiteraard spelen daarbij ook arbeidskosten een rol. Migranten zonder verblijfsrecht ontvangen minder loon dan reguliere arbeidskrachten.

Een laatste ontwikkeling in de arbeidsmarktpositie van migranten zonder verblijfsrecht is de verschuiving naar platformwerk. Platformwerk verwijst naar diensten die verrichten worden via een platform/app die vraag en aanbod online bij elkaar brengt. Voorbeelden hiervan zijn Uber en Thuisbezorgd in de maaltijdbezorgsector en *Charly Cares* en Hups in het betaald huishoudelijk werk. Een substantieel aandeel van dit werk wordt gedaan door migranten zonder verblijfsrecht (zie

[13] Zie een bespreking van RDaH op pagina 3.

[14] Een vierde bij Nederlandse werkgevers uit de eerdere genoemde sectoren en een vierde bij een Nederlandse werkgever, maar via een Turkse koppelbaas of via Turkse loonbedrijven (Staring, 2001: 128).

bijvoorbeeld Van Liempt & Hajer, 2025; Huijsmans, 2025; Hiah, 2023; Van Doorn, Ferrari & Graham 2023; Hiah, 2022). Studies in Nederland, maar ook in andere landen, tonen aan dat de arbeidscondities bij platformwerk vaak nog problematisch zijn. Er is veel onduidelijkheid over de status van platformwerkers. Zijn zij werknemers of zelfstandigen? Het onderscheid in arbeidsstatus heeft gevolgen voor de arbeidsvoorwaarden (loon, werktijden) en sociale zekerheid van platformwerkers (Van Liempt & Hajer, 2025; Hiah, 2022).

2.3.2. Werkverbanden, voorwaarden en omstandigheden

Hoewel werk voor migranten zonder verblijfsrecht altijd plaatsvindt in de informele arbeidsmarkt, zijn er grote verschillen qua zekerheid en stabiliteit, en de mogelijkheid om van dit inkomen te kunnen rondkomen. Uit de meeste studies blijkt dat er een aanzienlijke groep is die beschikt over stabiel werk en een inkomen waarvan ze kunnen rondkomen. Er is echter ook een grote groep migranten die kortstondige klussen doet en daarmee ook niet rond kan komen (Berntsen, de Lange & Rijken, 2022; Van Meeteren, 2010; Staring, 2001; Van der Leun & Kloosterman, 1998). Seizoensgebonden werk wordt in de wat oudere studies vaak genoemd als voorbeeld van onzeker werk. Het is per definitie tijdelijk en uitbetaling vindt per gewerkte dag plaats (Van Meeteren 2010; Van der Leun & Kloosterman, 1998). In een recentere studie (Berntsen et al. 2022) lijken er geen grote verschillen te zijn qua type werk dat migranten doen en of dit leidt tot een meer of minder stabiel inkomen. Het grote verschil in deze studie is het aantal uren dat een migrant werkt.

Leeftijd is mogelijk een bepalende factor voor de arbeidssituatie van migranten zonder verblijfsrecht, hoewel hierover maar beperkt informatie beschikbaar is, zeker met betrekking tot de arbeidspositie van jongeren. De arbeidspositie van jongeren en ouderen lijkt echter minder gunstig. In hun studie naar (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV) rapporteren Staring en Aarts (2009)[15] dat de jongeren uit hun studie onvoldoende werk vinden om rond te komen. Slechts de helft van deze groep heeft een vast dienstverband. De jongeren met een vast dienstverband verdienen echter te weinig om rond te komen. Hun totale inkomsten per maand variëren van 32 tot 750 euro per maand. De oorzaken hiervan zijn onbekend, mogelijk komt dit omdat jongeren nog vaak met scholing bezig zijn (zie hoofdstuk 5 over onderwijs en opleiding). Het kan ook zo zijn dat deze groep vanwege hun AMV-achtergrond over een beperkt informeel sociaal netwerk beschikt omdat zij in eerste instantie konden terugvallen op formele steun van NGO's.

Ouderen zonder verblijfsrecht vinden ook meer uitdagingen in het voorzien in hun levensonderhoud (Staring et al. 2022). De helft van de respondenten kan geen werk vinden en is vaak afhankelijk van derden voor levensonderhoud. Zij beschikken vaak over een groter netwerk, maar kampen ook eerder met een verslechterde gezondheid vanwege het zware werk dat ze hebben gedaan. Daarbij zijn er verschillen tussen ouderen zonder verblijfsrecht met en zonder asielachtergrond. Een expert die bij een maatschappelijke organisatie werkt die migranten zonder verblijfsrecht opvangt (expertinterview 5) verwijst expliciet naar lichamelijke kwalen als gevolg van onveilig en zwaar werk. Dit vermindert de mogelijkheden op de arbeidsmarkt.

Het dominante beeld uit de literatuur is dat migranten zonder verblijfsrecht vaker in ongunstigere sectoren van de informele arbeidsmarkt werken, waar zij lange werkdagen maken en zwaar en fysiek werk doen (Hiah, 2019; Staring, 2001; Van der Leun en Kloosterman, 1998). Hiah (2019) noemt werkdagen van 10-13 uur en zes dagen per week in de horeca. Mensen verdienden in 2013 gemiddeld 1200 euro per maand plus kost en huisvesting. Daarbij stelt zij wel dat de werkomstandigheden van

[15] In de studie van Staring & Aarts (2009) wordt zowel de arbeidsmarktpositie van voormalige AMV besproken als huidige AMV. Dat wil zeggen dat hun inzichten betrekking hebben op ongedocumenteerde jongeren en op jongeren die nog in een asielprocedure verwikkeld zijn.

migranten zonder verblijfsrecht niet veel afwijken van die van reguliere werknemers. Maar migranten zonder verblijfsrecht verdienen voor hetzelfde werk en onder dezelfde voorwaarden duizend euro minder. Ook Timmerman (2025) ziet in zijn studie naar de tuinbouw, logistiek en bouw dat er geen grote verschillen zijn tussen de arbeidsomstandigheden van MOE-landers met verblijfsrecht en die van migranten zonder verblijfsrecht: de arbeidsomstandigheden zijn voor beide groepen onzeker. Berntsen et al. (2022) constateren echter dat hun respondenten gemiddeld 32 uur per week werken. Zij constateren ook dat migranten veelal tevreden zijn met hun werkomstandigheden, ondanks dat zij vanwege hun irreguliere status weinig bescherming ervaren. Wel is het opvallend dat veel van de migranten die deel uitmaakten van deze studie werkzaam zijn in het betaald huishoudelijk werk in privéhuishoudens. Zij noemen bedragen van 500-2000 euro per maand. Een expert die bij een instantie werkt die slachtoffers van arbeidsuitbuiting bijstaat (expert 7) stelt dat de kwetsbaarheid voor onderbetaling vaak ook voortvloeit uit de omstandigheid dat migranten zonder verblijfsrecht vaker inwonen bij hun werkgever. Tijdens COVID-19 werd deze kwetsbaarheid voor migranten zonder verblijfsrecht ook duidelijk:

> *"Die banen van migranten zonder verblijfsrecht stopten natuurlijk als eerste tijdens COVID, daar was geen vangnet, ook niet vanuit de overheid. En wat er toen gebeurde is dat ze hun huur niet meer konden betalen. En wat we toen hebben gezien is dat veel mensen gingen toen zwerven, wat wij bankslapen noemen. Eerst bij vrienden en familie. […] op een gegeven moment, dan zie je altijd dat verschijnselen als bijvoorbeeld ruilseks veel toenemen en ook seksueel geweld." (expertinterview 5)*

2.3.3. Het vinden van werk, sociale mobiliteit en werkloosheid

Doordat migranten zonder verblijfsrecht niet beschikken over vergunningen om formeel te kunnen werken, ervaren zij ook de nodige uitdagingen in het vinden van werk. Uit de literatuur blijkt dat sommigen van hen ook werken op geleende of valse documenten (Ombudsman 2021; Van Doorn; Van der Leun & Kloosterman 1998) of accounts van anderen op platforms waar werk wordt aangeboden.

Het vinden van werk verloopt vaak via sociale netwerken van mensen met een gedeelde etnische achtergrond of nationaliteit (Berntsen et al., 2022; Hiah, 2019; Van Meeteren, 2010; Staring & Aarts, 2009; Van der Leun & Kloosterman, 1998). Er bestaan echter duidelijke verschillen in de manier waarop migrantengroepen deze netwerken benutten. Het aantal in Nederland aanwezige mensen met een gedeelde culturele of etnische achtergrond en of men dit netwerk weet te activeren lijken hierbij belangrijke factoren (zie ook hoofdstuk 6) . Zo maakten de Turkse en Kaapverdiaanse migranten in de studie van Van der Leun en Kloosterman (1998) vaker en succesvoller gebruik van hun sociale netwerk dan andere groepen (zie ook Staring, 2001), omdat er relatief meer Nederlanders met een Turkse of Kaapverdiaanse migratieachtergrond zijn.

Volgens Hiah (2019) speelt niet alleen het delen van het land van herkomst een rol, maar ook gedeelde dialecten, talen en zelfs specifieke herkomstgebieden zijn bepalend voor de toegang tot deze netwerken. Dit fenomeen lijkt ook op te gaan voor de Indonesische groep (expertinterview 10), met als gevolg dat het een uitdaging blijkt om ze collectief te mobiliseren voor een gezamenlijk doel. Voor Filipijnse migranten speelt dialect en herkomstgebied een minder grote rol, waardoor zij gemakkelijker te mobiliseren zijn. Bij voormalige alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV's) is het opvallend dat zij net als andere groepen wel lijken te steunen op netwerken van vrienden, kennissen en hulpinstanties, maar familieleden lijken te vermijden (Staring & Aarts, 2009). In eerdere studies wordt ook het belang genoemd van uitzendbureaus die gerund worden door mensen met een gedeelde etnische of culturele achtergrond (Timmerman, 2025; Van Meeteren, 2010; Van der Leun &

Kloosterman, 1998)[16] voor toegang tot de arbeidsmarkt. Recente onderzoeken naar de platformeconomie laten zien dat digitale platforms inmiddels een belangrijke toegangspoort vormen tot de arbeidsmarkt voor migranten zonder verblijfsrecht (Huijsmans, 2025; Hiah, 2022).

Een dominant beeld uit de literatuur is dat migranten zonder verblijfsrecht vaak werk verrichten dat niet aansluit bij hun opleidingsachtergrond (Huijsmans, 2025; Van Meeteren, 2010; Van der Leun & Kloosterman, 1998): er is weinig sprake van een goede matching tussen vaardigheden en werk. Een belangrijk aspect hierbij is het eerdergenoemde legale plafond (Van der Leun & Kloosterman 1998), dat migranten zonder verblijfsrecht structureel belemmert in hun toegang tot passend werk. Hierdoor worden praktische vaardigheden doorslaggevend voor hun positie op de arbeidsmarkt. Dit vormt mogelijk een uitdaging, aangezien verschillende studies aangeven dat er nauwelijks sprake is van groeimogelijkheden binnen deze arbeidsmarktsegmenten. Naarmate migranten ouder worden, blijven zij aangewezen op fysiek zwaar werk, zonder perspectief op verbetering (Hiah, 2019; Staring et al. 2022). Doordat zij geen toegang hebben tot een pensioen/AOW of andere sociale voorzieningen bij ziekte en arbeidsongeschiktheid brengt dit extra risico's met zich mee. Uit onderzoek blijkt bovendien dat migranten die al langere tijd in Nederland verblijven geen hoger uurloon hebben dan degenen die pas recent zijn aangekomen (Van der Leun & Kloosterman, 1998). Toch biedt Van Meeteren (2010) een genuanceerder perspectief. Zij stelt dat er bij migranten die de intentie hebben om langdurig in Nederland te blijven wél sprake is van enige mate van opwaartse mobiliteit op de arbeidsmarkt. Zij investeren meer tijd in het aanleren van specifieke vaardigheden, wat hen in staat stelt om geleidelijk hun positie te verbeteren.

Een expert van een organisatie die slachtoffers van arbeidsuitbuiting bijstaat (expertinterview 8) geeft aan dat er ook een ander perspectief bestaat op opwaartse arbeidsmarktmobiliteit. Migranten die langer aanwezig zijn in Nederland, zijn beter op de hoogte van wat ze horen te verdienen. Daarbij spelen de netwerken van deze migranten een belangrijke rol. Ze delen met elkaar informatie over wat acceptabele arbeidsvoorwaarden zijn en ook geven ze elkaar tips hoe ze kunnen onderhandelen over hun loon. Dat betekent echter niet dat elke migrant ook durft te onderhandelen. Taalbeheersing speelt hierbij een belangrijke rol:

> *"De Indonesiërs worden lager betaald dan de Filipino's. Dat komt ook omdat ze niet weten hoe ze moeten onderhandelen. Uh, hun communicatieve vaardigheden in het Engels zijn minder. Je vermogen om te communiceren, of het nu in het Engels of Nederlands is, heeft invloed op het claimen van rechten. Dus wanneer het gaat om onderhandelen met je werkgever, enzovoort, dat speelt een rol, omdat Indonesiërs stiller zijn, weet je, ze zijn verlegen. Maar door onze vakbond leren ze. We praten met elkaar en ze weten hoeveel Filipijnse mensen betaald krijgen. Maar Indonesiërs krijgen nog steeds 8 - 10 euro uitbetaald. Ze zijn niet in staat om te onderhandelen". (expertinterview 10)*

In wetenschappelijke literatuur wordt benadrukt dat migranten zonder verblijfsrecht hun rechten niet kunnen laten gelden omdat zij met name werkzaam zijn in de informele economie, met een gebrek aan schriftelijke arbeidsovereenkomsten. Daarbij speelt ook de bewijslast een rol; het aantonen van een arbeidsrelatie is lastig omdat de gemaakte afspraken niet zijn vastgelegd. Een mondelinge afspraak is moeilijk aan te tonen en getuigen zijn vaak andere migranten zonder verblijfsrecht. Soms vertellen werkgevers aan deze migranten dat aangifte nutteloos is, of dreigen zij de migranten zonder verblijfsrecht zelf aan te geven. De kans dat de werkgever dit doet is klein, omdat de migrant alleen kan worden aangehouden als hij op heterdaad is betrapt. Dit zou bovendien leiden tot een

[16] Wat overigens nog wel opgaat voor migranten uit de EU (Timmerman, 2025).

strafrechtelijke vervolging van de werkgever voor illegale tewerkstelling. maar de angst is bij migranten zo groot dat zij onder dezelfde omstandigheden blijven werken. Er is ook een financiële reden: als de migrant besluit aangifte te doen, dan is de kans op baanverlies groot, met alle gevolgen van dien. En voor werkgevers is het niet moeilijk om een andere migrant te vinden die het werk overneemt. De kans dat een uitbuitingszaak slaagt is bovendien klein, omdat de bewijslast vaak moeilijk is aan te tonen en de medewerking van slachtoffers vaak ontbreekt (Ombudsman 2021).

De relatie tussen de Arbeidsinspectie en migranten zonder verblijfsrecht is ingewikkeld. Hoewel de Arbeidsinspectie bij uitstek het orgaan zou kunnen zijn dat zich richt op de bescherming van migranten zonder verblijfsrecht (zie 2.2.1) op de arbeidsmarkt, richt de Inspectie zich in de praktijk vooral op toezicht en handhaving en het voorkomen van schijnconstructies, mensenhandel, illegale arbeid en mensensmokkel (Berntsen, de Lange & Rijken)[17]. Schijnconstructies zijn situaties waarin de officiële werkrelatie verschilt van de daadwerkelijke arbeidssituatie, vaak om minder belasting en sociale premies te hoeven betalen. Dit kan zowel betrekking hebben op migranten zonder verblijfsrecht als op migranten uit de EU (Berntsen et al., 2022). Daarbij werkt de Arbeidsinspectie nauw samen met de Nederlandse vreemdelingenpolitie. Ondanks dat dit formeel gescheiden organisaties zijn met verschillende toezichts- en handhavingstaken, werken zij bij werkplekcontroles vaak samen. Er is in de praktijk dus weinig onderscheid tussen de twee organisaties. Ook zijn er verschillende gevallen bekend waarbij migranten zonder verblijfsrecht zijn uitgezet na een klachtenprocedure (Berntsen et al. 2022). De reële angst voor uitzetting belemmert deze groepen om misstanden te rapporteren. Dit is een belangrijke reden waarom veel migranten zonder verblijfsrecht het contact met overheidsinstanties proberen te vermijden. Ook bij ernstige misstanden zoals uitbuiting melden migranten weinig, omdat de werkgever dan een boete riskeert en dit kan resulteren in het verlies van werk (Berntsen et al. 2022; Ombudsman 2021; zie ook Hiah 2019). Met een aangifte winnen zij bovendien niet hun verloren inkomen terug:

> *"Ja, waar we wel tegenaan lopen is toch ook dat het nog steeds niet helder is voor veel mensen bij de Arbeidsinspectie. Of ze nou wel of niet dingen moeten doorzetten naar de IND. Weet je, het is geen duidelijke. Het wordt een beetje in het midden gelaten. Dan is er nou wel of niet uitwisseling van data. En ook wij kunnen daar richting onze cliënten vaak niet 100% duidelijk over zijn, van nee, het is echt veilig om aangifte te doen. Nee, want in de praktijk zie je dan toch dat er soms ja, dat er toch dingen worden doorgezet. Of ja, dat maakt het wel moeilijker om iemand dan te helpen of om te motiveren om. Ja, en ik denk ook dat ongedocumenteerden toch nog niet helemaal worden gezien als gewone werknemers met gewoon arbeidsrechten. Dat zie je dus ook. Ja, dus ook bijvoorbeeld bij de Arbeidsinspectie zie je dat ze daar bijna niet op inzetten. Wel om werkgevers te beboeten van je bent iemand illegaal te werk aan het stellen, maar niet om te zorgen dat iemand bijvoorbeeld betaald krijgt. En ja, ongedocumenteerden worden denk ik door beleidsmakers toch heel vaak gezien als ofwel ongewenst vreemdeling of slachtoffer en niet als werknemers die ook rechten hebben." (expertinterview 8).*

> *"Daarbij ja, denken wij dat het heel belangrijk is dat iedereen misstanden kan melden zonder enig risico. Dus altijd die knip in de link met immigratie controle en dat mensen ook hun recht kunnen*

[17] We hebben voor dit onderzoek de Arbeidsinspectie benaderd voor een interview. Zij hebben echter afgezien van medewerking, omdat zij aangeven geen apart beleid of een specifieke aanpak te hanteren ten aanzien van migranten zonder verblijfsrecht. Daarnaast stellen zij niet over expertise te beschikken met betrekking tot de zorgen en behoeften van migranten zonder verblijfsrecht.

opeisen als ongedocumenteerde werknemer dus ook gewoon betaald worden. Ja dat is dit. Is zeg maar. Vanuit onze doelgroep gezien is dit het probleem." (Expertinterview 8).

Het VN-mensenrechtencomité beveelt dan ook aan om een alternatieve klachtenprocedure in het leven te roepen voor het melden van arbeidsmisstanden, waardoor de barrières voor migranten zonder verblijfsrecht lager worden (VN Mensenrechten comité 2019, par. 26-27).

Daarnaast blijken vermeende slachtoffers van arbeidsuitbuiting zichzelf ook niet als slachtoffer te zien (Van Meeteren & Hiah 2020) en de slechtere arbeidsomstandigheden soms ook te accepteren als een gevolg van hun verblijfsstatus en de risico's die hun werkgever loopt bij het illegaal werk aanbieden (Hiah 2019; Hiah & Staring 2016; expertinterview 8). Maar er worden ook andere uitdagingen genoemd; bij het meewerken aan een juridische procedure zijn migranten mogelijk slechter af door 1) deportatie of 2) het verliezen van werk/inkomsten. Slachtoffers van arbeidsuitbuiting ontvangen alleen een tijdelijk verblijfsvergunning voor medewerking aan een zaak. Na afloop moeten zij Nederland verlaten. Ook zijn migranten zonder verblijfsrecht soms niet op de hoogte van hun rechten en identificeren zich hierdoor niet als slachtoffer (zie ook Van Meeteren & Hiah, 2020; Hiah, 2019; Hiah & Staring, 2016; Hiah & Staring, 2013). Er zijn in Nederland verschillende organisaties zoals vakbonden en NGO's die dit bewustzijn onder deze groep proberen te vergroten. Een aantal voorbeelden zijn FNV Huishoudelijke Werkers, de voormalige Riders Union en FairWork. Daarnaast bestaan er kleinere *grassroots* organisaties op lokaal niveau, zoals Amsterdam City Rights. Tot slot wijzen Berntsen en collega's (2023) op de invloed van de politiek op de mate waarin migranten zonder verblijfsrecht bescherming genieten of actie kunnen ondernemen als hen onrecht is aangedaan. In het huidige politieke klimaat krijgen controle op migratie, inspanningen om terugkeer te bevorderen en handhaving bij werkgevers meer aandacht dan de bescherming van werkende migranten zonder verblijfsrecht.

Uit de literatuurstudie en de expertinterviews blijkt dat de Arbeidsinspectie zich voornamelijk bezighoudt met het opsporen van illegale tewerkstelling, schijnconstructies en mensenhandel met het oogmerk arbeidsuitbuiting, vaak in samenwerking met de vreemdelingenpolitie. Er is beperkte aandacht voor de bescherming van de rechten van migranten zonder verblijfsrecht (Berntsen, de Lange & Rijken). Zoals hierboven gemeld kan dit mogelijk barrières opwerpen voor migranten zonder verblijfsrecht om misstanden en uitbuiting te melden. De aanpak van de Nederlandse Arbeidsinspectie lijkt niet vanzelfsprekend te zijn. Professionals die zich inzetten voor slachtoffers van arbeidsuitbuiting wijzen op de andere aanpak van arbeidsinspecties in andere EU-landen, waaronder België.Daarbij staat de bescherming van werknemers veel centraler (Zie ook Nierop et al. 2021):

> *"Ja, nou ja, we zien bijvoorbeeld dat in België de arbeidsinspectie[18] gewoon wel een andere cultuur ook heeft, dus dat die gewoon echt wel wat meer zich inzet voor de werknemer en wat minder zich als algemene handhaver opstelt. En we weten ook van organisaties in België dat het dus de arbeidsinspectie daar ook lukt om werkgevers ja te dwingen om gewoon onbetaald loon te betalen aan ongedocumenteerden. Dus dat is denk ik een mooi voorbeeld daarvan." (expertinterview 8)*

Zoals hierboven geschetst zijn migranten zonder verblijfsrecht vaker werkzaam in de informele sector van het betaald huishoudelijk werk dan voorheen. Deels omdat er grote tekorten zijn in deze sector. Maar het geïntensiveerde toezicht speelt ook een belangrijke rol. Werk in andere sectoren isrisicovoller geworden, omdat daar vaker controles worden uitgevoerd op illegale tewerkstelling.

[18] In België is de Arbeidsinspectie ondergebracht bij de Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg.

Vanwege de grote vraag naar personeel in deze sector zijn er op dit moment gesprekken gaande tussen grote thuiszorgbedrijven in de gemeente Amsterdam, het UWV en de vakbond FNV. In deze gesprekken verkennen deze partijen of zij gezamenlijk een pilot kunnen draaien waarin migranten zonder verblijfsrecht gesteund worden in het aanvragen van een werkvergunning. Zo kunnenzij worden ingezet om de grote tekorten in de zorg en persoonlijke verzorging aan te vullen (expert 10). Ook andere Europese landen kampen met tekorten in de zorg en andere sectoren. In Duitsland is er een nieuwe leer/werkvergunning in het leven geroepen waarmee derdelanders zich kunnen scholen tot zorgmedewerker (Smith et al. 2024). Een andere expert wijst op het generaal pardon in Spanje (mei 2025), waar de verwachting was dat 500.000 migranten zonder verblijfrecht geregulariseerd zullen worden om tekorten op de arbeidsmarkt aan te vullen (expertinterview 8; NYC Times, november 2024). En ook in Nederland bestaat er een voorbeeld waarbij een grote groep verloskundigen uit de Filipijnen zijn geregulariseerd. Dit vertelt een medewerker van een organisatie die zich inzet voor de gezondheid van migranten zonder verblijfsrecht:

> *"Wij hadden een groep die wij tegenkwamen in onze spreekuren die wij tegenkwamen, kwam er een groep Filipijnse mensen met daar binnen één grote groep transseksuele personen. Die kampten met allerlei vraagstukken rondom ook sekswerk, wat ze deden. Nou, daar hebben we hen mee geholpen, maar we zijn met die groep in contact gekomen en toen bleek dat deze groep in de Filipijnen opgeleid was als verloskundigen. En nou is er in Nederland een groot tekort aan verloskundigen. We hebben toen een fenomenale advocaat gevonden en de gemeente Amsterdam was heel bereid willend, daarnaast ook een zorgpartij gevonden die heel geïnteresseerd was. En het is gelukt dat een kleine 30 van deze personen een opleiding hebben gekregen, betaald door die zorginstelling tot Nederlandse verloskundige. Deze mensen hebben allemaal een verblijfsstatus gekregen, zijn opgeleid tot verloskundige en zijn nu aan het werk als Nederlands verloskundige en zijn nu vrijwilliger op de spreekuren van dokters van de wereld en ik wil dus niet pretenderen dat dus voor iedere ongedocumenteerde economische participatie op die manier ook moet leiden tot vergunnen, maar het is wel als je vanuit de 'wat kan wel' bril kijkt een voorbeeld van oké."*
> *(expertinterview 3)*

Dergelijke voorbeelden wijzen erop dat er mogelijk een grote vraag is naar het werk en de diensten die migranten zonder verblijfsrecht aanbieden. Er is bovendien geen empirisch bewijs voor verdringingseffecten op de arbeidsmarkt. Het veelal ongeschoolde werk dat deze groep doet, kan mogelijk als complementair worden gezien aan de arbeidsmarkt. Er is aandacht nodig voor het onderzoeken van de uitbreiding van migratiemogelijkheden, zowel voor de migrant als voor de Nederlandse economie. Volgens een expert werkzaam bij een organisatie die slachtoffers van mensenhandel en arbeidsuitbuiting bijstaat, is het grootste aandeel van de migranten zonder asielachtergrond naar Nederland gekomen om te werken. Eerdere studies wijzen echter ook op andere motieven, zoals relationele redenen (Zie o.a. Sterckx, 2014; hoofdstuk 8 van dit rapport). Een breder palet aan arbeidsmigratiemogelijkheden kan ook leiden tot betere werkomstandigheden voor migranten, zowel zonder als met verblijfsrecht:

> *"Wij kijken vanuit het perspectief van werkende ongedocumenteerden. Dus als je even vanuit dat perspectief redeneert, dan zou ik zeggen om te voorkomen dat er veel werkende ongedocumenteerden hier zijn die hun rechten niet goed kunnen opeisen, moet je denken aan betere arbeidsmigratie, routes voor delen van de arbeidsmarkt waar ook echt een behoefte aan is in Nederland. En daar kan Nederland dan weer over nadenken. Waar hebben we echt behoefte aan als Nederland? Maar even als je dat bepaalt, dan kun je denken nou, denk dan ook ruim na over de mensen die er misschien al zijn en veel ervaring hebben en al wat geïntegreerd zijn in*

Nederland en ook de mensen die je misschien nog wil aantrekken. Dus dat is een beetje het voorkomen van meer ongedocumenteerde arbeidsmigranten. Daarbij ja, denken wij dat het heel belangrijk is dat iedereen misstanden kan melden zonder enig risico. Dus altijd die knip in de link met immigratie controle en dat mensen ook hun recht kunnen opeisen als ongedocumenteerde werknemer dus ook gewoon betaald worden. Vanuit onze doelgroep gezien is dit het probleem." (expertinterview 8)

2.4. Conclusie

In dit hoofdstuk is de arbeidspositie van migranten zonder verblijfsrecht op basis van een literatuurstudie en expertinterviews onderzocht. Hieruit blijkt dat er breed gedeelde zorgen bestaan omtrent de toenemende uitsluiting van deze groep sinds de inwerkingtreding van de Koppelingswet in 1998. Daarbij is deze groep uitgesloten van zowel sociale voorzieningen als formele toegang tot de arbeidsmarkt. Parallel hieraan is het toezicht en de handhaving op het verbod op illegale tewerkstelling geïntensiveerd. Daarbij zijn de boetebedragen voor werkgevers aanzienlijk verhoogd en de controles op illegale arbeid verscherpt. De Nederlandse Arbeidsinspectie legt hierbij vooral de nadruk op het opsporen van illegale tewerkstelling en schijnconstructies, vaak in samenwerking met de vreemdelingenpolitie, terwijl er slechts beperkte aandacht is voor de bescherming van de rechten van migranten zonder verblijfsrecht. Dit werpt barrières op voor migranten zonder verblijfsrecht om misstanden en uitbuiting te melden. Professionals die zich inzetten voor slachtoffers van arbeidsuitbuiting wijzen erop dat deze aanpak afwijkt van de aanpak in andere landen (o.a. België), waar de bescherming van werknemers veel centraler staat.

Ondanks het proces van verdere uitsluiting van de formele arbeidsmarkt, laten de literatuurstudie en de gesprekken met experts zien dat migranten zonder verblijfsrecht werkzaam zijn in verschillende sectoren van de arbeidsmarkt. Dit zijn wel vooral sectoren die onaantrekkelijke voorwaarden hebben: het werk is vaak zwaar en arbeidsintensief, en wordt slecht betaald. Een nieuwe ontwikkeling is het platformwerk, waar migranten oververtegenwoordigd zijn. Daarnaast werkt deze groep vaker in de informele sector van betaald huishoudelijk werk dan voorheen. Deels door tekorten in deze sector, maar ook door geïntensiveerd toezicht in andere sectoren, waardoor werk daar risicovoller wordt. Hoewel het erop lijkt dat veel migranten zonder verblijfsrecht werk vinden en hierdoor ook kunnen rondkomen, lijken er ook (grote) verschillen te zijn tussen groepen. Groepen die sterker ingebed zijn in informele maar ook formele netwerken lijken makkelijker werk te vinden. Migranten in een meer kwetsbare levensfase, zoals ouderen en jongeren, lijken juist veel meer moeite te hebben met het vinden van vast werk en beschikken over weinig bestaanszekerheid. Er zijn daarbij vooral zorgen over oudere migranten. Naarmate zij ouder worden, neemt hun fysieke weerbaarheid af, terwijl alternatieve mogelijkheden op de arbeidsmarkt ontbreken. Hun onverzekerde status maakt hen ook kwetsbaar voor werkongevallen, die relatief vaak voorkomen in de sectoren waarin migranten zonder verblijfsrecht werken. Het is van groot belang om aandacht te hebben voor oudere migranten zonder verblijfsrecht, die door het ontbreken van een formeel vangnet van sociale zekerheid extra kwetsbaar zijn en dringend behoefte hebben aan beleidsmaatregelen die hun bestaanszekerheid en toegang tot veilige werkomstandigheden verbeteren.

Tot slot toont dit hoofdstuk aan dat er veelvuldig gebruik wordt gemaakt van de arbeid van migranten zonder verblijfsrecht, met name in sectoren als het betaald huishoudelijk werk en de thuiszorg, waar een grote vraag naar personeel bestaat. Dit roept belangrijke vragen op over de omvang en oorzaken van de toegenomen vraag in deze sectoren, en naar de mogelijkheden om in deze vraag te voorzien. Bijvoorbeeld door middel van een regulariseringsregeling voor migranten zonder verblijfsrecht die al in deze sector werken. Verder onderzoek is nodig om te bepalen of een dergelijke aanpak haalbaar is.

Hoofdstuk 3: Huisvesting

Samenvatting

In dit hoofdstuk bespreken we de woonsituatie van migranten zonder verblijfsrecht. De literatuur hierover gaat in op ervaringen van verschillende subgroepen met zowel specialistische als reguliere opvang, de private huursector en verblijf bij familie/vrienden. Minderjarigen, vrouwen met en zonder kinderen, en transgenders worden in de literatuur besproken als aandachtgroepen. Experts wijzen bovendien op een vergeten groep die meer aandacht verdient als het gaat om huisvesting: ouderen zonder rechtmatig verblijf. Deze groep heeft nu, maar ook op termijn steeds meer specialistische zorg nodig. In Nederland bestaan er geen begeleid wonen initiatieven voor deze doelgroep, die volgens experts groeiende is. Een specifieke zorg die professionals uiten als het gaat om huisvesting van migranten zonder verblijfsrecht is dakloosheid. Onderzoek toont aan dat dakloosheid toeneemt onder deze groep. Van mensen die op straat tot meer verborgen vormen van dakloosheid (Kuijper et al. 2025). Experts die wij spraken schatten in dat dit een nog groter probleem wordt als de maatschappelijke opvang gekort wordt.

3.1. Inleiding

Toegang tot de woningmarkt is momenteel een breed probleem in de samenleving dat veel mensen raakt. Huisvesting is, wellicht niet verbazingwekkend, een onderwerp dat in bijna alle expertinterviews genoemd werd als een belangrijk aandachtspunt. Migranten zonder verblijfsrecht ondervinden specifieke problemen op het terrein van wonen. In dit hoofdstuk beschrijven we de beperkingen wat betreft toegang tot de woningmarkt die diverse groepen zonder verblijfsrecht in Nederland ondervinden. Gebrekkige toegang tot de woningmarkt is een breder probleem in de samenleving, maar het raakt juist deze groep extra hard.

3.2. Recht op huisvesting

Asielzoekers krijgen in Nederland toegang tot opvang in asielzoekerscentra (azc's) zodra ze de asielprocedure ingaan en zolang hun procedure loopt. Afgewezen asielzoekers en mensen die nooit een asielaanvraag indienen moeten zelf op zoek naar onderdak. Als iemand een nieuwe asielprocedure start, bijvoorbeeld als er aanvullend bewijs is of na een Dublin-claim, is terugkeer naar een azc mogelijk. Ook kan een migrant met medische problemen 'uitstel van vertrek' uit het azc aanvragen bij de IND (art. 64 Vreemdelingenwet 2000). Zwangere vrouwen waarvan het verblijfsrecht afloopt hebben nog recht op opvang in een azc voor een periode van zes weken voor de bevalling tot en met zes weken na de bevalling.

Migranten die terug moeten keren naar hun land van herkomst verblijven soms in detentie of in speciaal daarvoor ingerichte terugkeerlocaties. De vrijheidsbeperkende locatie (vbl) in Ter Apel biedt onderdak aan migranten zonder verblijfsrecht die bereid zijn mee te werken aan terugkeer naar hun land van herkomst (Centraal Orgaan opvang asielzoekers, z.d.; Ministerie van Justitie en Veiligheid, z.d. -a,-b; Stichting LOS, z.d.; Zwaan en Minderhoud, 2016). Hiervoor geldt een termijn van twaalf weken, zoals vastgelegd in *artikel 56 Vreemdelingenwet 2000* (2024). Indien vertrek binnen deze periode niet gerealiseerd wordt, neemt het *Landelijk Keten Overleg* (LKO) een besluit over het verdere verloop. Het verblijf in de vbl kan verlengd worden wanneer er nog wel zicht is op terugkeer. Als terugkeer toch niet haalbaar blijkt, is de kans groot dat het verblijf wordt beëindigd. Deze groep eindigt dan op straat.

Op last van de rechter is er een uitzondering voor gezinnen met minderjarige kinderen van wie het verblijf in de vbl wordt beëindigd, of die om andere redenen niet over huisvesting beschikken. Zij mogen niet op straat worden gezet, en worden overgeplaatst naar zogenaamde gezinslocaties (glo). Het Gerechtshof Den Haag en de Hoge Raad stelden vast dat de Staat een juridische verplichting heeft om opvang te bieden aan gezinnen zonder rechtmatig verblijf met minderjarige kinderen (Slingenberg

2015). In deze gezinslocaties worden gezinnen zonder verblijfsvergunning opgevangen totdat zij Nederland verlaten of totdat het jongste kind 18 jaar wordt (Boersema e.a., 2015; Slingenberg, 2015).

Momenteel zijn er zeven gezinslocaties in Nederland, gelegen in Gilze, Katwijk, Amersfoort, Den Helder, Emmen, Burgum en Goes (Stichting LOS z.d). Voor de gezinnen die in deze locaties verblijven, geldt net als binnen de vbl een vrijheidsbeperkende maatregel. Dit houdt in dat zij binnen de gemeentegrenzen moeten blijven. Deze maatregel is ingevoerd vanwege de angst dat mensen verdwijnen en dan niet uitgezet kunnen worden. Daarnaast moeten mensen die in de terugkeerlocaties verblijven zich dagelijks melden op locatie, behalve op zon- en feestdagen, waarbij aanwezigheid geregistreerd wordt met stempels. Gezinsleden ouder dan twaalf jaar hebben bovendien een wekelijkse meldplicht bij de Vreemdelingenpolitie. Het niet naleven van deze voorwaarden kan leiden tot (financiële) sancties (Boersema e.a., 2015). Kinderen die in gezinslocaties verblijven groeien op onder moeilijke omstandigheden en bevinden zich in een lastige positie door een woonsituatie die zich kenmerkt door krapte, sobere omstandigheden en een grote mate van onzekerheid vanwege het feit dat ze het risico lopen uitgezet te worden, soms naar een land dat ze zelf niet eens kennen (Braat 2004, Brouwer 2018, Cleton 2022, Kalverboer en Zijlstra 2006, Kromhout et al. 2014).

Een speciale groep zijn de alleenstaande minderjarigen vreemdelingen (amv). Zij behouden het recht op opvang als hun verblijfsrecht afloopt. Ze kunnen alleen uitgezet worden als er in het land van herkomst een geschikte opvangplek is, zoals bij familie of in een opvanghuis (Directie Regie Migratieketen e.a., 2019; Nijboer & van Gastel, 2018; Noyon & Kulu-Glasgow, 2020; Stichting LOS, z.d.). Ontbreekt deze mogelijkheid, dan hebben zij recht op opvang op een COA-locatie totdat ze 18 jaar zijn. Amv's onder 17,5 jaar hebben recht op onderdak in een kleinschalige woonvoorziening (kwv) buiten het terrein van een azc. Oudere amv's, tussen de 17,5 en 18 jaar, hebben recht op opvang in een kwv op een azc-terrein. Kwv's huisvesten maximaal 16 tot 20 jongeren en bieden 24-uurs begeleiding, tenzij minder ondersteuning nodig is. Amv's kunnen afhankelijk van hun individuele situatie aanspraak maken op nog twee andere vormen van opvang. De eerste vorm betreft de Beschermende Opvang (BO), die specifiek is bedoeld voor jongeren waarbij sterke aanwijzingen zijn dat zij slachtoffer zijn geweest van mensenhandel (Nijboer & van Gastel, 2018). Deze opvangvoorziening functioneert als een kinderwoongroep met een verhoogde personele bezetting en persoonlijke begeleiding.

Een tweede vorm van opvang is plaatsing in een opvanggezin (Opvang en Wonen in Gezinsverband) indien de amv jonger is dan 15 jaar (Nidos, z.d.; Nijboer & van Gastel, 2018). Deze vorm van opvang valt onder de verantwoordelijkheid van Nidos, de organisatie die verantwoordelijk is voor de voogdij en opvang van amv's in Nederland. Wanneer amv's 18 jaar worden, moeten ze terug naar een azc en werken aan hun terugkeer. Als terugkeer niet lukt, zijn zij net als andere migranten zonder verblijfsrecht aangewezen op gemeentelijke opvang of opvang in hun eigen sociale netwerk bij familie of vrienden. Het is ook mogelijk dat zij op straat terechtkomen.

Migranten zonder verblijfsrecht zijn uitgesloten van de koopmarkt. Vanwege de financiële middelen en de onmogelijkheid om een hypotheek te krijgen. Daarvoor is een arbeidscontract en een bankrekening nodig, en daar hebben migranten zonder verblijfsrecht geen recht op. Sinds de Koppelingswet (zie hoofdstuk 1) hebben migranten zonder verblijfsrecht ook geen toegang meer tot de sociale huursector. Vóór de Koppelingswet konden migranten die naar Nederland kwamen en geen verblijfsvergunning hadden vrij gemakkelijk terecht in huizen van gemeentelijke instanties of woningbouwverenigingen (Leerkes et al. 2004). De Koppelingswet heeft het beleid van woningcorporaties aanzienlijk beïnvloed. Voordat de wet inging was, de beslissingsruimte van medewerkers bij woningbouwverenigingen vrij groot. Die ruimte bleek vooral te worden gebruikt om migranten zonder verblijfsvergunning niet uit te sluiten van de woningmarkt (Engbersen et al. 1999: 118). Tot vlak voor de invoering van de Koppelingswet vroegen medewerkers van

woningbouwverenigingen bijvoorbeeld niet naar de verblijfsdocumenten van nieuwe huurders. Een goede huurder was immers iemand die zijn huur betaalde en geen overlast veroorzaakte (Van der Leun en Botman 1999: 167). Na de Koppelingswet moesten woningbouwverenigingen verplicht informeren naar de verblijfsstatus van nieuwe huurders en hun verblijfsrecht controleren, (Rusinovic et al. 2002: 24) waardoor het formeel onmogelijk werd voor migranten zonder verblijfsrecht om een woning te huren in de sociale huursector.

Sinds de Koppelingswet is ook het recht op huursubsidie vervallen voor migranten zonder verblijfsrecht in Nederland (European Commission, 2021). Dit geldt overigens niet alleen voor de migrant zelf, maar ook voor legale gezinsleden van migranten zonder rechtmatig verblijf, die ingeschreven staan op een specifiek woonadres in de Basisregistratie Personen (BRP). Als een migrant zonder rechtmatig verblijf bijvoorbeeld getrouwd is met iemand die wel rechtmatig in Nederland verblijft, hebben ze beiden geen recht op huursubsidie. Dit doorkoppelingsbeginsel (Minderhoud 2024) maakt dat uitsluiting van de woningmarkt verder reikt dan de migrant zonder verblijfsrecht zelf en ook gedocumenteerde gezinsleden van migranten die onrechtmatig in Nederland verblijven treft. In de praktijk zijn zij dus aangewezen op particuliere verhuur, (illegale) onderhuur, clandestien inwonen bij hun sociale netwerk of verblijf bij hulporganisaties (Burgers & Engbersen 1999; Kox 2010; Leerkes e.a. 2004; Staring & Aarts 2010; Van Meeteren 2014). Wonen in een kraakpand is ook een optie. Sinds 2010 is het kraken van woningen in Nederland echter strafbaar gesteld (Dadusc, 2010), wat deze manier van het vinden van woonruimte heeft ingeperkt.

De groep migranten zonder verblijfsrecht die tussen wal en schip valt, kan gebruikmaken van gemeentelijke en particuliere noodopvangvoorzieningen die bekend zijn geworden onder de naam bed-bad-broodopvang (BBB). In 2014 deed[19] het Europees Comité voor Sociale Rechten van de Raad van Europa (ECSR) uitspraak over het basisrecht van ieder mens op voeding, kleding en onderdak (Hermens e.a. 2021; Kox & Staring 2020; Mack e.a. 2020; Winter e.a. 2018). Aanleiding was een klacht van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). De uitspraak maakte duidelijk dat Nederland minimale voorzieningen moet aanbieden om te voorkomen dat de rechten van mensen zonder rechtmatig verblijf geschonden worden. De BBB bood -getuige de naam – enkel basisvoorzieningen zoals een slaapplek, een douche en een eenvoudige maaltijd.

De BBB is sinds 2019 overgegaan in de pilot Landelijke Vreemdelingen Vestiging (LVV). De LVV bood niet alleen een verblijfplaats maar ook een kans op het vinden van een duurzame oplossing om de verblijfsstatus te regulariseren (Hermens e.a. 2021; Mack e.a. 2020) of aan terugkeer te werken. De financiering van de LVV is in januari 2025 door het Rijk stopgezet. Overwegingen vanuit de landelijke politiek om de opvang stop te zetten of te vervangen door meer sobere opvang is de opvatting dat de aanwezigheid van deze voorzieningen de effectiviteit van het terugkeerbeleid in de weg staat (Hermens et al. 2021).

3.3. Literatuurstudie en expertinterviews

Uit onderzoek naar de huisvestingssituatie van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland blijkt dat migranten zonder verblijfsrecht veelal tijdelijk huren in de private sector of bij vrienden of familie verblijven (Burgers & Engbersen 1999, Kox 2010, Leerkes et al. 2004, Staring & Aarts 2010, Van Meeteren 2014). Onderzoek laat ook zien dat migranten zonder verblijfsrecht soms tijdelijk dakloos zijn (Koppes, 2017). Experts wijzen erop dat het vinden van een geschikte woning voor migranten zonder verblijfsrecht een grote uitdaging is.

[19] Europees Comité voor Sociale Rechten 1 juli 2013, 90/2013 (CEC v. the Netherlands). CEC-klacht.

Een kleine groep vindt huisvesting via de werkgever. Huishoudelijk personeel (schoonmakers, ouderenverzorgers, babysitters) kunnen soms bij werkgevers inwonen. In Nederland is dat minder gebruikelijk dan in andere landen, zoals Italië (Marchetti 2010). Uit onderzoek blijkt dat inwonen bij de werkgever en de afhankelijkheidsrelatie die hiermee gepaard kan gaan grote risico's op uitbuiting met zich meebrengt (Hiah & Staring 2013; Hiah & Staring 2016; Staring 2011). De overgrote meerderheid van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland moet zelf huisvesting regelen. Experts wijzen op het probleem van zeer hoge huren, oplichtingspraktijken en zorgelijke woonomstandigheden. In dat laatste geval gaat het om overbewoning, slechte sanitaire voorzieningen en ongezonde situaties zoals schimmel, ongedierte en brandgevaar.

Migranten zonder verblijfsrecht hebben in theorie recht op huurbescherming, maar in de praktijk is het lastig deze rechten op te eisen omdat migranten zonder verblijfsrecht misstanden uit angst niet bij instanties melden: jezelf bekendmaken bij instanties kan namelijk de consequentie hebben dat je opgepakt en/of uitgezet wordt (zie hierover meer in hoofdstuk 7).

3.3.1. Onderdak in de kerk, de kraakscene of bij familie en vrienden

Als migranten zonder verblijfsrecht geen toegang hebben tot de reguliere woningmarkt, zoeken ze vaak hun toevlucht tot kerken, kraakpanden, familie of vrienden (Burgers, 1998; Meijer & Verdonk, 2024; Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Kerken bieden soms opvang voor migranten zonder verblijfsrecht, bij leden van de kerk thuis, of in de vorm van kerkasiel. Kerkasiel wordt door de Protestantse Kerk in Nederland gedefinieerd als 'het verlenen van gastvrijheid door een geloofsgemeenschap aan één of meer asielzoekers in een noodsituatie, in het midden van die geloofsgemeenschap, dat wil zeggen in principe in het gebouw waar 's zondags kerkdiensten plaatsvinden'. In Nederland is kerkasiel sinds de jaren zeventig door verschillende kerken en voor verschillende groepen ingezet. Op het moment van schrijven van dit rapport krijgt de familie Babayants kerkasiel in Kampen. Deze familie zou uitgezet worden naar Azerbeidzjan maar verblijft in de kerkgemeenschap in Kampen, waardoor zij momenteel niet kunnen worden uitgezet. Een netwerk van vrijwilligers zorgt dat er 24 uur per dag een kerkdienst gaande is zodat de vreemdelingenpolitie niet binnen kan vallen en het gezin mee kan nemen.

Ondanks het kraakverbod in Nederland maken migranten zonder verblijfsrecht nog steeds gebruik van kraakpanden als onderdak en beschouwen ze dit ook als een vorm van politieke strijd tegen de overheid (Aru & Belloni, 2024; Belloni & Aru, 2021; Dadusc, 2016; Hajer & Bröer, 2020; Kalir, 2017). Dit fenomeen manifesteert zich met name in Amsterdam, waar traditioneel een grotere tolerantie ten aanzien van kraken bestaat dan in de rest van Nederland. Een bekende groep die sinds 2012 in Amsterdam bestaat is de We Are Here-groep. Deze groep bestaat uit migranten zonder verblijfsrecht die zich openlijk tegen het Nederlandse staatsbeleid verzetten, dat hen in een positie van onzichtbaarheid plaatst (Aru & Belloni, 2024; Belloni & Aru, 2021; Dadusc, 2016; Hajer & Bröer, 2020; Kalir, 2017). Dit doen zij hoofdzakelijk door middel van protesten en kraakacties.

Naast kerken en kraakpanden wijzen experts op de steun die migranten zonder verblijfsrecht vaak krijgen vanuit hun familie en de bredere migrantengemeenschap.

> "*De meeste ongedocumenteerden die in de stad verblijven, die zijn niet dakloos en ook als ze dreigend dakloos zijn, dan kloppen ze vaak pas bij hulpverlenende instanties aan als het echt niet anders meer kan. We hebben sterke aanwijzingen dat de meeste mensen uit deze populatie binnen de familiekring worden geholpen. Anders wel binnen andere hechte sociale verbanden, zoals migrantenkerken of moskeeën of dat soort dingen meer. Ja, dat ze pas bij ons terechtkomen als de problematiek echt uit de hand loopt.*" (expertinterview 5).

Migranten die bij familie of vrienden verblijven zijn dankbaar voor deze mogelijkheid. Tegelijkertijd geven ze aan dat het moeilijk is om op deze wijze te wonen. Het gebrek aan privacy, het zich constant moeten aanpassen aan huisgenoten en de invloed die het heeft op hun slaap en mentale gezondheid is moeilijk (Staring et al. 2022).

Inwonen bij familie of vrienden, maar ook het vinden van particuliere woningen of kamers, is gemakkelijker voor migranten met een netwerk dan voor migranten zonder netwerk. Sommige organisaties bemiddelen tussen migranten zonder verblijfsrecht die een verblijfplaats nodig hebben en particulieren die kamers aanbieden. Deze opvang is vaak tijdelijk en er wordt geselecteerd, waardoor het voor sommige mensen eenvoudiger is dan voor anderen om in aanmerking te komen voor een kamer bij een particulier in huis. Taal, afkomst en leefstijl spelen een rol. Gezinnen of alleenstaanden met kinderen zijn lastiger te plaatsen bij particulieren, omdat zij vaak maar één kamer in de aanbieding hebben en onvoldoende ruimte hebben voor een heel gezin.

3.3.2. Dakloosheid

Professionals wijzen er in de expertinterviews op dat dakloosheid toeneemt onder de groep migranten zonder rechtmatig verblijf. Zij schatten in dat dit een groeiend probleem gaat worden als maatschappelijke opvang gekort wordt. Uit de laatste ETHOS-telling[20] blijkt ook dat het aantal dak- en thuisloze mensen zonder geldige verblijfsstatus hoog is: 3.646 volwassen personen, oftewel 15% van alle volwassen dak- en thuisloze mensen heeft geen verblijfsrecht in Nederland. Vooral in de grote steden is dit aandeel hoog: 20% in Amsterdam, 19% in Den Haag en 13% in Eindhoven, samen goed voor 3.616 personen. In kleinere gemeenten ligt dit aandeel aanzienlijk lager, tussen de <0,5% en 2%. Betrokken professionals benadrukken dat het aantal dak- en thuisloze mensen zonder verblijfsrecht waarschijnlijk een onderschatting is, omdat vooral mensen zijn geteld die in beeld zijn bij hulpverleners. De aanwezigheid van voorzieningen voor mensen zonder verblijfsrecht zorgt er bovendien voor dat de groep in de grote steden beter in beeld is (Kuijpers et al. 2025).

Uit de ETHOS-telling blijkt dat mensen zonder verblijfsrecht vooral verblijven bij vrienden, familie of derden (51%) en in mindere mate in niet-conventionele woonruimten zoals een auto, schuur of stacaravan (23%), tijdelijke opvangvoorzieningen voor mensen zonder geldige verblijfsstatus (8%) en in de openbare ruimte (8%) (Kuijpers et al. 2025).

Hoewel het verblijven bij vrienden of familie vaak kosteloos is en sociale steun biedt, is het doorgaans instabiel, waardoor migranten regelmatig van verblijfplaats moeten wisselen (Burgers, 1998; Hochstenbach 2022, Oostveen, 2018; Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Er is niet veel bekend over ervaringen met dakloosheid onder migranten zonder verblijfsrecht. Een expert zegt hierover:

> *"Ik denk dat de problematiek veel groter is dan de Excel sheets van de gemeente laten zien. Ja, ik denk dat er, nou, dat wordt nu ook wel een beetje duidelijk, ook door die ETHOS telling.* [21]*Dus dat er gewoon, ja, er ook gewoon mensen van bank naar bank gaan of gezinnen of moeders met kinderen die dan letterlijk op balkons slapen in Zuidoost in flats. Dat zie je natuurlijk niet in je tellingen, maar reken maar dat die in een dakloze situatie zitten. En een heel kwetsbare*

[20] ETHOS staat voor 'European Typology of Homelessness and Housing Exclusion' en definieert dakloosheid als een gebrek aan volwaardige huisvesting. Het omvat een breed scala aan leefsituaties, wat het mogelijk maakt om ook mensen te tellen die vaak buiten beeld blijven in bestaande registraties van dak- en thuisloosheid.

[21] In Nederland ontbreekt het zicht op de volledige groep dak- en thuisloze mensen. De ETHOS-telling van de Hogeschool Utrecht hanteert een brede definitie van dakloosheid op basis van de ETHOS-classificatie die in Europa wordt gezien als de meest betrouwbare manier om dakloosheid te meten. ETHOS staat voor European Typology of Homelessness and Housing Exclusion. De methode gaat uit van een eendaagse telling waar een grote variatie aan instanties en mensen aan meedoet zodat ook minder zichtbare groepen geteld worden en situaties zoals verblijf bij vrienden worden meegeteld.

situatie. Ja, daar zou dan nog wel eens wat meer onderzoek naar gedaan mogen worden vind ik. Ja, want dat is echt de aller kwetsbaarste groep en daar heb ik ook echt wel hele pijnlijke dingen gezien van moeders die zich seksueel moesten laten uitbuiten, gewoon om te overleven terwijl de baby een kamertje verderop lag te huilen zal ik maar zeggen." (expertinterview 7).

Eerder onderzoek laat zien dat verblijven bij anderen vaak gepaard gaan met "verborgen kosten" (Burgers, 1998). Mensen kunnen te maken krijgen met sociale controle binnen hun etnische gemeenschap, wat hun gevoel van vrijheid en privacy beperkt. Verder kan de afhankelijkheid van hun netwerk ertoe leiden dat zij zich verplicht voelen wederdiensten te verrichten en kan het in extreme gevallen tot uitbuitingssituaties leiden (zie ook hoofdstuk 6). In het bijzonder bij jonge vrouwen, zoals het citaat hierboven illustreert, worden er soms seksuele diensten in ruil voor overnachting verwacht (zie ook Staring & Aarts 2010, p. 6).

3.3.3. Maatschappelijke opvang en gemeentelijke verschillen

De maatschappelijke opvang van migranten zonder verblijfsrecht heeft in Nederland altijd tot veel discussie geleid tussen het Rijk en gemeenten. Het Rijk benadert het opvangvraagstuk vooral vanuit een juridisch perspectief en concentreert zich op vertrek of legalisering, terwijl gemeenten het opvangvraagstuk benaderen vanuit het perspectief van openbare orde, veiligheid en zorg, en een meer pragmatische houding aannemen. Zij verschillen van mening over de vraag op welke wijze vreemdelingen zonder verblijfsstatus moeten worden opgevangen en hanteren de regel dat migranten zonder verblijfsrecht die niet terug kunnen of willen naar hun land van herkomst niet op straat thuishoren.

Bovendien zijn er aanzienlijke verschillen tussen gemeenten qua aanbod van voorzieningen. Sommige gemeenten bieden bijvoorbeeld enkel nachtopvang, bij andere gemeenten krijgen migranten zonder verblijfsrecht 24-uursopvang met begeleiding en leefgeld (Hermens e.a. 2021; Mack e.a. 2020). Omdat het kabinet-Schoof besloot dat de LVV vanaf januari 2025 geen overheidsfinanciering meer krijgt, vrezen gemeenten dat er meer migranten zonder verblijfsrecht op straat terechtkomen.

De LVV-opvanglocaties waren gevestigd in vijf gemeenten: Utrecht, Amsterdam, Rotterdam, Eindhoven en Groningen en hadden als doel opvang te bieden aan migranten zonder verblijfsrecht in Nederland, maar hen ook te ondersteunen bij het verkrijgen van perspectief. Vier van deze vijf gemeenten vinden het belangrijk om de LVV open te houden vanuit een zorgplicht naar inwoners van de stad. Zij hebben besloten de voormalige LVV-voorziening zelf te gaan financieren. Rotterdam is de enige gemeente die ervoor koos om de LVV volledig te sluiten. De argumentatie hierbij is dat het betalen van de LVV een Rijksverantwoordelijkheid zou moeten zijn en geen extra kostenpost voor gemeenten. In verschillende steden hebben gebruikers van de LVV aan de rechter gevraagd hun opvang te behouden omdat sluiting in strijd is met het Europese Verdrag van de Rechten van de Mens. Daarin staat dat een Europese lidstaat iedere ongedocumenteerde die niet binnen een gestelde termijn is uitgezet een minimumvoorziening moet bieden.

Het stopzetten van de LVV heeft ook gevolgen voor de samenwerking tussen gemeenten en landelijke partners. Dit heeft bij gemeenten tot vertragingen geleid bij bijvoorbeeld het opvragen van dossiers bij de IND van migranten zonder verblijfsrecht. In de praktijk zijn experts vooral bezorgd over de veiligheid van mensen door het wegvallen van politiebescherming. Door het wegvallen van het LVV-programma is ook de samenwerking met de politie weggevallen en kunnen voormalige bewoners van de LVV die nu op straat worden aangehouden uitgezet worden. Voorheen stonden bewoners van de LVV in het politiesysteem als beschermde groep die opvang heeft in Nederland en niet uitgezet kan worden. Dit is nu veranderd.

"W*ij blijven opvang bieden, maar we weten niet hoelang nog. We hebben nu een goede wethouder, maar hij gaat vervangen worden en dan is het maar afwachten wat er voor in de plaats komt. Het grootste verschil met hiervóór is dat de politiebescherming voor onze bewoners is weggevallen. En we merken bij bewoners een enorme toename in angst. Angst om opgepakt te worden en angst voor detentie.*" (expertinterview 13).

3.3.4. Selectie naar doelgroepen binnen de maatschappelijke opvang

Organisaties die maatschappelijke opvang bieden zien zich door beperkte middelen en capaciteit vaak gedwongen om te selecteren wie zij kunnen en willen helpen, waarbij zij zich niet zelden op specifieke groepen of problematieken richten (zie ook Kox & Staring, 2020; Van der Leun & Bouter, 2015). Ook hanteren zij doorgaans toelatingseisen zoals binding met de regio, een asielverleden of perspectief op terugkeer dan wel legalisering.

Over de jaren heen is er in het migratie- en asielbeleid meer druk komen te liggen op terugkeer, en moeten migranten zonder verblijfsrecht die gebruik maakten van de LVV vaker aantonen dat ze willen meewerken aan een toekomstbestendige oplossing om recht te krijgen op dit type opvang (Kalir & Wissink 2016, Kox & Staring 2020). Naast het bereid zijn om mee te werken aan terugkeer speelt ook mee of iemand een zogenaamd 'terugkeerperspectief' heeft. Dit betekent dat factoren zoals de herkomst uit een onveilig land, gender of seksualiteit een rol kunnen spelen bij de toewijzing van een slaapplek in de maatschappelijke opvang. Daarbij is het zo dat maatschappelijke organisaties migranten ook niet eindeloos kunnen ondersteunen, dus dat zij migranten ook vragen de opvang te verlaten of de hulp beëindigen als dergelijk perspectief niet (langer) aanwezig is. Een aanzienlijk deel van de eerdergenoemde We are Here-groep bestond uit migranten die niet in aanmerking kwamen voor opvang in de LVV, omdat ze uit "veilig" beschouwde landen afkomstig waren (Aru & Belloni, 2024; Belloni & Aru, 2021).

Daarnaast vindt er ook op andere manieren selectie plaats. De meest in het oog springende criteria zijn criteria rondom wie de opvang het meest "verdient" (Aru & Belloni, 2024; Pitkänen, 2014). Vooral wanneer er een tekort aan opvangplaatsen is, wordt er een afweging gemaakt wie de schaarse plekken het meest nodig heeft, waarbij we zien dat de voorkeur in de praktijk vaak uitgaat naar vrouwen en kinderen (Pitkänen, 2014). Als migranten zonder verblijfsrecht geen plek krijgen in reguliere opvanglocaties, worden ze soms tijdelijk doorverwezen naar de daklozenopvang, vooral bij winterweer. Daar voelen ze zich vaak niet veilig vanwege verslavingsproblematiek en gebrek aan identificatie met de daklozendoelgroep (Pitkänen, 2014). Vrouwen zonder verblijfsdocumenten mogen gebruikmaken van gespecialiseerde opvang als ze slachtoffer zijn geworden van geweld en/of mensenhandel in Nederland. Gedurende de bedenktijd – waarin zij kunnen beslissen of zij aangifte willen doen – en in de eerste periode daarna, kunnen zij terecht in een vrouwenopvang. Afhankelijk van waar je in Nederland verblijft, heb je meer of minder gemakkelijk toegang tot dit type voorzieningen. Bovendien wordt er gekeken naar hoe kansrijk eventuele vervolging van de dader is en zit de opvang erg vol, waardoor dit niet voor alle vrouwen in dergelijke situaties een optie is.

Transgenderpersonen zonder verblijfsrecht worden vaak over het hoofd gezien bij opvangvoorzieningen. Het Nederlandse opvangsysteem hanteert een binair gendersysteem, waardoor hun genderidentiteit niet altijd correct wordt erkend (van der Pijl e.a., 2018). Bovendien komt het regelmatig voor dat hun genderidentiteit op identiteitsdocumenten niet overeenkomt met hun werkelijke gender, wat ertoe leidt dat zij in opvanglocaties bij de verkeerde gendercategorie worden ingedeeld (Ombudsman Metropool Amsterdam, 2021). Daarnaast worden zij vaak ondergebracht bij andere migranten die transgenders niet accepteren, wat hun veiligheid in gevaar brengt (Van der Pijl e.a., 2018). Experts geven in de interviews aan dat dit een belangrijk knelpunt is bij de maatschappelijke opvang, en dat het lastig is om mensen in specialistische opvang te krijgen.

Veel mensen met complexe problematiek zitten in de gewone opvang (LVV), terwijl ze daar eigenlijk niet thuishoren en specialistische begeleiding nodig hebben.

Expertinterviews wijzen tot slot op een vergeten groep: ongedocumenteerde ouderen die hulpbehoevend zijn of worden in de nabije toekomst. Volgens experts is het gebrek aan bejaardenopvang of andersoortige opvang die inspeelt op specifieke zorgbehoeften voor ouderen een probleem.

> *"De senioren, dat is echt een groep waarvan ik denk daar moeten we veel meer aandacht aan besteden, want mensen worden ouder. Mensen zijn vaak in de jaren tachtig hier gekomen, hebben gewoon heel lang zwarte baantjes gedaan en zijn nu versleten. Hebben totaal geen netwerk meer in het land van herkomst. Hoe ga je iemand die hier veertig jaar is terugsturen naar, naar Egypte bijvoorbeeld? Een bejaardentehuis voor ongedocumenteerde ouderen dat zou mooi zijn. Maar het is niet eenvoudig. Je wilt mensen ook niet losrukken van hun netwerkje, dat netwerkje hangt misschien aan een zijden draadje, het is misschien een Ghanese kerk in Zuidoost, maar het is wel een netwerkje. Mensen laten dat niet zomaar gaan voor iets dat ze niet kennen en er speelt ook schaamte."* (expertinterview 7)

3.4. Conclusie

Migranten zonder verblijfsrecht in Nederland hebben beperkt toegang tot de woningmarkt. Koopwoningen zijn financieel niet bereikbaar en ze komen niet in aanmerking voor een sociale huurwoning (European Commission, 2021). Op deze manier wordt deze groep uitgesloten van betaalbare huisvesting in Nederland. De uitsluiting van de woningmarkt reikt overigens verder dan de migrant zonder verblijfsrecht zelf en treft sinds de Koppelingswet ook gezinsleden van migranten die onrechtmatig in Nederland verblijven. De experts die wij spraken zien ouderen zonder verblijfrecht als een prioriteit qua doelgroep. Zij worden steeds hulpbehoevender, maar in Nederland is er geen specialistische opvang voor ouderen zonder verblijfsrecht. Maatschappelijke organisaties, kerken en familie/vrienden bieden alternatieve opvang. Deze organisaties maken selecties wie waar wel of niet voor in aanmerking komt. Met of zonder asiel, met of zonder kinderen en wel of niet willen meewerken aan terugkeer zijn belangrijke selectiecriteria als het om toegang tot huisvesting gaat. Vervolgonderzoek naar opvang binnen migrantengemeenschappen zelf en naar ervaringen met verborgen dakloosheid zou helpen om een beter beeld te krijgen van de leefsituatie van migranten zonder verblijfsrecht en zonder toegang tot stabiele huisvesting. Tijdelijk bij mensen logeren lijkt veel voor te komen bij deze groep. Experts wijzen op gezondheidsproblemen en het risico op verslaving en stress als gevolg van een onzekere woonsituatie. Kinderen in onzekere woonsituaties ervaren ook structurele gevoelens van stress, angst en sociale uitsluiting (Kalverboer en Zijlstra 2006). Onzekere huisvesting belemmert mensen bovendien bij het werken aan en denken over een toekomst, en zorgt ervoor dat mensen in de overlevingsstand blijven. Dagbesteding of het mogelijk maken van werk zou een oplossing kunnen zijn om mensen meer financiële zekerheid te geven, en daarbij meer stabiliteit en rust in het hoofd.

Hoofdstuk 4: Gezondheidszorg

Samenvatting

Migranten zonder verblijfsrecht in Nederland hebben grote gezondheidsproblemen. Vooral mentale gezondheidsproblemen komen in vergelijking met de rest van de bevolking veelvuldig voor. Specifieke subgroepen die volgens experts meer aandacht verdienen, zijn kinderen, vrouwen, ouderen en transgenders. In het geval van vrouwen valt het gebrek aan ondersteuning bij reproductieve zorg op. Illustrerend is het hoge aantal abortussen vergeleken met de rest van de bevolking. Experts noemen ook vaak aan dakloosheid gerelateerde gezondheidsproblemen als onderwerp dat meer aandacht verdient. Voor de doelgroep als geheel geldt dat de rechten qua zorg ruimer zijn dan waar mensen in de praktijk gebruik van maken. Verklaringen die experts hiervoor geven zijn gebrek aan informatie en kennis bij zowel zorgverleners als migranten zelf rondom financiële vergoedingen, en angst voor aangifte bij de Vreemdelingenpolitie.

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk besteden we aandacht aan de gezondheidssituatie van migranten zonder verblijfsrecht en hun toegang tot gezondheidszorg in Nederland. We zetten uiteen welke knelpunten er in de literatuur en door experts worden geïdentificeerd als het gaat om fysieke en mentale gezondheidszorg voor migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Bovendien identificeren we een aantal specifieke zorgbehoeften van migranten zonder verblijfsrecht die volgens experts meer aandacht verdienen.

4.2. Recht op gezondheidszorg

Net als in de voorgaande hoofdstukken markeert ook bij dit thema de invoering van de Koppelingswet (zie hoofdstuk 1) een belangrijk kantelpunt in het beperken van de rechten van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Sinds de invoering van de Koppelingswet vallen migranten zonder verblijfsrecht niet meer onder de Zorgverzekeringswet (Zvw) en komen ze niet meer in aanmerking voor een vergoeding voor zorg op basis van de Wet langdurige zorg (Wlz) (van Berckel Smit 2022; Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Omdat het niet meer mogelijk is een zorgverzekering af te sluiten, moeten migranten zonder verblijfsrecht de toegang tot medische zorg nu dus zelf betalen. Dit maakt zorg voor hen minder toegankelijk.

Op grond van het internationale en Europese recht is Nederland echter verplicht de toegang tot noodzakelijke gezondheidszorg voor iedereen te waarborgen. Als er medisch noodzakelijke zorg nodig is en iemand is niet verzekerd, heeft diegene wel recht op vergoeding van deze zorg (art. 122a Zvw 2014). Het landelijke expertisecentrum Pharos definieert medisch noodzakelijke zorg als:

> Zorg die volgens professionele richtlijnen of standaarden geïndiceerd is en die doeltreffend, doelmatig en patiëntgericht wordt verleend en is afgestemd op de reële behoefte van de patiënt. (Pharos, 2019, p. 9).

De zorgverlener kan de kosten van onverzekerden declareren via de Regeling Onverzekerden. Het Centraal Administratie Kantoor (CAK) vergoedt via dit fonds 80 tot 100% van de kosten voor medisch noodzakelijke zorg uit het basispakket voor onverzekerden. Bij een zwangerschap, bevalling of kraamzorg vergoedt het CAK 100% van de kosten. Het CAK vergoedt mondzorg tot 80% voor migranten zonder verblijfsrecht tot en met 18 jaar, daarna niet meer (Midde et al., 2021).

4.3. Literatuurstudie en expertinterviews

Niet alle groepen migranten zonder verblijfsrecht zijn in beeld bij zorgverleners, omdat sommigen meer moeite of angst hebben om medische hulp te zoeken en omdat ze moeilijker bereikt worden

door preventiecampagnes (Oostveen 2018). Er zijn ook groepen die geen of minder zorg nodig hebben.

Tijdens de COVID-19 pandemie was medische zorg een belangrijke ingang om zicht te krijgen op groepen migranten zonder verblijfsrecht die eerder niet in beeld waren. Migranten meldden zich bij medische hulpposten omdat ze gevaccineerd wilden worden of omdat ze COVID-19 op hadden gelopen. De groep Braziliaanse migranten zonder verblijfsrecht is een voorbeeld van een groep die eerder relatief onzichtbaar was, maar bij medische hulpposten in beeld kwamen tijdens de COVID-19 pandemie. Door het wegvallen van werk tijdens COVID-19 kwamen ze vaak in de problemen, terwijl ze daarvoor wel in staat waren geweest zichzelf te onderhouden. Naast medische hulpposten kwamen migranten zonder verblijfsrecht in die tijd ook bij de daklozenopvang in beeld, omdat ze inkomsten en/of huisvesting die gekoppeld was aan werk verloren.

Maatschappelijke organisaties geven in de expertinterviews aan dat medische zorg gezien kan worden als een belangrijke ingang tot een meer gevarieerde groep migranten zonder rechtmatig verblijf in Nederland.

> *"Ik heb het idee dat er groepen zijn, zoals bijvoorbeeld de Chinese gemeenschap, die maken niet zoveel gebruik van onze andere diensten maar wel van de medische dienst. De artsen zien een bredere groep mensen dan andere maatschappelijke organisaties."* (expertinterview 3)

4.3.1. Belemmeringen bij toegang tot gezondheidszorg

Ondanks de formele rechten die migranten zonder verblijfsrecht hebben laat onderzoek zien dat deze groep in de praktijk aanzienlijke belemmeringen ondervindt om toegang te krijgen tot gezondheidszorg (Dokters van de Wereld 2018; Hintjens e.a. 2020; Pharos 2019; Nationale ombudsman 2013; Derckx 2017). Er spelen een aantal redenen waarom toegang tot gezondheidszorg in de praktijk lastig kan zijn.

Ten eerste zijn veel huisartsen en zorgverleners zich niet volledig bewust van hun zorgplicht voor patiënten zonder verblijfsrecht (Bloemen 2019; Derckx, 2011; Pharos, 2019; Stalenhoef, 2011). Zo is er vaak onduidelijkheid over de interpretatie van de term 'medisch noodzakelijke zorg'. Het is in de praktijk aan de zorgverlener om te bepalen of zorg medisch noodzakelijk, doeltreffend, doelmatig en patiëntgericht is (van Berckel Smit 2022, Commissie Klazinga 2007). Zorgverleners vinden de definitie vaag, wat leidt tot onzekerheid over de praktische toepassing ervan. De verschillende interpretaties van wat medisch noodzakelijk is, maakt het voor zowel zorgverlener als patiënt niet duidelijk welk type zorg vergoed wordt. Bij een te ruimte interpretatie vreest de zorgverlener zelf voor de kosten te moeten opdraaien. Als gevolg hiervan worden migranten zonder verblijfsrecht regelmatig afgewezen voor medische zorg (Bakker, 2004; Pharos, 2019).

Michelle van Tongerloo, als straatarts verbonden aan de Pauluskerk in Rotterdam, beschrijft in haar boek *Komt een land bij de dokter* talloze situaties van mensen uit haar praktijk die ze met moeite verder kan helpen omdat:

> "*Verwijzingen worden teruggestuurd, zorgmanagers patiënten tegenhouden, overleggen met specialisten worden afgekapt*." (van Tongerloo 2024, p. 14).

Ten tweede kent een deel van de zorgverleners het systeem van vergoedingen vanuit het CAK onvoldoende, waardoor zij niet weten dat zij gemaakte kosten vergoed kunnen krijgen (Van Geel 2021). Bovendien is het systeem niet gebruikersvriendelijk. Als een zorgverlener een beroep doet op de regeling van het CAK, levert dit veel extra administratieve handelingen op, waar de zorgverlener niet altijd tijd voor kan maken.

> "*De CAK-regeling is zeer gebruiksonvriendelijk. Hij wijkt zeer sterk af van de gebruikelijke declaraties bij een zorgverzekeraar. Een ongedocumenteerde patiënt moet je totaal anders declareren. Het kon bijvoorbeeld lange tijd alleen maar op papier dus dan moest je het formulier faxen of per post sturen wat heel omslachtig is. En de AVG wordt bovendien zeer streng gehandhaafd. Als er ergens een persoonsgegeven staat op het formulier wordt het gelijk afgewezen omdat het privacygevoelige informatie bevat. De CAK loopt als gevolg van deze procedures erg achter met betalen. Daarnaast vergoeden ze niet volledig. En bestond er de algemene indruk dat ongedocumenteerde patiënten complexe patiënten zijn, zowel vanuit taal en cultuur als vanuit zorgbehoefte. Al die dingen bij elkaar maakt dat huisartsenpraktijken ongedocumenteerde patiënten vaak weigeren. Het is trouwens niet eens de huisarts, maar vaak de baliemedewerker die denkt, daar heb ik geen zin in.*" (expertinterview 3)

Sinds december 2025 is digitaal declararen mogelijk bij het CAK en de procedure gebruiksvriendelijker gemaakt. Onze expert interviews verwijzen naar praktijken van voor die wijziging en het is niet bekend in hoeverre de aanpassing de situatie heeft verbeterd. Eerder onderzoek laat zien dat vooral artsen die werken als zelfstandige zonder personeel (zzp'er) ervoor kiezen om geen zorg te verlenen aan migranten zonder verblijfsrecht omdat het te veel tijd en geld kost (Grit, den Otter & Spreij, 2012).

Tot slot blijken migranten zonder verblijfsrecht zelf ook vaak terughoudend te zijn om zich tot zorgverleners te wenden, omdat zij onvoldoende op de hoogte zijn van hun rechten en/of omdat ze bang zijn voor de autoriteiten (Balakrishnan & Jordan 2019; Derkcx 2017; Hintjens e.a. 2020). Er is angst voor aangifte van onrechtmatig verblijf en zelfs uitzetting: jezelf met naam en adres bekendmaken bij formele instanties is geen vanzelfsprekendheid als je verblijfsrecht onzeker is. Ook is er vaak een taalbarrière (in 2012 heeft het ministerie van VWS de subsidie op de tolkentelefoon afgeschaft). Het kostenaspect speelt ook een rol, niet alleen voor de zorgverlener. Bepaalde zorginstellingen vereisen van onverzekerde mensen dat zij voorafgaand aan een behandeling betalen (Grit, den Otter & Spreij, 2012). Daarnaast dragen de vervoerskosten naar het ziekenhuis of de huisartsenpraktijk bij aan de beperkte toegankelijkheid van gezondheidszorg (Midde e.a., 2020). Al deze beperkingen kunnen tot hoge medische kosten voor migranten zonder recht op verblijf leiden, maar ook tot zorgmijding en bijbehorende gezondheidsproblemen.

4.3.2. Algemene en specifieke gezondheidsproblemen

Onderzoek naar de algemene gezondheidssituatie van migranten zonder verblijfsrecht laat zien dat het leven zonder documenten veel stressoren kent, zoals de angst voor uitzetting (Hacker et al. 2015), het leven in een sociaal isolement (Bernhard et al. 2007) en het proberen rond te komen onder zware economische omstandigheden. Mentale gezondheidsproblemen komen veel voor bij deze doelgroep (Andersson et al. 2018, Vollebregt et al. 2022, Woodward et al. 2014) en de groep met een asielverleden heeft vaak ook nog psychische problemen als gevolg van oorlog en geweld.

Onderzoek in Nederland bevestigt het beeld dat uit Europees onderzoek naar voren komt. Op basis van dossieronderzoek bij de Gemeentelijke Gezondheidsdienst (GGD) blijkt dat het bij 78,5% van de

gevallen van migranten zonder verblijfsrecht die zich melden bij hulpverleners om psychische klachten, bij 69,7% om slapeloosheid en bij 66,7% om somberheid gaat (Rietveld et al. 2019). Migranten in een onzekere verblijfssituatie kampen in vergelijking met de overige Nederlandse bevolking dus relatief vaak met psychosociale en psychiatrische problemen (zie ook Derckx, 2021).

Infectiezieken komen relatief vaker voor bij migranten zonder verblijfsrecht (Klok et al. 2021). Dit kan verklaard worden door de relatief lage vaccinatiegraad bij deze doelgroep. Bovendien werken en verblijven migranten zonder verblijfsrecht vaak in slechte omstandigheden waardoor ze eerder worden blootgesteld aan infectieziekten. Overbewoning, werken in kou of in extreme hitte (bijvoorbeeld in de tuinbouw) en slechte hygiëne op de woon- of werkplek vergroten de kans op infectie. HIV en soa's komen ook relatief vaak voor bij migranten zonder verblijfsrecht, met name bij transgenderpersonen en sekswerkers.

Europees onderzoek classificeert binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht zwangere vrouwen en migranten in detentie als de meest kwetsbare groep als het gaat om gezondheid (Woodward et al. 2014). In de meeste onderzoeken wordt de groep migranten zonder verblijfsrecht echter als homogeen beschouwd, waarbij verondersteld wordt dat zij vergelijkbare problemen ervaren. Er is tot nu toe weinig aandacht voor specifieke gezondheidsvraagstukken binnen deze groep (Bakker, 2004; Derckx, 2021; Froklage e.a., 2008; Hintjens, Siegmann & Staring, 2020; Pharos, 2019). In de interviews wijzen experts op het belang van meer aandacht voor een aantal specifieke gezondheidsproblemen. Het eerste domein dat zij vaak noemen zijn psychische problemen.

> "*De medische zorg voor ongedocumenteerden richt zich op de basiszorg. En daar zit ook wel een probleem met de toeleiding daarnaartoe. De basiszorg is lastig, maar toch lukt dat meestal nog wel. Daar kun je nog wel iemand in duwen. Maar de psychische zorg, dat is echt, dat is heel lastig. Ongedocumenteerden hebben over het algemeen echt veel stress en zware psychische problemen en voor hen is er bijna niets.*" (expertinterview 13).

Experts in Nederland wijzen ook op een groeiende groep daklozen met specifieke gezondheidsproblemen die uitermate zorgwekkend zijn.

> "*Dakloosheid leidt tot een cocktail van problemen, medisch, psychisch, somatisch en verslaving. Hoe langer je ze op straat laat rondzwerven en ook hoe langer je ze gehospitaliseerd laat in grootschalige opvang waar je geen privacy hebt, waar de menswaardigheid in het geding is, hoe groter de kans dat dat zich verder ontwikkelt. In een andere situatie zijn dit vaak mensen die hadden gewoon keurig huisje, boompje, beestje kunnen hebben. Maar de omstandigheden, zonder verblijfsrecht, zorgen ervoor dat je buiten de voorzieningen valt en dan niet meer in staat bent. De psychische en medische problemen zijn allemaal een gevolg daarvan.*" (expertinterview 13)

Onderzoek van de Nederlandse Straatdokters Groep (NSG) bevestigt dit beeld. Ook zij komen tot de conclusie dat de specifieke leefomstandigheden, ervaringen en kenmerken van de populatie dak- en thuislozen de toegang tot en het gebruik van reguliere medische zorg belemmert (Laere et al. 2024). Dit onderzoek laat bovendien grote verschillen zien tussen gemeenten en GGD'en in aandacht, organisatie en financiering van zorg voor deze doelgroep. Het maakt dus uit waar je dakloos bent voor het type zorg dat je krijgt (Laere et al. 2024). Naast impact op gezondheid gaven experts ook aan dat dakloosheid andere domeinen negatief beïnvloedt. Een gebrek aan stabiliteit bemoeilijkt het opbouwen van een leven in Nederland, maar staat ook terugkeer in de weg (expertinterview 11).

Verder noemden de experts die wij spraken tandheelkundige zorg en reproductieve zorg vaak als specifieke gezondheidsproblemen die meer aandacht verdienen. Tandheelkundige zorg wordt niet vergoed boven de 21 jaar. Specifieke doelgroepen die experts noemden met betrekking tot zorgbehoeften zijn kinderen, vrouwen, ouderen en transgenders. Bij minderjarigen die op straat rondzwerven wordt ook verslavingsproblematiek genoemd. Lyrica en Rivotril zijn epilepsiemedicijnen die jonge migranten zonder verblijfsrecht op grote schaal gebruiken. Het helpt om angsten te dempen en is erg verslavend (expertinterview 1 en 15). Hieronder gaan we kort in op de zorgbehoeften en uitdagingen van een aantal subgroepen.

4.3.3. Gezondheidsuitdagingen voor kinderen

Kinderen vormen de groep met de ruimste rechten op gezondheidszorg binnen de populatie van migranten zonder verblijfsrecht. Kinderen hebben in Nederland te allen tijde recht op gezondheidszorg, ongeacht hun verblijfsstatus. Dit is vastgelegd in het *Internationale Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten* (art. 24 lid 1 Wet IVBPR 1979). Dit betekent dat zij in theorie dezelfde toegang tot medisch zorg moeten krijgen als gedocumenteerde kinderen, zonder enige vorm van discriminatie. In de praktijk kennen ouders zonder rechtmatig verblijf in Nederland de rechten van hun kinderen niet altijd. Ze weten vaak ook niet dat medische zorg voor kinderen zonder verblijfsrecht wordt vergoed (Defence for Children; Derkx, 2021). Daarnaast weerhoudt de angst dat de arts hen aangeeft bij de Vreemdelingenpolitie migranten zonder verblijfsrecht vaak om hulp te zoeken.

Uit onderzoek weten we dat kinderen zonder rechtmatig verblijf regelmatig met mentale klachten, angsten, trauma's en gevoelens van sociale uitsluiting kampen (Defence for Children; Derckx, 2021, Zijlstra et al. 2019). Door frequente verhuizingen hebben ze meer moeite met het opbouwen van vriendschappen (Ederveen, 2023). Kinderen die in gezinslocaties verblijven ter voorbereiding op uitzetting ervaren deze als soberder dan asielzoekerscentra. De aanwezigheid van de politie, evenals het oppakken van bewoners, draagt bovendien bij aan gevoelens van onveiligheid onder jongeren, wat een negatieve impact kan hebben op hun mentale welzijn. Verder groeien veel kinderen zonder verblijfsrecht op in armoede, wat resulteert in een tekort aan essentiële basisbehoeften, zoals gezonde voeding. Deze omstandigheden kunnen negatieve gevolgen hebben voor hun ontwikkeling en leiden tot ontwikkelingsschade. Omdat een vergoeding voor tolken ontbreekt, zetten ouders vaak hun kinderen in als tolk (Derckx, 2021; Ederveen, 2023). Dit kan ertoe leiden dat zij op jonge leeftijd worden blootgesteld aan gevoelige of voor hen ongeschikte medische informatie. Hierdoor worden zij direct geconfronteerd met de onzekerheid en stress binnen het gezin, die ook hun eigen gezondheid raakt. Jongeren die op straat leven hebben vaak grote gezondheidsproblemen waaronder eerdergenoemde verslavingsproblematiek. In hoofdstuk 9 gaan we dieper in op de rechten van het kind in situaties zonder verblijfsrecht.

4.3.4. Gezondheidsuitdagingen voor vrouwen

Uit de literatuurstudie en de expertinterviews blijkt dat vrouwen zonder rechtmatig verblijf in Nederland relatief vaak kampen met ernstige gezondheidsproblemen, zowel fysiek als mentaal (Schoevers, van den Muijsenbergh & Lagro-Janssen, 2009; Stalenhoef, 2011). Psychische klachten zoals angst, depressie en slapeloosheid komen veel voor.

> "*Als je de verhalen van sommige vrouwen hoort lopen de rillingen over je rug van waar de vrouwen doorheen moeten. De nachten zijn het moeilijkst. Sommigen durven hun ogen niet*

dicht te doen. Dan komen de nachtmerries. Gewoon niet kunnen slapen van de stress. Daar zit zo'n ontzettende problematiek achter, een complexe problematiek." (expertinterview 7)

Desondanks maken vrouwen zonder verblijfsrecht over het algemeen heel weinig gebruik van zorg (Schoevers et al., 2010). Zij hebben vaak geen vaste huisarts waardoor preventieve zorg en continue medische begeleiding ontbreekt. Meer dan de helft van de vrouwen heeft onvervulde gezondheidsbehoeften en ervaart obstakels bij het verkrijgen van zorg (Schroevers et al. 2009). Deze obstakels variëren van angst en schaamte tot gebrek aan informatie over beschikbare medische hulp. Veel vrouwen worden geweigerd door huisartsen en specialisten, ervaren discriminatie en verwaarlozing, hun afspraken worden geannuleerd, of ze worden onnodig geconfronteerd met hoge kosten omdat zorgverleners de vergoedingsregel niet kennen, of niet willen toepassen. Hierdoor doen deze vrouwen vaak geen beroep op zorg (Schroevers et al. 2009). Dit gebrek aan (preventieve) zorg kan tot ernstige gezondheidsconsequenties leiden op de lange termijn (Froklage, 2008).

Uit onderzoek blijkt dat vrouwen zonder verblijfsrecht weinig ondersteuning krijgen bij reproductieve zorg en vaker ongewenste zwangerschappen, zwangerschapscomplicaties en miskramen hebben dan vrouwen met een 'legale' verblijfsstatus (Meijer & Verdonk, 2024). Zwangerschapssecho's worden uitsluitend vergoed indien deze als medisch noodzakelijk worden beschouwd; in alle andere gevallen moeten migranten zonder verblijfsrecht deze kosten zelf dragen (Froklage et al., 2008). De reproductieve gezondheid van vrouwen zonder verblijfsrecht is zorgwekkend, met relatief veel onbehandelde seksuele en gynaecologische problemen. Deze kwetsbaarheid komt door een gebrek aan financiële ondersteuning bij zorg maar ook door de situatie. Vrouwen die sekswerk verrichten en/of gedwongen worden tot seksuele handelingen in ruil voor basisbehoeften, zijn kwetsbaarder voor ongewenste zwangerschappen en seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's) (Dokters van de Wereld, 2018). Het aantal abortussen onder migranten zonder verblijfsrecht is hoog: 64,9 per 1000 vrouwen in vergelijking met het landelijke gemiddelde van 8,6 per 1000 vrouwen (Stalenhoef, 2011; Schoevers, van den Muijsenbergh & Lagro-Janssen, 2010).

Volgens experts kan dit opvallend hoge aantal abortussen bij vrouwen zonder rechtmatig verblijf het gevolg zijn van gebrek aan toegang tot anticonceptie (Pharos, 2019). Het dragen van de volledige kosten voor anticonceptie kan resulteren in minder gebruik van anticonceptie en meer ongewenste zwangerschappen. Dit dwingt deze vrouwen om een beroep te doen op abortuszorg. Abortus is niet alleen emotioneel belastend, maar brengt ook hoge financiële kosten met zich mee en wordt niet vergoed voor vrouwen zonder verblijfsrecht (Dokters van de Wereld, 2018). Indien de abortus heeft plaatsgevonden vanwege medische redenen mogen ziekenhuizen de kosten declareren bij het CAK (Dokters van de Wereld, 2018). Aan de andere kant is het ook belangrijk te benoemen dat er veel vrouwen zonder verblijfsrecht zijn met een kinderwens. Zij hebben zwangerschappen vaak uitgesteld in verband met de migratie, maar ook vanwege hun kwetsbare positie in Nederland. In hoofdstuk 8 gaan we dieper in op specifieke vrouw gerelateerde zorgen en behoeften en hoe dat doorwerkt in andere leefdomeinen. Vrouwen zonder verblijfsrecht krijgen soms het verwijt bewust zwanger te worden om hun kans op een legaal verblijf te vergroten. Zwanger en verantwoordelijk zijn voor kinderen in een positie zonder verblijfsrecht levert echter extra kwetsbaarheden op en in Nederland geeft het hebben van een kind geen recht op een verblijfsvergunning.

4.3.5. Gezondheidsuitdagingen voor ouderen

Leven zonder rechtmatig verblijf vergroot de kans op zowel fysieke als mentale gezondheidsklachten, en dit risico neemt toe naarmate de periode van verblijf langer aanhoudt (Oostveen, 2018; Staring,

Boesveldt & Kox, 2022; Van den Muijsenberg & Schoevers, 2009). Ouderen zonder verblijfsrecht worden hierbij extra getroffen, aangezien zij door hun leeftijd vaker zorg nodig hebben voor aandoeningen zoals diabetes, hoge bloeddruk en mobiliteitsproblemen. Sinds de invoering van de *Koppelingswet* (zie hoofdstuk 1) worden ouderen zonder rechtmatig verblijf uitgesloten van reguliere ouderenzorg (o.a. verpleeghuizen, dagbesteding en thuiszorg) (Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Waar Nederlandse ouderen gebruik kunnen maken van de WMO (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) of de Wet Langdurige Zorg (WLZ), geldt dat niet voor ouderen zonder verblijfsrecht (van Berckel Smit, 2022). Ze zijn daarom vaak afhankelijk van informele netwerken of hulporganisaties, zoals Dokters van de Wereld en Kruispost. Deze organisaties bieden slechts beperkte zorg en kunnen geen langdurige oplossingen aanbieden.

Diabetes is een specifiek probleem voor ouderen zonder verblijfsrecht, een aandoening die vaker voorkomt op hogere leeftijd (Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Veel opvangcentra houden echter geen rekening met een diabetisch dieet, wat gezondheidsrisico's met zich meebrengt. Ongeschikte voeding en de beperkte toegang tot medicatie kunnen leiden tot ernstige complicaties bij diabetespatiënten. Bovendien ervaren ouderen zonder verblijfsrecht vaak chronische stress door onzekerheid over hun toekomst, angst voor uitzetting en sociaal isolement. Dit draagt bij aan verhoogde depressiecijfers en, in sommige gevallen, suïcidale gedachten (Staring et al. 2022). Daarnaast zijn vele ouderen zonder verblijfsrecht (al een langere tijd) werkzaam in fysiek veeleisende informele beroepen, waaronder schoonmaak, oppassen en tuinieren (Staring, Boesveldt & Kox, 2022). Deze werkzaamheden belasten het lichaam aanzienlijk, vinden vaak plaats in onhygiënische en risicovolle omstandigheden en dragen bij aan een versnelde achteruitgang van de fysieke gezondheid (Ibid.). Tenslotte hebben ouderen zonder rechtmatig verblijf vaak periodes van dakloosheid doorgemaakt. Dit heeft bij velen geleid tot slijtage van het bewegingsapparaat (slecht kunnen lopen of staan en pijnlijke voeten hebben), waaronder klachten aan de voeten, knieën en tenen, ofwel 'loopvoeten' (Staring, Boesveldt & Kox, 2022).

4.3.6. Gezondheidsuitdagingen voor transgenders

In Nederland hebben personen zonder verblijfsrecht die in transitie zijn, geen toegang tot hormoonbehandeling en een medisch transitietraject (Dokters van de Wereld, 2021, 2024). Dit dwingt velen ertoe om hun medicatie via de illegale markt te verkrijgen. Dit brengt aanzienlijke risico's met zich mee voor hun gezondheid en welzijn (zie ook van Kempen & Ortiz 2019). In hun land van herkomst ontbreekt vaak de mogelijkheid om openlijk te spreken over genderidentiteit, om kennis op te doen over transitieprocessen en om de benodigde medische zorg te ontvangen, waardoor er veel misinformatie en illegale praktijken bestaan. Bij aankomst in Nederland worden ze ook geconfronteerd met barrières in de gezondheidszorg (Dokters van de Wereld, 2021, 2024). Zo hebben transmannen die nog een baarmoeder hebben een verhoogd risico op baarmoederhalskanker, maar kunnen zij geen toegang krijgen tot preventieve screenings waaronder uitstrijkjes. Bovendien dragen veel transgenders met migratieachtergrond traumatische ervaringen met zich mee en kampen zij met mentale gezondheidsklachten, terwijl de toegang tot psychologische zorg eveneens beperkt is. Een bijkomend probleem is het gebrek aan kennis en bewustzijn binnen de gezondheidszorg over de specifieke behoeften en ervaringen van deze doelgroep. Dit leidt niet alleen tot inadequate zorg, maar ook tot gevoelens van uitsluiting en onbegrip (Dokters van de Wereld 2021, 2024).

4.4. Lokale initiatieven om toegang tot zorg te verbeteren

In verschillende steden in Nederland zijn er noodposten om hulp te verlenen aan migranten die geen toegang hebben tot reguliere medische zorg. Dokters van de Wereld heeft noodposten en een zorg

bus waar ze mensen helpen met vragen maar ook veel doen aan preventie. Screening op tuberculose en uitstrijkjes voor baarmoederhalskanker worden bijvoorbeeld zelden uitgevoerd, omdat migranten zonder verblijfsrecht geen toegang hebben tot bevolkingsonderzoek en dus niet worden opgeroepen (Schoevers et al., 2010; Stalenhoef, 2011). Dokters van de Wereld rijdt als reactie hierop met een zorg bus rond in Nederland om gratis uitstrijkjes af te nemen onder mensen die geen toegang hebben tot screenings. Uit pilot onderzoek van Dokters van de Wereld blijkt dat HPV en afwijkende cellen vaker worden aangetroffen bij vrouwen zonder verblijfsrecht. Bijvoorbeeld omdat ze noodgedwongen of onder dwang meer en eerder wisselend seksueel contract hebben. Dit versterkt het risico op het oplopen van HPV. Het is dus uitermate belangrijk dat er juist bij deze groep preventieve zorg wordt aangeboden. Een kanttekening hierbij is dat de zorg bus van Dokters van de Wereld naar plekken gaat waar ze verwachten veel onverzekerden te vinden en dat is vaak in grote steden. Dit betekent dat migranten zonder rechtmatig verblijf in kleinere steden minder goede toegang hebben tot zorg en preventiemaatregelen.

Naast noodoplossingen zijn er ook initiatieven die structureler proberen de toegang tot de zorg voor migranten zonder verblijfsrecht te verbeteren. In 2025 hebben Amsterdamse huisartsen beloofd geen hulp meer te weigeren aan onverzekerde migranten in hun stad[22]. De Amsterdamse Huisartsenalliantie (AHA) besloot afspraken te maken over hulpverlening aan onverzekerden omdat er te vaak mensen werden geweigerd. Nu is er de afspraak dat elke Amsterdamse huisartsenpraktijk een aantal mensen zonder papieren accepteert (gemiddeld drie tot zes per jaar). Verwijzers kunnen contact opnemen met een coördinator en die regelt dan een plek bij een arts. Op deze manier hoopt men de toegang tot zorg voor migranten zonder verblijfsrecht te verbeteren.

4.5. Conclusie

De nadruk in onderzoek en beleid wat betreft gezondheidszorg voor migranten zonder rechtmatig verblijf ligt voornamelijk op de toegang tot zorg. Daarbinnen ligt de prioriteit bij acute en medisch noodzakelijke zorg en minder bij bijvoorbeeld psychische of reproductieve zorg, die zeer belangrijk is voor deze doelgroep. We constateren een groot verschil tussen theorie en praktijk wat betreft de toegang tot zorg. Bij zorgverleners en maatschappelijke organisaties is meer bewustwording nodig over de zorgrechten van migranten zonder verblijfsrecht, maar dit is ook nodig bij migranten zonder verblijfsrecht zelf. Meer preventieve, tijdige en langdurige zorg aanbieden voor deze groep zou tot structurele oplossingen leiden. Zo worden periodieke tandartscontroles bijvoorbeeld niet vergoed, wat ertoe leidt dat tandheelkundige problemen zichtbaar worden als het al veel te laat is. Op de lange termijn kost het niet faciliteren van preventieve zorg de samenleving meer pijn, moeite en meer geld. Gezondheidsproblemen hebben bovendien hun weerslag op het lichaam en een grote impact op het dagelijks leven van migranten zonder verblijfsrecht. Naast impact op het gevoelsleven en het lijf, laat onderzoek ook zien dat in onzekerheid en stress leven bijvoorbeeld invloed heeft op het leren van de Nederlandse taal (zie ook Ubels et al. 2023) en op participatie in de samenleving in het algemeen.

[22] https://www.medischcontact.nl/actueel/laatste-nieuws/nieuwsartikel/amsterdamse-huisartsen-verdelen-zorg-voor-onverzekerden.

Hoofdstuk 5: Onderwijs en scholing

Samenvatting

In dit hoofdstuk bespreken we de onderwijspositie van migranten zonder verblijfsrecht. Uit de literatuurstudie blijkt dat er zeer beperkte informatie beschikbaar is over het aantal kinderen en jongeren zonder verblijfsrecht dat naar school gaat en hun ervaringen. Wel onderschrijven de literatuur en de gesprekken met experts dat het naar school gaan van kinderen sterk gerelateerd is aan of ouders een vaste verblijfsplek hebben. Kinderen zonder verblijfsrecht hebben tot hun 18e levensjaar enerzijds recht op onderwijs vanwege zowel internationale verdragen als de Nederlandse Grondwet, en zijn leerplichtig. Anderzijds worden er aan hen niet dezelfde (financiële) middelen ter beschikking gesteld om onderwijs te genieten of om aan hun plicht te voldoen. Onderwijsorganisaties hebben beperkte kennis over de rechten en plichten van kinderen zonder verblijfsrecht, waardoor er barrières zijn om onderwijs te volgen.

Daarnaast zijn er verschillende praktische knelpunten die de toegang tot onderwijs voor deze groep beperken. Zo mogen migranten zonder verblijfsrecht geen betaalde stages volgen vanwege het verbod op werken, waardoor zij niet in aanmerking komen voor opleidingen waarin een stage verplicht is. Bovendien kunnen scholen hen door het ontbreken van verblijfsrecht niet verzekeren tegen ongevallen. Voor 18-plussers zonder verblijfsrecht bestaat in Nederland geen wettelijk recht op onderwijs. Hoewel zij een opleiding mogen afronden die zij voor hun 18e levensjaar zijn begonnen, gebeurt dit in de praktijk heel weinig. Onder de groep 18-plussers bestaat wel een (ruime) behoefte om (hoger) onderwijs te volgen. In reactie daarop hebben verschillende hoger onderwijsinstellingen de afgelopen jaren experimenten opgezet om deze doelgroep toch toegang tot onderwijs te bieden. De evaluaties van deze initiatieven zijn nog niet bekend.

5.1. Inleiding

Schoolgaan is voor kinderen en jongeren niet alleen belangrijk om educatieve redenen. Schoolgaan heeft ook verschillende sociale functies, zeker wat betreft de (fysieke en emotionele) gezondheid en veiligheid van kinderen en jongeren zonder verblijfsstatus. Via school leren gezinnen ook hoe het zorgsysteem werkt, bijvoorbeeld de vaccinatieprogramma's (Klok-Nentjes et al., 2018). Daarnaast stelt Kroes (2024) dat scholen een signaleringsfunctie hebben. Scholen kunnen opgroei- en opvoed problemen of psychische problematiek herkennen en doorverwijzen naar hulpinstanties. Als er sprake is van misstanden binnen het gezin heeft de school zelfs een zorgplicht, die geldt ook voor kinderen en jongeren zonder verblijfsrecht. Zo kan Veilig Thuis worden ingeschakeld om verder onderzoek te doen en maatregelen nemen (Kroes, 2024).

Kortom, onderwijs en scholing spelen een belangrijke rol in het leven van kinderen en jongeren zonder verblijfsrecht. Maar de toegang tot onderwijs en scholing is voor deze groep niet vanzelfsprekend zoals uit dit hoofdstuk zal blijken. We schetsen eerst het juridisch kader van de onderwijspositie van migranten zonder verblijfsrecht. Daarna bespreken we de inzichten uit de literatuur en de expertinterviews. We kijken hierbij naar de verschillende juridische posities van groepen: enerzijds kinderen en jongeren tot 18 jaar, die volgens de Nederlandse wet- en regelgeving recht op onderwijs hebben (via de leerplicht en de kwalificatieplicht), en anderzijds jongeren en jongvolwassenen van 18 jaar en ouder die dat recht niet hebben, omdat er geen plicht meer is. Tot slot staan we stil bij de knelpunten.

5.2. Recht op onderwijs

Het wettelijke recht op onderwijs is voor migranten zonder verblijfsrecht essentieel om toegang tot onderwijs te krijgen. Het recht op onderwijs is niet direct opgenomen in de Nederlandse grondwet[23], maar vloeit voort uit de verschillende mensenrechtenverdragen waarbij Nederland aangesloten is (e.g. Hopman 2016: 18; Laemers, 2014). Het gaat onder meer om de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (art. 26), het VN-Verdrag inzake de rechten van het kind (art. 28) en het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (art. 24). Verreweg het belangrijkste verdrag is het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden (art. 2). Bovendien geldt dit recht op onderwijs voor iedereen die in Nederland woont. Zo hebben ook kinderen zonder verblijfsrecht, vluchtelingen, en kinderen met een verblijfsvergunning tot 18 jaar recht op onderwijs (Kroes, 2024).

Het recht op onderwijs behoort tot de fundamentele mensenrechten en vormt daarom een uitzondering op de Koppelingswet (art. 10 lid 2 Vreemdelingenwet 2000). Naast het recht op onderwijs bestaat er in Nederland ook de leerplicht: een wettelijke verplichting om onderwijs te volgen (artikel 2 Leerplichtwet). Deze geldt voor kinderen van 5 tot 16 jaar. Voor jongeren van 16 tot 18 jaar geldt de zogenaamde kwalificatieplicht. In Nederland moeten kinderen vanaf hun vijfde levensjaar formeel onderwijs volgen totdat ze 18 jaar zijn of een diploma hebben behaald. Dit diploma moet voldoen aan wettelijke minimale eisen om volwaardig en zelfstandig mee te kunnen doen op de arbeidsmarkt, ook wel startkwalificatie genoemd. Bij de invoering van de Koppelingswet heeft het toenmalige kabinet besloten[24] dat het recht op onderwijs beperkt wordt tot de leerplichtige leeftijd van 18 jaar in Nederland (artikel 4b Leerplichtwet)[25].

Dit betekent dat migranten zonder verblijfsrecht niet uitgesloten mogen worden van het primair onderwijs (artikel 40, eerste lid, Wet op het primair onderwijs), het voortgezet onderwijs (artikel 8 vierde lid, onder b, Wet op het voortgezet onderwijs, WVO 2020) en het beroepsonderwijs (artikel 8.1.1, eerste lid, onder b, De Wet Educatie en beroepsonderwijs, WEB) als zij de leeftijd van 18 jaar nog niet hebben bereikt. De Rijksoverheid bekostigt de onderwijsdeelname van deze leerlingen (Schoonhoven, 2019). Omdat ze geen Burgerservicenummer (BSN) hebben, voorziet de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) deze leerlingen op school van een tijdelijk onderwijsnummer (Rijksoverheid, 2023). De uitzondering op de Koppelingswet vervalt als de leeftijd van 18 jaar is bereikt. Maar leerlingen in het vervolgonderwijs (beroeps-, hoger- en wetenschappelijk onderwijs) hebben volgens de wet wel het recht om hun opleiding af te maken als ze voor hun 18e voor het eerst zijn ingeschreven (artikel 8.1.1, vierde lid onder d, WEB; artikel 7.32, vijfde lid onder e, WHW). Sinds 2013 hebben leerlingen zonder verblijfsrecht ook de mogelijkheid om stage te lopen zodat zij een volwaardig diploma kunnen krijgen. Zij kunnen geen arbeidscontract met hun stageverlener afsluiten vanwege het verbod op illegale tewerkstelling zoals omschreven in de Wet Arbeid Vreemdelingen, maar worden wel toegelaten tot stages waar geen vergoeding (onbezoldigd) tegenover staat (Kroes, 2024; Schoonhoven, 2019). Dit schept mogelijkheden, maar ze komen niet in aanmerking voor

[23] Toch wordt in artikel 23 van de Grondwet van Nederland onderwijs omschreven als het onderwerp van voortdurende zorg voor de Nederlandse overheid.
[24] o.a. gebaseerd op een aantal beslissing van de Europese Commissie die in de literatuur fel bekritiseerd zijn (Zie Huisman & de Wit, 2013 p. 24).
[25] In Nederland bestaat de 'gewone' leerplicht voor leerlingen tot 16 jaar. De kwalificatieplicht start op het moment dat de 'gewone' leerplicht eindigt en loopt door tot het moment waarop er een diploma wordt behaald met de status van een startkwalificatie. De leerplicht eindigt bij het bereiken van de leeftijd van 18 jaar (Artikel 4b Leerplichtwet).

beroepsgerichte leerwegen, waarbij het grootste gedeelte van de schoolweek bestaat uit betaald werken onder begeleiding (Schoonhoven, 2019; Droogleever-Fortuyn et al., 2002).

In het hoger onderwijs geldt dezelfde lijn (artikel 7.32 lid 5 van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijke onderzoek, WHW). Als migranten zonder verblijfsrecht voor hun 18e aan een studie beginnen, dan mogen ze deze studie afronden. Hun opleiding wordt dan ook na hun 18e door de Staat gefinancierd. Maar onderwijsinstellingen mogen geen migranten zonder verblijfsrecht ouder dan 18 jaar voor de eerste keer voor een opleiding inschrijven[26]. De instelling kan met een 18-plusser wel een onderwijsovereenkomst aangaan voor deelname aan een erkende opleiding; hiermee overtreden zij geen wettelijke voorschriften. Het is wel strafbaar als een 18-plusser zonder inschrijving of toestemming aanschuift in de collegezaal en daarmee feitelijk een opleiding volgt. Niet-gerechtigde onderwijsdeelname kan een straf opleveren met een geldboete (artikel 15.3 Wet educatie en beroepsonderwijs), omdat de migrant niet ingeschreven staat maar toch onderwijs volgt (Schoonhoven, 2019). Bij niet-gerechtige onderwijsdeelname op basisscholen en in het middelbaaronderwijs wordt de scholier niet beboet, maar de onderwijsinstelling krijgt een boete voor administratief verzuim (art. 28 Leerplichtwet en art. 11 j° art. 8.1.1 lid 1 Wet educatie en beroepsonderwijs).

5.3. Literatuurstudie en expertinterviews

Empirische inzichten in de positie van (minderjarige) migranten zonder verblijfsrecht in het onderwijs zijn zeer beperkt. Daarom is ervoor gekozen ook oudere studies op te nemen in het literatuuronderzoek omdat deze inzicht geven in de aard van de problemen waarmee ongedocumenteerden in het onderwijs kampen. De studies die wel aandacht besteden aan de onderwijspositie blijven op de vlakte doordat zij veelal verschillende leefgebieden meenemen in hun studie en hierdoor niet de diepte ingaan met het in kaart brengen van de ervaringen van migranten zelf (Kromhout et al. 2014; Staring & Aarts 2010; Droogleever-Fortuyn et al., 2002). Er is met name beperkte informatie over de groep jonger dan 18 (zie ook Klok-Netjes et al., 2018 voor deze observatie). Voor dit hoofdstuk hebben we twee studies kunnen vinden omtrent minderjarigen: een explorerende studie van Klok-Nentjes et al. (2018) gebaseerd op een survey onder migranten zonder verblijfsrecht met kinderen en een rapport van de Inspectie van het Onderwijs (2023) over onderwijs en scholing op gezinslocaties (glo's). De literatuur lijkt zich primair te richten op 18-plussers, waarschijnlijk omdat voor hen de situatie ingewikkelder ligt omdat zij geen recht meer hebben op onderwijs in Nederland. Maar ook het aantal empirische studies dat zich richt op 18-plussers blijft beperkt tot één Nederlandstalig artikel (Boers et al., 2022) en een klein aantal masterscripties (De Vries, 2017; Van Heerbeek, 2016) geschreven in opdracht van het Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt (LOS). Hieronder bespreken we de bestaande inzichten en knelpunten met betrekking tot de onderwijspositie, eerst van minderjarige kinderen zonder verblijfsrecht en daarna van 18-plussers.

5.3.1. Barrières voor minderjarigen

Er bestaat weinig informatie over het aantal kinderen zonder verblijfsrecht dat naar school gaat. Een studie die daar inzicht in probeert te geven is die van Klok-Nentjes en collega's (2018). Zij hebben in de omgeving Amsterdam vragenlijsten afgenomen onder volwassen bezoekers van een NGO die

[26] Regeling van de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media van 30 augustus 2021, nr. VO/29097500, houdende regels voor de bekostiging van vo-scholen en samenwerkingsverbanden VO in Europees en scholen in Caribisch Nederland (Regeling bekostiging vo-scholen en samenwerkingsverbanden vo).

medische zorg biedt aan onverzekerden. Het doel was om in kaart te brengen of kinderen zonder verblijfsrecht toegang hadden tot fundamentele mensenrechten, waaronder onderwijs. Onder de groep die de vragenlijst heeft ingevuld waren 81 personen met kinderen (n=81). De meerderheid van deze kinderen was schoolgaand. Toch ging 11% van de kinderen in de schoolgaande leeftijd niet naar school. Dit bleek sterk gerelateerd aan of ouders een vaste verblijfplaats hadden (zie ook het hoofdstuk over huisvesting in dit rapport). 78% van de kinderen die naar school gingen, had een vaste verblijfplaats; van de kinderen die niet naar school gingen, had slechts 17% een vaste verblijfplaats. Een expert bij een maatschappelijke organisatie die zich richt op de huisvesting en opvang van migranten zonder verblijfsrecht beaamt het belang van een vaste verblijfplaats:

> *"Nou ja, tot je achttiende heb je het officiële onderwijs, maar wat natuurlijk veel vrouwen met, waar we het net over hadden met jonge ongedocumenteerde kinderen, die gaan van hot naar her. Ja, er is natuurlijk geen school die daaraan wil beginnen. Nee dus. Veel kinderen komen daardoor ook in een enorme achterstand terecht".* (expertinterview 07)

De geïnterviewde expert noemt als oplossing onderwijspakketten die gedeeld kunnen worden met ouders en kinderen, zodat zij thuis zelf aan de slag kunnen. Volgens de expert is dit een mogelijkheid, maar moet er ook voor gewaakt worden dat dit niet leidt tot stoppen met inspanningen om het onderwijs toegankelijker te maken voor deze groep. Onderwijspakketten thuis zullen overigens ook niet leiden tot het behalen van een formele kwalificatie (zie ook Huisman en de Wit 2013).

Het belang van een vaste verblijfplaats blijkt ook uit het rapport van de Inspectie van het Onderwijs over uitgeprocedeerde kinderen en jongeren[27] die wonen in een gezinslocatie (glo) van het COA (Zie Inspectie van het Onderwijs, 2023 en hoofdstuk 3 van dit rapport). Kinderen op glo's hebben recht op onderwijs, maar in de praktijk blijkt dit vaak minder goed te realiseren. Hoewel kinderen langdurig (in gezinsverband) op een glo kunnen verblijven, soms wel jaren, betekent dit niet dat ze niet verhuizen of nooit van glo wisselen; vaak gebeurt dit om procedurele redenen. De Inspectie van het Onderwijs concludeert dan ook dat er te veel leerlingen van school moeten wisselen, waardoor zij vaak lange periodes onderwijs missen: minstens drie weken, maar vaker wel zes weken tot drie maanden en soms nog langer (Inspectie van het Onderwijs 2023, p. 15). Dit schaadt ook hun cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling, stelt de Inspectie. Een reden hiervoor is dat het kinderen en hun ouders niet lukt om een nieuwe school te vinden die aansluit bij hun (voor)opleiding. In het voortgezet onderwijs komt dit vooral doordat er wachtlijsten zijn, omdat er te weinig aanbod is voor leerlingen van 16+ die 'te oud' zijn voor een internationale schakelklas (isk), maar vaak als niet toelaatbaar worden beoordeeld op het mbo. Een andere belangrijke reden is dat kinderen en jongeren geen motivatie hebben om naar school te gaan, omdat zij uitgeprocedeerd zijn en hun situatie als uitzichtloos ervaren.

Daarnaast toont het rapport van de Inspectie van het Onderwijs aan dat de omstandigheden van het verblijf, zoals het wonen op een door kinderen als onveilig ervaren locatie ook een grote invloed kan hebben op hun schoolgang en motivatie om naar school te gaan. Op de glo's kampen kinderen niet alleen met hun eigen status van uitgeprocedeerd zijn, maar ook met de situatie van andere uitgeprocedeerde kinderen met wie zij leven en naar school gaan. Ze maken meerdere malen

[27] Hier wordt de term 'uitgeprocedeerden' gebruikt omdat deze jongeren en kinderen afgewezen zijn voor rechtmatig verblijf in de asielprocedure. Niet alle ongedocumenteerden doorlopen dergelijke procedures en behoren daarom niet tot de groep uitgeprocedeerden.

uitzettingen mee waarbij ze ook vriendjes en vriendinnetjes verliezen die plotseling verdwijnen zonder afscheid. Ook ervaren de kinderen zelf angst voor uitzettingen. Hoewel kinderen in glo's de school als een fijne omgeving ervaren – ze gaan graag naar school en vakanties zijn niet populair omdat ze dan thuis moeten blijven – nemen kinderen de spanningen van het wonen op een glo mee naar het klaslokaal.

Kinderen zonder verblijfsrecht die zelfstandig (met hun ouders) wonen, hebben vaak de middelen niet om onderwijs te volgen en aan de leerplicht te voldoen. Dit levert volgens Droogleever-Fortuyn en collega's (2002) met name in het voortgezet onderwijs problemen op, vanwege de schoolkosten (boeken en uitjes) en vanwege de verplichting tot het betalen van lesgeld vanaf 16 jaar. Uit het onderzoek van Heerbeek (2016) onder uitgeprocedeerde asielzoekers blijkt dat organisaties en private personen in een aantal gevallen een helpende hand bieden. Zij helpen met de kosten voor schoolmaterialen of leggen contact met onderwijsinstellingen om toegang voor de uitgeprocedeerde asielzoekers te regelen. Dit zijn echter geen structurele initiatieven, maar zijn vaak individuen die bevriend zijn geraakt met een gezin dat is uitgeprocedeerd.

Een ander knelpunt dat in de literatuur wordt besproken en mogelijk een barrière vormt voor een goede toegang tot onderwijs voor kinderen zonder verblijfsrecht, betreft de gebrekkige kennis van professionals in het onderwijsveld. Zij lijken onvoldoende op de hoogte te zijn van de rechten van minderjarige migranten zonder verblijfsrecht, bijvoorbeeld dat zij recht hebben op onderwijs tot hun achttiende levensjaar (Heerbeek, 2016; Droogleever-Fortuyn et al., 2002; zie ook Staring & Aarts, 2010). Onderwijsinstellingen vragen bij inschrijving naar identificatiedocumenten of een W-document[28] (Heerbeek, 2016) terwijl die voor minderjarigen niet nodig zijn voor inschrijving. Ook leeft er bij professionals het idee dat het niet is toegestaan om les te geven aan kinderen zonder verblijfsrecht (Droogleever-Fortuyn et al., 2002). Het onderzoek van Kromhout en collega's (2014) en het rapport van de Inspectie van het Onderwijs (2023) benadrukken daarentegen juist de betrokkenheid van professionals bij leerlingen zonder verblijfsrecht. In de studie van Kromhout et al. (2014) bemiddelden leerkrachten bij stageproblemen, hielpen zij de kinderen met schoolwerk, traden op bij pesten of andere misstanden, als er geld nodig was voor een schoolactiviteit of een bril, of als kinderen advies en persoonlijke aandacht nodig hadden. In deze studie spraken kinderen ook hun waardering uit over het feit dat de school erg discreet omging met het feit dat zij zonder verblijfsrecht in Nederland verblijven (Kromhout et al., 2014). Ook het rapport van de Inspectie van het Onderwijs (2023) laat zien dat de docenten op de glo-locaties aanvullende hulp bieden aan scholieren en veel aandacht hebben voor de achterliggende problematiek van de uitgeprocedeerde kinderen en hun gezinnen. Mogelijk is het verschil dat het in deze studies docenten betreft die direct in contact staan met de doelgroep en docenten op de glo-locaties er expliciet voor hebben gekozen om te werken met deze doelgroep.

Ook lijkt het erop dat ouders van kinderen zonder verblijfsrecht hen soms niet naar school lieten gaan omdat zij bang waren dat hun kinderen opgepakt zouden worden. Omdat zij niet weten dat kinderen naar school mogen of omdat zij niet beschikken over de financiële middelen om de schoolkosten te betalen (Droogleever-Fortuyn et al. 2002). Hoe groot de groep kinderen zonder verblijfsrecht is die niet naar school gaat, is onduidelijk. Leerplichtambtenaren kunnen deze groep vaak niet bereiken

[28]Een vreemdelingenidentiteitsbewijs dat specifiek voor asielzoekers en personen met uitstel van vertrek bedoeld is.

omdat zij niet in de BRP staan geregistreerd. Hierdoor kunnen deze kinderen ook niet worden opgeroepen om naar school zodra ze de leerplichtige leeftijd hebben bereikt (Droogleever Fortuyn et al., 2002; zie ook Inspectie van het Onderwijs 2023).

5.3.2. Middelbaar Beroepsonderwijs

Zowel minderjarige als meerderjarige migranten zonder verblijfsrecht kunnen onderwijs volgen op het mbo. Normaal gesproken kun je vanaf je 16e levensjaar beginnen met een mbo-opleiding en rond je die opleiding na drie tot vier jaar af. Jongeren zonder verblijfsrecht lijken hierbij wel te kampen met extra druk vanwege hun status; er hangt voor jongeren zonder verblijfsrecht veel af van het succesvol afronden van hun opleiding. De studie van Boers et al. (2022) illustreert dit. Daarin vertelt een geïnterviewde jongere dat hij wel vier uur per dag reisde voor een stageplek, omdat er voor hem veel vanaf hing. Met een diploma op zak zou hij in aanmerking komen voor een werkvergunning. Als hij zijn opleiding niet zou afmaken dan zou hij zijn status verliezen en ook niet in aanmerking komen voor het zogenaamde zoekjaarvisum[29].

Hoewel 18-minners dus nog toegang zouden moeten krijgen tot onderwijs, blijkt uit onderzoek naar mbo-instellingen dat er daar weinig kennis is en migranten zonder verblijfsrecht kennen hun rechten zelf vaak ook niet (De Vries, 2017). Scholen en stageadressen zijn niet bekend met de doelgroep en winnen daarnaast meestal geen advies in bij organisaties die deze kennis wel hebben. Er zijn een aantal specifieke regionale opleidingscentra (ROC's) die wel bekend zijn met de groep. Daar bestaan speciale schakeltrajecten voor minderjarige migranten zonder verblijfsstatus. Die worden zo ingericht om de kans op het afronden van een mbo-opleiding zo groot mogelijk te maken. Deze ROC'S fungeren als een vraagbaak voor vragen en kwesties omtrent scholieren zonder verblijfsrecht (Ibid.).

Financiën lijken voor scholen ook een belangrijke rol te spelen bij het wel of niet aannemen van een jongere zonder verblijfsrecht. Scholen worden gefinancierd op basis van hun leerlingaantal en de resultaten. Wat betreft de resultaten blijkt beheersing van de Nederlandse taal een belangrijke rol te spelen. De verwachting is dat scholieren die de taal niet machtig zijn, niet al te goede resultaten zullen boeken. Dit is een reden voor scholen om deze kinderen niet aan te nemen. Maar beperkte aantallen leerlingen zonder verblijfsrecht kunnen scholen naar verwachting wel aan. Hoewel er geen cijfers bekend zijn, gaat het naar alle waarschijnlijkheid om beperkte aantallen, omdat de geschatte bredere populatie van migranten zonder verblijfsrecht ook beperkt is. Naast het financiële risico vormt ook de aansprakelijkheid bij ongevallen een belangrijke barrière voor scholieren zonder verblijfsrecht om toegang te krijgen tot onderwijs. Waar reguliere scholieren verzekerd zijn tegen ongevallen op school, geldt dit niet voor scholieren zonder verblijfsrecht. Dit vormt een probleem bij studies waarbij gewerkt wordt met gevaarlijke materialen en instrumenten, zoals de opleiding autotechnicus (Ibid.).

5.3.3. Toegang tot onderwijs voor 18-plussers

Zodra kinderen zonder verblijfsrecht 18 worden, vervalt hun recht op onderwijs. Ze mogen wel hun opleiding afmaken, mits ze zich daarvoor hebben ingeschreven voordat ze 18 werden. Dit betekent dat het mogelijk is om een opleiding af te ronden in het hoger onderwijs. Maar dit gebeurt meestal

[29] Verblijfsvergunning zoekjaar hoogopgeleiden | IND

niet, omdat het zelden voorkomt dat migranten zonder verblijfsrecht jonger dan 18 zijn op de eerste dag van hun opleiding in het hoger onderwijs. Scholen adviseren jongeren zonder verblijfsstatus daarom vaak om zich in te schrijven voor een mbo-opleiding, ook als dit niveau lager ligt dan hun vaardigheden en ambitie zouden toelaten, omdat dit hun kansen op het behalen van een diploma vergroot (De Vries, 2017; Heerbeek, 2016). Uit de studie van Staring en Aarts (2009) naar voormalige AMV-ers blijkt inderdaad dat de meerderheid van de 83 geïnterviewde voormalige AMV-ers een opleiding heeft gevolgd op het mbo; slechts twee jongeren hadden een internationale schakelklas gedaan, met het idee daarna verder te studeren aan een universiteit.

Ondanks de juridische uitsluiting lijken sommige 18-plussers toch toegang te krijgen tot het onderwijs. In het onderzoek van De Vries (2017), naar mbo-onderwijs voor migranten zonder verblijfsrecht van 18 jaar en ouder blijkt dat scholen vaak onderwijs willen verschaffen aan meerderjarige migranten zonder verblijfsrecht ondanks dat dit niet mag. Of een leerling toegang krijgt tot onderwijs is vaak afhankelijk van zijn of haar sociale netwerk. Migranten die dit lukt zijn vaak binnengekomen via contactpersonen die bekend zijn bij de school, zoals een (voormalige) leraar(es) of organisaties die vaker met bepaalde scholen samenwerken. Daarnaast lijken de verwachte motivatie en voorgaande schoolresultaten van een student een belangrijke rol te spelen. Scholen staan met name welwillend tegenover studenten die veel potentie laten zien, onafhankelijk van of de student verblijfsrecht heeft of niet (De Vries, 2016).

Verder lijkt de financiering lastig, zoals de kosten van een laptop, boeken en andere materialen. Vaak leveren mensen in het netwerk van een leerling of een stichting die zich inzet voor deze groep een bijdrage, of hebben scholen mogelijkheden om oudere materialen met studenten te delen. Scholen tonen zich daarbij erg bereid om ongedocumenteerde studenten voor langere tijd te steunen (De Vries, 2016). Toch lijkt uitval ook een probleem te zijn voor de groep. In de studie van Staring & Aarts (2010) naar (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV's) heeft meer dan de helft van de respondenten de opleiding niet afgemaakt. De oorzaken hiervan zijn verschillend, maar veelal gerelateerd aan het bereiken van de meerderjarige leeftijd.

5.4. *Dreamers* en andere initiatieven voor het hoger onderwijs

Er zijn een aantal maatschappelijke initiatieven om te voorzien in de behoefte van 18-plussers om te kunnen studeren. Een aantal onderwijsinstellingen, waaronder de Hogeschool Utrecht en de universiteiten van Delft, Eindhoven, Nijmegen en Leiden, campus Den Haag hebben de handen ineengeslagen om het hoger onderwijs toegankelijker te maken voor migranten zonder verblijfsrecht. In deze pilot, die liep tot 2024, namen jongeren deel die ook wel de 'Dreamers' werden genoemd. Instellingen sloten hierbij een overeenkomst met gemeenten om migranten zonder verblijfsrecht die hun middelbare school in Nederland hebben afgerond toegang te bieden tot het hoger onderwijs. Dit gebeurde op basis van een verblijfsvergunning voor studie of door het aanbieden van een onderwijscontract (Dez & Fiorito, 2022). Via deze pilot was het ook mogelijk om te studeren tegen een regulier tarief (Boers et al., 2023).

Uit de studie van Boers et al. (2022) blijkt dat het bemachtigen van zo'n studievergunning in de praktijk uitdagender is dan het lijkt. Jongeren moeten hiervoor terugreizen naar het land van herkomst om een benodigde Machtiging tot Voorlopig Verblijf (MVV) aan te vragen en de procedure daar starten

en afwachten. Dit is vaak duur en veel van de jongeren die gesproken zijn voor het onderzoek hebben hiervoor de economische middelen niet. Ook ervaren de onderzochte jongeren de procedure als problematisch omdat veel van hen geworteld zijn in Nederland en ze voor deze procedure moeten reizen naar een land waar ze sinds ze klein waren niet meer zijn geweest. Hierdoor voelen de jongeren zich ook niet erkend als 'Nederlands' terwijl zij wel in Nederland zijn opgegroeid. Daarnaast ontvangen zij geen studiefinanciering of een OV-kaart om te reizen. De pilot biedt dus mogelijkheden, maar de praktijk wijst uit dat er nog verschillende knelpunten zijn die verder onderzocht moeten worden.

5.5. Conclusie

Uit literatuurstudie blijkt dat er zeer beperkt onderzoek is gedaan naar de onderwijspositie van migranten zonder verblijfsrecht. Dit heeft geleid tot een kenniskloof. Er is ook weinig bekend over hoe scholieren en studenten zonder verblijfsrecht het onderwijs ervaren. Deze kenniskloof bestaat ook in de praktijk, zowel bij scholen en universiteiten als in het bredere maatschappelijke veld. Hoewel minderjarigen recht hebben op onderwijs, zijn er aanwijzingen dat zowel migranten zelf als professionals in het maatschappelijk en het onderwijsveld en vaak niet op de hoogte zijn van dit recht. Daarnaast zijn er verschillende praktische obstakels. Zo mogen jongeren zonder verblijfsrecht geen betaalde stages volgen vanwege het verbod op werken, waardoor zij niet in aanmerking komen voor opleidingen waarin stage een verplicht en aanzienlijk onderdeel is. Bovendien kunnen scholen hen door het ontbreken van verblijfsrecht niet verzekeren voor ongevallen en lopen zij hierdoor risico's bij opleidingen waarbij er gewerkt wordt met gevaarlijke stoffen en/of materialen. Deze praktische obstakels spelen vooral in het mbo-onderwijs waar migranten zonder verblijfrecht juist vaker voor in aanmerking komen door de beperking van het recht op onderwijs tot 18 jaar.

Voor migranten zonder verblijfsrecht van 18 jaar en ouder is de situatie complexer. Zij hebben formeel geen recht op onderwijs, maar als zij zich voor hun 18e hebben ingeschreven voor een opleiding, mogen zij deze wel afronden. Onderzoek toont aan dat dit in de praktijk vaak misgaat door een gebrek aan kennis bij zowel maatschappelijke instanties als opleidingsinstellingen. Hierdoor raden scholen jonge migranten zonder verblijfsrecht vaak aan om op een lager niveau vervolgonderwijs te volgen, omdat men verwacht dat zij na hun 18e hun opleiding niet meer mogen voltooien. Kortom, er is een groot verschil tussen het gevoerde beleid en de praktische uitwerking ervan. Er is betere informatievoorziening nodig over de rechten van migranten zonder verblijfsrecht bij maatschappelijke organisaties, onderwijsinstellingen en migranten zelf.

Tegelijkertijd zijn er ook verschillende initiatieven en scholen die juist goed op de hoogte zijn van het recht op onderwijs voor migranten zonder verblijfsrecht. Zij proberen de toegang tot onderwijs voor de groep te verbeteren. De initiatieven voor 18-plussers vallen hierbij op, omdat deze groep formeel geen recht heeft op onderwijs. Scholen zien vaak wel het bredere belang van het toegankelijk maken van onderwijs voor deze groep. Evaluaties van dergelijke initiatieven kunnen bijdragen aan het gebrek aan kennis over de ervaringen en uitdagingen die deze groep in het onderwijs kent. Wel rijst de vraag of het met de strafbaarstelling van illegaal verblijf complexer zal worden om dergelijke initiatieven van de grond te krijgen.

Hoofstuk 6: Sociale relaties

Samenvatting

Dit hoofdstuk laat net als de voorgaande hoofdstukken zien dat sociale netwerken cruciaal zijn voor migranten zonder verblijfsrecht. Deze netwerken bieden materiële en immateriële steun die de migranten door hun uitsluiting van formele voorzieningen in uiteenlopende mate nodig hebben. De aard van deze netwerken en de mogelijkheid om hieruit hulp te krijgen verschilt. Dit hangt onder meer samen met etnische achtergrond, migratiegeschiedenis, verblijfsduur, omvang van de gemeenschap en wederkerigheid. Hoewel migranten het waarderen om op dergelijke netwerken terug te kunnen vallen, ervaren zij ook de keerzijde hiervan, door de risico's op misbruik, verraad en kwetsbaarheid die de afhankelijkheid van het netwerk met zich meebrengt. Daarbij kunnen niet alle migranten zonder verblijfsrecht op een dergelijk netwerk terug (blijven) vallen.

Maatschappelijke organisaties fungeren vaak als laatste vangnet voor de groep die nergens (meer) op kan terugvallen, maar zij kampen met een beperkte capaciteit, passen selectie toe en bieden geen landelijke dekking. Dit betekent dat er onvoldoende hulp voor migranten zonder verblijfsrecht beschikbaar is. Daarbij heeft de politieke discussie over de mogelijke strafbaarstelling van illegaliteit en de hiermee gepaard gaande verschuiving van het publieke discours die tijdens dit onderzoek speelde, zowel informele als formele hulp verder onder druk gezet. Hoewel een deel van de migranten zonder verblijfsrecht zichzelf kan redden, brengt strafbaarstelling het risico met zich mee dat hulp aan migranten zonder verblijfsrecht schaarser wordt en hun positie precairder.

6.1. Inleiding

Eerder onderzoek wijst op het belang van de sociale inbedding van migranten zonder verblijfsrecht (zie bijv. Burgers en Engbersen, 1999: Staring et al., 2022; Van Meeteren, 2014). De term 'sociale inbedding' refereert aan de omvang, samenstelling, structuur en stabiliteit van de sociale netwerken van migranten zonder verblijfsrecht en de steun die zij hieruit weten te genereren (cf. Portes, 1998; Staring, 2001). Het kan hierbij gaan om partners, kinderen, overige familieleden, vrienden, organisaties en tal van andere relaties in Nederland en het herkomstland, die samen het zogenaamde sociale kapitaal van een migrant vormen (Ibid.). Ook de relaties met formele en informele instituties horen hierbij (Vasileiadi en Swerts, 2024).

Binnen het sociale kapitaal wordt vaak onderscheid gemaakt tussen *"bonding social capital"* (sterke verbindingen binnen een gemeenschap, gebaseerd op een grote mate van vertrouwen) en *"bridging social capital"* (lossere verbindingen buiten de gemeenschap, die iemand in staat stellen om toegang tot nieuwe informatie of mogelijkheden te verkrijgen) (zie bijvoorbeeld Granovetter, 1973; Putnam, 2000). Een sterke sociale inbedding met sterke en met name veel zwakke verbindingen zou het voor migranten zonder verblijfsrecht makkelijker maken om zelfstandig in het levensonderhoud te voorzien, terwijl een zwakkere sociale inbedding met minder sterke en/of zwakke verbindingen risico's op kwetsbaarheid en marginalisering met zich zou meebrengen (zie bijvoorbeeld Burgers en Engbersen, 1999; Staring, 2001; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Van Meeteren, 2014).

In dit hoofdstuk staat de sociale inbedding van migranten zonder verblijfsrecht centraal, waarbij de aandacht expliciet uitgaat naar relaties in de privésfeer en met maatschappelijke organisaties. De relaties met overheidsinstanties zijn immers beperkt, vanwege de vergaande uitsluiting van migranten zonder verblijfsrecht van sociale voorzieningen. Het staat migranten zonder verblijfsrecht vrij om sociale relaties aan te gaan, maar zij zijn voor het formaliseren van bepaalde relaties – denk aan trouwen, scheiden en het erkennen van kinderen – gehouden aan het Nederlandse recht. We

bespreken in dit hoofdstuk daarom eerst de juridische context voor het formaliseren van dergelijke sociale relaties.

Vervolgens zetten we op basis van de literatuurstudie en de expertinterviews uiteen welke knelpunten zich voordoen bij de sociale inbedding van migranten zonder verblijfsrecht, en welke verschillen er hierbij tussen groepen migranten bestaan. Vanwege de focus van deze studie putten we hiervoor vooral uit literatuur over migranten zonder verblijfsrecht. Aan de hand hiervan laten we zien dat een sociaal netwerk enerzijds onmisbaar is voor migranten zonder verblijfsrecht om in hun materiele en immateriële behoeften te voorzien. Anderzijds brengt de inbedding in een dergelijk netwerk ook risico's op verraad, uitsluiting, angst en uitputting van het netwerk met zich mee. Dit kan ertoe leiden dat met name specifieke groepen migranten zonder verblijfsrecht hun laatste vangnet verliezen en (verder) marginaliseren.

6.2. De juridische context rondom het formaliseren van sociale relaties

Migranten zonder verblijfsrecht hebben uiteenlopende sociale relaties, maar in de praktijk kan dit lastig zijn vanwege onder meer taalbarrières, gebrek aan contactmomenten en culturele verschillen (zie ook Kox & Van Liempt, 2022; Van Meeteren, 2014). Daarbij kunnen zij bij het formaliseren van hun persoonlijke relaties tegen belemmeringen aanlopen. Dit speelt bijvoorbeeld bij trouwen, scheiden, en het erkennen van kinderen.

Zo kunnen migranten zonder verblijfsrecht ten tijde van hun verblijf in Nederland trouwen op grond van het Burgerlijk Wetboek deel 1 en de Vreemdelingenwet 2000, mits één van de huwelijkskandidaten Nederlander is of Nederlands verblijfsrecht geniet. Hiervoor gelden een aantal voorwaarden. Zo dienen de partners die voornemens zijn te trouwen eerst naar de woongemeente te gaan om daar een verklaring van voorgenomen huwelijk te tekenen. Zij moeten dan beiden een geldig identiteitsbewijs hebben, een gelegaliseerde geboorteakte of een zogenaamde 'akte van bekendheid' van de kantonrechter kunnen overleggen, en over een verklaring beschikken waarin de ongehuwde staat van beide partners bevestigd wordt.

Ook zijn zij verplicht om in de gemeente waar het huwelijk wordt gesloten een verklaring te tekenen waarin staat dat ze niet uitsluitend gaan trouwen om verblijfsrecht in Nederland te bemachtigen; dan zou er namelijk sprake zijn van een niet toegestaan schijnhuwelijk (zie hierover ook Kulu-Glasgow et al., 2016). De ambtenaar van de burgerlijke stand controleert de betrouwbaarheid van de verklaring. In geval van twijfel over de echtheid van het verzoek, kan de ambtenaar informatie inwinnen bij de Afdeling Vreemdelingenpolitie, Identificatie en Mensenhandel van de politie (AVIM) of de IND. Indien wordt geconcludeerd dat er geen sprake is van een schijnhuwelijk, is het mogelijk om te trouwen en kunnen migranten zonder verblijfsrecht dat op de door hen gewenste wijze vormgeven.[30] Het huwelijk leidt er overigens niet automatisch toe dat de migrant verblijfsrecht in Nederland krijgt; hiervoor dient een aanvraag voor 'verblijf bij partner' bij de IND te worden ingediend, aan voorwaarden op het gebied van inkomen, inburgering en de openbare orde te worden voldaan, en een machtiging tot voorlopig verblijf (mvv) verkregen in het herkomstland overhandigd te worden.[31] Indien deze aanvraag gehonoreerd wordt, kan iemand een van de partner afhankelijk verblijfsrecht krijgen voor maximaal vijf jaar. Na minimaal vijf jaar rechtmatig verblijf in Nederland kan zelfstandig verblijf of de

[30] Trouwen | Stichting LOS, laatst geraadpleegd op 4 januari 2026.

[31] Dit betreft zogenaamde huwelijksmigratie, ofwel "de migratie van een huwelijkspartner van een in Nederland wonend persoon, met als doel in Nederland voor het eerst als gehuwden samen te wonen" (Hooghiemstra, 2003: 9). Dit is volgens Sterckx en collega's (2014) een belangrijke mogelijkheid om rechtmatig naar Nederland af te reizen. We laten dit grotendeels buiten beschouwing in dit hoofdstuk aangezien dit niet specifiek gaat over migranten zonder verblijfsrecht, al benoemen we in paragraaf 6.3 wel de risico's die dit met zich meebrengt wat betreft verlies van verblijfsrecht.

Nederlandse nationaliteit worden aangevraagd mits aan de vereisten wordt voldaan (De Hart et al., 2022).

Migranten zonder verblijfsrecht kunnen ten tijde van hun verblijf in Nederland ook scheiden. Hiervoor moet een van de echtgenoten minimaal een jaar in Nederland verblijven of één van de echtgenoten moet de Nederlandse nationaliteit hebben en de ander moet minimaal zes maanden in Nederland verblijven. Migranten zonder verblijfsrecht hebben formeel toegang tot de civiele rechter op grond van het Burgerlijk Wetboek Boek 1 en kunnen daar door het indienen van een verzoekschrift een echtscheiding aanvragen. In de praktijk kan het voor migranten zonder verblijfsrecht echter lastig zijn om aan de vereiste processtukken te komen als zij niet over een geldig identiteitsbewijs of een huwelijksakte beschikken. Daarbij kan de toegang tot rechtsbijstand een probleem vormen omdat migranten zonder verblijfsrecht geen recht hebben op gesubsidieerde rechtsbijstand via de Raad voor Rechtsbijstand. Zij moeten dus in beginsel zelf een advocaat betalen, een substantiële drempel om te scheiden. Als een migrant al zonder verblijfsrecht in Nederland verbleef, heeft de scheiding geen consequenties op dit gebied. Als een migrant een afhankelijk verblijfsrecht heeft, leidt een scheiding tot het verlies van dit verblijfsrecht (zie ook De Hart et al., 2022; Sterckx et al., 2014).[32]

Sommige migranten zonder verblijfsrecht willen geen kinderen vanwege het gebrek aan perspectief dat ze kinderen kunnen bieden. Voor anderen vormt het ontbreken van verblijfsrecht geen belemmering voor het starten van een gezin (Kox, 2024a). Het Burgerlijk Wetboek juncto de Vreemdelingenwet 2000 bepaalt dat migranten zonder verblijfsrecht de geboorte van kinderen binnen drie dagen moeten melden bij de gemeente waar zij verblijven, net als ouders met verblijfsrecht. Maar migranten zonder identiteitsbewijs of verblijfsrecht in Nederland mogen zelf geen aangifte doen. Als beide ouders onrechtmatig in Nederland verblijven, kan een ander die bij de geboorte aanwezig was en wel over een identiteitsbewijs of verblijfsrecht beschikt aangifte doen. Hierbij valt te denken aan verloskundigen, artsen, familieleden of andere aanwezigen. De gemeente mag de geboorteaangifte niet weigeren. De gemeente vermeldt de ouders (zonder verblijfsrecht) op de geboorteakte van het kind als zij een gelegaliseerd geboortebewijs, een gelegaliseerde verklaring van niet-gehuwd zijn of een afschrift van de huwelijksakte en een identiteitsbewijs kunnen overhandigen. Als geen van beide ouders over deze documenten beschikt, wordt veelal de moeder vermeld. Het kind krijgt ook de nationaliteit van de moeder, tenzij de ouders getrouwd zijn; dan kan het kind ook de nationaliteit van de vader krijgen. Een kind dat in Nederland geboren wordt uit ouders zonder verblijfsrecht krijgt zelf ook geen verblijfsrecht. Met het beëindigen van de zogenaamde kinderpardonregeling zijn de mogelijkheden om alsnog verblijfsrecht te krijgen verder beperkt, behalve wanneer er formeel sprake is van staatloosheid (De Hart et al., 2022).

Indien het kind wel de Nederlandse nationaliteit krijgt omdat één van de ouders de Nederlandse nationaliteit heeft, kan de andere ouder die voor het kind zorgt op grond van het Chávez-Vilchez-arrest van het Hof van Justitie van de EU uit 2017 wel voor vijf jaar verblijf bij het kind krijgen en daarna het verblijf verzelfstandigen als aan de inkomens- en inburgeringsvereisten wordt voldaan (De Hart et al., 2022). Het Hof heeft hiertoe besloten omdat de afwijzing van het verblijfsrecht van de verzorgende ouder er anders toe zou leiden dat het Nederlandse kind feitelijk wordt gedwongen de Europese Unie te verlaten terwijl het kind recht heeft hier te zijn. Het Hof heeft in deze zaak de rechter verplicht om een concrete belangenafweging te maken waarin het belang van het kind voorop staat en de leeftijd, de ontwikkeling van het kind, de emotionele band met de ouder en de daadwerkelijke zorg- en opvoedingstaken meegenomen worden. Indien het kind in overwegende mate afhankelijk is van de ouder zonder verblijfsrecht, moet de IND de ouder van het kind een afgeleid verblijfsrecht toekennen.

[32] Scheiden | Stichting LOS, laatst geraadpleegd op 4 januari 2026.

Met deze uitspraak is er een mogelijkheid gekomen voor ouders om verblijf bij hun kind te krijgen, al is de afhankelijkheidsrelatie in de praktijk niet altijd eenvoudig aan te tonen (Nissen en Strik, 2019).

6.3. Literatuurstudie en expertinterviews

Er is nog relatief weinig literatuur beschikbaar over de ervaringen van migranten zonder verblijfsrecht met trouwen, scheiden en het erkennen van kinderen, waardoor we hier minder over kunnen zeggen. Wel blijkt zowel uit de literatuurstudie als uit de expertinterviews het belang van sociale relaties van migranten zonder verblijfsrecht om naar Nederland te komen en hier zonder verblijfsrecht te leven (zie bijvoorbeeld Burgers en Engbersen, 1999; Engbersen et al., 2002; Roggeveen en Van Meeteren, 2013; Staring, 2001; Staring en Aarts, 2010; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Staring en Kox, 2023; Van Liempt, 2007; Van Meeteren, 2014; Schapendonk et al., 2020; Staring en Kox, 2023; Van Meeteren en Pereira, 2013). In deze paragraaf gaan we in op het belang van sociale relaties om de benodigde steun te genereren, maar kijken we ook naar de keerzijde hiervan en de angst van mensen en organisaties om migranten zonder verblijfsrecht te ondersteunen in de huidige politieke context. Waar mogelijk staan we stil bij eventuele verschillen tussen groepen migranten zonder verblijfsrecht.

6.3.1. Sociale relaties als vangnet

Migranten zonder verblijfsrecht zijn voor zowel materiele als immateriële steun afhankelijk van hun sociale netwerk, dat vanwege de uitsluiting van formele voorzieningen als alternatief vangnet fungeert (Rusinovic et al., 2002; Staring et al., 2022; Vasileiadi en Swerts, 2024). Zij wenden zich onder meer tot hun netwerk – en dan met name hun *bridging social capital* – voor het zoeken naar werk, woonruimte of medische zorg (Engbersen et al., 2002; Roggeveen en Van Meeteren, 2013; Staring, 2001). Als dit niet lukt,, gebruiken zij hun netwerk – en dan met name hun *bonding social capital* – om op zoek te gaan naar onderdak, geld, eten en andere materiele behoeften (Ibid.). Dit betreft meestal intensievere hulp die ook met meer afhankelijkheid gepaard gaat. Als hun informele netwerk hen niet (voldoende) kan helpen, wenden migranten zich ook nog tot meer geformaliseerde hulpverleningsorganisaties, die uiteenlopende vormen van ondersteuning bieden aan migranten zonder verblijfsrecht (Kox en Staring, 2021).

Migranten gebruiken hun sociale netwerk ook voor de invulling van hun vrije tijd en sociale leven (Van Meeteren, 2014), en voor steun op het gebied van hun mentale gezondheid (Ubels, 2025). Zo is er een groep migranten zonder verblijfsrecht met een redelijk actief sociaal leven die hun netwerk opzoekt voor uitjes, feestjes en andere vormen van gezelligheid (Van Meeteren, 2014). Daarnaast wenden zij zich tot hun netwerk voor mentale ondersteuning. Het gebrek aan een verblijfstatus heeft een negatieve invloed op de gezondheid van migranten zonder verblijfsrecht zoals ook in hoofdstuk 4 naar voren kwam. De mogelijkheid om op anderen terug te kunnen vallen in geval van nood heeft daarentegen een positieve invloed op het welzijn van migranten zonder verblijfsrecht (Ubels, 2025). Dit komt enerzijds doordat een sterker netwerk meer mogelijkheden biedt voor steun en betere materiele omstandigheden, en anderzijds helpt dit om met hun gebrek aan verblijfsrecht om te kunnen gaan (Kox, 2024a). Zo schrijft Ubels (2025) dat sommige migranten een maatschappelijke organisatie of een arts die daar werkt als belangrijkste persoon in hun leven zien. Ook een werknemer van een hulporganisatie wijst op de rol die de organisatie speelt bij het welzijn van migranten zonder verblijfsrecht:

> "*Waar we het net over hadden, van hoe je een vorm kunt vinden waardoor mensen zich deel voelen van deze plek zodat ze niet in een soort schaduwsamenleving moeten overleven, maar dat ze er echt bij horen... Ik ben er echt heilig van overtuigd dat dat bijdraagt aan een betere mentale gezondheid en fysieke gezondheid. Niet alleen van hen, maar ook van ons als ontvangende samenleving. Het moment, en nu ga ik even als dominee klinken, maar dat je*

mensen echt ontmoet en de verhalen hoort van mensen die van buiten Nederland komen, dan kan je dat ook als verrijking ervaren. Ja, en dat bestrijdt dus ook polarisatie." (expertinterview 7)

Hoewel het terugvallen op een informeel of formeel netwerk migranten zonder verblijfsrecht helpt om het leven in Nederland beter vol te houden, is het voor hen niet eenvoudig om hulp te vragen: zij zouden dit liever niet nodig hebben, maar zien zich hiertoe gedwongen op momenten dat zij er (tijdelijk) niet in slagen zelfstandig in hun levensonderhoud te voorzien (Kox, 2024a; Staring et al., 2022).

6.3.2. De beschikbaarheid van alternatieve vangnetten

Migranten zonder verblijfsrecht hebben niet in gelijke mate toegang tot een vangnet (Engbersen et al., 2002; Melse, 2018; Roggeveen en Van Meeteren, 2013; Staring, 2001; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Van Meeteren, 2014; Van Meeteren en Pereira, 2013). Sommige migranten beschikken over een relatief groot netwerk. Anderen hebben slechts beperkte toegang tot sociale contacten, waardoor zij meer moeite ervaren om in hun basisbehoeften te voorzien (Ibid.).

Er zijn in de literatuur verschillende verklaringen voor d verschillen in toegang tot een vangnet. Zo speelt de gemeenschap waarin een migrant zonder verblijfsrecht is ingebed een grote rol (Burgers en Engbersen, 1999; Staring et al., 2022; Van Meeteren, 2014). Migranten uit gemeenschappen die al langer in Nederland zijn hebben doorgaans meer mogelijkheden om steun te vinden dan migranten met slechts een kleine of recent gevormde gemeenschap. Al is dit mede afhankelijk van de (sociaaleconomische) mogelijkheden die binnen het netwerk bestaan (Engbersen et al., 2002; Melse, 2018; Roggeveen en Van Meeteren, 2013; Staring, 2001; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Van Meeteren, 2014; Van Meeteren en Pereira, 2013). Een grotere, gevestigde gemeenschap biedt meer kans op hulp, omdat landgenoten begrijpen waar een migrant vandaan komt en hoe het is om opnieuw te starten in een nieuw land (Sterckx et al., 2018). Een respondent van een zelforganisatie bevestigt het belang van een gedeelde achtergrond:

"*Ja, we spreken allemaal de taal, zeg maar letterlijk dezelfde taal. Je kan onze stijl zien als non-directief vanuit de diaspora, dat is dus counseling in de taal van de migranten en met de kennis en expertise van de herkomstlanden van de migranten. We kennen de perspectieven van daar, dus we kunnen ook echt meepraten over wat we kunnen bieden in zo'n herkomstland. (…) En ook over wat ze nu meemaken. Wij zijn allemaal tweede, derde generatie migrantenkinderen. Dus wij snappen hoe het is om zo te moeten manoeuvreren in een samenleving waarbij je tussen twee werelden leeft en een stukje onbegrip ervaart. Dat kunnen we meenemen in onze gesprekken. Daardoor heb ik heel veel herkenning en vertrouwen. En dat helpt ons enorm om die doelgroep te kunnen begeleiden*."
(expertinterview 10)

Maar ook binnen gevestigde gemeenschappen is hulp niet vanzelfsprekend, zoals ook in de casestudie over Surinaamse vrouwen in hoofdstuk 8 naar voren komt. Roggeveen en Van Meeteren (2013) laten zien dat binnen de Braziliaanse gemeenschap klasse, afkomst en ras een rol spelen bij de bereidheid van landgenoten om migranten zonder verblijfsrecht te ondersteunen: Brazilianen zouden minder geneigd zijn om landgenoten van een andere, lagere klasse of afkomst te helpen. Mazzucato (2007) beschrijft eenzelfde tendens binnen de Ghanese gemeenschap. Daarnaast wijzen Sterckx en collega's (2014, 2018) erop dat ook de migratiegeschiedenis en de groepssamenstelling — verschillen in politieke oriëntatie, opleidingsniveau en man-vrouwverhoudingen — van invloed zijn op de mogelijkheden voor steun binnen migrantengemeenschappen. Er zijn bijvoorbeeld in verschillende perioden verschillende groepen Eritreeërs naar Nederland gekomen, met als gevolg dat er grote

diversiteit bestaat qua achtergronden, politieke overtuigingen en migratiemotieven. Deze diversiteit leidt regelmatig tot onderling wantrouwen en spanningen, wat het vragen om en ontvangen van hulp binnen de gemeenschap bemoeilijkt (Sterckx et al., 2018). Dit speelt vermoedelijk ook bij andere migrantengemeenschappen.

Daarnaast worden de verschillen in mogelijkheden om hulp te genereren uit het netwerk toegeschreven aan achtergrond, migratiegeschiedenis en aspiraties van migranten (Engbersen et al., 2002; Melse, 2018; Roggeveen en Van Meeteren, 2013; Staring, 2001; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Van Meeteren, 2014; Van Meeteren en Pereira, 2013). Zo hebben sommige migranten — met name arbeidsmigranten zonder verblijfsrecht — hun reis naar Nederland georganiseerd met behulp van hun (transnationale) netwerk, waarop zij bij aankomst direct een beroep kunnen doen op dat netwerk voor werk en huisvesting (Staring et al., 2022; Van Meeteren en Pereira, 2013). Als het netwerk zowel uit *bonding* als uit *bridging social capital* bestaat, kunnen migranten hier vaak langdurig op steunen. Dit is minder het geval bij migranten met vooral *bonding social capital.* Daar raakt het netwerk door de omvang van de hulp sneller uitgeput, terwijl er onvoldoende *bridging social capital* is om op terug te kunnen vallen (zie ook Staring et al., 2022). Daarnaast zijn er migranten zonder verblijfsrecht – vaak uitgeprocedeerde asielzoekers – die pas na aankomst in Nederland starten met het opbouwen van een netwerk, waarbij sommigen over beperkte contacten beschikken en anderen hun netwerk grotendeels vanaf nul moeten opbouwen. Dit is vooral terug te zien bij uitgeprocedeerde asielzoekers (Staring et al., 2022), maar ook bij de zogenaamde 'veiligelanders'.en Een medewerker van een hulporganisatie beschrijft in een van de expertinterview ook hoe netwerkvorming al direct na aankomst begint:

> "*Ze gaan dan een procedure starten om in ieder geval een paar weken een COA-plaats te regelen. Dan krijg je al snel een negatieve beschikking, maar dan heb je al een netwerk opgebouwd. Dan ga je bij iemand in een kamertje zitten of soms zelfs bij iemand op een COA-locatie. Daarna vinden ze ons, of wij vinden ze letterlijk op straat*." (expertinterview 15)

Volgens deze expert maakt het gebrek aan een netwerk in Nederland en beperkte aanknopingspunten om dit op te bouwen de start voor deze migranten vaak bijzonder lastig, zeker als er weinig landgenoten zijn om op terug te vallen.

Migranten zonder verblijfsrecht die niet over een sociaal netwerk beschikken of onvoldoende steun in hun netwerk vinden, kunnen bij hulporganisaties terecht (Kox en Staring, 2021; Ubels, 2025). Zij doen dit doorgaans liever pas als er binnen hun eigen netwerk geen mogelijkheden voor hulp meer zijn, zoals ook naar voren komt in een gesprek met iemand van een hulporganisatie:

> "*Daklozen en dreigend daklozen kloppen vaak pas bij hulpverlenende instanties aan als het echt niet anders meer kan, ja. Dus we hebben anders gezegd… We hebben sterke aanwijzingen dat de meeste mensen uit deze populatie binnen de familiekring worden geholpen. Anders wel binnen andere hechte sociale verbanden, zoals migrantenkerken of moskeeën of dat soort dingen meer. Ja, dat ze pas bij ons terechtkomen als de problematiek echt uit de hand loopt*." (expertinterview 5)

Als zo'n organisatie hulp afwijst of stopzet, lopen deze migranten een groter risico op marginalisering (Staring et al., 2022). Een medewerker van een maatschappelijke organisatie geeft aan dat er ook geen landelijke dekking van dergelijke organisaties is. Sommige migranten zonder verblijfsrecht hebben geen weet van organisaties die hen kunnen helpen. Er zijn ook migranten die specifieke (complexe) problemen hebben die buiten het bereik van de hulpverlening vallen, en er zijn organisaties die geen

toegang krijgen tot migranten die zij – indien mogelijk – graag zouden ondersteunen. Dit bemoeilijkt de hulp, zoals blijkt uit het verhaal van deze expert:

> "*Zij hebben daar in het oosten van Nederland dus ook geen plek eigenlijk waar ze lokaal informatie kunnen inwinnen. Ja, en wat betekent dat voor de mensen die op die plekken verblijven denk jij? (…) Gisteren kreeg ik ook een telefoontje van een vrouw die zeven maanden zwanger was en nog helemaal geen controle had gehad. Helemaal niks. Zij kwam uit Kaapverdië. Blijkbaar zijn daar niet de lijntjes om dan bij een lokale organisatie terecht te komen. En uiteindelijk, ik weet niet via welke kronkels, belde ze mij. Maar dit soort dingen zijn wel heel beangstigend. (…) Er is ook een groep familiemigranten, daar hebben wij nul beeld bij, hè? Ja, dat vind ik echt een groep... Dus de groep die bij partners intrekt en die niet voldoen aan de partnerverblijfsvergunningeisen. Ook eenzame Nederlandse mannen die denken weet je, ik neem die Nigeriaanse vrouw wel in huis en dat gaat een hele tijd goed. En dat zit echt over heel Nederland, dit soort dingen en ook en ook echte serieuze relaties die niet gelegaliseerd kunnen worden omdat inkomensvereisten te streng zijn. Dat zit in heel Nederland, ook in kleinere dorpen en zo. Dat gaat meestal goed want inwonen is niet zo moeilijk. Maar ja, als er iets gebeurt: dus als de Nederlandse partner ziek wordt, als de Nederlandse partner sterft, als je als een relatie uitgaat, als er huiselijk geweld is. Dan krijg ik daar af en toe telefoontjes van. Ik merkte dat ook met die coronatoestand, dat is alweer een tijd geleden, maar dat die groep echt niet bereikt wordt. Nee, ook niet in alles wat we hebben geprobeerd met outreach en zo, want het gebeurt altijd via die hulporganisaties en ik vind dat echt wel een manco in Nederland. En ja, langzamerhand is daar veel meer van langzamerhand. (…) Die groep moet ook een plek hebben waar ze wel zich veilig voelen en waar ze naartoe kunnen bellen, zonder dat ze bang zijn*." (expertinterview 9)

Er is dus een grote groep met een te beperkt netwerk of zonder de specifieke kennis over hulporganisaties om op terug te vallen. Buiten de grote stad is sowieso minder kennis en ondersteuning te vinden in het maatschappelijk middenveld volgens deze expert. Naarmate migranten langer zonder verblijfsrecht in Nederland verblijven, kennen zij meer mensen. Dit maakt het enerzijds makkelijker om mensen te benaderen (Melse, 2018; Staring et al., 2022). Anderzijds kunnen zij door die langere duur en/of hun hogere leeftijd juist meer behoefte hebben aan langdurige en intensieve zorg, waardoor het beroep op het netwerk zwaarder wordt en de bereidheid om steun te geven minder (Staring et al., 2022). De vangnetten kunnen dus zowel steviger als minder stevig worden met het verstrijken van de tijd, afhankelijk van de positie van de migrant in de samenleving (Melse, 2018; Staring et al., 2022).

6.3.3. De keerzijde van het sociale netwerk

Een sterke sociale inbedding en (informele) steun kan het leven van migranten zonder verblijfsrecht in zowel materiele als immaterieel opzicht vergemakkelijken en (verdere) marginalisering voorkomen. Echter, de inbedding in een sociaal netwerk kan ook risico's voor migranten zonder verblijfsrecht met zich brengen omdat hulp veelal gepaard gaat met afhankelijkheid (zie bijvoorbeeld De Hart et al., 2022; Melse, 2018; Roggeveen en Van Meeteren, 2013; Staring et al., 2022).

Engbersen en collega's lieten in hun eerdere onderzoek 'De ongekende stad' zien dat de sociale netwerken van migranten zonder verblijfsrecht vaak functioneren op basis van wederkerigheid, waarbij cultureel en etnisch bepaalde normen en verwachtingen mede ingeven wat er terug verwacht wordt voor de geboden hulp (Burgers en Engbersen, 1999; Engbersen et al., 2002). Zij onderscheiden drie patronen binnen de sociale inbedding van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Het eerste patroon - gemeenschappelijk delen - betreft structurele en langdurige ondersteuning op het

gebied van huisvesting, arbeid en materiele ondersteuning door familieleden en vrienden met verblijfsrecht; dit is vooral binnen hechte transnationale gemeenschappen zoals de Turkse, Surinaamse, Filipijnse en Braziliaanse te zien. Het tweede patroon - begrensde solidariteit - omvat minder intensieve en meer incidentele hulp van landgenoten aan een bredere kring migranten; dit is vooral te zien binnen Noord-Afrikaanse gemeenschappen. Het derde patroon – de marktrelatie – betreft het verlenen van hulp tegen betaling vanuit een instrumentele en contractuele basis, wat volgens Engbersen en collega's bij andere Afrikaanse gemeenschappen voor zou komen (Engbersen & Burgers, 1999). Daarnaast is sprake van een vierde patroon, waarbij migranten zonder verblijfsrecht vanwege het gebrek aan mogelijkheden voor steun bij landgenoten of andere informele contacten primair zijn aangewezen op het formele hulpverleningscircuit; dit geldt vooral voor uitgeprocedeerde asielzoekers (Rusinovic et al., 2004; Staring et al., 2022). Burgers en Engbersen (1999) wijzen in deze studie op culturele en etnische verschillen om de bereidheid om hulp te bieden en de mate van wederkerigheid te illustreren. Maar ze wijzen ook op de invloed van de omvang van gemeenschappen, de diversiteit hierbinnen, de sociaaleconomische positie van de gemeenschap en het hiermee gepaard gaande draagvermogen voor de mate waarin hulp wordt geboden aan migranten zonder verblijfsrecht (Sterckx et al., 2014; 2018). Daarbij lijkt een dergelijke grofmazige etnische en culture indeling te beperkt. Desalniettemin lijkt een bepaalde mate van wederkerigheid nog steeds van belang om sociale inbedding *en* de keerzijde hiervan te begrijpen (zie ook Staring en Kox, 2023).

De verschillende vormen van wederkerigheid hebben met elkaar gemeen dat er een bepaalde asymmetrische steunverhouding tussen hulpverstrekker en migrant zonder verblijfsrecht ontstaat. Deze verhouding wordt sterker als de migrant geen of weinig alternatieve mogelijkheden heeft om in het levensonderhoud te voorzien. Die wordt dan min of meer gedwongen om de met de hulp gepaard gaande afhankelijkheid en de gevolgen daarvan te accepteren. Dit brengt verschillende risico's met zich mee zoals misbruik, verraad, sociale druk en schaamte, zeker naarmate de afhankelijkheidsrelatie langer duurt. Dit kan ertoe leiden dat migranten zonder verblijfsrecht dingen doen die zij eigenlijk niet willen, uit angst voor het verliezen van hulp, zoals ook in hoofdstuk 3 over huisvesting en de hoofdstukken met de casestudies te lezen is (zie ook Serra Mingot en Mazzucato, 2018).

Sommige migranten zonder verblijfsrecht trekken zich daarom terug uit hun sociale kring, of blijven weg bij potentiële steun, omdat ze vrezen dat deze sociale contacten hen eerder kwaad dat goed zullen doen (Kox, 2024a). Zij wijzen hierbij specifiek op de angst voor verraad (Kox, 2024a). Deze angst – die volgens een van de experts een flinke psychische impact heeft - is ook reëel volgens de geïnterviewde experts. Verder laat Melse (2018) zien dat het accepteren van hulp ertoe kan leiden dat migranten hun zelfrespect verliezen. Het kan ook gevoelens van afwijzing met zich brengen, bijvoorbeeld als een hulpverlener de telefoon niet opneemt of berichten niet beantwoordt zonder dat de migrant weet waarom (Ubels, 2025). Deze stress en onzekerheid werkt negatief door op de gezondheid van migranten, zoals eerder uiteengezet in hoofdstuk vier.

Migranten zonder verblijfsrecht lijken zich bovendien goed te realiseren dat hulp niet oneindig is (Staring et al., 2022). Dit geldt zowel voor hulp via hun informele netwerk als van formele instanties. Zo kunnen of willen leden uit het informele netwerk niet altijd hulp (blijven) bieden aan een migrant, bijvoorbeeld omdat zij hier niet de tijd of middelen voor hebben, omdat zij niet weten wanneer de behoefte aan hulp eindigt, of omdat zij zelf uitgeput raken (Staring et al., 2022). Hun draagkracht kan ook afnemen en hun positie/gezinssituatie kan veranderen, waardoor zij geen hulp meer kunnen of willen bieden (Ibid.). Als het informele netwerk uitgeput raakt, probeert een deel van de migranten zonder verblijfsrecht terug te vallen op formele organisaties, maar deze organisaties hebben niet altijd de mogelijkheid om aan deze hulpvraag tegemoet te komen (zie hoofdstuk 3; Kox en Staring, 2020). Dit is met het wegvallen van de LVV nog reëler geworden. Kox en Staring (2020) laten zien dat dit tot

grote frustratie heeft geleid bij migranten zonder verblijfsrecht, die hierdoor niet weten of ze formele hulpinstanties nog kunnen vertrouwen, terwijl een alternatief vangnet ontbreekt. Dit heeft invloed op zowel de materiële als de emotionele situatie van de migrant, omdat zij zich dan ook niet meer gehoord en begrepen voelen (Kox en Staring, 2021; Van der Leun en Bouter, 2015; Ubels, 2025). Het is opvallend dat de experts zich weinig uitspreken over deze negatieve kant van hulpverlening. Dit kan te maken hebben met de vraagstelling bij de interviews, maar kan ook komen omdat de maatschappelijke organisaties die we gesproken hebben zich minder bewust zijn van deze keerzijde, die Kox en Staring (2020) hebben laten zien. Of hier niet over spreken om zo met het emotioneel zware werk om te kunnen gaan (verg. Janssen et al., 2022).

Er is één groep die extra risico loopt door hun sociale relaties, namelijk migranten zonder verblijfsrecht die via een huwelijk een partner-afhankelijk verblijfsrecht hebben (De Hart et al., 2022; Kulu-Glasgow et al., 2016; Mazzucato, 2007). Deze migranten bevinden zich in een kwetsbare positie vanwege de juridische, financiële, sociale en/of emotionele afhankelijkheid van hun partner (De Hart et al., 2022; Mazzucato, 2007; Sterckx et al., 2014). Deze migranten lopen een groter risico om slachtoffer te worden van huiselijk geweld, eer gerelateerd geweld, achterlating, misbruik, uitbuiting en ontvoering van kinderen (Sterckx et al., 2014). Zij zijn namelijk eerder bereid om in een ongezonde relatie te blijven, uit angst hun (kans op) verblijfsrecht te verliezen, zelfs als er sprake is van hoogoplopende conflicten, geweld en/of dwang (Ibid.).

Deze migranten hebben bovendien vaak niet de mogelijkheid om hun moeilijke omstandigheden met anderen te bespreken vanwege het gebrek aan een netwerk, gebrek aan begrip binnen het netwerk en/of onvoldoende kennis bij hulpverleners (De Gier, 2024; De Hart et al., 2022; Sterckx et al., 2014). Daarbij is scheiden niet altijd geaccepteerd in de gemeenschappen waar migranten vandaan komen, wat hun mogelijkheden verder beperkt (Sterckx et al., 2014). Ook uit onze expertinterviews komt naar voren dat deze migranten veelal niet weten wat te doen in een dergelijke situatie. Het raakt hun eigenwaarde, zelfvertrouwen, welbevinden en autonomie en kan resulteren in depressies (De Hart et al., 2022). De Hart en collega's (2022) schrijven dat dit een direct gevolg is van de wijze waarop het migratierecht – en dan met name de legaliseringsmogelijkheden voor deze migranten – momenteel geregeld is. De afhankelijkheidstermijn is in 2012 verlengd van drie naar vijf jaar om zo schijnhuwelijken tegen te gaan. Zij pleiten ervoor deze groep meer mogelijkheden te bieden om dit soort afhankelijkheidsrelaties en de kwetsbaarheid die hiermee gepaard gaat tegen te gaan. Volgens Kulu-Glasgow et al. (2016) is er bovendien geen scheidingspiek na het verstrijken van de termijn van het afhankelijke verblijfsrecht; in tegenstelling tot wat bij schijnhuwelijken verwacht zou worden. Deze groep behoort formeel niet tot de onderzoeksgroep van deze studie, maar is toch relevant, omdat zij vanwege het afhankelijke verblijfsrecht het recht hier te mogen zijn kunnen verliezen na een scheiding.

Deze dynamiek rondom de sociale inbedding van migranten zonder verblijfsrecht creëert een paradoxale situatie. Zij zijn sterk afhankelijk van sociale contacten voor het waarborgen van hun materiële levensonderhoud en emotioneel welzijn. Tegelijkertijd lopen zij door deze afhankelijkheid gevaar dat hun onrechtmatige verblijf bekend wordt, met ernstige juridische en sociale consequenties tot gevolg (Burgers en Engbersen, 1999; Staring, 2001). De eerdergenoemde positieve en negatieve aspecten van sociale inbedding kunnen naast elkaar bestaan volgens Roggeveen en Van Meeteren (2013). Dit komt ook naar voren in het interview met een medewerker van een organisatie die onder meer migranten zonder verblijfsrecht ondersteunt:

> "*En je ziet ook veel van die zelforganisaties van bijvoorbeeld Filipijnse of Indonesische mensen die dan juist hun, hoe zal ik het zeggen, landgenoten, zeg maar mensen met dezelfde culturele achtergrond die nog ongedocumenteerd zijn hier graag willen steunen. Daar zijn er*

veel van. Er zijn helaas ook problemen binnen die groepen. Er wordt misbruik van elkaar gemaakt, maar er is ook veel solidariteit. Ze hebben ook veel aan elkaar. Dus het is ook niet... Ik wil daarmee zeggen dat het niet zo is dat ongedocumenteerden alleen maar afhankelijk zijn van de steunorganisaties of van de van de Nederlandse hulp." (expertinterview 8)

Het spanningsveld tussen de noodzaak van sociale inbedding en de kwetsbaarheid die daarmee gepaard gaat, is een kernprobleem dat de levenssituatie van migranten zonder verblijfsrecht diepgaand beïnvloedt en hun positie binnen de samenleving verder marginaliseert (Engbersen et al., 2002).

6.3.4. Angst binnen (in)formele netwerken door voornemen tot strafbaarstelling

Experts verwachten dat de hulp voor migranten zonder verblijfsrecht vanuit zowel formele als informele hoek afneemt als de strafbaarstelling van illegaliteit – die ten tijde van een deel van de dataverzameling op de politieke agenda stond - wordt doorgevoerd. Zij wijzen erop dat er nu al onvoldoende hulp beschikbaar is voor migranten zonder verblijfsrecht en dat er geen landelijk dekkend netwerk is om te zorgen dat alle migranten een aanspreekpunt hebben in geval van problemen. Zij vrezen dat migranten zonder verblijfsrecht terughoudender worden met hulp vragen vanwege de mogelijke gevolgen als hun verblijf gecriminaliseerd wordt en het onduidelijk blijft wat de gevolgen van de bediscussieerde strafbaarstelling voor hulpverleners zouden zijn.[33] In de tijd dat de interviews werden afgenomen signaleerden experts al angst en terughoudendheid bij migranten zonder verblijfsrecht. Meerdere experts vrezen dat zowel individuen als organisaties terughoudender worden met hulp verstrekken of meer ondergronds gaan bij een eventuele strafbaarstelling. Van de andere kant horen zij ook geluiden van mensen die juist hulp willen gaan verlenen uit hun onvrede met de overheidsplannen. Dit is in de jaren tachtig ook reden geweest om organisaties op te richten voor hulpverlening aan deze groep (Kox en Staring, 2020).

De strafbaarstelling van onrechtmatig verblijf is (vooralsnog) niet doorgegaan, maar volgens verschillende experts is het discours in de samenleving rondom migranten zonder verblijfsrecht door de geplande strafbaarstelling wel veranderd en zal dit doorwerken op uitvoeringsorganisaties. Een enkeling wijst hierbij op de ontwikkeling in de Verenigde Staten, waar de werkwijze van de *Immigration and Customs Enforcement* (ICE) substantieel veranderd is. ICE zoekt migranten – ongeacht hun juridische achtergrond en ongeacht de juridische houdbaarheid – actief op, pakt ze op en probeert ze uit te zetten (Moinester, 2026).

Een van de experts die we spraken vertelt zich hier grote zorgen over te maken. Deze expert noemt enkele heel recente voorbeelden die zouden laten zien dat er – wellicht mede ingegeven door de discussie over de strafbaarstelling – anders wordt gehandeld dan voorheen. De expert beschreef bijvoorbeeld dat een gemeenteambtenaar bij de aangifte van de geboorte van een kind de politie wilde bellen, dat een school melding wilde maken van een kind zonder verblijfsrecht, dat verhuurders uit angst al migranten zonder verblijfsrecht op straat hadden gezet, enzovoorts. Ook vertelde de expert dat scholen hebben aangegeven dat zij door de strafbaarstelling gedwongen worden te klikken, terwijl hier juridisch gezien geen wettelijke grondslag voor bestaat.

De vergelijking met ICE wordt hierbij niet zelden gemaakt. Een expert licht deze zorgen verder toe en stelt te vrezen dat het idee wat acceptabel is qua omgang met migranten zonder verblijfsrecht steeds verder opschuift en dat dit het voor deze migranten steeds moeilijker maakt om hier te verblijven. Dit

[33] Hulpverleners zijn in beginsel uitgesloten van de strafbaarstelling indien zij op humanitaire gronden hulp verlenen, maar zoals in hoofdstuk 7 besproken is het nog onduidelijk of dit juridisch adequaat geregeld is.

is ook het doel van het wetsvoorstel,, maar dit heeft volgens de expert impact op de mogelijkheden om een menswaardig bestaan op te bouwen met respect voor basisrechten die ook voor migranten zonder verblijfsrecht gelden:

> "*Nou ja, met meer repressie en het hele discours rondom de strafbaarstelling, hoe meer mensen bang worden. (…) Weet je, er ontstaat een stemming, sowieso. Dan is het een afweging van mensen binnen instituties over wat common sense is. En als de common sense verschuift, dan verschuiven daarmee dit soort keuzes over het helpen van migranten zonder verblijfsrecht ook. (...) Dus ja, ik vind dat dat soort bewustzijn ook bij instellingen scherper moet zijn. Zij moeten zich afvragen wat hun morele grens is, want we hebben het hier over het verschuiven van die grens. Dus daar moeten we denk ik, dat is mijn mening, daar moeten we als NGO's heel scherp op zijn, dat we de morele verplichtingen van instituten scherp uitdragen en instituten helpen om dat scherp uit te dragen. Ook de vereniging van scholen moet dat scherp hebben, net zoals artsen zich heel snel hebben uitgesproken dat het tegen hun eed is om te klikken. Scholen zeggen: 'Wij worden strakjes gedwongen om te klikken.' Terwijl dat niet zo is. (...) En als je dat zegt, dan impliceer je al dat je meegaat in die plicht. Misschien dat je dat niet zo leuk vindt, maar dat je daar wel bang voor bent. (…) Het is echt een verkeerd bewustzijn over je eigen rol en wat voor effect jouw woorden hebben. (…) Ik weet niet of realiteit gaat worden wat ik zeg, maar discours doet veel. Dus ik vind dat we niet alleen maar moeten kijken naar de wet. Want we weten allemaal dat strakjes die wetten niet gebruikt gaan worden want alles wat er in de wetten staat kan nu ook al. Die wetten worden nu niet gebruikt, maar het discours is belangrijk en dat verandert wel. Dat zie je al binnen instituties."* (expertinterview 9)

In hoofdstuk 7 gaan we hier nader op in en lichten we ook toe hoe de strafbaarstelling zich verhoudt tot de huidige mogelijkheden van de Nederlandse overheid om migranten zonder verblijfsrecht terug te laten keren.

6.4. Conclusie

In dit hoofdstuk is de sociale inbedding van migranten zonder verblijfsrecht besproken. Hieruit blijkt het belang van een sterke sociale inbedding. Sociale netwerken bieden voor migranten zonder verblijfsrecht niet alleen praktische hulp, maar ook emotionele steun. Deze netwerken vormen een belangrijk vangnet om te overleven in Nederland. Tegelijkertijd laat de literatuur zien dat niet alle migranten zonder verblijfsrecht even goed in staat zijn om gebruik te maken van deze netwerken. Dit komt omdat de mate van sociale inbedding en daarmee de mogelijkheden om steun te genereren uiteenlopen. Dit lijkt mede afhankelijk te zijn van factoren als etnische afkomst, migratiegeschiedenis en de mate van wederkerigheid binnen een gemeenschap. Daarbij zit er ook een duidelijke keerzijde aan het terugvallen op sociale netwerken, vanwege de risico's op afhankelijkheid, verraad en misbruik.

Hoewel er nog veel onbekend is over de diversiteit binnen deze sociale patronen, is duidelijk dat de mate van inbedding en het type netwerk een cruciale rol spelen bij de mogelijkheden van migranten zonder verblijfsrecht om hun situatie te verbeteren, of om met de beperkingen die hun verblijfsstatus met zich meebrengt om te gaan. Informele steun is noodzakelijk, maar kan ook risicovol zijn.

Hoofstuk 7: Toezicht en terugkeer

Samenvatting

Dit hoofdstuk laat zien dat (gedwongen) terugkeer van migranten zonder verblijfsrecht, ondanks intensief toezicht- en terugkeerbeleid, moeilijk te realiseren is. Er is een onbekend aantal migranten zonder verblijfsrecht in Nederland die niet terug kunnen of willen. Deze migranten verkeren in een precaire positie en kampen mede als gevolg van het huidige beleid met problemen op het gebied van inkomen, huisvesting en gezondheid. Daarnaast is er sprake van ongeoorloofd etnisch profileren, beperkte meldingsmogelijkheden voor slachtoffers en het ontbreken van een duurzame oplossing. De ervaringen van migranten zijn divers; dit wordt mede verklaard door verschillen in migratiemotieven, leeftijd, verblijfsduur en aspiraties. Experts maken zich in het bijzonder zorgen over zogenaamde “gewortelde ouderen" die door hun leeftijd, gezondheid en het feit dat ze lang geleden vertrokken zijn uit hun land van herkomst extra kwetsbaar zijn. Lokale en maatschappelijke organisaties proberen iets aan deze problematiek van ouderen en andere kwetsbaren te doen, maar dit veroorzaakt spanningen met de rijksoverheid. Het Rijk gaat namelijk uit van de theoretische aanname dat terugkeer voor migranten zonder verblijfsrecht altijd mogelijk is, terwijl maatschappelijke en overheidsorganisaties op lokaal niveau zien dat de sociale realiteit veel weerbarstiger is. Deze organisaties worden met onwenselijke en onmenselijke situaties geconfronteerd en vragen dan ook om realistisch landelijk beleid voor deze groep.

7.1. Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken hebben we op basis van literatuurstudie en interviews met experts uiteengezet waar migranten zonder verblijfsrecht tegenaan lopen bij het voorzien in hun primaire levensbehoeften. En verder hoe zij in de Nederlandse samenleving participeren in een juridische context die zich kenmerkt door uitsluiting en restricties. In dit hoofdstuk verschuift de aandacht van de rechten en mogelijkheden van migranten zonder verblijfsrecht naar hun plichten. Migranten hebben namelijk op grond van art. 61 van de Vreemdelingenwet 2000 (Vw) de plicht om Nederland te verlaten als zij hier niet (langer) rechtmatig verblijven. De Nederlandse overheid geeft daarbij de voorkeur aan “vrijwillig” of “zelfstandig” vertrek van een migrant, waarmee wordt bedoeld dat de migrant er zelf voor kiest het land te verlaten (Van Eijl, 2012).[34] Als een migrant het land niet verlaat, kan dit leiden tot gedwongen vertrek - ook wel uitzetting genoemd - al is dit in de praktijk niet eenvoudig te realiseren (Maliepaard et al., 2022; Verbaten, 2022).

De afgelopen drie decennia heeft de Nederlandse overheid een steeds omvangrijker systeem ontwikkeld om het vertrek van migranten zonder verblijfsrecht te bewerkstelligen (Kox en Staring, 2021; Mutsaers, 2014; Van der Woude, 2025; Van Eijl, 2012). Zowel overheidsinstanties zoals de politie en de Koninklijke Marechaussee (KMar) als private actoren controleren op onrechtmatige binnenkomst of verblijf (Kox en Staring, 2020, 2021). Hierbij valt te denken aan vervoerbedrijven die moeten controleren of iemand de juiste documentatie heeft om naar een land af te reizen (Scholten, 2014), werkgevers die moeten controleren of iemand de juiste documentatie heeft om te mogen werken (Hiah, 2019), scholen, woningbouwcoöperaties en ziekenhuizen die documenten moeten controleren voordat ze iemand helpen (Van der Leun, 2003) en NGO’s die in toenemende mate betrokken zijn bij terugkeerprojecten met vooraf overeengekomen vertrekquota (Kox en Staring, 2020).

[34] Deze termen staan tussen aanhalingstekens omdat deze herhaaldelijk zijn bekritiseerd vanwege de beperkte vrijheid van migranten zonder verblijfsrecht bij het maken van een dergelijke vertrekbeslissing (Cleton, 2022; Webber, 2011).

Het voert te ver om dit veelomvattende systeem hier in zijn geheel te bespreken (zie hiervoor bijvoorbeeld Kampstra, 2025; Kox, 2024a; Van Eijl, 2012). Mede omdat er in beleid en wetenschap al veel aandacht is voor toezicht en terugkeer in vergelijking met de andere onderwerpen in deze studie. We beperken ons in dit hoofdstuk daarom tot die aspecten die in het onderzoek naar voren gekomen zijn, en die ons helpen om de onderzoeksvragen over de zorgen en behoeften van migranten zonder verblijfsrecht te beantwoorden. Hiertoe zetten we eerst de juridische context rondom toezicht en terugkeer uiteen en bespreken we daarna de knelpunten van het toezichts- en terugkeerbeleid voor migranten zonder verblijfsrecht op basis van literatuurstudie en de interviews met experts.

7.2. De juridische context rondom toezicht en terugkeer

In Nederland is onrechtmatig verblijf vooralsnog niet strafbaar, al ligt op het moment van schrijven een novelle voor in de Eerste Kamer over de strafbaarstelling hiervan. Ruim tien jaar geleden is om meerdere redenen besloten om van strafbaarstelling af te zien (Staring, 2015; Van der Leun, 2013), maar in juli 2025 is het amendement-Vondeling aangenomen bij de behandeling van de Asielnoodmaatregelenwet. Daarin is voorgesteld om onrechtmatig verblijf als misdrijf in het Wetboek van Strafrecht op te nemen en ook de hulpverlening aan migranten zonder verblijfsrecht strafbaar te maken (Parlementaire Documenten II, vergaderjaar 2024-25, 36704, nr. 33). Na kritiek op dit amendement – dat niet inhoudelijk in de Tweede Kamer besproken was – heeft de demissionair minister van Asiel en Migratie met spoed advies aan de Raad van State (2025) gevraagd en vervolgens een zogenoemde novelle aan het wetsvoorstel van de Asielnoodmaatregelenwet toegevoegd. Hiermee zou de strafbaarstelling van onrechtmatig verblijf in stand gehouden worden, maar de hulp aan migranten zonder verblijfsrecht van strafbaarstelling worden uitgesloten. Hoewel advocaten twijfelen of hulpverleners zo niet alsnog vervolgd kunnen worden (Hijink, 2025), is dit wetsvoorstel op 18 december 2025 aangenomen door de Tweede Kamer. De Eerste Kamer heeft het wetsvoorstel met deze novelle op 21 april 2026 behandeld. Daarna heeft de verantwoordelijk minister op 8 mei 2026 aangekondigd te werken aan een nieuw wetsvoorstel over zogenaamde “terugkeerfrustreerders”, ofwel “mensen die de hele asielprocedure vergeefs hebben doorlopen, die terug kunnen naar hun land van herkomst en niettemin die terugkeer tegenwerken” (Du Pré en Meijer, 2026). Dit zou om een beperktere groep gaan van enkele honderden mensen per jaar (Ibid.). Op het moment van schrijven is het nog onduidelijk hoe deze plannen er concreet uitzien en wat dit betekent voor migranten zonder verblijfsrecht *en* mensen en organisaties die hulp bieden aan deze migranten.[35]

Tot dusver is het toezicht op en de terugkeer van migranten zonder verblijfsrecht hoofdzakelijk geregeld in het bestuursrechtelijke vreemdelingenrecht, al spelen andere actoren en rechtsgebieden hierbij een steeds belangrijkere rol (Kox en Staring, 2021). Het vreemdelingenrecht heeft formeel tot doel om naleving van de vreemdelingenwetgeving af te dwingen en zo de openbare orde en nationale veiligheid te beschermen. Maar herhaaldelijk is gesteld dat het vreemdelingentoezicht ook een symbolische en politieke functie heeft, om strengheid uit te stralen in de aanpak van onrechtmatig verblijf (zie bv. Liekens et al., 2025; Van der Woude, 2025; Van Eijl, 2012). De Nederlandse overheid heeft het toezicht de afgelopen drie decennia geïntensiveerd en tal van maatregelen aangekondigd en instituties in het leven geroepen om migranten zonder verblijfsrecht in beeld te krijgen en te laten vertrekken (zie ook Kox, 2010, 2024a; Van Eijl, 2012). Naast de maatregelen die in eerdere hoofdstukken aan bod kwamen, gaat het bijvoorbeeld om de invoering van de wet op de (uitgebreide) identificatieplicht, het verruimen van mogelijkheden voor staandehouding en vreemdelingenbewaring, en het invoeren van bestuurlijke boetes voor werkgevers(zie ook Kox, 2010;

[35] Zie voor de hele parlementaire geschiedenis over de strafbaarstelling van onrechtmatig verblijf en bijbehorende parlementaire documenten: Wijziging van het voorstel van wet tot wijziging van de Vreemdelingenwet 2000 en de Algemene wet bestuursrecht in verband met maatregelen om de asielketen te ontlasten en de instroom van asielzoekers te verminderen (Asielnoodmaatregelenwet) (novelle aanpassing strafbaarstelling illegaal verblijf) | Tweede Kamer der Staten-Generaal, laatst geraadpleegd op 15 mei 2026.

Van Eijl, 2012). Hierbij moet worden opgemerkt dat het toezicht niet altijd zo strikt wordt uitgevoerd als verkondigd (Van der Woude en Van der Leun, 2017).

De bevoegdheden van de overheid om migranten zonder verblijfsrecht op te sporen zijn verruimd. Naast de uitsluiting van migranten zonder verblijfsrecht van de woning- en arbeidsmarkt en sociale voorzieningen die we in de voorgaande hoofdstukken hebben besproken, is de Nederlandse overheid zich de afgelopen decennia in toenemende mate gaan richten op het vergroten van de pakkans van migranten zonder verblijfsrecht, het uitbreiden van identificatiemogelijkheden, het intensiveren van (gedwongen) terugkeerprocessen en het versterken van samenwerking tussen betrokken actoren (Kox, 2010; Van Eijl, 2012). Een belangrijke stap in deze ontwikkeling was de invoering van de Vreemdelingenwet 2000, die de wettelijke mogelijkheden voor de politie, de Koninklijke Marechaussee en andere actoren aanzienlijk heeft verruimd om de identiteit, nationaliteit en verblijfsstatus van personen te controleren (Brouwer, 2020; Kox, 2024; Van der Woude, 2025). Daarbij is de capaciteit van deze diensten na de eeuwwisseling uitgebreid (Boekhoorn, Speller en Kruijssen, 2004) en maken zij sindsdien in toenemende mate gebruik van digitale middelen (Broeders, 2009; Brouwer, 2023; Brouwers en Ten Cate, 2025). Hierdoor heeft de Nederlandse overheid meer mogelijkheden gekregen om mensen te controleren, en meer specifiek migranten zonder verblijfsrecht in beeld te krijgen, te identificeren en vervolgens uit te zetten, al worden deze mogelijkheden met wisselende urgentie ingezet.

Als een migrant in beeld is bij de overheid en het ontbreken van verblijfsrecht is vastgesteld, krijgt de migrant op basis van artikel 62a van de Vreemdelingenwet 2000 een terugkeerbesluit uitgereikt. In dit besluit is de vertrekplicht vastgelegd en wordt een termijn gesteld – doorgaans 28 dagen – waarbinnen de migrant Nederland moet verlaten. In het terugkeerbesluit staat ook informatie over de mogelijkheden om terugkeer te organiseren. Zo biedt de Nederlandse overheid migranten zonder verblijfsrecht in eerste instantie de gelegenheid om zelfstandig te vertrekken, eventueel met ondersteuning van de Dienst Terugkeer en Vertrek (DTenV), de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) of non-gouvernementele organisaties (NGO's). Deze organisaties bieden basisondersteuning, waaronder hulp bij het verkrijgen van reisdocumenten, het organiseren van de reis en het bekostigen van tickets. Daarnaast bieden zij specifieke groepen migranten ook herintegratieondersteuning aan, in de vorm van financiële middelen, medische zorg of andere voorzieningen die de herintegratie in het land van herkomst moeten vergemakkelijken (Mommers en Velthuis, 2010; Staring en Kox, 2020). De uitreiking van een terugkeerbesluit is een formele juridische stap waarmee de vertrekplicht van de migrant vastgelegd wordt. Indien een migrant hier geen gehoor aan geeft, kan de migrant in vreemdelingenbewaring worden geplaatst. Dat is een bestuursrechtelijke maatregel waarbij een migrant in een detentiecentrum wordt geplaatst, om vanuit daar het gedwongen vertrek te organiseren (zie ook Breuls, 2022). Een detentiecentrum is formeel geen gevangenis, al laat onderzoek zien dat migranten het wel als zodanig ervaren, mede vanwege de sobere omstandigheden, het beperkte dagprogramma en de grote onzekerheid die met de vrijheidsontneming gepaard gaat (Breuls, 2022; Leerkes en Kox, 2017). Ondertussen werken regievoerders van de DTenV verder aan het verkrijgen van reis- en identiteitsdocumenten die voor het vertrek nodig zijn.

Voorafgaand aan of bij het vertrek van een migrant zonder verblijfsrecht heeft de IND namens de minister de mogelijkheid om een inreisverbod (art. 66a Vw 2000) of een ongewenstverklaring (art. 67 Vw 2000) op te leggen. Dit zijn maatregelen waarmee migranten de toegang tot Nederland – en in het geval van het inreisverbod meestal het gehele Schengengebied – wordt ontzegd. Het inreisverbod is in de Nederlandse Vreemdelingenwet opgenomen om de EU-Terugkeerrichtlijn (2008/115/EG) uit te voeren en wordt opgelegd aan derdelanders van buiten de EU die na een terugkeerbesluit niet binnen

de gestelde termijn vertrekken, of die een bedreiging vormen voor de openbare orde of nationale veiligheid. De duur is in artikel 66a lid 4 van de Vreemdelingenwet 2000 in beginsel beperkt tot vijf jaar, maar kan worden verlengd als de vreemdeling volgens de minister een ernstige bedreiging vormt voor de openbare orde, de openbare veiligheid of de nationale veiligheid.[36] De ongewenst verklaring is een oudere en zwaardere maatregel die vooral voor EU-burgers wordt gebruikt, maar ook aan andere migranten zonder verblijfsrecht kan worden opgelegd. Deze wordt toegepast bij herhaalde overtredingen van de Vreemdelingenwet 2000, ernstige strafbare feiten of wanneer er sprake is van een werkelijke, actuele en voldoende ernstige bedreiging voor de samenleving. Verblijf in strijd met een inreisverbod of ongewenst verklaring is strafbaar gesteld in artikel 197 Wetboek van Strafrecht, wat betekent dat het niet naleven van deze maatregelen kan leiden tot strafrechtelijke vervolging en een gevangenisstraf.

Bovenstaande maatregelen zijn vooral gericht op het opsporen, controleren, identificeren en laten vertrekken van migranten zonder verblijfsrecht. Het is echter belangrijk te vermelden dat migranten zonder verblijfsrecht die als slachtoffer aangifte doen, op grond van nationale en internationale regelgeving niet mogen worden aangehouden vanwege hun verblijfsstatus. Bijvoorbeeld als zij slachtoffer worden van strafbare feiten, maar ook van mensenhandel en uitbuiting, en zij aangifte doen bij instanties als de politie en de Arbeidsinspectie. De Europese Richtlijn 2012/29/EU schrijft voor dat alle slachtoffers, ongeacht hun verblijfsstatus, toegang tot justitie en bescherming moeten hebben. Dit beginsel is in Nederland vertaald naar het zogenoemde *"free in, free out"*-beleid, dat migranten zonder verblijfsrecht in staat stelt contact op te nemen met de politie zonder vreemdelingrechtelijke consequenties (Timmerman et al., 2019). Om dit recht te waarborgen, is de *"firewall"* ingevoerd: een beleidsmaatregel die moet voorkomen dat informatie over de verblijfsrechtelijke status van slachtoffers wordt gedeeld met de Afdeling Vreemdelingenpolitie (Ibid.). De *firewall* moet een scheiding aanbrengen tussen strafrechtelijke en vreemdelingrechtelijke handhaving, zodat migranten zonder verblijfsrecht zonder angst voor uitzetting contact met de politie kunnen opnemen (Ibid.).

7.3. Literatuurstudie en expertinterviews

Uit de literatuurstudie en de interviews met experts komt naar voren dat de huidige opzet en implementatie van het vreemdelingentoezicht en het terugkeerbeleid problemen voor migranten zonder verblijfsrecht en de samenleving met zich meebrengen, zoals ook in voorgaande hoofdstukken is besproken. Er bestaan verschillen tussen migranten zonder verblijfsrecht en de manier waarop zij door maatregelen uit het toezicht- en terugkeerbeleid worden geraakt (zie ook Brouwer, 2020; Kox, 2024a; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Van Meeteren, 2014), maar over het algemeen kan worden aangenomen dat de maatregelen de kwetsbaarheid van deze migranten vergroten. Kox, Boone en Staring (2020) spreken over zogenaamde "pains of being unauthorized", waarmee zij doelen op de pijn en het leed die een deel van de migranten ervaren door het gebrek aan verblijfsrecht en het beleid waar zij mee te maken hebben. Het beleid heeft een negatieve invloed op het mentale welzijn en de fysieke gezondheid van deze migranten (zie ook Kox, 2024a; Staring et al., 2022). De Genova (2002) gebruikt het begrip "deportability" om te beschrijven hoe migranten zonder verblijfsrecht voortdurend leven met het risico op uitzetting en hoe dit risico diep doorwerkt in hun dagelijks leven. Er is een grote diversiteit in de manier waarop migranten zonder verblijfsrecht met hun "deportability" omgaan en hoe het hun terugkeerbereidheid beïnvloedt (Kox, 2024a; Kox et al., 2024; Staring et al.,

[36] Zie ook Inreisverbod | IND, laatst geraadpleegd op 23 december 2025.

2022), zoals verderop bij de bespreking van de knelpunten die het toezichts- en terugkeerbeleid met zich meebrengen duidelijk wordt.

7.3.1. Negatieve ervaringen met vreemdelingentoezicht

Uit zowel het literatuuronderzoek als de expertinterviews blijkt dat migranten zonder verblijfsrecht negatieve ervaringen hebben met het Nederlandse toezicht- en terugkeerbeleid. Er zijn in de afgelopen jaren meerdere studies verschenen over het vreemdelingentoezicht in Nederland en hoe migranten zonder verblijfsrecht dit ervaren (zie bijvoorbeeld Breuls, 2022; Brouwer, 2020; Cleton, 2022; Dekkers, 2019; Hiah, 2019; Kox, 2024; Leerkes en Kox, 2017).

Een van de thema's in voorgaande studies betreft de staandehouding en aanhouding van migranten zonder verblijfsrecht door de politie en/of de KMar. Zo concluderen Van Meeteren et al. (2023) dat er sterke aanwijzingen zijn dat er in Nederland sprake is van etnisch profileren. Daardoor lopen mensen van kleur – waaronder migranten zonder verblijfsrecht - meer risico om staande te worden gehouden dan witte mensen. Migranten zonder verblijfsrecht lijken dit ook zo te ervaren (Brouwer, 2020; Van der Woude, Brouwer en Dekkers, 2016). Uit onderzoek naar het Mobiel Toezicht Veiligheid (MTV) aan de Nederlandse grenzen blijkt bijvoorbeeld dat migranten zich goed behandeld voelen door de KMar bij hun aanhouding, maar dat ze wel het idee hebben dat ze op basis van hun huidskleur zijn gesignaleerd en gestopt (Ibid.). Verschillende migranten zonder verblijfsrecht geven ook aan dat de politie geen goede reden gaf waarom ze hen staande hield en dat ze het idee hadden dat hun etnische achtergrond hierbij een rol speelde, iets dat veelal als onrechtvaardig ervaren wordt (Kox, 2024a). Ook advocaten die deze migranten bijstaan hebben het idee dat de politie cliënten staande houdt op basis van hun huidskleur (Nijmeijer, 2023). Uit voorgaande studies valt op te maken dat met name migranten uit Noord-Afrika en West-Afrika dergelijke negatieve ervaringen hebben, al zijn hier geen harde uitspraken over te doen. Hoewel het voor de politie nog niet vaststaat dat er sprake is van ongeoorloofde profilering, heeft de rechter in 2023 geoordeeld dat er bij het grenstoezicht van de KMar sprake was van ongeoorloofde rassendiscriminatie, omdat zij mensen aan de grens staande hield op basis van hun huidskleur.[37]

Ook de inreisverboden en ongewenst verklaringen waren – veelal impliciet – onderwerp van onderzoek (Bolhuis, 2019; Kox, 2024a; Leerkes en Boersema, 2014). Zo blijkt uit onderzoek van Kox (2024a) dat migranten de oplegging van een dergelijke maatregel als zwaar ervaren omdat dit vrijwel alle deuren voor hen sluit. Het wordt onmogelijk na vertrek uit Nederland nog terug te komen, ondanks behoefte aan contact met familie, gezin of andere relaties in Nederland (Kox en Staring, 2021). Daarbij maakt de oplegging van een dergelijke maatregel het lastiger om in aanmerking te komen voor verblijfsrecht (Leerkes en Boersema, 2014). Volgens Leerkes en Boersema (2014) heeft een inreisverbod vooral effect op migranten zonder verblijfsrecht met familie in Nederland, en werkt het voor andere groepen nauwelijks afschrikwekkend of zelfs averechts. Daarbij zou een dergelijk verbod volgens hen contact met terugkeerorganisaties bemoeilijken en volgens de experts die zij gesproken hebben niet leiden tot meer zelfstandige terugkeer. In eenzelfde lijn laten Van Wijk en Bolhuis (2019) zien dat ook een ongewenst verklaring ertoe kan leiden dat uitzetting bemoeilijkt of zelfs onmogelijk wordt in bepaalde situaties. Dit betekent niet dat de betreffende migranten dan alsnog verblijfsrecht in Nederland krijgen. In plaats daarvan belanden zij een juridisch limbo: ze mogen niet blijven en kunnen ook niet worden uitgezet (Ibid.).

Er is ook relatief veel aandacht in wetenschappelijke studies, inspectierapporten en andersoortige publicaties voor vreemdelingenbewaring. Zo zou vreemdelingenbewaring te vaak worden gebruikt,

[37] Zie ECLI:NL:GHDHA:2023:173, Gerechtshof Den Haag, 200.304.295, laatst geraadpleegd op 20 januari 2026.

onder gevangenisachtige omstandigheden plaatsvinden, en worden mensen te veel en te lang afgezonderd (zie bijv. Amnesty International, 2018a, 2018b; Cornelisse, 2010; De Nationale Ombudsman, 2020; Leerkes and Kox, 2017). Aanvankelijk werd er ook op gewezen dat dit instrument te vaak werd gebruikt zonder goede onderbouwing, maar sinds de implementatie van de EU-terugkeerrichtlijn in 2011 is het gebruik substantieel gedaald (Klaassen en Rodrigues, 2022).

Er is ook veel aandacht geweest voor de wijze waarop migranten zonder verblijfsrecht vreemdelingenbewaring ervaren. Deze studies laten zien dat migranten bewaring zwaar vinden vanwege de sobere omstandigheden, de onzekerheid tijdens het verblijf en de zinloosheid van bewaring als uitzetting (weer) niet mogelijk blijkt (Breuls, 2022; Kox, 2011; Leerkes en Kox, 2017). Zij ervaren bewaring als straf terwijl het zo niet mag worden gebruikt (Ibid.). Dit heeft een negatieve invloed op de gezondheid en het welzijn van migranten zoals ook in hoofdstuk 4 naar voren kwam. Vooral migranten met een asielachtergrond of met familie in Nederland ervaren dit zo (Leerkes en Kox, 2017). Omdat een deel van de migranten om uiteenlopende redenen niet wordt uitgezet na afloop van de bewaring, worden zij gedwongen om opnieuw woonruimte, inkomen en sociale inbedding te vinden. Dit vergroot hun kwetsbaarheid (Staring, Boesveldt en Kox, 2022). Dus enerzijds kan dit middel ertoe leiden dat migranten zonder verblijfsrecht worden uitgezet naar hun herkomstland, anderzijds bemoeilijkt de bewaring de positie van het deel van de migranten dat niet kunnen worden uitgezet. Deze migranten ervaren dit als frustrerend en onrechtvaardig, omdat hen geen andere oplossing geboden wordt (Kox et al., 2024).

Uit verschillende studies blijkt dat migranten zonder verblijfsrecht vreemdelingentoezicht verschillend ervaren (zie bijv. Kox, 2024a; Leerkes en Kox, 2017; Staring, Boesveldt en Kox, 2024; Van Meeteren, 2014). Dit zou onder meer te maken hebben met de migratiemotieven, sociale inbedding en de aspiraties die migranten hebben voorafgaand aan en tijdens hun verblijf in Nederland (Ibid.) Er wordt gepleit voor meer onderzoek naar deze verschillen tussen migranten (Kox, 2024a), maar het lijkt erop dat er twee groepen zijn. Enerzijds migranten die tijdelijk naar Nederland komen om te werken. Zij investeren in betere omstandigheden voor hun familie en hebben daarnaast nog een sterk transnationaal netwerk. Deze groep lijkt minder gebukt te gaan onder het vreemdelingentoezicht dan een andere groep: migranten die naar Nederland zijn afgereisd uit vrees voor hun veiligheid en die een toekomst in Nederland aspireren (Kox, 2024a; Leerkes en Kox, 2017; Staring, Boesveldt en Kox, 2024; Van Meeteren, 2014).

Dit komt mede doordat de eerste groep hun leven leeft alsof ze verblijfsrecht heeft en daardoor minder beperkingen ervaart, waar de andere migranten hun leven pauzeren in afwachting van verblijfsrecht en meer te vrezen hebben bij terugkeer, waardoor het gebrek aan verblijfsrecht meer frustreert (Ibid.). Ook zou de aanwezigheid van familie in Nederland eraan bijdragen dat het toezicht als zwaarder ervaren wordt (Ibid.). Naarmate mensen ouder worden en langer in Nederland verblijven, zou het voor sommigen zwaarder worden omdat ze het steeds lastiger vinden om het verblijf vol te houden. Terwijl het voor anderen juist makkelijker wordt vanwege het grotere netwerk dat ze hebben opgebouwd, dat hen kan helpen om aan werk en huisvesting te komen (Melse, 2018; Staring, Boesveldt en Kox, 2022).

Tot slot is het belangrijk te vermelden dat geïnterviewde experts van zowel maatschappelijke als overheidsorganisaties aangeven zich zorgen te maken over de focus op migranten zonder verblijfsrecht binnen de landelijke politiek en de gevolgen die dit heeft voor het toezicht op deze migranten. Zij uitten deze zorgen in interviews die zijn afgenomen voor- en nadat de strafbaarstelling van onrechtmatig verblijf wederom op de politieke agenda kwam te staan, maar voordat de strafbaarstelling door de Eerste Kamer werd weggestemd. Zo gaven verschillende experts aan dat opsporingsdiensten – en specifiek de politie - momenteel meer prioriteit lijken te geven aan de

opsporing van migranten zonder verblijfsrecht. De geïnterviewde experts maken zich ook veel zorgen dat dit de komende tijd meer zal gebeuren, wellicht ook gezien de eerdergenoemde ontwikkelingen rondom ICE in de VS. Zo vertelde een medewerker van een maatschappelijke organisatie die verschillende vormen van ondersteuning biedt aan migranten zonder verblijfsrecht dat de politie laatst bij een van hun locaties langs is gekomen terwijl dit naar eigen zeggen tegen gemaakte afspraken ingaat:

> "*We hebben ook onze zorgen geuit omdat we het idee hebben en het gevoel hebben dat we naar een situatie gaan waarbij ook de vreemdelingenpolitie actief op zoek gaat naar mensen zonder geldige verblijfspapieren. (…) Twee weken geleden, toen stond ook de Vreemdelingenpolitie hier met een brief van: 'Wij hebben begrepen dat deze meneer hier in de opvang verblijft en we zijn naar hem op zoek.' Ehm. Ja, ja, dat vinden we buitengewoon zorgelijk. Vinden we ook echt niet oké. Dat is ook op dit moment reden te meer om op een gegeven moment mensen onder de radar te gaan houden en om zo min mogelijk informatie nog te delen met overheidsinstanties of de gemeente of met de politie. Al helemaal als we geen garantie hebben dat het in veiligheid kan dan, dan doen we dat gewoon ook niet*." (expertinterview 6)

Ook andere experts geven aan nu al het idee te hebben dat er een andere teneur heerst onder uitvoerende diensten. Zo zouden migranten zonder verblijfsrecht volgens een van de respondenten eerder op straat worden gezet na een negatieve beschikking dan dat voorheen. Het is nog niet duidelijk hoe de plannen rondom de strafbaarstelling van onrechtmatig verblijf en specifiek de "terugkeerfrustreerders" zich ontwikkelen, maar deze experts maken zich zorgen dat migranten zonder verblijfsrecht verder ondergronds zullen gaan, uit het zicht van de overheid blijven, en daarmee kwetsbaarder worden. Daarbij zou een strafbaarstelling niet tot meer terugkeer leiden, mede omdat het vreemdelingenrecht nu al dezelfde mogelijkheden biedt als de voorgestelde strafbaarstelling. Bovendien moeten vreemdelingenrechtelijke instrumenten eerst uitgeput worden voordat het strafrecht kan worden ingezet. Onderzoek laat zien dat er vermoedelijk geen afschrikwekkende werking van de strafbaarstelling uit zal gaan en dat dit dus niet tot meer terugkeerbereidheid zal leiden (Lodder, 2025). Mede om deze redenen hebben zowel maatschappelijke organisaties als instanties zoals de politie, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Raad voor de Rechtspraak hun zorgen over de voorgenomen strafbaarstelling geuit (zie ook Fokkink, 2025).[38] Het is nog de vraag hoe dit bij "terugkeerfrustreerders" zal zijn; hierover was op het moment van schrijven nog onvoldoende bekend.

7.3.2. Impact van vreemdelingentoezicht op migranten

Deze negatieve ervaringen hebben, net als constant leven in een staat van "deportability", een negatieve impact op zowel de materiële als immateriële positie van migranten zonder verblijfsrecht (Kox en Staring, 2021; Kox, Staring en Boesveldt, 2024). Zo beïnvloedt het toezicht de materiële levensomstandigheden van migranten zonder verblijfsrecht: de concrete middelen en hulpbronnen waarover mensen beschikken om in hun basisbehoeften te voorzien, zoals huisvesting, inkomen, voeding en kleding. Het huidige Nederlandse beleid leidt tot structurele uitsluiting van basisvoorzieningen, zoals legaal werk, adequate huisvesting en sociale bijstand zoals we in eerdere hoofdstukken beschreven. Dit maakt het voor migranten zonder verblijfsrecht lastiger om te werken en in hun levensonderhoud te voorzien, zoals in hoofdstuk 3 naar voren kwam, maar het heeft ook

[38] Zie bijvoorbeeld Eerste reactie politie op instemming Tweede Kamer met ANMW | politie.nl, Position paper voor RTG over de Novelle aanpassing strafbaarstelling illegaal verblijf, 'Heroverweeg strafbaarstelling illegaal verblijf in Nederland' | Nieuws | Rechtspraak; Overheid.nl | Consultatie Novelle strafbaarstelling illegaal verblijf, laatst geraadpleegd op 23 december 2025.

invloed op hun fysieke en psychische gezondheid, zoals hoofdstuk 4 liet zien. Hoewel controles tot doel hebben om uitbuiting tegen te gaan en zo de positie van onder meer migranten zonder verblijfsrecht te verbeteren, is één van de neveneffecten van deze controles dat het moeilijker is om aan werk te komen voor migranten zonder verblijfsrecht waardoor hun positie wordt verzwakt.

Niet iedereen ervaart de materiële uitsluiting van sociale voorzieningen in gelijke mate (zie bijv. Burgers en Engbersen, 1999; Hiah, 2019; Kox, 2010, 2024; Staring, Boesveldt en Kox, 2022; Van Meeteren, 2014). Zo slaagt een deel van de migranten zonder verblijfsrecht er relatief zelfstandig in te voorzien in hun levensonderhoud (Ibid.). Dit betreft vooral migranten zonder asielachtergrond, zoals voormalige arbeidsmigranten die naar Nederland kwamen in de hoop hun positie te verbeteren. Zij beschikken vaker over toegang tot werk in de informele economie en hebben soms stabielere sociale netwerken, waardoor zij minder vaak in extreme materiële armoede leven (Van Meeteren, 2014; zie ook Hiah, 2019). Dit maakt dat zij beter kunnen omgaan met de beperkingen als gevolg van het ontbreken van een juridische status. Al is het leven ook voor hen lastiger geworden door een restrictiever beleid. Uitgeprocedeerde asielzoekers lijken juist meer materiële problemen te ondervinden door dit beleid, mede omdat zij door het verlies van opvangvoorzieningen weinig alternatieven hebben en veelal afhankelijk raken van noodopvang of tijdelijke opvang via informele netwerken (Kox en Staring, 2020). Dit geldt ook voor migranten zonder verblijfsrecht die al lang in Nederland zijn, gezondheidsproblemen hebben of bij wie ouderdomsklachten een rol beginnen te spelen: zij hebben meestal minder mogelijkheden om zich staande te houden op de informele arbeidsmarkt en zijn vaker afhankelijk van charitatieve hulp of moeten leven in onveilige omstandigheden (Melse, 2018; Kox, Staring en Boesveldt, 2022). Dit laat zien dat de impact van het toezicht- en terugkeerbeleid op migranten zonder verblijfsrecht uiteenlopend is.

Het toezicht en terugkeerbeleid beïnvloedt ook de immateriële positie van migranten zonder verblijfsrecht, zoals hun gezondheid, sociale relaties, veiligheid, onderwijs en mogelijkheden tot zelfontplooiing. Hun "deportability" brengt gevoelens van stress, angst, schaamte en sociale isolatie met zich mee (Leerkes, 2009; Kox, Staring en Boesveldt, 2024). Daarbij zet een deel van de migranten hun leven “on hold”, in afwachting van een verandering in hun status of situatie. Dit ervaren migranten als zeer moeilijk, omdat vruchtbare jaren en dromen over een mogelijk gezin, professionele carrière of sociaal netwerk hiermee verloren gaan (Kox, Boone en Staring, 2020).

Dit geldt in het bijzonder voor uitgeprocedeerde asielzoekers, die zich vaak blijven richten op legalisering en daardoor langdurig stilstaan en in onzekerheid verkeren (Kox, Boone en Staring, 2020). Hun hele leven is gericht op legalisering van hun verblijf, terwijl andere migranten zich ook op andere dingen richten die het makkelijker maken met hun situatie om te gaan (Kox, 2024a; Van Meeteren, 2014). In tegenstelling tot uitgeprocedeerde asielzoekers geven deze migranten hun leven vorm alsof ze verblijfsrecht hebben: ze werken, wonen en zijn sociaal actief binnen de mogelijkheden die er zijn, waardoor ze minder mentale problemen lijken te ervaren (Kox, 2024a; Van Meeteren, 2014). Migranten die al langere tijd in Nederland verblijven ontwikkelen ook coping strategieën, waarmee zij de psychologische druk deels hanteren, hoewel gevoelens van angst en onzekerheid nooit volledig verdwijnen (Van Meeteren, 2014). Leeftijd en kwetsbaarheid beïnvloeden ook hier de weerbaarheid om met het onrechtmatig verblijf om te gaan: jongeren lijken psychisch soms veerkrachtiger, terwijl ouderen, zieken en mensen met een beperkt sociaal netwerk meer psychisch lijden en gevoelens van uitzichtloosheid ervaren (Kox, Staring en Boesveldt, 2024). Minderjarigen worden daarentegen in grotere mate getroffen door angst en ondervinden hiervan schade bij hun fysieke, emotionele en sociale ontwikkeling, zoals we verder in hoofdstuk 9 (de casestudie over gezinnen) bespreken (Scherder, Van Os en Zijlstra, 2018).

De impact van het toezicht- en terugkeerbeleid op de materiële en immateriële omstandigheden van migranten zonder verblijfsrecht is dus diepgaand, maar niet uniform zoals bovenstaand laat zien: verschillen in migratieachtergrond, verblijfsduur, leeftijd, gezondheid en ambities bepalen in belangrijke mate hoe migranten deze omstandigheden beleven en met welke beperkingen en psychische lasten zij geconfronteerd worden. Staring, Boesveldt en Kox (2024) laten in hun onderzoek onder oudere migranten zonder verblijfsrecht zien dat deze groep, naarmate zij ouder worden en langer zonder verblijfsrecht in het land verblijven, het moeilijker krijgt met hun positie (al kan een groter netwerk het makkelijker maken hiermee om te gaan). Dit is ook een groep waar experts zich in toenemende mate zorgen over maken en waar velen van hen in de interviews aandacht voor vragen. Een medewerker van een gemeente vertelt bijvoorbeeld:

> *"We zien dat als mensen het niet meer redden en ziek worden, dat ze dan zeg maar in mijn woorden 'boven komen drijven' en zich melden bij de straatartsen. Daarbij zien we vergrijzing onder de groep ongedocumenteerden, dat is een punt wat eraan gaat komen. Ook daarin kunnen we heel weinig bieden en daar maak ik me wel zorgen om. Ja, die zien we ook wel in onze opvang dan soms. Of af en toe vanuit de ziekenhuizen. Ik heb wel contact met ze, met de ziekenhuizen die die ook die groep zien. Dus dat is denk ik iets wat op ons af gaat komen." (expertinterview 18)*

Een expert spreekt over "gewortelde ouderen" om te laten zien dat deze mensen hier al lang zijn en eigenlijk geen plek meer hebben om naar terug te keren, terwijl hun situatie in Nederland steeds problematischer wordt. Als zij niet meer kunnen werken of hun gezondheid te wensen overlaat, ervaren zij in toenemende mate problemen. Deze respondent vertelt dit als volgt:

> "*Dan heb je die oudere mannen die wij vooral zien. Daar is terugkeer echt geen optie. Want als jij dertig jaar, veertig jaar bent weggeweest, ga je niet terug. (…) Soms is het gewoon humanitair gezien niet te verdedigen om mensen te gaan terugsturen. Ja, ik snap dat het lastig is om dat in te kaderen. Beleidsmatig gezien en politiek is het al helemaal niet haalbaar om daar over te praten. Maar ja, als het om oudere ongedocumenteerden gaat die hier al meer dan 25 jaar geworteld zijn, dan moet je het gewoon hebben over een pardon*." (expertinterview 5)

De respondent geeft zelf al aan dat dit vermoedelijk niet gaat gebeuren, maar het uitblijven van een oplossing terwijl iemand niet uitgezet kan worden, levert toenemende frustratie op bij betrokkenen (zie ook Staring, Boesveldt en Kox, 2022). Migranten zonder verblijfsrecht verwachten aanvankelijk beschermd te worden door het recht, maar naarmate hun verblijf langer duurt, realiseren ze zich steeds meer dat het recht hun leven juist bemoeilijkt (Kox, 2024a). Dit speelt in het bijzonder bij migranten zonder verblijfsrecht die niet kunnen worden uitgezet, maar van wie het verblijf ook niet wordt gelegaliseerd, zoals in paragraaf 7.3.4 nader wordt toegelicht.

7.3.3. Veilige aangifte van slachtofferschap

Migranten zonder verblijfsrecht hebben het recht en de mogelijkheid aangifte te doen bij slachtofferschap zoals hiervoor uiteengezet, maar uit zowel de literatuurstudie als de expertinterviews blijkt dat dit in de praktijk complex is en migranten wel degelijk aangehouden kunnen worden als zij zich tot de autoriteiten wenden. Experts die we na het aannemen van het amendement-Vondeling en voor het verwerpen van de strafbaarstelling door de Eerste Kamer hebben geïnterviewd geven aan dat de politieke discussie rondom de strafbaarstelling van illegaal verblijf al direct zijn weerslag had op de mate waarin migranten zonder verblijfsrecht aangifte durven te doen. Zo vertelt een betrokkenen bij een maatschappelijke organisatie:

> *"De meeste huishoudelijke werknemers zijn bang om tegen hun werkgevers in te gaan, slechts een minderheid durft dat te doen. De werknemers zijn bang om zichtbaar te zijn, ze weten dat ze hier zonder papieren zijn. Op dit moment is het nog geen misdaad om zonder papieren te zijn, het is gewoon bestuursrecht. Je overtreedt bestuursrecht en je krijgt een boete. Het is gewoon zoiets. Op dit moment, wanneer werkgevers migranten zonder verblijfsrecht in dienst nemen, krijgen zij een boete. Maar wanneer het verblijf wordt gecriminaliseerd? Stel je eens voor hoe moeilijk het nu al is, en dan, zodra het wordt gecriminaliseerd, dan zal het veel moeilijker zijn om rechten op te eisen. (…) Je moet hen migranten zonder verblijfsrecht aansporen om het bij de politie te melden omdat iedereen bang is, zelfs misdaden worden niet gerapporteerd*." (expertinterview 10)

Ook nu, zonder dat onrechtmatig verblijf strafbaar is, ervaren migranten zonder verblijfsrecht angst om naar overheidsinstanties te stappen en daar slachtofferschap te melden. Hoewel de politie in een interview aangeeft dat veilige aangifte door migranten zonder verblijfsrecht goed geborgd is, komt in de literatuur en in de expertinterviews een ander beeld naar voren. Zo vertelt een medewerker van een maatschappelijke organisatie dat ze recent vaker horen dat slachtoffers van huiselijk geweld aarzelen om aangifte te doen en bang zijn dat ze geen opvang krijgen als ze ervoor zouden kiezen om hun partner te verlaten:

> "*Mensen die thuis in elkaar geslagen waren en met kind of zonder kind het huis uit gerend waren en dus opvang nodig hadden. Mensen die de behoefte hadden om daar een melding van te maken, dus om aangifte te doen bij de politie. Zij vroegen zich af: 'Kan ik dat doen? Is dat veilig genoeg? Wat zijn de consequenties?'*" (expertinterview 6)

Mutsaers (2014) schrijft dat ervaringen met de politie – of toezicht in bredere zin – ertoe kunnen leiden dat migranten zich minder beschermd voelen. Dit kan invloed hebben op hun bereidheid om zich tot instanties als de politie te wenden. Onderzoek laat bovendien zien dat migranten zonder verblijfsrecht vaak geen aangifte doen omdat zij niet zelden een diepgaand wantrouwen hebben jegens de politie, gevoed door ervaringen in Nederland en het herkomstland (Berntsen et al., 2022; Bouts et al., 2016; Jacobs en Van Kalmthout, 2015; Kox, 2010; Timmerman et al., 2019). De angst voor arrestatie, registratie of gevolgen voor familie en netwerk vormt een belangrijke belemmering om zich tot de autoriteiten te wenden (Ibid.). Ook praktische drempels zoals taalbarrières, onduidelijkheid over procedures en angst voor represailles door de dader dragen bij aan het uitblijven van meldingen (Ibid.). Deze factoren maken dat migranten zonder verblijfsrecht in de praktijk slechts zelden gebruik maken van hun recht om aangifte te doen, ondanks de juridische kaders die hen daartoe in staat zouden moeten stellen (Ibid.). Daarbij zou het doen van aangifte voor migranten zonder verblijfsrecht te ingewikkeld zijn geworden en zou het onduidelijk zijn wanneer migranten zonder verblijfsrecht aangifte mogen doen. Dit blijkt ook uit wat een van de experts vertelt over een gesprek met een medewerker van de politieacademie:

> "*Toen zeiden ze: 'Ja, maar het gaat alleen maar over aangifte bij een misdrijf.' Maar wat is dat dan? Een misdrijf is dus niet: ik ben mijn paspoort kwijt, wat best een belangrijk ding is voor migranten. En het is bijvoorbeeld ook niet dat de werkgever loon heeft ingehouden of de borg van de huur niet is teruggeven. Dus voor al dat soort dingen geldt dat je hier geen veilige aangifte van kunt doen, dat geldt niet als aangifte van criminaliteit dus dan mag de politie migranten toch vasthouden. (...) Ik snap al niet goed precies het verschil is tussen een misdrijf en een overtreding. (…) Welke normale Nederlander snapt dan wel wat mag en wat niet mag, en waarbij je dan wel veilig bent en waarbij je niet veilig bent. (…) Ik vind dit echt schokkend, want dan ben je als slachtoffer gewoon niet veilig en als getuige ook niet. En als je getuigen, nou ja… Het oorspronkelijke idee was doordat migranten aangiftes kunnen doen, kunnen wij*

beter criminaliteit opsporen. En migranten zijn kwetsbaar, dus wij moeten ze helpen. (...) Maar als je het zo eng opvat, dan heeft het gewoon ook geen zin meer." (expertinterview 9)

Experts maken zich zorgen over de consequenties van de problemen bij het doen van aangifte voor migranten zonder verblijfsrecht; Zij kunnen zo niet veilig voor zichzelf opkomen en geen bescherming krijgen. Experts geven voorbeelden van migranten die thuis in elkaar geslagen waren en het huis uitgerend waren, migranten die onterecht op straat zijn gezet door hun huisbaas, migranten die discriminatoir bejegend zijn en migranten die fysiek of psychisch geweld hebben ervaren. Ook noemen zij het voorbeeld van migranten die melding maakten bij de Arbeidsinspectie en vervolgens aangehouden werden vanwege hun onrechtmatig verblijf. Dit is niet alleen problematisch voor migranten zelf, het maakt ook dat de politie geen weet heeft van deze gebeurtenissen en daders dus niet kan vervolgen.

De problemen rondom veilig aangifte doen komen niet alleen door de terughoudendheid van migranten om zich tot de autoriteiten te wenden. Timmerman en collega's (2019) laten zien dat dit ook heeft te maken met hoe deze thematiek bij de politie is belegd. Ze schrijven dat politieagenten vervolging soms prevaleren boven bescherming van het slachtoffer, waarmee de eerdergenoemde *firewall* feitelijk doorbroken wordt (Timmerman et al., 2019). Daarbij blijkt de praktische uitvoering van deze firewall, waarbij migranten zonder verblijfsrecht geen risico lopen te worden aangehouden, gebrekkig en inconsistent. Er bestaan tussen regio's en politieagenten bijvoorbeeld grote verschillen in de toepassing van de firewall (Timmerman et al., 2019, 2020). Daarbij ontbreekt het in sommige gevallen aan kennis, waardoor het risico bestaat dat persoonsgegevens van migranten zonder verblijfsrecht alsnog gedeeld worden met toezichthoudende instanties (Staring en Timmerman, 2021). Er zijn verschillende gevallen bekend van migranten zonder verblijfsrecht die zijn uitgezet nadat ze zich bij instanties hadden gemeld (Berntsen et al., 2022). De beoogde bescherming blijkt in de praktijk dus kwetsbaar en onvoldoende gewaarborgd.

7.3.4. Moeilijkheden om terugkeer te realiseren

Het vreemdelingentoezicht en het terugkeerbeleid hebben als voornaamste doel om migranten zonder verblijfsrecht terug te laten keren. De praktijk wijst echter uit dat terugkeer complex is en dat de Rijksoverheid er vaak niet in slaagt om migranten zonder verblijfsrecht te laten vertrekken (zie ook Leerkes en Kox, 2016, 2017; Sinnige et al., 2025). Een substantieel deel van de migranten zonder verblijfsrecht kan niet worden uitgezet en verlaten het land ook niet zelfstandig. Dit gaat om 9.650 van de 15.380 migranten in de caseload van de DTenV in 2023/24 (Ministerie van Asiel en Migratie, 2025; zie hierover ook Maliepaard et al., 2020; Verbaten, 2022). Eerdere vertrekcijfers van de DtenV, gepubliceerd in de jaarlijkse Staat van Migratie, laten zien dat jaarlijks circa de helft van de migranten in hun caseload daadwerkelijk vertrekt. Het vertrekpercentage vanuit de vreemdelingenbewaring ligt rond de twee derde (zie ook Maliepaard et al., 2022; Verbaten, 2022; Kox, 2024a; Leerkes en Kox, 2016). De overige migranten in de caseload van de DTenV raken uit beeld, krijgen alsnog een verblijfsvergunning of tijdelijk uitstel van vertrek, of kunnen om andere redenen niet uitgezet worden.[39] Dit betekent dat een aanzienlijk deel van de migranten zonder verblijfsrecht in Nederland blijft ondanks inspanningen van de overheid.

De complexiteit van (gedwongen) terugkeer komt in verschillende interviews naar voren. Hiervoor worden – in lijn met de literatuurstudie – uiteenlopende oorzaken aangedragen. Zo zou het moeilijk zijn de voor (gedwongen) terugkeer benodigde documenten te ontvangen, wil of kan een migrant zelf om uiteenlopende redenen niet terugkeren of staat iemands fysieke of mentale gezondheid terukgeer

[39] https://www.dienstterugkeerenvertrek.nl/over-dtv/cijfers, laatst geraadpleegd op 6 juni 2024.

in de weg en ontbreekt het aan een *'fit-to-fly'*-verklaring. Ook wijst een expert erop dat het soms lastig is om kinderen te helpen met zelfstandig vertrek als niet beide ouders in beeld zijn, omdat voorkomen moet worden dat het kind gescheiden wordt van een ouder. Deze moeilijkheden maken dat niet alle migranten die zich bij de DTenV of een andere terugkeerinstantie melden uiteindelijk zelfstandig of gedwongen terugkeren. Een medewerker van een organisatie die onder andere terugkeerondersteuning biedt legt dit als volgt uit:

> *"Wij zeggen altijd: 'Je gaat twee keer door de helft.' We hebben bijvoorbeeld met honderd mensen gesprekken, van die honderd schrijven vijftig mensen zich in voor terugkeerondersteuning, en van die vijftig die ingeschreven zijn gaan er 25 daadwerkelijk terug. Het kan dan ook nog gebeuren dat mensen nu niet teruggaan en ook echt uitgeschreven worden en dan een half jaar of een jaar later zich nog een keer melden en dan wel teruggaan*." (expertinterview 16)

Deze respondent geeft aan dat migranten soms meer tijd nodig hebben om zeker te weten dat ze terug willen keren en/of extra tijd nodig hebben om de benodigde documenten te regelen. Opvang zou daarbij essentieel zijn zodat iemand ook de rust en ruimte heeft om over terugkeer na te denken, zijn of haar gezondheid op orde te krijgen en de benodigde documentatie te regelen. Dit laatste is namelijk niet vanzelfsprekend. Meerdere experts – zowel werkzaam bij de overheid als bij maatschappelijke organisaties – wijzen in dit kader op het belang van goede politieke verhoudingen om terugkeer te realiseren:

> *"Dat is natuurlijk belangrijk hè, of er politieke spanningen zijn en hoe de verhoudingen op dat moment tussen herkomstlanden en Nederland zijn. En dat kan natuurlijk zomaar veranderen. Wij hebben er natuurlijk ook een tijdje last van Marokko dat niks [geen benodigde reisdocumenten] afgaf, omdat wij iets over iemand uit het Rifgebergte hadden gezegd*." (expertinterview 1).

Ook een expert bij een overheidsinstantie wijst op het belang van goede geopolitieke verhoudingen om terugkeer te realiseren.

> *"Je hebt een groep die niet terug wil, die valt uiteen in twee groepen. Het eerste deel kan daadwerkelijk terug, ook onafhankelijk van de eigen wil. Dat zijn mensen waar het Rijk reisdocumenten voor kan regelen, ongeacht de eigen medewerking van de migrant. Deze migranten lopen daadwerkelijk het risico om uitgezet te worden. Maar je hebt ook een groep zoals Iraniërs bij wie het - als er geen reisdocument is – voor het Rijk heel ingewikkeld is om hen uit te zetten. (…) Je kan niet mensen gedwongen uitzetten naar Iran, daar werkt Iran niet aan mee. (…) En in principe als jij als Iraniër terug wil, dan gaat dat heel snel. Het is helemaal geen probleem, dat is vrij eenvoudig. Maar als jij niet terug wil, ja dan? Dan loopt het helemaal vast."* (expertinterview 4).

Het zou belangrijk zijn meer op dergelijke diplomatieke verhoudingen in te zetten om terugkeer te realiseren. Uit recent onderzoek blijkt dat herkomstlanden vooral bereid zijn om hieraan mee te werken als de terugkeer – of de onderhandelingen hierover – eerlijk worden geacht (Leerkes et al., 2024). Anders zullen de autoriteiten van de herkomstlanden hier niet snel toe overgaan, met als gevolg dat een migrant zonder verblijfsrecht niet uitzetbaar is. De strafbaarstelling zal dit naar verwachting niet veranderen.

In politieke en maatschappelijke discussies wordt regelmatig gesteld dat opvang voor migranten zonder verblijfsrecht terugkeer zou belemmeren, omdat migranten dan onvoldoende druk zouden voelen om terug te keren en opvangorganisaties veelal zouden focussen op verblijf in Nederland.

Daarbij wordt dan ook gewezen op de mogelijke aanzuigende werking hiervan. In de interviews komt echter een ander beeld naar voren. Medewerkers van zowel maatschappelijke organisaties als de overheid geven aan het belangrijk te vinden dat er zo snel mogelijk perspectief komt voor een migrant zonder verblijfsrecht, omdat dit doorgaans tot de snelste en beste oplossing leidt. Een medewerkers van een maatschappelijke organisatie zegt hier bijvoorbeeld het volgende over:

> "*Ja, de groep jongere ongedocumenteerden die een afgewezen status heeft of nog helemaal geen statusaanvraag heeft gedaan, die proberen we zo min mogelijk te faciliteren om lang te blijven. Want als zij ook stranden bij ons, dan hebben ze op langer termijn gewoon geen goed toekomstperspectief. Dus wat we proberen bij die doelgroep is om ze ofwel zo snel mogelijk door te begeleiden naar ofwel Ter Apel waar ze een aanvraag kunnen doen, ofwel te adviseren om terug te keren naar het herkomstland of zelfs door te migreren*." (expertinterview 5).

Zeker als er kinderen in het spel zijn, wijzen maatschappelijke organisaties op de risico's die het gebrek aan verblijfsrecht voor hen met zich brengt. De maatschappelijke organisaties die wij hebben geïnterviewd zien dus net als de geïnterviewde ambtenaren het belang van snel perspectief bieden om tot een oplossing te komen. Beiden wijzen daarbij op het belang van mensen in beeld hebben, om een terugkeerproces mogelijk te maken of – zoals een expert van de overheid zegt – hen in beeld te houden voor gedwongen terugkeer.

De ervaringen van de geïnterviewde experts zijn in lijn met inzichten in de literatuurstudie. In beide komt naar voren dat het gebrek aan benodigde reisdocumenten, het gebrek aan medewerking van het herkomstland en het gebrek aan terugkeerbereidheid vanwege de ervaren situatie in het herkomstland de belangrijkste redenen zijn waarom terugkeer moeizaam verloopt (zie bijvoorbeeld Leerkes et al., 2014; Leerkes en Kox, 2017). Deze verscheidenheid aan belemmerende factoren roept de vraag op of het criminaliseren van "terugkeerfrustreerders" zoals de huidige minister beoogt helpt om terugkeer te faciliteren. Als de Nederlandse overheid er niet in slaagt om een migrant zonder verblijfsrecht uit te zetten, betekent dit niet dat het verblijf van de betreffende migrant wordt gelegaliseerd. Dit heeft tot gevolg dat een migrant dan nog steeds onrechtmatig in Nederland is en nog steeds risico loopt (weer) met het vreemdelingentoezicht te maken te krijgen (zie ook Kox, Staring en Boesveldt, 2024). Voor deze migranten is doorgaans geen concrete oplossing. Vertrek naar een derde land is namelijk ook niet mogelijk, omdat zij op grond van de Dublin-overeenkomst dan weer teruggestuurd worden naar Nederland (Kox en Staring, 2021). Voor een deel van deze migranten is het een bewuste keuze om in Nederland te blijven, omdat terugkeer geen waardig alternatief biedt. En andere migranten zonder verblijfsrecht kunnen om uiteenlopende redenen niet terug. Hoewel Nederland een zogenaamde buitenschuldvergunning kent voor migranten die buiten hun schuld niet kunnen terugkeren, laat onderzoek zien dat deze in de praktijk weinig wordt gebruikt. Voor een deel van de migranten biedt dit geen soelaas, omdat de autoriteiten niet geloven dat zij niet terug kunnen en zij onvoldoende grond voor legalisering zien (ACVZ, 2013; Van Oene, 2023).

Als de Nederlandse overheid er wel in slaagt om een migrant zonder verblijfsrecht uit te zetten, betekent dit niet automatisch dat er sprake is van een duurzame terugkeer. Albers (2025) ziet dat een substantieel deel van de migranten zonder verblijfsrecht die binnen de EU worden uitgezet terugkeren naar Nederland met uitschieters van migranten die twintig keer zijn uitgezet en weer zijn teruggekeerd. Dit zou ook spelen bij migranten die via een zogenaamde Dublin-claim zijn uitgezet en bij migranten die een mogelijkheid hebben om weer naar Nederland terug te keren (Kox, 2024a). Voor hen vormt de uitzetting een tijdelijke hindernis die veel kosten met zich meebrengt. Door het geïntensiveerde en geïnternationaliseerde toezicht aan de buitengrenzen van de EU is het voor veel migranten wel moeilijker geworden om na gedwongen vertrek terug te keren naar Nederland (Kox en Staring, 2021). Het gaat gepaard met meer kosten en meer risico's en soms maakt dit het migranten

onmogelijk om Nederland weer binnen te komen (Ibid.). Dit zorgt er echter ook voor dat migranten zonder verblijfsrecht die nog in Nederland zijn eerder geneigd zouden zijn om hier te blijven, omdat ze niet het risico willen lopen dat hun vrijwillige terugkeer definitief is (Ibid.). Dit is het omgekeerde effect van wat met beleid wordt beoogd.

Tot slot is het belangrijk om op te merken dat in het Nederlandse en het Europese terugkeerbeleid expliciet gestreefd wordt naar duurzame terugkeer van migranten zonder verblijfsrecht naar het land van herkomst. Daarbij wordt duurzame terugkeer gedefinieerd als een situatie waarin terugkeerders op sociaal, economisch en maatschappelijk vlak herintegreren en nieuwe migratie wordt voorkomen (Koser en Kuschminder, 2017; Ruben, Van Houte en Davids, 2009). De Nederlandse overheid biedt hiertoe verschillende herintegratieprogramma's met financiële steun, medische begeleiding en andere ondersteuning, met als doel terugkeerders te ondersteunen bij het opbouwen van een stabiel bestaan. Het succes hiervan wordt echter betwijfeld, en überhaupt of duurzame terugkeer mogelijk is (zie ook Kuschminder, 2017; Ruben, Van Houte en Davids, 2009). Onderzoek toont aan dat veel terugkeerders na aankomst aanzienlijke moeilijkheden ondervinden bij hun herintegratie (Ibid.). Ze hebben vaak last van stigmatisering, beperkte toegang tot werk en onderwijs, zwakke sociale netwerken en economische onzekerheid (Staring en Kox, 2020; Van Houte et al., 2014). Ook blijkt dat de herintegratieondersteuning lang niet altijd toereikend is en in sommige gevallen zelfs niet of nauwelijks wordt benut, bijvoorbeeld door bureaucratische belemmeringen of onveiligheid in het herkomstland (Koser en Kuschminder, 2017). Voor een deel van de terugkeerders resulteert dit in een sociaaleconomisch kwetsbare positie, waarbij hernieuwde migratie of marginalisering reële uitkomsten zijn (Staring en Kox, 2020). Dergelijke thematiek speelt extra sterk bij migranten die gedwongen zijn uitgezet (Kox, 2024a). Een aantal experts wijst er ook op dat duurzame terugkeer voor sommige groepen niet mogelijk is. Hierbij noemen zij expliciet oudere migranten zonder verblijfsrecht, omdat zij door hun lange afwezigheid vervreemd zijn geraakt van het herkomstland en zijn geworteld in Nederland. Op het moment van schrijven wordt gesproken over het oprichten van terugkeerhubs – opvanglocaties buiten de EU waar migranten naartoe teruggestuurd worden – maar het is nog onduidelijk of, hoe en waar deze hubs gerealiseerd worden.[40]

7.3.5. Spanningsveld landelijke en lokale overheid

Bovenstaande laat zien dat het realiseren van (gedwongen) terugkeer weerbarstig is. Een deel van de migranten zonder verblijfsrecht blijft in Nederland, ook zonder toestemming van de overheid. Dit is de werkelijkheid in Nederland, al lijkt de landelijke overheid deze werkelijk te ontkennen, zoals Engbersen, Van San en Leerkes (2006) al eerder beschreven. Er is een spanningsveld tussen de landelijke en lokale overheden: de Rijksoverheid wil aan het restrictieve beleid vasthouden en gemeenten zien zich op lokaal niveau met de negatieve gevolgen hiervan geconfronteerd (Oomen, 2019; Staring, 2015). Dit spanningsveld zorgt voor veel frustratie bij vrijwel alle experts die we in het kader van het onderzoek hebben gesproken, zoals ook al in voorgaande hoofdstukken naar voren is gekomen. Zij geven aan dat de landelijke overheid een "heel mooi theoretisch" verhaal heeft over hoe het terugkeerbeleid zou moeten werken en dat financiering van de LVV daarom niet meer nodig zou zijn. Migranten zonder verblijfsrecht moeten immers vertrekken. Maar de praktijk is anders. Een gemeenteambtenaar die wij hebben gesproken zegt hierover het volgende:

> *"Je ziet dat de asielketen gewoon niet sluitend is natuurlijk, waardoor mensen op straat belanden waarvan de Rijksoverheid natuurlijk heel theoretisch schetst van: 'Ja, voor iedereen is er een perspectief. Als je wil meewerken aan terugkeer, dan kan je altijd terugkeren. En als je niet kan terugkeren, dan hebben we altijd een buiten-schuldprocedure waardoor je alsnog*

[40] Zie bijvoorbeeld Nederland in EU-kopgroep 'terugkeerhubs' voor uitgeprocedeerde asielzoekers, laatst geraadpleegd op 6 maart 2026.

in aanmerking kan komen voor verblijf.' Maar waar wij heel erg tegenaan lopen is dat er gewoon mensen in de stad zijn die niet willen terugkeren naar het land van herkomst die wel dusdanig kwetsbaar zijn dat wij ons ernstig zorgen maken. Zowel voor die mensen zelf alsook voor de omgeving in de stad. (…) Dus dat zijn met name wel onze zorgen dat het theoretische plaatje niet klopt, omdat we in werkelijkheid zien dat dat terugkeer niet voor iedereen van toepassing is. (…) Die kan niet terugkeren naar land van herkomst maar krijgt ook geen verblijf, ja dat zijn echt zaken waar wij als gemeente ook mee in onze maag zitten." (expertinterview 18)

Dit laat zien dat de terugkeerrealiteit weerbarstig is, zoals al herhaaldelijk naar voren is gebracht in rapportages van de vreemdelingenketen en in wetenschappelijke studies. Zoals we al aangaven, geeft een deel van de migranten zonder verblijfsrecht er om uiteenlopende redenen de voorkeur aan om in Nederland te blijven (Leerkes et al., 2014; Leerkes en Kox, 2017). Die migranten ervaren tal van problemen op het gebied van huisvesting, inkomen, zorg, onderwijs en sociale relaties, zoals in de voorgaande hoofdstukken naar voren gekomen is. Het zijn dan lokale, maatschappelijke organisaties en initiatieven die proberen te voorkomen dat er door het beleid van de landelijke overheid onmenselijke situaties ontstaan. Het is cru dat de Rijksoverheid dergelijke ondersteuning afwijst vanwege de veronderstelde aanzuigende werking, en dat lokale overheden en uitvoeringsorganisaties migranten zonder verblijfsrecht juist naar deze organisaties doorverwijzen, aldus een vertegenwoordiger van een maatschappelijke organisatie (expertinterview 5). Zij zien dat er anders problemen voor de mensen zelf en hun omgeving of in de gemeente ontstaan. Hoewel deze hulp noodzakelijk is om het afglijden van de mensen zelf en de samenleving te voorkomen, brengt dit het risico met zich mee dat dit het huidige beleid van de landelijke overheid onzichtbaar maakt en legitimeert (zie ook Kox en Staring, 2021; Vandevoordt, 2025).

Vrijwel alle experts geven aan dat er een oplossing moet komen voor dit spanningsveld en dat deze sociale realiteit erkend dient te worden door de landelijke overheid. Die is immers verantwoordelijk voor het vreemdelingenbeleid en zou deze verantwoordelijkheid ook moeten nemen, volgens verschillende geïnterviewde experts bij maatschappelijke organisaties *en* de overheid zelf. De Rijksoverheid kan volgens sommige experts wel willen dat er geen migranten zonder verblijfsrecht meer zijn in de Nederlandse samenleving, maar zij slaagt er vooralsnog niet in dit te bereiken. Dit betekent dat er een oplossing of perspectief geboden moet worden voor de mensen die hier zijn, in plaats van ze met het restrictieve toezichts- en terugkeerbeleid voor problemen te plaatsen. Het is de vraag wat de door de minister aangekondigde aanpak van "terugkeerfrustreerders" hieraan kan bijdragen; er is nog onvoldoende bekend over deze plannen om hier uitspraken over te kunnen doen.

Experts hebben uiteenlopende gedachten over de oplossing. Zo zijn er experts die denken aan een landelijke voorziening die op terugkeer gericht is, zoals dat nu ook bij de opvang van asielzoekers gebeurt. Er zijn ook experts die er juist voor pleiten om de oplossing meer op gemeentelijk niveau te zoeken en daar te kijken wat er nodig is en hoe met deze groep om te gaan, om te voorkomen dat de beschreven kwetsbaarheden ontstaan *en* voortduren. Daar zitten echter ook weer nadelen aan, zoals in een van de interviews naar voren komt:

"*Ik heb wel de overtuiging dat je bij zo'n enorm politiek onderwerp het eigenlijk via het Rijk moet doen centraal dat je een democratische doorzettingsmacht hebt om daadwerkelijk iets te beslissen. Ja, als je het als je decentraal doet, dan gaat lokale politiek een rol spelen. Dat kan ook. Dat kan een keuze zijn. Alleen dan is de impact is dan wel wat je volgens mij zelf ook zegt, dat je heel verschillende uitkomsten gaat krijgen. Dat je in de ene gemeente alles erop en eraan krijgt en veilig zit voor hoelang het ook mag duren, en dat je bij de andere gemeente bij wijze van spreken zo richting Rijksdienst gestuurd wordt."* (expertinterview 4)

Weer anderen pleiten voor het regulariseren van migranten van die niet uitzetbaar zijn en/of hier geworteld zijn. Maar iedereen is het erover eens dat er een oplossing moet komen, hoe deze er ook uitziet. Gevraagd naar oplossingen vertelt een medewerker van een maatschappelijke organisatie:

> "*Dat vind ik een lastige vraag. En ik ben eigenlijk wel geneigd om dan die theorieën van de bekende hoogleraren als Hein de Haas en Henk van Houtum en zo te herhalen die aangeven van als je hoe meer je de zaken dicht timmert, hoe meer mensen ook gewoon op een gegeven moment vast komen te zitten. Ja en ja, daar moet je dan toch iets mee. Zo zie ik dat in ieder geval. Dat klinkt dan meteen allemaal een beetje retorisch, maar migratie hou je niet tegen. Migratie zal er altijd zijn. En als je dat dan dus helemaal dicht probeert te timmeren met hekken en prikkeldraad en administratieve regeltjes en een systeem, om ervoor te zorgen dat dan de mensen buiten blijven… Dat gebeurt niet en dat werkt niet. En dat zie je nu ook in de praktijk. En wat er dan eigenlijk gebeurt is dat mensen dan op een gegeven moment toch komen en hier vast komen te zitten ook niet meer direct terug kunnen. Dan hebben ze gewoon begeleiding nodig en opvang nodig*." (expertinterview 6)

Experts wijzen er daarbij op dat de LVV goed functioneerde en problemen voorkwam, ondanks dat er verschillen tussen gemeenten bestonden. Nu is het nog makkelijk om deze infrastructuur van de LVV nieuw leven in te blazen; hoe langer hiermee gewacht wordt, hoe moeilijker dit volgens verschillende experts zal worden. Terwijl juist de overlegstructuur die de LVV met zich meebracht, hielp bij het zoeken naar perspectief voor migranten zonder verblijfsrecht. Het wegvallen van de LVV zou volgens een expert ook een reden zijn om migranten eerder in vreemdelingenbewaring te plaatsen. Het is nog afwachten wat de toekomst brengt, gezien de verschillende rechtszaken die nog lopen over het stopzetten van de rijks financiering van de LVV.

7.4. Conclusie

Ondanks het uitgebreide, geïntensiveerde vreemdelingentoezicht blijkt het niet eenvoudig om (gedwongen) terugkeer van migranten zonder verblijfsrecht te realiseren. Een deel van de migranten wil of kan niet terug naar het herkomstland en besluit (al dan niet gedwongen) in Nederland te blijven. Literatuurstudie laat zien dat migranten zonder verblijfsrecht verschillende knelpunten ervaren die – direct of indirect – het gevolg zijn van de wijze waarop het toezicht op deze migranten is vormgegeven en hun terugkeer wordt getracht af te dwingen. Dit is terug te zien in de materiële en immateriële positie van migranten zonder verblijfsrecht, hun negatieve ervaringen met het toezicht, hun problemen met aangifte doen, en het gebrek aan mogelijkheden om tot een duurzame oplossing voor hun situatie te komen.

In eerder en recent onderzoek komen grote verschillen tussen migranten zonder verblijfsrecht naar voren wat betreft de manier waarop zij met deze kwetsbaarheiden omgaan en de mogelijkheden die zij hebben om een leven zonder verblijfsrecht vorm te geven. Dit hoofdstuk laat zien dat migratiemotieven, leeftijd, etniciteit, verblijfsduur, gezondheid en aspiraties deze verschillen deels verklaren. Ongeacht deze verschillen bevinden alle migranten zonder verblijfsrecht zich in een precaire positie die door het toezicht- en terugkeerbeleid veroorzaakt wordt. Lokale overheden zien zich geconfronteerd met de structurele kwetsbaarheden hiervan, maar zijn vanwege de houding van de landelijke overheid beperkt in staat oplossingen te bieden. Alle geïnterviewde experts spreken een grote behoefte hieraan uit.

Hoofdstuk 8: Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht[41]

Samenvatting

In dit hoofdstuk bespreken we de casestudie naar de positie van Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht. Deze studie is gebaseerd op een literatuurstudie en vijftien interviews met Surinaamse vrouwen, die op dat moment geen verblijfsrecht hadden. De vrouwen zijn voornamelijk geworven via een hulporganisatie voor migranten zonder verblijfsrecht. Dit heeft mogelijk invloed op het beeld dat we presenteren in dit hoofdstuk. De keuze om ons te richten op de groep Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht komt voort uit de observatie dat deze groep onderbelicht is in de migratieliteratuur. Hoewel er in het verleden veel aandacht is geweest voor Surinaamse migranten, waaronder vrouwen, is de situatie van de groep zonder verblijfsrecht vaak buiten beschouwing gelaten. Deze casestudie beoogt dan ook bij te dragen aan een intersectioneel perspectief op postkoloniale migratie, door de complexe verwevenheid van gender, ras, klasse en juridische status te belichten. Het intersectionele kader helpt om de uitdagingen die deze groep in alle levensdomeinen ervaart beter te begrijpen.

De intersectie tussen gender en de koloniale banden met Nederland komt onder meer tot uiting in de motieven van deze vrouwen om te emigreren naar Nederland. Zij kozen vaak voor Nederland omdat zij de Nederlandse taal spreken en via scholing ook gesocialiseerd zijn in de Nederlandse cultuur. Gender komt tot uiting in de motieven van migratie: het zorgen voor een partner, het streven naar een betere toekomst voor hun kinderen en migreren vanwege werk in de zorgsector. Voor hun inkomenspositie zien we ook dat gender vormend is. De vrouwen werken beperkt, ook omdat het hen wordt afgeraden vanwege het verbod op illegale tewerkstelling. Hierdoor zijn deze vrouwen grotendeels afhankelijk van informele steun en van hulporganisaties. Ook in de wederdiensten die vrouwen leveren, zoals huishoudelijke arbeid en zorg voor kinderen, speelt gender een belangrijke rol.

Gender zorgt ook voor kwetsbaarheid wat betreft hun huisvestingspositie. Sommige vrouwen hebben te maken met thuisloosheid en een aantal ook met dakloosheid. Vooral vrouwen die op straat moeten slapen lopen hierbij risico op schending van hun seksuele integriteit. Intersecties tussen ras en gender spelen ook een rol in de ervaren discriminatie op het werk en in de vooroordelen waarmee vrouwen soms geconfronteerd worden rondom romantische relaties als mogelijke strategie om hun verblijfsstatus te regulariseren. Tot slot lijken veel vrouwen angstig te zijn voor contact met autoriteiten vanwege de kans op uitzetting, hoewel velen van hen nog nooit in contact zijn gekomen met de politie. Deze angst leidt soms tot sociaal isolement, maar vaker tot strategisch gedrag, zoals het vermijden van risicovolle situaties. Vrouwen die bewust zijn van hun rechten, lijken minder angstig voor de autoriteiten te zijn.

8.1. Inleiding: Surinaamse migratie naar Nederland: een perspectief op koloniale migratie en de rol van gender en ras

Vanaf de 17e eeuw speelde Nederland een actieve rol in de trans-Atlantische slavenhandel en de exploitatie van o.a. Suriname, Curaçao, Aruba Bonaire, Sint-Eustatius, Saba en Sint-Maarten. Deze koloniën werden economisch uitgebuit; tot slaaf gemaakte Afrikanen moesten onder erbarmelijke omstandigheden werken op plantages om producten te maken voor de Europese en Nederlandse markt (Oostindie & Klinkers, 2003). De Nederlandse kolonisatie van Suriname begon in 1667 en duurde tot de formele afschaffing in 1863. Daarna volgde een periode van (dwang)contractarbeid waarvoor o.a. migranten uit China, India en Java werden overgebracht naar Suriname. Als gevolg van

[41] Dit hoofdstuk is geschreven door Jing Hiah en Sarah Ebrahem. Citatie: Hiah & Ebrahem (2026), Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht in Nederland, in: van Liempt, I., J. Hiah & M. Kox (2026), Nader zicht op vreemdelingen. Den-Haag: WODC.

de slavernij en de (dwang)contractarbeid is de demografische samenstelling in Suriname, en dus ook de Surinaamse gemeenschap in Nederland, multi-etnisch van aard (Veld & Liem, 2005).

De Nederlandse kolonisatie van Suriname heeft niet alleen de demografische samenstelling van het land gevormd, maar ook diepgaande politieke, economische en culturele sporen nagelaten die lang na de onafhankelijkheid van Suriname nog steeds zichtbaar zijn. Zo zijn veel bestuurlijke en juridische systemen in Suriname gebaseerd op Nederlandse modellen, en blijft het Nederlands de officiële taal van bestuur en onderwijs. Daarnaast heeft de koloniale geschiedenis bijgedragen aan een langdurige economische afhankelijkheidsrelatie. Vanuit dit perspectief is het ook beter te begrijpen waarom veel Surinamers voor Nederland kiezen. Historische, institutionele en culturele verbindingen maken Nederland een logische keuze voor hen (Hoefte, 2013). Vanwege deze koloniale geschiedenis vertrekken we in dit hoofdstuk dan ook vanuit het perspectief dat, hoewel Suriname een onafhankelijk en soeverein land is sinds 1975, er nog wel sprake is van koloniale banden tussen Suriname en Nederland.

Migratie naar Nederland en burgerschap

Tijdens de koloniale periode bestond er constante, maar zeer bescheiden migratie tussen Nederland en Suriname (Oostindie & Schoorl, 2011). In 1892 werd het Nederlands burgerschap toegekend aan een beperkte groep inwoners van Suriname: de afstammelingen van mensen die tot slaaf waren gemaakt[42]. Voor hen bestonden er vanaf dat moment geen juridische beperkingen meer tegen vestiging in Nederland. Alhoewel dit recht langere tijd selectief gebruikt werd door een kleine lokale elite (Jones, 2007).

In de vooroorlogse periode bestond de Surinaamse gemeenschap in Nederland uit nog geen 1000 personen. Na de oorlog nam de migratie uit Suriname toe. Rond 1960 werd de omvang van de Surinaamse gemeenschap in Nederland geschat op 13.000, tien jaar later op bijna 30.000 (Oostindie & Schoorl, 2011, p. 257). De migratie bereikte haar piek in de periode 1973-1980, rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975. De motieven voor migratie worden ingedeeld in twee brede categorieën: vóór 1973 waren de mogelijkheden voor beter onderwijs en een betere baan de belangrijkste motieven voor migratie naar Nederland. Daarbij zouden het in de periode voor 1950 vooral theoretisch opgeleide Surinamers zijn geweest die naar Nederland emigreerden. Zij kregen voornamelijk ambtelijke en bestuurlijke functies en waren sterk georiënteerd op de Nederlandse samenleving. In de periode tussen 1950 en 1974 nam de migratie van Suriname naar Nederland toe en werd deze uitgebreid met Surinamers uit de middenklasse. Deze toename hing samen met de politieke en economische onzekerheid in Suriname in aanloop naar de onafhankelijkheid (Veld & Liem, 2005; Oostindie & Schoorl, 2011). Na 1979 nam de emigratie opnieuw toe. De aanleiding daarvoor was de Toescheidingsovereenkomst; daarin werd bepaald dat Surinamers tot vijf jaar na de onafhankelijkheid alsnog voor de Nederlandse nationaliteit mochten kiezen, mits zij naar Nederland emigreerden. Daarnaast bracht het militaire bewind van Desi Bouterse veel mensen ertoe om in het begin van de jaren 90 te migreren. Tussen 1972 en 1981 vestigde meer dan de helft van de eerste generatie Surinamers zich in Nederland (Oudhof et al., 2011). In het jaar 2025 registreerde het CBS

[42] De kinderen van contractarbeiders werden van deze wet uitgesloten. Pas na 1951 besloot het Nederlands parlement een wetswijziging door te voeren waardoor ook de mensen in Suriname die niet van tot slaaf gemaakten afstamden het Nederlands burgerschap konden krijgen (Captain & Jones, 2024).

367.771 Nederlanders met een Surinaamse migratieachtergrond. Dat kunnen zowel mensen zijn die zelf in Suriname zijn geboren (eerste generatie) als mensen met (een) ouder(s) die in Suriname zijn geboren (de tweede generatie) (CBS Statline, 2025).

Hoewel een groot deel van de Surinaamse gemeenschap in Nederland het Nederlandse staatsburgerschap bezit, bestaat er ook een groep mensen van Surinaamse afkomst die hun Nederlanderschap verloor na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 en die sindsdien geen verblijfsrecht in Nederland hebben (zie ook Van der Heijden et al., 2015). Destijds kon men niet altijd zelf bewust de keuze voor het Nederlandse of Surinaamse staatsburgerschap maken – zoals het geval bij (jonge) kinderen. Een dubbele nationaliteit aannemen was ook niet toegestaan. In 2024 heeft de Tweede Kamer een bijzondere humanitaire regeling ingesteld; daarmee konden oudere Surinaamse migranten zonder verblijfsrecht die hun nationaliteit na de onafhankelijkheid zijn kwijtgeraakt in aanmerking komen voor het Nederlanderschap (Immigratie- en Naturalisatiedienst, 2024). Deze regeling biedt echter geen oplossing voor alle Surinamers zonder verblijfsrecht in Nederland. Hierdoor is er nog steeds een groep Surinamers zonder verblijfsrecht in Nederland (Kox, Staring & Boesveldt, 2024).

De regulariseringsregeling voor Surinaamse oud-Nederlanders

De regulariseringsregeling is een eenmalige bijzondere regeling die liep van 1 januari 2025 t/m 30 juni 2025 voor Surinaamse oud-Nederlanders, mensen die onder de Nederlandse vlag zijn geboren in Suriname voor 25 november 1975. Vanuit verschillende organisaties is er jarenlang gelobbyd voor een dergelijke regeling, zoals de Regenbooggroep, Comité 1-7-2013, Human Rights Initiatives, het ASKV en migratieadvocaat Eva Bezem. In 2024 heeft de politiek groen licht gegeven voor deze tijdelijke regulariseringsregeling die werd uitgevoerd door het ASKV, bestaande uit de volgende voorwaarden:

1. De persoon was Nederlander en heeft de Nederlandse nationaliteit verloren door de onaf hankelijkheid van Suriname op 25 november 1975;
2. De persoon woonde gedurende 10 jaar voornamelijk in Nederland. Dit moet bewezen worden voor de gehele periode van 10 jaar aan de hand van documenten. Denk aan correspondentie met de overheid (IND, politie, gemeente, verklaring van advocaten, stempel in paspoort), bewijzen van medische zorg, ondersteuning van organisaties of deelname aan activiteiten, inclusief abonnementen of lidmaatschappen, of andere bewijsstukken die kunnen aantonen dat de persoon 10 jaar in Nederland verbleef, zoals foto's met een datum en locatie, social media gebruik in Nederland of bonnetjes van winkels;
3. Identificatie van de persoon moest mogelijk zijn door bijvoorbeeld een Surinaams paspoort, een verklaring van nationaliteit of een geboorteakte;
4. De persoon is de afgelopen 10 jaar niet veroordeeld voor een misdrijf. Enkele uitzonderingen zijn mogelijk, maar niet bij zware misdrijven (ASKV, 2025).

8.2. Verantwoording casestudie Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht

Literatuurstudie laat zien dat er beperkt wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar Surinamers zonder verblijfsrecht in Nederland. Deze groep wordt in eerder verschenen studies soms wel genoemd, maar zelden expliciet uitgelicht (zie bijvoorbeeld De Werdt & Van Vugt, 2022; Kox, 2024; Kromhout et al., 2014; Leerkes, 2009; Staring et al., 2022). Uit deze studies blijkt onder meer dat Surinaamse migranten zonder verblijfsrecht relatief vaak kunnen terugvallen op netwerken binnen de

gevestigde Surinaamse gemeenschap (Burgers & Engbersen, 1999). Bovendien spreken zij doorgaans Nederlands als eerste of tweede taal en wordt er meestal niet getwijfeld aan hun Nederlanderschap, wat hen soms in staat stelt om zich relatief onopvallend in de Nederlandse samenleving te bewegen (Leerkes, 2009). Er ontbreekt systematisch kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar deze groep, en al helemaal naar de specifieke ervaringen van ongedocumenteerde Surinaamse vrouwen, waarop deze casestudie zich richt. Dit is des te opvallender aangezien (internationale) migratieliteratuur het belang van een intersectioneel genderperspectief onderstreept (Westra, 2023; Bastia et al., 2023).

Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht nemen een unieke positie in op het snijvlak van gender en postkoloniale machtsstructuren. Uit literatuuronderzoek en interviews met experts blijkt dat gender in onderzoek naar migranten zonder verblijfsrecht nog weinig aandacht krijgt, terwijl in alle leefdomeinen die in dit rapport worden besproken, zoals huisvesting, gezondheidszorg, arbeid, sociale relaties en veiligheid, duidelijke genderspecifieke zorgen bestaan. Vrouwen zonder verblijfsrecht lopen bijvoorbeeld een verhoogd risico op uitbuiting, (seksueel) geweld en afhankelijkheidsrelaties. Uit angst voor vreemdelingentoezicht vermijden zij vaak de hulpverlening, wat hun sociale en economische kwetsbaarheid vergroot.

De literatuur wijst op een historische aanwezigheid van Surinaamse vrouwen in de informele zorg- en huishoudsector in Nederland, waardoor zij extra vatbaar zijn voor structurele arbeidsuitbuiting en racisme op de werkvloer, geworteld in een koloniaal verleden (Essed, 1984; Marchetti, 2011). De rol van gender wordt ook benadrukt bij zorgtaken: Surinaamse vrouwen vervullen vaak een centrale rol binnen familie- en zorgnetwerken (Westra, 2023)[43]. Dit vergroot hun kwetsbaarheid als zij verantwoordelijk zijn voor kinderen met een onzekere verblijfsstatus, of zorg dragen voor minderjarige kinderen in Suriname (Zijlstra et al., 2019). Daarnaast moeten deze vrouwen navigeren in een bredere postkoloniale context, waarin racialisering en structurele uitsluiting voorkomen die terugvoeren op de koloniale relatie tussen Nederland en Suriname (Essed, 1984). Deze omstandigheden suggereren dat hun ervaringen mogelijk verschillen van andere groepen migranten zonder verblijfsrecht.

Ondanks deze unieke positie blijven Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht grotendeels onzichtbaar in migratieonderzoek. Ze vallen vaak buiten dominante categorieën als 'vluchteling' en 'arbeidsmigrant' waardoor hun situatie structureel onderbelicht blijft. Dit vormt een duidelijke lacune in de wetenschappelijke literatuur en benadrukt de noodzaak van verdiepend onderzoek naar deze groep. Kortom, hoewel het duidelijk is dat er Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht in Nederland verblijven, is er nog weinig bekend over hun leefomstandigheden en de problemen waarmee zij geconfronteerd worden.

[43] De Surinaamse gemeenschap in Nederland kent een breed palet aan diverse familievormen die afwijken van de traditionele nucleaire familie bestaande uit een moeder, vader en kinderen. Deze diversiteit is mede te verklaren door de geschiedenis van de slavernij (Westra, 2023). Westra (2023) noemt daarbij als voorbeeld het *Concubinaat* waarbij ongetrouwde koppels samenleven. Tot slaaf gemaakte mensen konden immers niet trouwen. Daarnaast zijn er nog andere vormen zoals de gezamenlijke familie, een grote intergenerationele familie die veelal voorkwam onder voormalige contractarbeiders uit India. De matrifocale familie, gedefinieerd als door vrouwen geleide families. Vaders en moeders konden niet altijd samen leven of mochten dat niet.

Door aandacht te hebben voor gender, ras/etniciteit en migratiestatus en het koloniaal verleden in deze casestudie over Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht beogen we intersectioneel te kijken naar ongedocumenteerd verblijf. We verwachten met de keuze voor deze casestudie en deze aanpak tot nieuwe verdiepende inzichten te komen rondom de problematiek van migranten zonder verblijfsrecht.

8.3. Aanpak veldwerk en beschrijving onderzoeksgroep

We hebben voor deze casestudie vijftien interviews afgenomen met Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht. We hebben toegang gekregen via een zelforganisatie, een aantal maatschappelijke organisaties die steun verlenen aan migranten zonder verblijfsrecht en een organisatie die ondersteuning bood aan Surinamers in verband met de regulariseringsregeling. We zijn op deze manier in contact gekomen met Surinaamse vrouwen, waaronder een aantal die in aanmerking zijn gekomen, of dachten in aanmerking te komen voor regularisering. De maatschappelijke organisaties hebben de indruk dat er disproportioneel veel Surinaamse vrouwen in beeld zijn gekomen na de aankondiging van de regulariseringsregeling. Normaliter zijn vooral Surinaamse mannen in beeld bij hulpinstanties. De organisaties hebben ook aantallen genoemd: ongeveer 1000 Surinamers zonder verblijfsrecht hebben zich gemeld bij het ASKV, waarvan tenminste de helft vrouw. Overigens zijn er op basis van de regulariseringsregeling slechts 300 mensen geholpen. Er vielen meer mensen buiten de boot vallen dan er aanspraak op de regeling konden doen. Een veelvoorkomende reden is dat mensen niet kunnen bewijzen dat zij tien jaar onafgebroken in Nederland zijn geweest. Kortom, er is nog steeds een groot aantal Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht in Nederland.

We bespreken hieronder de inzichten uit de interviews met Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht. We schetsen eerst de demografische achtergrond van de geïnterviewde vrouwen; daarna vertellen we over de reden van overkomst/migratie naar Nederland, met name gericht op de duiding van de positie van de vrouwen o.a. in de context van het koloniaal verleden; de reflecties van vrouwen op hun ongedocumenteerde status en kennis van regels omtrent migratie komt in de volgende paragraaf aan bod; en vervolgens brengen we de verschillende leefdomeinen van deze groep in kaart, met een focus op de belangrijkste zorgen die er leven in deze groep.

8.3.1. Achtergrondinformatie interviews en respondenten

We hebben 15 vrouwen geïnterviewd; de duur van interviews varieerde van 26 tot 183 minuten. De vrouwen woonden ten tijde van de interviews vooral in Amsterdam en Rotterdam – in die steden hebben we via drie hulporganisaties geworven. De leeftijd van de vrouwen varieert van 29 tot 69 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 49 jaar. De vrouwen verbleven relatief kort (7 maanden) tot tientallen jaren (28 jaar) in Nederland. Er waren drie vrouwen die zeer recent aanspraak konden maken op de regulariseringsregeling. Andere vrouwen vielen buiten de reikwijdte vanwege een kortere verblijfsduur in Nederland dan 10 jaar, maar ook omdat zij na 1975 zijn geboren. Bijna alle vrouwen (n=14) hebben minder- of meerderjarige kinderen in Nederland en/of Suriname. Vier vrouwen zijn in Nederland verantwoordelijk voor de zorg van hun minderjarige kinderen.

Sommige vrouwen konden niet meedoen vanwege fysieke gezondheidsklachten. Andere vrouwen sloegen een gesprek af omdat zij inschatten dat dit emotioneel te zwaar voor hen zou zijn. Een leven in Nederland zonder verblijfsvergunning ervaren veel vrouwen als emotioneel en fysiek (zeer) belastend. Het onderzoek betrof een reflectie op en het delen van persoonlijke ervaringen rondom

alle belangrijke leefdomeinen, waaronder specifiek zorgen en behoeften. Tijdens de gesprekken raakten veel vrouwen zichtbaar emotioneel (huilen, trilling in stem, niet praten over moeilijke gebeurtenissen). Om deze reden is ervoor gekozen om vooral te luisteren en door te vragen over onderwerpen die de vrouwen zelf wilden bespreken, zodat hun grenzen werden gerespecteerd. Na een gesprek is er altijd een moment geweest waarin we vroegen hoe vrouwen het gesprek hadden ervaren. De onderzoekster heeft opties voor psychologische ondersteuning gegeven (fysieke locaties en online platforms) als zij merkte dat vrouwen daar mogelijk baat bij zouden hebben.

8.4. Inzichten uit veldwerk

8.4.1. Motieven voor overkomst en reflecties op huidige ongedocumenteerde status

In deze paragraaf beschrijven we de motieven om te migreren naar Nederland en reflecties van de vrouwen op hun huidige ongedocumenteerde positie. We besteden hier aandacht aan, omdat deze aspecten ons wat kunnen vertellen over de huidige positie en de problemen waar de vrouwen tegenaan lopen.

De motieven voor vrouwen om te migreren zijn divers en gemengd. Sommige vrouwen besloten te migreren vanwege zaken die spelen in de relationele sfeer, waaronder huiselijk geweld (Manisha, Naomi, Manuela). Verder speelden en spelen zorgtaken een rol. Een aantal vrouwen is gekomen uit medische noodzaak, als mantelzorger voor een (ernstig) zieke partner (Aïcha), zus (Merlien) of dochter (Meke), die een betere medische behandeling en medicijnen konden krijgen in Nederland. Enkele vrouwen zijn overgekomen vanwege beter betaald werk in Nederland (Jasmijn, Julia). Zij hadden wel werk in Suriname, maar in Nederland verwachtten ze beter betaald te worden, onder betere arbeidsomstandigheden te werken of meer kansen te hebben op een carrière. Sommige vrouwen gaven aan dat het onderwijs- en toekomstperspectief voor hun kinderen ook meespeelde bij het besluit om te migreren.

Tot slot speelt op de achtergrond dat de financiële situatie in Suriname moeilijk was voor veel van de vrouwen; zij hoopten door migratie een beter leven te kunnen leiden. Hoewel veel van de vrouwen aangeven nu slechter af te zijn dan voor hun vertrek. De keuze voor Nederland lijkt vooral ingegeven door de koloniale banden tussen Nederland en Suriname en, in het verlengde daarvan, de aanwezigheid van familie in Nederland. De overgrote meerderheid van de geïnterviewde vrouwen had al veel familie in Nederland wonen. Hoewel dat niet expliciet genoemd wordt als reden om naar Nederland te migreren, lijkt dit wel een belangrijke rol te hebben gespeeld in de keuze voor Nederland. Aïcha heeft bijvoorbeeld al haar familie in Nederland wonen:

> *“Soms zit ik te denken: ja, is dit m'n leven? Hoe moet ik zo leven? Ik had dit leven niet in Suriname. Maar terug kan ik niet gaan, want hoe ga ik daar leven? Al m'n familie zit in Nederland.” (Aïcha)*

Het belang van familie voor veel van de geïnterviewde vrouwen ligt in lijn met de inzichten uit eerdere literatuur, die stelt dat Surinamers zonder verblijfsrecht deel uitmaken van een sterk sociaal netwerk in Nederland (Burgers & Engbersen, 1999). We laten verderop in dit hoofdstuk zien dat gebruikmaken van steun binnen dit netwerk complex is voor de geïnterviewde vrouwen. De relevantie van de koloniale banden tussen Nederland en Suriname wordt ook duidelijk in de Nederlandse socialisatie van de vrouwen (zie ook Westra et al. 2023). Veel van de vrouwen vertellen opgegroeid te zijn met Nederlandse invloeden. Ze zijn in het Nederlands onderwezen, spreken de taal en zijn cultureel gesocialiseerd binnen Nederlandse normatief-culturele kaders, zoals kennis van de Nederlandse

geschiedenis, het volkslied en Nederlandse topografie. Letitia noemt ook het meebrengen naar school van de zogenoemde 'maandagcent' [44]ten tijde van de watersnoodramp in 1953. Hoewel niet alle vrouwen dit zelf expliciet benoemen, kunnen we voorzichtig stellen dat die socialisatie ook een rol heeft gespeeld bij de keus om naar Nederland te migreren. Zie bijvoorbeeld de reflectie van Aïcha op het koloniale verleden:

> *"Ik volg altijd het nieuws van de NOS. En vaak hoor je van andere landen – ja, die is gekomen, die heeft gewerkt voor de Nederlandse ambassade, dus nu mag hij z'n hele familie laten overkomen. Allerlei toestanden. Mijn opa is rechtstreeks uit India gekomen. En in die tijd... Ik weet wat de geschiedenis van Suriname zegt hè. Suriname was onder beheer van Nederland. Interviewer: 'Suriname was een kolonie van Nederland'. Respondent: een kolonie inderdaad. Nederland heeft contractarbeiders laten halen uit India en m'n vader, en m'n opa zijn rechtstreeks uit India gekomen. Ik ben de derde generatie. Ik heb, alles kan ik aantonen, want m'n broer heeft toegang tot een archief kunnen krijgen. Alles komt hierin voor. Met welk schip ze zijn gekomen, alles. Hij is tewerkgesteld in de suikerrietplantage in [naam locatie geanonimiseerd]. De planter heette [naam]. Vandaar dat de plantage onder zijn naam was genoemd. M'n opa heeft daar gewerkt, gezwoegd voor Nederland en al het geld ging naar Nederland. M'n vader heeft gewerkt voor [organisatienaam] waarvan alles naar Europa werd gevoerd. Ze hebben zo hard gewerkt. Ik ben de derde generatie. En dan moet ik dit meemaken, dat ik als derderangsburger word behandeld. Waar moet ik nou naartoe als ik geen verblijfsstatus krijg? Waar kan ik dan heen? Waarom word ik zo behandeld? Ondanks alles. M'n man heeft Nederlandse school gedaan, hij heeft een Nederlands diploma, hij heeft een Nederlandse cursus gevolgd. We hebben onder de Nederlandse vlag geleefd."(Aïcha).*

Maar ook Jasmijn:

> *"Dus wij hebben Nederlandse boeken gebruikt op school. Ja, dus dat scheelt ook heel veel bij ons. Onze taal was ook Nederlands. En pas op de middelbare school kreeg je Engels, maar Nederlands was vanaf het begin. Wij hebben ook Nederlandse liederen gezongen. We hebben Nederlandse boeken daar gebruikt, speelgoed, alles, dus... En we keken ook programma's op de televisie, de Hollandse, Nederlandse programma's" (Jasmijn).*

Als de vrouwen reflecteren op het koloniale verleden en de link met hun huidige situatie komt de regulariseringsregeling nogal eens aan bod. Zoals eerder aangegeven, de meerderheid van de geïnterviewde vrouwen komt niet in aanmerking voor regularisering en dat voelt voor sommigen als onrecht, met name vanuit het perspectief van het koloniale verleden. Manisha vindt haar irreguliere status *an sich* verwonderlijk, juist vanwege de koloniale banden; *"de ketenen zijn niet verbroken – ik ben nog steeds slaaf"* waarbij ze duidt op de onvrijheid die ze ervaart als iemand zonder verblijfsstatus. Hierover leeft bij haar veel onbegrip en ze voelt zich ook sterk belemmerd vanwege het ontbreken van een verblijfsstatus.

[44] Ten tijde van de watersnoodramp in Nederland moesten Surinaamse kinderen iedere maandag twee cent meebrengen naar school om Nederlanders in nood te steunen.

> *"Waarom geven zij mij niet het verblijfsrecht als ik ook uit een land kom waar ze de grondstoffen hebben gehaald? De mensen hier in Nederland kunnen zomaar overal naartoe, maar ik kan niet hier naartoe komen" (Manisha).*

De (koloniale) binding met Nederland zorgt ervoor dat vrouwen voelen/denken zich staande te kunnen houden zonder verblijfsstatus en dat er uiteindelijk een verblijfsstatus zal volgen*:*

> *"Ik had altijd hoop. Het moet goedkomen. Als mens, en als Surinaamse voel je een band met Nederland, dus je voelt: 'daar zou ik het moeten kunnen redden'. Dus dan merk je ook dat als je hier komt, dat je geduld moet hebben"* (mevrouw Gado Bromtji).

Dit geldt ook voor Favour, die aangeeft *"onder de Nederlandse vlag te zijn geboren"* en hierdoor ook recht te hebben op verblijf in Nederland. Tot slot is er ook een vrouw die zichzelf Nederlander noemt. In de wijze waarop zij over Nederland sprak, komt sterk de notie van *belonging* naar voren: *"Daar [Nederland] is mijn land. Ik ga daarnaartoe en ik vind wel een weg"* (mevrouw Gado Bromtji).

In de motieven van de vrouwen voor hun overkomst en in de reflecties op hun huidige positie, zien we zowel de rol van gender als het koloniaal verleden een rol spelen. Gender speelt vooral een rol in de persoonlijke motieven voor overkomst: veel vrouwen zijn vanwege relationele redenen en zorgtaken gemigreerd naar Nederland. De keuze voor Nederland lijkt vooral ingegeven te zijn vanwege de aanwezigheid van een familienetwerk in Nederland en de socialisatie van de vrouwen in de Nederlandse taal en cultuur, een gevolg van de koloniale banden tussen Nederland en Suriname.

8.4.2. Arbeid en inkomenspositie van de vrouwen

De geïnterviewde vrouwen hebben in Suriname altijd gewerkt, veel hebben ook een opleiding gevolgd in verschillende richtingen, en veel vrouwen hebben in de zorg, de ouderenzorg, de schoonmaak, bij overheidsinstanties of in het bedrijfsleven gewerkt. Ten tijde van de interviews heeft een groot deel van de vrouwen grote moeite met rondkomen; ze weten niet hoe ze aan (een stabiel) inkomen moeten komen, hebben vaak onvoldoende geld voor maaltijden/voedsel en (warme) kleding en zijn hierbij afhankelijk van familie en kennissen waar zij verblijven of NGO's. Dit raakt ook vaak de kinderen van deze vrouwen die in Nederland bij hen verblijven. Bijna alle vijftien geïnterviewde vrouwen raken dan ook geëmotioneerd bij het ontvangen van een tegoedbon voor het meedoen aan het onderzoek (tranen die opkomen of verbale uitingen van vreugde en dankbaarheid). De tegoedbon is niet alleen handig om levensmiddelen te kunnen kopen voor henzelf, maar ook omdat zij hiermee kunnen voldoen aan hun behoefte aan of ervaren plicht tot wederkerigheid richting de mensen bij wie ze verblijven of door wie ze worden ondersteund.

Slechts twee van de geïnterviewde vrouwen hebben ten tijde van het interview een baan in de informele economie, waarvoor zij een klein inkomen ontvangen, en één vrouw verricht schoonmaakwerkzaamheden op incidentele basis. Alle drie werden niet altijd uitbetaald voor hun werkzaamheden (Johanna, Grace, Jasmijn) of werken meer uren dan waarvoor zij betaald krijgen (Johanna). Er zijn wel vrouwen die in het verleden werk hebben gehad. Letitia vertelde dat zij lange tijd achter elkaar zwaar lichamelijk werk moest verrichten om zichzelf te onderhouden, ongeacht ziekte of menstruatieklachten: "*Ja, al was ik ongesteld. Pijn, buikpijn, niet lekker. Ik moest".* Daarnaast heeft Letitia ook de ervaring dat haar kwaliteiten meerdere keren werd onderschat en dat zij eerst bijvoorbeeld in de spoelkeuken moest werken voordat zij in de catering de broodjes mocht maken. Zij moest zichzelf bewijzen, waardoor ze eerst (door haar zelf zo omschreven) het "vieze, zware en laaggeschoolde werk" moest doen. Deze vrouw noemt zichzelf een "geschoolde zwarte vrouw" met

de formele kwalificaties voor werken in de bediening en het klaarmaken van voedsel en dranken, maar mensen kunnen niet aan haar zien dat zij geschoold is. Jasmijn heeft ook expliciete discriminatie meegemaakt op de werkvloer in de thuiszorg. Een van de cliënten wilde niet geholpen worden door een ‘‘bruintje’’.

Alle vrouwen hebben in Suriname gewerkt. In Nederland weten meerdere vrouwen niet zo goed hoe ze aan vast betaald werk moeten komen zonder verblijfsrecht, hoewel er bij bijna alle vrouwen wel een sterke wens bestaat om te werken in de schoonmaak, de zorg, een winkel of de publieke dienstverlening. Enkele vrouwen kunnen niet werken door lichamelijke klachten, zijn al op leeftijd of hebben intensieve mantelzorgtaken. Letitia, die vroeger in de informele economie heeft gewerkt, geeft aan dat het tegenwoordig lastig is om aan werk te komen. Toch doen veel vrouwen wel taken in het huishouden van degene bij wie ze inwonen/inwoonden, zoals schoonmaakwerk, koken, oppassen op de kinderen, of in een enkel geval meedraaien in een familiebedrijf. Aïcha, Grace, Merlien en Meke verzorgen bovendien zieke familieleden. Manuela doet daarbij ook wel eens oppaswerk voor kennissen, maar dat is geen stabiele inkomstenbron. Aïcha verstelt af en toe kleding, maar ook deze inkomstenbron is beperkt:

> *‘‘Ja. Toevallig heeft m'n neef een klein naaimachinetje. Ik naai ook kleren, ik strijk en ik heb voor de familie waarmee ik goed contact heb kleren vermaakt. Ik vermaak kleding. Weet je, wat lang is, kan ik wat korter maken. Tegenwoordig wordt alles in de winkel gewoon gekocht’’ (Aïcha).*

Dat deze vrouwen geen werk in de informele economie hebben, heeft mogelijk te maken met dat zij voornamelijk via hulporganisaties geworven zijn voor dit onderzoek. Deze organisaties adviseren hen om niet te werken, omdat dit niet is toegestaan. Bijna alle vrouwen verrichten vrijwilligerswerk. Dit omvat onder meer schoonmaken, koken, ouderen verzorgen en helpen met boodschappen, het klaarmaken en uitdelen van eten en drinken, basis EHBO-werkzaamheden en het verzorgen van planten. Dit vrijwilligerswerk vindt onder ander plaats in een zorginstelling, de kerk, op school, in buurthuizen, restaurants en lokale winkels. Leidinggevenden en collega’s weten vaak van het ontbreken van een verblijfsstatus af, maar zij waarderen de expertise en toewijding van deze vrouwen zeer. Grace deelt bijvoorbeeld:

> *‘‘Om eerlijk te zijn: elke morgen sta ik met vreugde op om met m'n fiets te gaan en te fietsen. In het weekend denk ik: ‘weekend, ga voorbij, laat me maandag weer...’ En ik ga echt, en ik ben vroeg daar. En ze bewonderen me en zeggen: ‘[Grace], je bent zo vroeg.’ Ik zeg: ‘ja, ik was ook altijd vroeg als verantwoordelijke’. Ik had een verantwoordelijke taak in Suriname. Dan moet je altijd vroeg zijn’’ (Grace).*

De eerder opgedane werkervaring en kennis komt vaak tot uiting in het vrijwilligerswerk. Jasmijn doet bijvoorbeeld vrijwilligerswerk in een zorginstelling. Ze is ook naar Nederland gekomen om te werken in de zorg.

Ervaringen met misstanden en uitbuiting in werksituaties komt beperkt voor onder de geïnterviewde vrouwen, maar dat kan ook komen omdat een beperkt aantal vrouwen structureel werk heeft (gehad). Een van de vrouwen lijkt wel in een duidelijke uitbuitingssituatie te hebben gezeten. De reden dat Jasmijn naar Nederland afreisde, was omdat zij in Nederland zou gaan werken bij een zorgbedrijf. Jasmijn was in de veronderstelling dat haar visumaanvraag elk moment geregeld zou worden door

haar werkgever, maar dat gebeurde niet. Deze vrouw heeft 1,5 jaar gewerkt zonder salaris. Daarover vertelt zij:

> ''*Ik ging uit van: 'oké, hij regelt alles voor mij, en dat bedrijf. Ik was al blij dat ik werk had. Maar niet wetende dat hij mij zo in de steek zou laten.*''

Doordat de vrouwen niet beschikken over een (vast) inkomen, hebben zij andere strategieën ontwikkeld om te overleven. Manisha bezoekt buurthuizen om een maaltijd te kunnen eten, samen met haar kinderen. Soms helpt zij mensen met boodschappen en eet ze mee bij mensen thuis. Bijna alle vrouwen geven de familieleden of kennissen waar zij inwonen iets terug in natura, zoals schoonmaken, oppassen, koken en (zieke) familieleden verzorgen. Manuela ontvangt soms steun van familie uit Suriname. Zij sturen haar dan een pakketje toe met spullen die zij nodig heeft. Maar dat is naar eigen zeggen niet de bedoeling en daar kan zij niet op rekenen, want zij hoort eigenlijk mensen in Suriname te steunen:

> *''Ja, dus zij verwachten gewoon dat ik een beter leven heb om hen te ondersteunen. Want ik heb een zus in Suriname en een zusje, een broertje en twee broers. Ze maken het goed. Ze maken het goed. Suriname is een heel moeilijk land. Het wordt steeds duurder. Want als mijn zus me vertelt hoe duur dingen nu in Suriname zijn, dan schrik ik: "hoe leven jullie?"'*
> (Manuela)

Dat er van migranten zonder verblijfsrecht zoals Manuela wordt verwacht dat zij juist haar familie in Suriname steunt met zogenaamde *remittances* wordt ook uitgebreid in de bredere migratieliteratuur besproken (zie ook hoofdstuk 6 over sociale relaties in dit rapport).

Hoewel alle vrouwen in Suriname hebben gewerkt voordat ze naar Nederland kwamen, heeft de meerderheid van de geïnterviewden nooit een vaste baan gehad in de Nederlandse informele economie. De vrouwen beschikken regelmatig niet over voldoende middelen om rond te komen, ze hebben vaak niet genoeg geld voor eten voor hen en hun kinderen en zijn hierdoor aangewezen op alternatieve overlevingsstrategieën. Bij de vrouwen die wel werken of die vrijwilligers werk doen zien we dat zij vooral werk vinden in typische vrouwenbanen zoals de zorg en huishoudelijke diensten; gender speelt dus ook een aanzienlijke rol in de arbeidspositie van deze vrouwen.

8.4.3. Huisvesting

Huisvesting is een van de grootste zorgen van de geïnterviewde vrouwen. Dit komt vooralomdat geen van de vrouwen beschikt over een vast inkomen zoals in voorgaande paragraaf is beschreven. Zonder vast inkomen is het ook een uitdaging om vast verblijf te realiseren. Slechts één vrouw heeft sinds haar aankomst in Nederland een vaste verblijfplaats bij een familielid dat alleen woont en voor wie zij de rol als mantelzorger op zich neemt. Alle andere vrouwen verblijven tijdelijk bij familieleden, kennissen, een partner of zitten nu in de opvang. Op één vrouw na hebben alle vrouwen regelmatig wisselende verblijfplaatsen. Soms is het meer een slaapplaats – want verblijven kan het niet altijd genoemd worden. Veel vrouwen hebben ervaring met zowel dak- als thuisloosheid. De thuisloosheid kenmerkt zich door het regelmatig rouleren van verblijfplaatsen en het slapen op banken en matrassen in de woonkamer, soms ook met kinderen. Hierdoor is er vaak een ernstig gebrek aan privacy en een voortdurend aanpassen om andere huisbewoners niet tot last te zijn. Het verhaal van Aïcha is hierbij tekenend:

> *Interviewer: ''Oké. En hoeveel plekken waren dat, bijvoorbeeld?''*

Respondent: ‘‘Heel veel, bijna vijf, zes plekken’’.
Interviewer: ‘‘In de afgelopen zeven jaar?’’
Respondent: ‘‘Ja en je moet alles delen en je moet meeleven met hun situatie. Niet wat jij wil, niet wat jij wil doen, wat jij wil kopen, alles. Je moet gewoon met hun situatie meegaan... Meestal is het niet prettig. Minder prettige gevoelens, maar je moet er gewoon mee leven. Ik was gewoon blij dat ik onderdak had’’.
Interviewer: ‘‘Ja. En hoe is de relatie tussen u en de families waar u dan was?’’
Respondent: ‘‘Het laatste verblijf waar ik was, had ik een beetje ruzie gehad met de kinderen en toen ben ik weggegaan daar. En ik heb wel een broer in [plaatsnaam 1], maar het is ver van mij om in [plaatsnaam 1] te wonen, want al ons gebeuren is in [plaatsnaam 2]. En ik kan niet steeds op en neer reizen. Dus daarom wil ik gewoon in [plaatsnaam 2] blijven.’’
(Aïcha)

Familie en kennissen kunnen het mentaal of financieel niet aan om iemand extra te onderhouden, en missen volgens de vrouwen ook hun privacy. Hierdoor besteden Manisha, Manuela en Asha hun tijd vaak buitenshuis, wandelend door de stad of zittend in het park. De kinderen van Manisha vertellen hun moeder dat ze het als uitputtend ervaren om te verblijven in een woning waar ze alleen douchen en slapen. Verschillende vrouwen ervaren een constante dreiging om hun slaap/verblijfplaats verliezen en dakloos te worden, zoals bij Julia het geval is, die net een kind heeft gekregen:

‘‘Zo. Ik ga niet zeggen dat het goed gaat. Want degene waar ik nu verblijf mag, degene mag eigenlijk niemand in huis nemen. Diegene kan me elk moment nu zeggen dat ik weg moet’’.
Interviewer: ‘‘Is dat iets waar u voor vreest?’’
[respondent knikt].
Interviewer: ‘‘Want hoe is uw band met die persoon?’’
Respondent: ‘‘Goed. Maar iedereen verandert hier. Dat is wat ik in die korte tijd heb meegemaakt. Het kan zo goed zijn, en dan ineens zegt diegene van: je kan hier niet langer blijven’’.
Interviewer: ‘‘Dat mensen een soort van omslaan?’’
Respondent: ‘‘Ja. Dat heb ik meegemaakt.’’
(Interview met Julia)

Een aantal vrouwen heeft ook ervaringen met dakloosheid (Johanna, Naomi). Naomi heeft bijvoorbeeld op straat geslapen, waar ze blootgesteld werd aan de risico’s die daarbij horen:

‘‘Ja ik heb vele nachten bij het centraal station overnacht. Hier, bij centraal, net als een zwerver was ik, echt als een zwerver. Mannen zeggen tegen mij: “Kom bij mij. We gaan niets met jou doen”. Snap je? De hele dag zeg ik: “Nee. Nee, nee; ik ben niet van zulke shit”. Ze zeggen: “Je hebt geen plek”. In Duitsland moest ik overnachten. Ik had geen plek, geen uitweg. Ik dacht: “nee, hij wil mij gewoon gebruiken”. Hij heeft een vrouw nodig en hij wilde gebruik van mij maken. Dacht ik van: “nee man. Dit is niet wie ik was in Suriname.” (Naomi)

Afwezigheid van een vaste verblijfplaats is extra ingewikkeld als er kinderen in het spel zijn. Zoals Saskia toelicht:

Interviewer: ‘‘Hoe is het voor u om daar te wonen?’
Respondent: ‘‘Ja, goed. We zijn... Want mijn kinderen gaan naar school, dus ik wil het... Als ik alleen was, zou ik iets anders, weet je... Kan ik even bij iemand gaan blijven, misschien een

maand of zo. Maar ik ben met mijn twee jongens. Dus ja, we hebben geen keuze. Die kinderen moeten naar school''.
Interviewer: 'Ja. En heeft u ook fijne bedden? Is er genoeg te eten?''.
Respondent: ''We hebben geen bed. We slapen gewoon op een matras. We hebben echt niet veel eten, maar we eten wel. Ja, soms eten die kinderen gewoon soep; bonen of soep.'' (interview met Saskia)

Ook bij iets meer vastigheid qua huisvesting, zijn er nog steeds ingewikkelde aspecten, zoals Aïcha vertelt:

Respondent: ''Ik vind het goed zo. De familie die hier voor me opkomt en voor me opneemt. Weet je, het is... Kijk, ik ben nu bij m'n neef thuis, toch? Hij heeft maar één slaapkamer. Dan slaapt hij in de voorkamer. Maar ja, daar heb je geen privacy. Ik dacht: ja, liever iets dan niets''
Interviewer: ''Ja. Hoe is uw contact met hem?''
Respondent: ''Goed. Ik heb geen problemen met hem. Maar hij heeft ook… eh laat me het zo zeggen, hij heeft, hij werkt niet. Hij is ziek. Hij heeft z'n uitkering aangevraagd. En dan mag je niet iemand in huis opnemen. Dus hij zit ook een beetje met een moeilijke situatie, waardoor hij ook niets voor me kan betekenen. Hij zegt: "ja, straks komen die mensen onderzoeken wat ik allemaal heb en dan zien ze jou hier". Dus niet dat hij me weg wil hebben, maar, ik wil het ook niet moeilijk voor hem maken.'' (interview met Aïcha)

In het voorbeeld van Aïcha zien we dus ook heel duidelijk het effect van het doorkoppelingsbeginsel op migranten zonder verblijfsrecht (zie inleiding), waarbij bijstandscliënten het risico lopen op een boete en het opschorten van hun uitkering als zij samenwonen met migranten zonder verblijfsrecht. Ook leidt het inwonen bij familie tot spanningen in de familiale context zoals Manuela toelicht:

''Dus zo heb ik andere mensen leren kennen waar ik een paar maanden bij ben gebleven. Toen ben ik terug... Toen was ik in [plaatsnaam 1]. Toen heb ik contact met m'n tante opgenomen. Toen zei ze van: "Ja, je mag bij me komen en dan kijken we wat er verder gaat gebeuren". Ik ging bij haar inwonen en ja, in het begin was het goed, maar plotseling ging het niet meer zo goed. Want ze bleef met haar man in huis en ze vond dat niet zo leuk en al die dingen. Ze heeft me gewoon op een dag gebeld van, toen was ze op het werk. Toen zei ze van: "Ja, ga je spullen pakken en ga weg, want ik wil geen ruzie met mijn man". Ik was nog een paar dagen bij haar en toen heeft haar dochter me uitgenodigd van: "Je mag dan bij mij komen wonen". In de afgelopen dagen dat ik bij haar was, zag ik het, zag ik duidelijk van: "Nee, deze, die wilt me niet meer hier hebben". Want het is iemand die ik ja, die ik heel lang ken. Ze is familie. Maar ik wist niet dat ze me zo eruit zou zetten. Want toen ik in [plaatsnaam 1] was, kwam ze altijd op vakantie en ze bleef bij ons. Ja, ze bleef bij ons. We hebben haar nooit eruit gezet. […] Met mijn familieleden in [plaatsnaam 3] heb ik gewoon een normale band, hoor. Maar ja, met de mensen waarmee ik voorheen heb gewoond hier, heb ik dus geen contact meer. Ik heb alleen contact met een dame in [plaatsnaam 4]. Ik deed de oppas voor haar. Maar met andere mensen waarmee ik heb gewoond, heb ik geen contact meer. Ja, ruzie. Ja, ik heb geen inkomen. En je wordt plotseling gewoon eruit gezet. Waar je naartoe gaat, boeit hun niet. Je moet gewoon eruit. En het zijn mensen die niet eens hier... De meesten van ze zijn niet hier geboren. Ze zijn ook vanuit [plaatsnaam 3] naar hier gekomen, de meeste van ze. Niet de meeste van ze, allemaal.'' (Manuela)

De huisvestingspositie van deze vrouwen baart grote zorgen. Deze groep is grotendeels thuisloos en lijkt voortdurend het risico te lopen op dakloosheid met alle gevolgen van dien. Een aantal vrouwen is in het verleden dakloosheid geweest, waarbij zij naar hun ervaringen als vrouwen ook kwetsbaar zijn voor (seksueel) geweld op straat. Als er kinderen in het spel zijn is de situatie nog complexer, nog los van de gevolgen voor de sociale en emotionele ontwikkeling van de kinderen.

8.4.4. Gezondheid en toegang tot zorg

Ook de gezondheid van de geïnterviewde vrouwen is zorgelijk. Een ruime meerderheid ervaart een hoge mate van stress vanwege hun gebrek aan verblijfsrecht. Daarbij spelen psychische problemen en (daar mogelijk aan verwant) fysieke gezondheidsproblemen, vertellen deze vrouwen (Letitia, Aïcha, Manisha, Saskia, Grace, Naomi, Asha, Favour, Merlien, Jasmijn, Meke). Deze problemen spelen niet alleen bij oudere vrouwen, maar ook relatief jonge vrouwen kampen hiermee. Aïcha omschrijft de ervaren stress over haar status als volgt:

> *''En je wil het ook niet te veel naar buiten brengen. Want ja, ik weet niet wat ik moet zeggen. Ik prop alles op en dat vreet me op. Ik krijg hier ook medische problemen van omdat ik alles opprop. Omdat ik altijd moe ben van de hele situatie. Dan dacht ik, ja, ik hoef niet aan iedereen alles te vertellen. Laat het maar zo.'' (Aïcha)*

Deze stress uit zich in piekeren, of juist het tegenovergestelde: niet te veel willen stilstaan bij hun verblijfssituatie, niet willen spreken over hun ongedocumenteerdheid, eenzaamheid, het hebben van een constant onzeker en/of alert gevoel, neerslachtigheid, tot aan zelfmoordgedachten, waarbij de scenario's om zelfmoord te plegen al uitgestippeld waren. Deze zwaarte is ook merkbaar tijdens de interviews. Bij veertien gesprekken vloeien er tranen en raken vrouwen geëmotioneerd als ze over hun situatie vertellen. Naast mentale problematiek noemen zij ook fysieke gezondheidsklachten, zoals slapeloosheid, veel gewicht verliezen, buikpijn, migraine, huiduitslag, spanning en pijn in de schouders, nek en armen, rugpijn, hoge bloeddruk en hartproblemen. Twee vrouwen hebben een TIA gehad in het recente verleden (Saskia, Jasmijn). Deze gezondheidsproblemen maken het voor deze groep dus extra belangrijk om goede zorg te ontvangen.

Hoewel toegang tot fysieke gezondheidszorg (tot op zekere hoogte) is geregeld voor migranten zonder verblijfsstatus, zoals beschreven in het hoofdstuk over zorg in dit rapport, is de toegang tot psychische gezondheidzorg beperkt. Dit blijkt ook uit de interviews met de vrouwen. Zo vertelt een vrouw dat ze niets meer heeft gehoord van de psycholoog over traumabehandeling nadat ze aangaf dat ze geen verblijfsstatus had (Naomi) of worden zelfmoordgedachten en -neigingen tijdelijk gemedicaliseerd zonder dat er psychologische hulp/behandeling volgt (Asha). Ook kreeg een vrouw nadat haar zorgverzekering afliep (omdat haar visum/status verliep) geen toegang meer tot een rouwgroep. Zij had haar man verloren en had baat bij het deelnemen aan deze vorm van groepstherapie (Aïcha). Ook is het verzoek van een moeder voor psychologische hulp voor haar kinderen in haar ogen niet serieus genomen en werden haar zorgen daarmee niet erkend (Manisha). Geen zorg kunnen dragen voor hun kinderen in Nederland of in Suriname vanwege het ontbreken van een verblijfsstatus leidt bij moeders ook tot gevoelens van inadequaat moederschap (Manisha, Naomi): ''*Mijn kinderen, die hebben niets aan mij, niets hè''* (Naomi).

Doordat deze groep goede kennis heeft van het zorgsysteem voor migranten zonder verblijfsstatus weten zij over het algemeen wel toegang tot zorg en medicatie te vinden via hulporganisaties of familie. Ze kennen de CAK-regeling, zoals Manuela illustreert:

''We hebben speciale apotheken waar je gewoon goedkoop medicatie kan halen. Want een keertje, ik had last van mijn oog, had de huisarts een medicijn voor me voorgeschreven. Ik ging naar de apotheek en daar was het 35 euro. En ik zei: "nee, ik ga niet ervoor betalen. Ik ga naar een andere apotheek'" Dus daar heb ik 5 euro betaald. En ik betaal daar altijd 5 euro voor medicijnen.'' (Manuela)

Een enkele vrouw wist in eerste instantie niet waar zij met haar gezondheidsklachten terecht kon, waardoor zij pas jaren later zorg kreeg en haar gezondheidsklachten verergerd waren (Favour). Hoewel meerdere vrouwen weten hoe het systeem werkt, ervaren zij problemen bij de toegang tot zorg (Aïcha, Johanna, Grace, Naomi, Manuela, Asha, Favour, Meke). Ondanks de CAK-regeling ontving Aïcha toch nog een rekening van het ziekenhuis, omdat de kennis ontbrak bij de apotheker. En Naomi kreeg van een apotheker te horen dat zij het ongesubsidieerde bedrag moest betalen in plaats van 5 euro. Mogelijk komt dit omdat bepaalde medicatie niet onder de CAK-regeling valt. Een andere vrouw vermeed doktersbezoeken door de hoge kosten die zij voor een consult most betalen bij de huisarts (Grace). Als deze vrouweneen arts of apotheek weten te vinden, dan zijn deze niet altijd op de hoogte van de mogelijkheden voor mensen zonder verblijfsstatus (Aïcha, Grace).

Verschillende vrouwen hebben het gevoel dat hun klachten weinig serieus worden genomen, wat zij wijten aan hun ongedocumenteerde status (Johanna, Naomi, Asha) of kleur (Naomi, Meke). Zoals Johanna vertelt:

Interviewer: ''Maar kunt u wel hulp krijgen van een dokter hiervoor of iets van verlichting?''
Respondent: ''Ik ging een paar keren naar een ongedocumenteerdendokter, maar die doen ook niet zoveel. Misschien omdat ik ongedocumenteerd ben, ga ik geen goede behandeling krijgen. Maar misschien als ik, als het zover is dat ik mijn verblijf heb en dat ik me ga registreren voor een arts, dan hoop ik dat ik echt goed behandeld word''.
Interviewer: ''Ja, want hoe behandelden ze u toen u als ongedocumenteerde met klachten dan kwam?''
Respondent: ''Ik was een keertje uit geweest, ik ben gevallen, ik ben uitgegleden. Ik ben heel hardgevallen op mijn bil. Als ik zeg dat ik gevallen ben, ben ik echt gevallen. Echt gevallen! Als ik moest zitten, moest ik zo zitten. Echt waar. Ik ben bijna twee weken ermee zo gebleven. Ik zeg: "Ik kan niet meer, ik ga naar de dokter". Ik ben naar de dokter gegaan. Ondertussen ben ik zo onhandig. Ze hebben me gezegd: ik moet gaan lopen, ik moet gaan rennen, ik moet... Geen foto, geen niets. Ze hebben me alleen maar gestuurd om te gaan prikken. En that's it.'' (Johanna)

In sommige gevallen neemt de dokter geen tijd om te luisteren naar de ervaren gezondheidsklachten (Asha), of is er een aanzienlijke vertraging bij het verkrijgen van specialistische cardiologische zorg voor een kind zonder verblijfsvergunning (Meke). De vrouwen ervaren verleende zorg soms anders als welzijnswerkers met hen meegaan, omdat klachten dan wel serieus genomen worden (Naomi), of als vrouwen reizen naar andere steden voor consulten en behandelingen. De ervaring is dat in een andere gemeente meer tijd is om te luisteren naar klachten en specialistische zorg makkelijker toegankelijk is (Asha). Dit duidt op individuele verschillen in de toegang tot hulpverlening en zorg.

Daarnaast hebben deze vrouwen ook te maken met genderspecifieke zorg, zoals de behoefte aan maandverband en tampons, waar zij zelf voor moeten betalen. Niet alle vrouwen kunnen reizen naar hulporganisaties waar deze producten gratis beschikbaar zijn (Naomi, Manuela, Favour en Julia). Door

gebrek aan inkomsten komt menstruatiearmoede onder de geïnterviewde vrouwen regelmatig voor. Ze geven ook regelmatig aan dat een vrouw meer verzorging nodig heeft dan een man en dat de financiële middelen hiervoor vaak ontbreken (Letitia, Favour, Julia).

Maar er zijn ook positieve ervaringen. Zeker als de toegang tot zorg loopt via een hulporganisatie, dan gaat het vaker goed. En als er de toegang tot zorg goed is, benoemen vrouwen regelmatig de respectvolle behandeling die zij hebben gehad van artsen en verpleegkundigen. Er zijn ook vrouwen die aangeven dat de zorg hier ondanks hun situatie toch beter geregeld is dan in Suriname. De vrouwen weten in principe de weg naar de huisarts te vinden. De toegang tot psychische zorg lijkt echter ontoereikend op dit moment, terwijl deze groep veel te maken heeft met psychische problemen en juist veel baat zou hebben bij goede psychische zorg. Zorgwekkend is ook dat de psychische problematiek invloed heeft op de fysieke gezondheid van de vrouwen en dat dit ook voorkomt bij de jongere vrouwen. Dit illustreert hoe de zogenaamde *pains of being undocumented* ook grote gevolgen hebben voor het welzijn van vrouwen zonder verblijfsrecht.

8.4.5. Sociale relaties

De sociale relaties en netwerken van de vrouwen die wij spraken zijn complex en worden beïnvloed door verschillende factoren. Volgens de literatuur zouden Surinamers goed ondersteund worden door mensen uit de Surinaamse gemeenschap. Maar zoals ook de voorgaande paragrafen al laten zien, dit netwerk kan snel uitgeput raken, vooral als het gaat om huisvesting. Dit kan spanningen in de relationele sfeer veroorzaken, doordat (financiële) wederkerigheid onder de gegeven omstandigheden moeilijk te realiseren is: de vrouwen ontvangen steun van familieleden en vrienden (onderdak, eten), maar structurele beperkingen maken het lastig om iets terug te doen in de vorm die familie, vrienden of kennissen zouden wensen. Vrouwen noemen hierbij onder meer financiële compensatie. Zij leveren die wederkerigheid vooral in de vorm van concrete hulp: door op te passen bij mensen thuis, het huishouden te doen, of (zieke) familieleden te verzorgen. Naast een gebrek aan privacy (Saskia, Manuela, Merlien) zijn het toch vooral financiële redenen die het inwonen onder druk zet:

> *''Maar de situatie 'hier wonen, daar wonen, zo wonen'. Ik ben naar [plaatsnaam 1] gegaan, [plaatsnaam 2], overal een beetje, overal. Bij vrienden of familie. Maar je weet, naarmate je daar langer woont, is het daarna niet meer belangrijk voor ze dat je er bent, weet je. En alles is ook aan geld verbonden. Je moet de huur betalen of je blijft slapen.'' (Johanna)*

> *''Het is zwaar hoor, je leefsituatie. Je kan niet constant op één adres wonen, want je hebt geen vast inkomen. Je zit op iemand die vaste lasten heeft en je draagt bijna niets bij. Oké, je geeft iets in natura terug; schoonmaken, oppassen, een tegemoetkoming zo. Dan ben je al blij dat je iets te eten hebt.''* (Manisha)

Meerdere vrouwen voelen zich dan ook als minderwaardig (behandeld): "*Je bent niets"* geeft Manuela aan. En ze ervaren dat zij 'teveel' zijn: ''*Je familie zit niet op je te wachten. Je bent een mond te veel, een slok water te veel, een druppel water te veel. Je bent een kilowatt aan elektriciteit..Je bent alles te veel''* (Letitia). Deze situatie legt beslag op de relaties die zij hebben met familie en vrienden: ''*Dan breek je de relatie door want je voelt de drukking''* (mevrouw Gado Bromtji). Enkele vrouwen hebben de mogelijkheid om binnen hun eigen netwerk een andere plek te vinden, maar er zijn ook vrouwen die niet weten waar zij terecht kunnen als zij niet meer kunnen verblijven waar ze nu slapen (Manisha, Naomi, Manuela, Julia), onder andere omdat zij een klein sociaal netwerk hebben in Nederland, of

door spanningen in hun netwerk. Waar sommige vrouwen spreken over relationele spanningen waarbij nog wel sprake is van steun van familie/kennissen, beschrijven anderen spanningen met grotere gevolgen. Dan is zelfs het contact met meerdere familieleden verbroken of is er minimale interactie (Letitia, mevrouw Gado Bromtji, Grace, Naomi, Manuela). Een aantal vrouwen vertellen dat zij niet prettig zijn behandeld door hun familie of andere mensen waarbij zij inwoonden (Letitia, Aïcha, mevrouw Gado Bromtji, Grace, Naomi, Manuela, Asha, Favour, Jasmijn). Naomi beschrijft bijvoorbeeld hoe zij als een kind wordt behandeld door familieleden van wie zij hulp ontvangt:

> *''Ik dacht: 'laat mij weggaan.' Ben ik naar familieleden gegaan. Toen ben ik met mijn nicht en ben ik lang daar gebleven. Dezelfde situatie (als met de man), als een klein kind word ik behandeld. Ze schreeuwt naar mij. Ze zegt dat ik teveel ben. Ben ik weer weggegaan en ben ik naar een andere nicht gegaan. Hetzelfde probleem. Ze behandelen je als een klein kind. Ze willen de baas over jou spelen.'' (Naomi)*

Dat er spanningen zijn bij het inwonen wordt breed gedeeld. Een enkeling heeft ook fysiek geweld meegemaakt bij de kennissen waar zij inwoonde:

> *''Ik moest slikken. Wat er dan ook gebeurde, moest ik doorslikken. Ze deden soms onaardig. Echt onaardig. Ja, ze gingen me slaan. Eten? Over straat ging ik eten. Ik ben ook afgeslankt, alleen ik eet niet. Ik had geen andere keus. Wat ze dan ook zeiden, dat moest ik slikken, omdat het niet mijn huis is.''* (Johanna)

De vrouwen begrijpen desondanks dat de familieleden, vrienden en kennissen waarvan zij steun ontvangen het zelf ook niet altijd even breed hebben of dat het ook ingewikkeld voelt om hulpbehoevend te zijn:

> *''Het was wel goed. Maar, nee, als een vrouw van 53 jaar denk je van: 'mijn God, moet je zus of moet je broertje dan dit alles voor je komen doen? Waarom wordt er niets voor je geregeld?' Toch? Dat je zelf je dingen kan doen. Weet je wel? Ze doen het wel voor je. Ze helpen je wel, maar ze hebben ook een eigen leven. Ze hebben hun eigen leven. Ze hebben hun kinderen, ze hebben hun vrouw ze moeten ook daar.... Weet je? Je kan niet echt op ze gaan zitten. Dus, ja... En dat maakte mij verdrietig. Ik heb heel veel gehuild. Ik heb heel veel gehuild. Ik heb een bloeddruk gehad van toren zoveel.'' (Merlien)*

Andere vrouwen voelen zich ook bezwaard en gaan op zoek naar alternatieven, zodat ze hun netwerk niet verder hoeven te belasten.

De geïnterviewde vrouwen zijn overwegend alleenstaand – ook de vrouwen met kinderen – en soms zijn de kinderen nog in Suriname. Als alleenstaande vrouwen worden zij door meerdere mensen in hun netwerk aangespoord om een partner te vinden, vaak omschreven als een 'blanke man' die een uitweg uit de illegaliteit zouden kunnen bieden. Maar een huwelijk leidt niet automatisch tot verblijfsrecht. Hiervoor moet aan voorwaarden op het gebied van inkomen, inburgering en openbare orde worden voldaan (voor een uitgebreidere toelichting hierop zie hoofdstuk 6 over sociale relaties in dit rapport). Naomi krijgt zelfs te horen van een nicht dat ze bepaalde seksuele handelingen moet uitvoeren voor een man, zodat hij haar uit de illegaliteit zal helpen. Niet iedereen vindt een partner een wenselijke of haalbare oplossing. Aïcha, mevrouw Gado Bromtji, Manisha, Grace, Manuela, en Meke geven aan dat ze niet willen trouwen, een relatie aan willen gaan en/of kinderen willen krijgen

(die de Nederlandse nationaliteit kunnen krijgen) alleen voor de papieren. Manuela zegt hier het volgende over:

> *''Omdat ik, ik heb heel vaak aan mensen gevraagd die hun verblijfsvergunning hebben en alles, ook mensen die vanuit Suriname zijn gekomen. Maar ze hebben nooit, ze weten nooit hoe dat dan gaat. Het enige wat ze gaan zeggen is, is dat ik met een blanke man moet trouwen. Maar ik heb daar geen plannen voor.En ik ga niet leven om iemand anders blij te maken. Ik ga niet met een blanke man trouwen om papieren of wat dan ook. Want als ik dat zou willen doen, had ik dat allang gedaan, want ik ben hier al drie jaar, drie jaar en een paar maanden. Iedereen die ik heb gevraagd zegt: 'een blanke man, een blanke, een blanke man'. Ik vind dat geen optie. Ik vind dat geen advies om aan mij te geven. Jij hebt zelf geen blanke man getrouwd om aan je papieren te komen. Dus kom met iets anders, vertel me iets goeds.'' (Manuela)*

Dergelijke gendergerelateerde verwachtingen en strategieën worden in de bredere literatuur over vrouwen zonder verblijfsrecht vaker aangehaald. De literatuur toont echter ook dat dit ook leidt tot afhankelijkheid en kwetsbaarheid, en in het geval van Naomi lijkt dit ook te hebben geleid tot een relatie waarin zij zich gebruikt voelde (zie hoofdstuk 6 over sociale relaties van dit rapport). Meerdere vrouwen herkennen deze verhalen over afhankelijkheid van mannen en hoe dit in hun nadeel kan werken (Letitia, mevrouw Gado Bromtji). Meerdere vrouwen benadrukken hun wens om onafhankelijk te zijn van een man:

> *Respondent: ''Het is ook zo dat vrouwen dan kwetsbaarder zijn omdat soms als mannen merken dat je niet je papieren hebt, kunnen ze je misbruiken''.*
> *Interviewer: ''Op welke manier?''*
> *Respondent: ''Ze willen helpen, maar als je als vrouw niet de regels weet van het land waarin je zit dan lukt dat niet. Want je kan in Nederland niet naar de gemeente toe voor een verblijfsvergunning. Je moet naar Suriname gaan en met een MVV (Machtiging Voorlopig Verblijf) terugkomen. Als je je daar niet van bewust bent, dan kunnen ze zeggen: 'Kom bij mij inwonen. Ik ga je helpen'. Dan ben je blij, dan ga je inwonen en dan ga je voor hem koken, voor hem zorgen, je gaat werken. Ik ken mensen die zo vijf jaar lang met mensen hebben samengewoond en uiteindelijk is het er niet van gekomen. Ze zijn naar Suriname vertrokken. Je gaat dan op je MVV wachten en dan word je nooit geholpen door die man. Ze laten die vrouwen daar. Het is gebeurd. Zo hoor je van die verhalen. Je laat zo je toekomst verpesten omdat je dacht dat diegene je zou helpen.Dat zijn allemaal dingen die (ongedocumenteerde) vrouwen en mannen ook hoor, zijn overkomen. Trouwens, er zijn ook mannen die weggestuurd zijn, en als je daar bent hoor je niets meer van diegene en die laat je gewoon in Suriname zitten. Je kan nog zo goed zijn, maar als diegene ervoor kiest: 'ik ga je niet helpen'. Dan doen ze dat gewoon niet.'' (mevrouw Gado Bromtji)*

Of een andere vrouw legt uit:

> *''Is niet meer voor mij. Ik heb een leeftijd waar ik… Ik wil geen liefdesverdriet meer hebben. Ik wil geen gedoe meer hebben. Ik vind het heerlijk dat ik leef. Maar ik heb zoiets van: 'ik ben overdag niet je huishoudster. En dan 's avonds ben ik je matras'. Dat wil ik niet.'' (Letitia)*

Er bestaat ook schaamte vanwege het ontbreken van een verblijfsstatus; mensen durven er vaak niet over te praten, ze willen de 'vuile was' niet buiten hangen. Manisha benadrukt dat ze direct aangeeft

dat bepaalde zaken niet naar buiten moeten komen, vooral vanwege de sociale druk en het stigma dat gepaard gaat met het ontbreken van een verblijfsstatus. Zij vertelt dat mensen uit dezelfde gemeenschap hier negatief over kunnen praten: ‘‘*Nee-nee-nee, om dat te voorkomen, zeg ik direct: ‘niet naar buiten gaan’-, en mensen moeten beseffen, iemand die moet. D'r zoon zit samen met haar zoon, met mijn zoon in de klas, met die loop ik. M-hm’’ (Manisha).* Mogelijk speelt hierbij een rol dat de Surinaamse gemeenschap betrekkelijk is qua omvang en men elkaar kent. Er zijn ook vrouwen die aangeven bang te zijn om verraden of verklikt te worden.

Hoewel de vrouwen veel contact hebben met hulporganisaties, ervaren sommige vrouwen dat deze organisaties niet altijd effectief zijn in het bieden van hulp. Een vrouw vertelt dat haar persoonlijk begeleider haar negeert en niet vecht voor haar casus, wat frustrerend voor haar is. Zij linkt dit zelf aan haar kleur. Toch voelen verschillende vrouwen zich juist gesteund door het bestaan van deze organisaties, ondanks de beperkingen die de IND en de wetten opleggen. Ze zijn dankbaar dat er toch hulp geboden wordt, al is het niet altijd voldoende:

> ‘‘*Niet veel mensen zijn daarmee tevreden. Ik weet hoe het in Nederland zit, alles. En er zijn heel veel organisaties die mensen willen helpen. Daarvoor ben ik gewoon blij dat ze er toch zijn, dat de mensen hulp krijgen ergens. Ik ben er gewoon dankbaar voor, dankbaar. Ondanks dat de IND zoveel beperkingen oplegt, ondanks dat de wetten er komen, er toch organisaties zijn die toch hulp bieden. Daarvoor ben ik gewoon blij.’’* (Aïcha)

Een respondent geeft ook aan anderen te wijzen op hulp die NGO’s kunnen bieden. Zo heeft een respondent via een NGO leergeld ontvangen voor haar kinderen (Manisha).

De relatie met familie in Suriname is ook gecompliceerd, omdat er verwachtingen en druk kunnen zijn vanuit het thuisland. Terugkeer naar Suriname is voor verschillende vrouwen bijvoorbeeld ook geen optie vanwege persoonlijke redenen, zoals huiselijk geweld (Manisha, Naomi, Manuela), de verantwoordelijkheid als mantelzorger (Merlien, Meke), een gebrek aan adequate gezondheidszorg voor hun ernstig zieke kind (Meke) en speciaal onderwijs en baanmogelijkheden voor kinderen met een beperking (Grace, Meke). Overlappend met bovenstaande persoonlijke redenen zijn er ook vrouwen die hun familie vooral in Nederland hebben (Aïcha, Manuela, Favour, Meke) of hun leven in Suriname hebben opgegeven om naar Nederland te komen en ‘niets meer in Suriname hebben’ (Aïcha, Grace, Favour, Jasmijn, Meke).

Deze vrouwen zijn grotendeels afhankelijkheid van hun sociaal netwerk – dat weliswaar aanwezig, maar erg precair is. De interviews vullen inzichten uit de literatuur aan; daaruit blijkt dat migranten zonder verblijfsrecht uit gemeenschappen die goed in Nederland vertegenwoordigd zijn ook meer toegang hebben tot steun via die gemeenschap. Dit geldt tot op zekere hoogte ook voor deze groep, maar wederkerigheid is van groot belang. Veel van de geïnterviewde vrouwen zijn regelmatig niet in staat om te voldoen aan de verwachtingen en wensen van het sociale netwerk wat betreft wederkerigheid, rust en privacy. Dit leidt tot veel spanningen. Waar het vrouwen wel lukt om iets terug te doen, zien we een duidelijk genderaspect. De vrouwen doen als wederdienst vaak zorgtaken: schoonmaken en zorg voor kinderen en/of zieke familieleden.

8.4.6. Toezicht en handhaving

De overgrote meerderheid van de vrouwen (veertien van de vijftien) heeft nooit contact gehad met politie, IND of Dienst Terugkeer & Vertrek. Toch speelt het thema van criminalisering sterk onder deze

groep. Vrouwen voelen (lichamelijk) regelmatig de dreiging van autoriteiten en zijn bang voor uitzetting; zowel als ze in publieke ruimten zijn, als in sociale situaties met familie, kennissen en hulporganisaties waarbij zij altijd de dreiging ervaren van verraad. Dit is opmerkelijk, omdater nauwelijks sprake is van directe interactie met autoriteiten. Ook de mogelijkheid om aangifte te doen bij de politie was voor enkelen een verrassing (Asha) of roept sterke twijfel op (Manisha), onder andere door vrees voor de autoriteiten.

Vanwege deze vrees hebben sommige vrouwen zelfs een lange tijd geïsoleerd (voornamelijk binnenshuis) geleefd (Manisha, Grace, Asha, Merlien, Jasmijn, Meke) en voelen zij zich verre van vrij in eenpublieke omgeving, zoals in het OV, waar autoriteiten kunnen vragen om legitimatie. In enkele gevallen gaat deze isolatie jarenlang door, zonder dat zij ergens terecht konden met hun hulpvragen:

> *Respondent: ''Daarvoor had ik echt stress. Nee, ik was helemaal overspannen. Ik stond gewoon letterlijk in de badkamer en ging gillen wanneer mijn broertje niet thuis was. Want je bent bang om op straat te gaan. Ik weet dat ik nog een keertje... Mijn broertje woont in [plaatsnaam 3]. En ik... Hij woont niet ver van het winkelcentrum. En dan zei hij een keertje van: '[naam van de respondent] ga een beetje wandelen'. Ik ben naar beneden gegaan. Ik stak de weg over. En daar had je [supermarktnaam]. Ik zag agenten daar staan. Ik ben teruggekeerd naar huis''.*
> *Interviewer: ''U dacht: 'nee, dit ga ik niet doen'?''*
> *Respondent: ''Ik zeg: 'jij gaat niet door. Ze gaan je pakken. Ze gaan je meenemen.' Ik ben terug naar huis gegaan. Ik heb mijn broertje gebeld toen ik thuis ben aangekomen. Hij zegt: 'Merlien mijn god, die mannen staan gewoon daar'.*
> *Ik zeg: 'nee. Ik ben terug naar huis gekomen.' Ik ben toen een blokje om gegaan. zo om die woningen heen gelopen. Toen ben ik terug naar boven gegaan.'' (Merlien)*

Uiteindelijk leidde dergelijke vrees tot het nauwelijks zien van haar zoon, die voor werk in Nederland was:

> *''Want ik was bang om op straat te komen. En toen hij terug zou keren naar Suriname, want hij was maar voor twee weken of een week in Nederland. Toen hij terug zou gaan naar Suriname. Toen zei m'n zus van: 'nee, we gaan naar Schiphol. Je moet je zoon zien. Je moet hem gaan knuffelen. Je moet niet bang zijn. Er gaat niets gebeuren' Maar ik was zo blij dat ik hem toch kon knuffelen en aanraken.''* (Merlien)

De angst voor autoriteiten belemmert vrouwen ook om hulp te vragen bij organisaties. Manisha is pas hulp gaan vragen nadat zij uitgeput raakte van haar eigen isolement; Merlien vroeg pas om hulp toen zij door haar sociale netwerk werd aangemoedigd om informatie in te winnen bij een hulporganisatie. Bij spanningen met kennissen, vrienden en (aangetrouwde) familie ontstaat ook angst voor verraad (Letitia, Aïcha, mevrouw Gado Bromtji):

> *''Hij kende mijn situatie, toen heeft hij ons bedreigd: 'Ik ga jullie allemaal eruit laten zetten'. In die tijd had ik een uitstel van vertrek gehad. Ik had m'n vingerafdruk al bij de IND afgegeven. Ik had daar betaald. Ik moest alleen die toekenning krijgen. En op dat ogenblik heeft hij ons bedreigd en toen is alles ingetrokken.'' (Aïcha)*

En:

''Ik was bij een vriend, ik was bij hem op bezoek en ik ging terug omdat ik mij niet veilig voelde, want je zit zonder papieren. Als het mis gaat, je zit in z'n huis en hij kan de politie voor je bellen.'' (mevrouw Gado Bromtji).

Deze vrees neemt naarmate verblijf in Nederland langer duurt af, onder andere door moeheid van het constant alert zijn, stelt Aïcha, maar ook doordat hulporganisaties hen vertellen dat zij niet bang hoeven te zijn voor de autoriteiten. Grace vertelt over haar interactie tijdens een evenement, georganiseerd door een hulporganisatie in samenwerking met de politie:

''Als je met agenten praat. En dan merk je pas, maar ze zijn niet zo streng, zoals men zegt. En natuurlijk, je bent geen bandiet, je bent geen moordenaar. Dus ze behandelen je niet als een moordenaar. Dus, ze hebben tot ons gesproken. Ze hebben ons ook gezegd waarop we moeten letten. We hebben leuke dingen met ze gedaan, mannen en heren. En ze zeiden: 'we zijn heus niet zo, maar je moet je wel houden aan de regels'. Dus eh voel ik me veilig hier? Ja, want ze hebben ons ook gezegd: 'Kom, al zijn jullie ongedocumenteerd. Jullie mogen ook klagen, omdat, meestal wanneer men weet dat je ongedocumenteerd bent, is de kans op misbruik groot.''(Grace)

Bovendien merken sommige vrouwen dat er weinig te vrezen is als zij zich aan de regels houden (Aïcha, Johanna, mevrouw Gado Bromtji, Grace, Favour). Om deze reden vermijden meerdere vrouwen publieke plekken waar conflict kan ontstaan, zoals demonstraties (Letitia, Manuela), nationale herdenkingen (Letitia) of cafés (mevrouw Gado Bromtji):

''Ik zou me heel, ik voel me gewoon heel normaal als de politie langs zou lopen of als een politieagent naast mij zou zitten. Alleen ga ik niet naar een protest of zoiets. Ik kom daar niet in de buurt. Maar voor de politie zou ik zeggen dat ik niet bang zou moeten zijn. Want ik doe geen kwaad.'' (manuela).

Het kennen van de eigen rechten helpt hen om zichzelf te zijn en zonder vrees of ongemak de straat op te gaan, volgens Favour:

''Ik ben mezelf. De agent die doet zijn werk. Ik ken mijn rechten, hè? Jij gaat mij niet zomaar kunnen aanspreken, van: 'wie ben ik?' Of ik een papiertje heb. Jij hebt het recht niet. En ik moet weten dat ik bijvoorbeeld bij het zebrapad moet oversteken. Volg de verkeerslichten. Rustig. En bijvoorbeeld als ik het OV gebruik, ga ik naar de trambestuurder. Ik zeg: mag ik met u meerijden? Want het lukt mij vandaag niet. En de meneer zegt: 'Ja, u mag met mij meerijden'. Ik hou me aan de wet, aan de regels.'' (Favour)

Daarbij zijn er ook vrouwen die hun verblijf in Nederland als rechtmatig beschouwen, ook zonder verblijfsrecht, en zij zijn bereid om hun standpunt over te brengen in interacties met autoriteiten (mevrouw Gado Bromtji):

''Ik ging ervanuit en ik heb mij schuil moeten houden, maar als ik de marechaussee tegen was gekomen, zou ik zeggen: 'Luister jongen, ik ben onder de Nederlandse vlag geboren. Je hoeft mij niet te pakken.' Dat zou ik wel gezegd hebben. Ik was altijd voorzichtig. Je zoekt geen ruzie, je doet geen verkeerde dingen. Ik kom niet op plaatsen waar ik mij niet veilig voelde. Als ik merk dat er veel mensen zijn, of die drugs gebruiken of die dingen. Als ik dat weet kom ik niet in de buurt. Ik ga niet naar cafés waar men drinkt, want dan heb je al het

idee: 'Als men drinkt en dronken is, kan men vechten'. Dat soort plaatsen. Maar als de autoriteiten mij zouden aanspreken zou ik zeggen: 'Nee jullie moeten rekening met mij houden'. Als je geen verkeerde dingen doet, dan ben je beschermd.'' (mevrouw Gado Bromtji)

Er heerst veel angst onder de groep voor de autoriteiten, vanwege de daarmee gepaarde vrees voor uitzetting, ondanks dat de overgrote meerderheid nog nooit met de autoriteiten in aanraking is gekomen. Deze angst heeft regelmatig geleid tot sociaal isolement. Maar meestal zijn de vrouwen strategisch: ze vermijden risicovolle situaties en locaties. Door hun angst durven de vrouwen geen aangifte te doen. Minder angstig lijken vrouwen die via organisaties informatie hebben ontvangen over hun rechten, of door de koloniale band hun aanwezigheid als legitiem beschouwen.

8.5. Conclusie

In deze casestudie hebben we op basis van een literatuurstudie en vijftien diepte-interviews de positie van Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht onderzocht. We hebben voor deze groep gekozen omdat deze groep onderbelicht is gebleven in de migratieliteratuur. Er is in het verleden veel aandacht geweest voor Surinaamse migranten, waaronder vrouwen, maar de groep zonder verblijfsrecht is vaak buiten beschouwing gelaten. Deze casestudie beoogt bij te dragen aan een intersectioneel perspectief op postkoloniale migratie door de complexe verwevenheid van gender, ras, klasse en juridische status te belichten. De interviews zijn afgenomen in het Nederlands met vrouwen van Surinaamse afkomst die ten tijde van de interviews niet over verblijfsrecht beschikten. De vrouwen zijn voornamelijk geworven via een hulporganisatie voor migranten zonder verblijfsrecht. Dit heeft mogelijk invloed gehad op het beeld dat we presenteren in dit hoofdstuk. Zij zijn mogelijk meer afhankelijk van dergelijke steun dan migranten die geen steun zoeken bij maatschappelijke organisaties. Anderzijds kan het ook zo zijn dat zij doordat ze door deze organisaties zijn geïnformeerd meer kennis hebben van hun rechten.

De interviews laten zien dat de vrouwen op alle leefdomeinen kampen met grote uitdagingen en dat niet alleen een intersectioneel kader van belang is, maar dat de context van postkoloniale verhoudingen ook belangrijk is om de uitdagingen die deze groep ervaart beter te kunnen begrijpen. De intersecties tussen gender en de koloniale banden met Nederland komen onder meer tot uiting in de motieven van deze vrouwen voor emigratie naar Nederland; Zij kozen voor Nederland omdat zij de taal spreken en via scholing ook gesocialiseerd zijn in de Nederlandse cultuur en geschiedenis. De invloed van koloniale relaties blijkt ook uit de aanwezigheid van een groot familiaal netwerk in Nederland. Een aantal vrouwen zijn ook overgekomen om te zorgen voor een partner, omdat ze streven naar een betere toekomst voor hun kinderen, of vanwege het zoeken van werk in de zorgsector. Vrouwen ervaren het ontbreken van verblijfsrecht als onrecht, omdat zij voorouders hebben die onder de Nederlandse vlag zijn geboren en omdat die voorouders geëxploiteerd zijn door Nederland in het verleden. In de regulariseringsregeling ontbreekt de aandacht voor deze culturele aspecten van burgerschap. In deze regeling is verblijfsduur het criterium om de band met Nederland aan te tonen, terwijl dit rapport laat zien dat verblijfsduur niet altijd een adequate maatstaf is om deze band te bepalen. Postkoloniaal burgerschap (Westra et al., 2023) zou een meer passendere norm kunnen zijn, waarbij ook familiebanden in Nederland en/of scholing in de Nederlandse taal en cultuur een maatstaf kunnen vormen. Zoals dit hoofdstuk laat zien zijn de effecten van de koloniale relatie tussen Nederland en Suriname, ook na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975, tot op de dag van vandaag zichtbaar en voelbaar onder de groep Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht (Jones, 2023).

Gender bepaalt mogelijk ook de inkomenspositie van de vrouwen die we voor dit onderzoek hebben gesproken. Ze werken vaak beperkt, onder andere omdat hulporganisaties hen dit afraden vanwege het verbod op illegale tewerkstelling. Hierdoor zijn de vrouwen grotendeels afhankelijk van informele steun van hun familie, vrienden en de bredere Surinaamse gemeenschap. Daarnaast maken zij vaak gebruik van (de formele) steun van hulporganisaties om rond te kunnen komen. Veel vrouwen hebben niet genoeg geld om zichzelf en hun kinderen te kunnen onderhouden. In de wederkerigheid tussen deze vrouwen en vrienden en familie die hen ondersteunen speelt gender eveneens een belangrijke rol. Dit is zichtbaar in wat zij terugdoen in ruil voor verblijf, zoals helpen in het huishouden en de zorg voor kinderen en/of zieke familieleden.

Gender draagt bovendien bij aan de kwetsbaarheid van vrouwen in hun huisvestingssituatie. De meerderheid van de vrouwen heeft veelvuldig ervaring met thuisloosheid en sommigen ook met dakloosheid. Vaak slapen zij met hun kinderen bij familieleden en vrienden, waar nogal eens iets terug wordt verwacht. De vrouwen hebben daar begrip voor, maar beschikken niet altijd over de middelen om aan deze verwachting te voldoen. Zonder deze wederkerigheid lopen zij het risico om hun verblijfplaats te verliezen. In sommige interviews noemden vrouwen ook seksuele diensten als vorm van wederkerigheid. Dit werd soms door anderen gesuggereerd, maar de vrouwen gaven duidelijk aan hier afwijzend tegenover te staan. Een aantal vrouwen heeft in het verleden ook op straat geslapen, waarbij zij een verhoogd risico liepen om slachtoffer te worden van seksueel misbruik.

Als gevolg van de onzekere situatie waarin zij zich bevinden, ervaren bijna alle vijftien geïnterviewde vrouwen een hoge mate van stress, en als gevolg daarvan veel fysieke en mentale gezondheidsproblemen. Hoewel de vrouwen toegang weten te vinden tot basiszorg dankzij informatie, en soms ook assistentie, van maatschappelijke organisaties, blijkt de toegang tot psychische zorg uitdagender omdat deze zorg vaak wordt gezien als meer dan basiszorg. Dit is des te zorgelijker omdat deze groep veel te maken heeft met psychische problemen en juist veel baat zou kunnen hebben bij psychische zorg en behandeling. Opvallend is dat samenhangende fysieke en psychische klachten door alle geïnterviewde vrouwen genoemd werd, ook door de jongere vrouwen. De intersectie tussen ras, gender en hun juridische status uit zich in verschillende leefdomeinen, zoals (ervaren) discriminatie op het werk en in de gezondheidszorg. Tot slot heerst er onder deze groep veel angst voor de autoriteiten vanwege de vrees voor uitzetting, ondanks dat de meerderheid van de vrouwen nog nooit direct met de autoriteiten in aanraking is gekomen. Deze angst heeft in meerdere gevallen geleid tot sociaal isolement. Tegelijkertijd hanteren vrouwen strategische coping mechanismen, zoals het vermijden van risicovolle situaties en locaties. De angst uit zich ook in het niet doen van aangifte. Vrouwen die via maatschappelijke organisaties informatie hebben ontvangen over hun rechten lijken minder angstig.

Hoofdstuk 9: Een gezinsperspectief op leven zonder verblijfsrecht

Samenvatting
Dit hoofdstuk belicht de onzekere positie van gezinnen zonder verblijfsrecht. Deze gezinnen worden geconfronteerd met dezelfde uitdagingen als die in eerdere hoofdstukken zijn besproken. Daarnaast hebben zij te maken met specifieke problemen die voortvloeien uit hun gezinssituatie. Zo werken ouders vaak lange dagen, waardoor er weinig tijd overblijft om aanwezig te zijn voor hun kinderen. Bovendien hebben gezinnen behoefte aan grotere – en daardoor duurdere – huisvesting, wat hen dwingt om onder kwetsbare omstandigheden in gedeelde woningen te leven. Dit brengt verschillende risico's met zich meebrengen. Gezinnen hebben ook specifieke zorgbehoeften, zoals vaccinaties, logopedie en psychische ondersteuning, die niet altijd te krijgen en/of te betalen is.

Hoewel de kinderen naar school gaan, ervaren zij obstakels, zoals angst voor inschrijving en het niet kunnen deelnemen aan schoolreisjes of stages. Kinderen kiezen vaak voor de havo in plaats van het vwo om nog voor hun 18e aan een vervolgopleiding te kunnen beginnen en kunnen (mede hierdoor) niet altijd de gewenste opleiding volgen. Ook op sociaal vlak ervaren kinderen problemen; ze delen liever geen informatie over hun verblijfsstatus, ze nodigen vrienden liever niet thuis uit vanwege hun woonomstandigheden en ze kunnen niet overal aan meedoen.

Al op jonge leeftijd leren zij wat het betekent om niet over verblijfsrecht te beschikken, al hebben deze gezinnen in tegenstelling tot gezinnen die in overheidslocaties verblijven relatief weinig ervaring met toezicht. Dit betekent niet dat zij geen angst ervaren, des te meer omdat zij hun toekomst in Nederland zien. De meeste gezinnen hopen in Nederland te kunnen blijven, mede omdat zij na een langdurig verblijf geen duidelijk beeld hebben van waarnaar zij zouden moeten terugkeren. Hoewel de geïnterviewde gezinnen over het algemeen zelfredzaam zijn en – met hulp van hun sociale netwerk – in hun levensonderhoud weten te voorzien, ervaren zij het leven zonder verblijfsrecht als zwaar. Dit heeft een grote impact op zowel de kinderen als hun ouders.

9.1. Inleiding: gezinnen zonder verblijfsrecht buiten beeld van de overheid

Er is een onbekende maar substantiële groep kinderen zonder verblijfsrecht in Nederland (Kromhout et al., 2014). Deze groep is divers (Kalverboer en Zijlstra, 2006; Braat, 2004; Cleton, 2022). Ten eerste gaat het om minderjarigen zonder verblijfsrecht die samen met hun ouders naar Nederland kwamen, maar niet (langer) over de juiste verblijfsdocumenten beschikken en ook niet hebben geprobeerd om hun verblijf te legaliseren. De tweede groep bestaat uit kinderen die in Nederland geboren zijn, maar van wie de ouders geen verblijfsrecht hebben. In Nederland geldt namelijk het *Ius sanguinis-principe* - afstamming bepaalt de nationaliteit, in plaats van geboorteplaats – waardoor kinderen van ouders zonder verblijfsrecht zelf ook geen verblijfsrecht hebben, tenzij zij een beroep kunnen doen op een specifieke regeling. Ten derde zijn er kinderen die voorheen verblijfsrecht in Nederland hadden, maar van wie het verblijfsrecht is ingetrokken of niet verlengd, bijvoorbeeld omdat het herkomstland weer veilig werd geacht.[45] Deze groep kinderen heeft dus deels verschillende achtergronden, maar ze hebben met elkaar gemeen dat zij hier zonder verblijfsrecht zijn. Voorheen konden zogenaamde "gewortelde" kinderen – kinderen die langdurig in Nederland waren – alsnog verblijfsrecht krijgen indien zij aan bepaalde vereisten voldeden, maar deze regeling is in 2019 afgeschaft. Sindsdien zijn er geen structurele oplossingen meer voor kinderen zonder verblijfsrecht en is het voor hen moeilijker geworden om hun verblijf te legaliseren.[46]

Er is eerder onderzoek gedaan naar de positie en leefomstandigheden van kinderen zonder verblijfsrecht (zie bijvoorbeeld Braat, 2004; Brouwer, 2018; Cleton, 2022; Cleton en Jonitz, 2025; Kromhout et al., 2014; Staring en Aarts, 2010). Deze studies richten zich voornamelijk op kinderen die in opvang/vertreklocaties van het COA of hulpverleningsorganisaties verblijven en/of kinderen met een asielachtergrond. Daardoor is er nog relatief weinig bekend over de ervaringen van kinderen en hun ouders die nooit asiel hebben gevraagd en buiten beeld blijven van de overheid of de hulpverlening. Kinderen zonder asielachtergrond werden in het verleden uitgesloten van regularisatieregelingen voor langdurig verblijvende kinderen (Grütters en Van Os, 2013). Er zijn bovendien signalen in de literatuurstudie en de expertinterviews dat het leven zonder verblijfsrecht voor zowel deze kinderen als hun ouders lastig is (zie bijvoorbeeld Braat, 2004; Cleton, 2022; Kox, 2024a) Dit onderzoek richt zich daarom specifiek op deze groep. Middels een verdiepende casestudie willen we meer inzicht bieden in de positie en ervaringen van deze kinderen en hun ouders/verzorgers tijdens hun onrechtmatig verblijf in Nederland. Het gaat hierbij om traditionele gezinnen met een vader, moeder en hun kinderen, eenoudergezinnen en gezinnen waarbinnen tenminste één persoon geen verblijfsrecht heeft. We illustreren in dit hoofdstuk het perspectief van deze gezinnen op basis van interviews met zowel de gezinnen als de experts. Achtereenvolgens bespreken we de verantwoording van de casestudie, de aanpak hiervan en de inzichten die dit voor de verschillende domeinen heeft opgeleverd.

9.2. Verantwoording casestudie gezinnen zonder verblijfsrecht

De literatuurstudie laat zien dat er meerdere studies onder minderjarigen zonder verblijfsrecht zijn uitgevoerd: hierin stond veelal de asielgroep centraal, of zijn de gezinslocaties (GLO) van het COA als vertrekpunt genomen (zie bijvoorbeeld Braat, 2004; Brouwer, 2018; Cleton, 2022; Cleton & Jonitz, 2025; Kalverboer & Zijlstra, 2006). Uit deze studies komt naar voren dat deze kinderen doorgaans onder moeilijke omstandigheden opgroeien (Ibid.) Zij bevinden zich in een lastige positie door een onzekere woonsituatie die zich kenmerkt door krapte, sobere omstandigheden en/of repressie (Kromhout et al., 2014). Daarbij leven ze in armoede en grote mate van onzekerheid, omdat ze constant het risico lopen te worden uitgezet, soms naar een land dat ze zelf niet kennen (Braat, 2004; Cleton & Jonitz, 2025; Kromhout et al., 2014). Dit heeft een negatieve invloed op hun gezondheid, welzijn en ontwikkeling (Kalverboer & Zijlstra, 2008). Kinderen ervaren structurele gevoelens van stress, angst en sociale uitsluiting, wat kan leiden tot ernstige psychische klachten zoals depressie en posttraumatische stressstoornissen (Zijlstra et al., 2019, Scherder et al. 2018). Hoewel de ervaringen van minderjarigen zonder verblijfsrecht verschillen door onder meer hun leeftijd, verblijfsduur en sociale inbedding, lijkt de negatieve invloed van het gebrek aan verblijfsrecht op alle in de literatuurstudie besproken leefgebieden evident. Dit is voor belangenorganisatie Defence for Children reden om te pleiten om gewortelde kinderen – kinderen die langer dan vijf jaar onafgebroken in Nederland verblijven – niet uit te zetten, te meer omdat Nederland het VN-kinderrechtenverdrag heeft geratificeerd, waarin staat dat het belang van het kind moet worden gerespecteerd[47].

Dit laatste zou nu onvoldoende gebeuren doordat de positie van ouders leidend is bij de besluitvorming over (legalisering van) gezinnen zonder verblijfsrecht in Nederland (Van Os et al., 2022).

Onderzoek onder migranten zonder verblijfsrecht laat zien dat er ook minderjarigen zonder asielachtergrond in Nederland zijn die uit het zicht van de overheid en hulpverleningsorganisaties

[45] Daarnaast is er ook een groep Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen (AMVs): dit zijn minderjarigen die zonder hun ouders naar Nederland zijn afgereisd. Wij laten hen hier buiten beschouwing omdat zij verblijfsrecht krijgen totdat zij achttien worden.
[46] Zie ook Gewortelde kinderen | Defence for Children
[47] Zie ook Gewortelde kinderen | Defence for Children

blijven (zie bijvoorbeeld Cleton, 2022; Kox, 2024a). Zij zouden ook tegen moeilijkheden aanlopen vanwege hun onzekere positie in Nederland (Ibid.). Deze groep is echter ondervertegenwoordigd in wetenschappelijk onderzoek, beleid en media zoals ook uit de expertinterviews bleek. Daarom richten we ons in deze casestudie expliciet op de diverse groep gezinnen met minderjarige kinderen uit het zicht van de Nederlandse overheid en hulpverleningsorganisaties. Studies in met name de VS laten zien dat er reden is om nader onderzoek te doen naar deze gezinnen.

In deze studies is toenemende aandacht voor het fenomeen *"undocumented consciousness",* waarbij minderjarigen zonder verblijfsrecht zich geleidelijk meer bewust worden van hun juridische status en de sociale beperkingen die hiermee gepaard gaan (zie bijvoorbeeld Gonzales, 2011; Abrego, 2011). Kinderen zouden vaak pas op latere leeftijd expliciet geconfronteerd worden met de gevolgen van hun juridische status, bijvoorbeeld wanneer zij een rijbewijs willen halen, werken of hoger onderwijs willen volgen. Minderjaren leren geleidelijk hoe hiermee om te gaan en maken hierbij gebruik van uiteenlopende strategieën, zoals het vermijden van bepaalde instanties of zwijgen over hun status. Dit heeft een diepe impact op hun identiteitsontwikkeling, toekomstperspectief en psychisch welzijn (Gonzales et al., 2013). Dit kan hun gevoelens van uitsluiting en onzekerheid verder versterken (Abrego, 2011; Enriquez, 2011). Deze internationale inzichten laten zien dat het leven van kinderen zonder verblijfsrecht niet statisch is, maar zich ontvouwt tijdens het opgroeien. Het is belangrijk om meer zicht te krijgen in dit proces, om de problemen die dit met zich brengt beter te begrijpen en hier waar nodig op in te kunnen spelen.

In deze casestudie staat het perspectief van gezinnen met minderjarige kinderen zonder asielachtergrond centraal die buiten het zicht van de overheid vallen. Zo willen we inzicht bieden in hoe het is om op te groeien zonder rechtmatig verblijf, welke zorgen en behoeften er bij deze gezinnen spelen, en hoe deze waar nodig te adresseren.

9.3. Aanpak veldwerk en beschrijving onderzoeksgroep

De gezinnen die in deze casestudie centraal staan, bevinden zich buiten het zicht van de Nederlandse overheid en hulpverleningsorganisaties. Dit maakte het niet vanzelfspreken om met hen in contact te komen en te vragen of zij aan het onderzoek mee wilden werken (zie ook Van Meeteren, 2014). Daarom hebben we geruime tijd uitgetrokken voor het werven van gezinnen voor deze casestudie. We hebben om ethische en pragmatische redenen besloten niet enkel met minderjarigen zelf te spreken, maar ook met ouders van minderjarige kinderen, voogden, experts en anderen die het perspectief van deze gezinnen en de problemen waar zij tegenaan lopen konden weergeven. Dit maakte het eenvoudiger om voldoende respondenten te vinden die ons meer inzicht konden geven in het perspectief van minderjarigen zonder verblijfsrecht en de kwetsbaarheden die zij ondervinden. Het stelde ons bovendien in staat om zowel het perspectief van minderjarigen als dat van de gezinnen waarin zij opgroeien in de casestudie te betrekken, als minderjarigen hun ervaringen zelf niet konden of wilden delen.

Om in contact te komen met gezinnen spraken senior onderzoekers van september tot en met december 2025 via mail, whatsapp en telefoon hun bestaande netwerken aan. Dit betrof onder meer migranten zonder verblijfsrecht die aan eerder onderzoek hebben meegewerkt, sleutelfiguren binnen migrantengemeenschappen, collega-wetenschappers en hulpverleners. We gaven hen meer informatie over het onderzoek en flyers (zie bijlage 5), die zij konden gebruiken om binnen hun netwerken uit te delen of op fysieke locaties op te hangen. Daarnaast ging één van de junior onderzoekers – Leanna Cobanovic – fysiek bij deze zogenaamde poortwachters langs om hen verder te informeren over het onderzoek. Deze strategieën hebben bij eerder onderzoek onder migranten zonder verblijfsrecht goed gewerkt (zie bijvoorbeeld Hiah, 2019; Kox, 2024a; van Liempt, 2007).

Bij dit onderzoek verliep de werving echter moeizamer. Dit had verschillende oorzaken. Zo hadden niet alle poortwachters contacten met minderjarigen of ouders/verzorgers die in aanmerking kwamen voor deelname aan het onderzoek. Daarnaast waren meerdere poortwachters overvraagd of onderbezet; daardoor hadden zij weinig mogelijkheden om daadwerkelijk contacten te leggen met potentiële respondenten, ondanks dat zij de meerwaarde van het onderzoek zagen. Bovendien was er ten tijde van de werving veel onrust over de mogelijke strafbaarstelling van onrechtmatig verblijf, die we in hoofdstuk 7 beschreven. Dit was vermoedelijk één van de belangrijkste oorzaken voor de moeizame werving. Poortwachters die potentiële respondenten benaderden, stuitten op veel angst: minderjarigen en hun ouders vreesden dat meewerken aan onderzoek in opdracht van het Ministerie van Justitie en Veiligheid hun positie zou kunnen schaden en durfden dat niet aan. Er leek dus meer nervositeit onder respondenten dan we in eerder onderzoek zagen. Gezien de moeilijkheden bij de werving hebben we besloten om nog langzamer dan gebruikelijk contact op te bouwen met de (potentiële) respondenten. Daarbij is extra nadruk gelegd op de anonimiteit en vertrouwelijkheid van de interviews en we hebben aangegeven er zorg voor te dragen dat het onderzoek hun positie niet zou schaden. Aangezien respondenten ook het belang zagen van deelname aan het onderzoek en het verschaffen van inzicht in hun leefomstandigheden wilden ze dan vaak alsnog meewerken.

Na veel mailen, bellen en appen en met de nodige flexibiliteit is het op deze wijze alsnog gelukt vijftien gezinsleden bereid te vinden om deel te nemen aan dit onderzoek. We hebben de respondenten tijd en plaats van het interview laten kiezen zodat ze om hun volle werk- en schoolroosters heen konden plannen. Daarbij wilden we dat de migranten zich zoveel mogelijk op hun gemak zouden voelen tijdens het interview, zodat we hen niet meer zouden belasten dan nodig en zij zich comfortabel zouden voelen om hun verhaal te vertellen. Ondanks de angst vonden de meeste respondenten het fijn om in het openbaar af te spreken. Dit kwam mede m omdat de meeste gezinnen geen geschikte woonplek hadden voor een interview doordat ze hun woonruimte deelden of er weinig ruimte was, zoals in paragraaf 9.4.3 naar voren komt. Een gezin gaf bovendien aan zich zorgen te maken over het geven van hun adres uit angst voor wat daarmee zou gebeuren. Leanna – de junior onderzoeker die de meeste interviews in deze casestudie heeft afgenomen – heeft deze respondenten uitgelegd dat hun veiligheid en anonimiteit voorop staan en dat het adres nergens voor gebruikt wordt en ook niet wordt opgenomen in het databestand. Ze heeft de keuze verder bij de respondenten gelaten. De Uiteindelijk vonden de meeste interviews in openbare gelegenheden plaats, vond één interview bij het gezin thuis plaats en één interview op verzoek van de respondent online via Teams.

De interviews varieerden van 65 tot 130 minuten en verliepen meestal op dezelfde wijze. Na het voorstellen volgde eerst een korte kennismaking waarna de onderzoeker en respondenten een rustige plek opzochten voor het interview. Na wat *small talk* om het ijs te breken, werd er wat te drinken aangeboden. Zodra dit was gearriveerd en de respondenten zich comfortabel voelden, nam de onderzoeker eerst een informatiebrief in het Engels, Nederlands of Bahasa Indonesia[4] met de respondenten door voor *informed consent*.[5] De onderzoeker zorgde dat het voor de respondenten volledig duidelijk was wat deelname aan het onderzoek inhield, nam eventueel de laatste angst weg en stelde vast dat er geen verdere vragen meer waren. Na mondelinge bevestiging van instemming met deelname aan het onderzoek startte het interview. Dit vond plaats op basis van de topiclijst die speciaal voor de casestudies op basis van de literatuur en de expertinterviews was opgesteld (zie bijlage 3). De interviews zijn met toestemming opgenomen en met behulp van amberscript getranscribeerd. Vervolgens zijn deze met behulp van kwalitatieve analysesoftware Atlas.ti open en thematisch gecodeerd.

In totaal is met vijftien gezinsleden uit acht gezinnen gesproken. Respondenten hadden een Indonesische (4), Turkse (1), Braziliaanse (1), Ghanese (1) en Filipijnse (1) achtergrond. De interviews vonden in verschillende samenstellingen plaats: moeders met hun kind(eren), ouder(s) zonder hun kind(eren), en enkel de kinderen. Het oudste kind waarmee is gesproken was 21 jaar,[6] het jongste kind acht jaar. De ouder(s) namen niet altijd (al) hun kinderen mee naar het interview, met name omdat zij te jong waren of op school zaten. De jongste kinderen van wie we wel met de ouders hebben gesproken maar niet met henzelf, waren vier en zes jaar oud. De respondenten woonden op het moment van de interviews in Den Haag, Amsterdam en Utrecht, waar de interviews ook plaatsvonden. De ouders verbleven van twee tot meer dan twintig jaar in Nederland, voor de kinderen was dit meestal afhankelijk van hun leeftijd. Sommige kinderen zijn in Nederland geboren en hebben hun hele leven in Nederland gewoond, andere kinderen zijn met hun ouders meegekomen en hebben hier een leven opgebouwd. De voornaamste redenen voor migratie naar Nederland waren betere werkgelegenheid, zorg- en scholing, en een beter toekomstperspectief voor hun kinderen. Drie gezinnen hebben geprobeerd om hun verblijf in Nederland te legaliseren; dit is bij één respondent gelukt op basis van een studieverblijfsvergunning en bij een andere respondent loopt de legaliseringsprocedure nog. Het derde gezin is hier niet in geslaagd en verblijft dus net als de andere geïnterviewde gezinnen nog steeds onrechtmatig in Nederland.

De interviews zijn – vooral ingegeven door de voorkeur van de respondenten – in het Nederlands en het Engels afgenomen, waarbij er soms afwisselend Nederlands en Engels werd gesproken. De ouder(s) konden zich vaak beter uiten in het Engels, terwijl voor de kinderen Nederlands makkelijker was. Vooraf is steeds bij de ouder(s) nagegaan of het kind op de hoogte is van hun verblijfsstatus in Nederland om te voorkomen dat kinderen dit tijdens het gesprek voor het eerst zouden horen. Ondanks de moeizame werving zijn we er met deze aanpak in geslaagd om waardevolle inzichten te verkrijgen in het perspectief van deze gezinnen op leven zonder verblijfsrecht in Nederland.

9.4. Inzichten uit het veldwerk

In de gesprekken vroegen we de kinderen en hun ouders hoe het is om zonder verblijfsrecht op te groeien, wanneer ouders hun kinderen over het ontbreken van verblijfsrecht hebben geïnformeerd en wat dit voor hen en hun ouders betekent. Daarnaast besteedden we aandacht aan de verschillende leefdomeinen die ook in de voorgaande hoofdstukken besproken zijn. Het valt op dat de kinderen en hun ouders veel problemen en behoeften noemen die in voorgaande hoofdstukken naar voren zijn gekomen. Daarnaast lopen zij ook tegen specifieke problemen aan die samenhangen met het gezinsleven. Deze specifieke problemen staan in deze paragraaf centraal.

9.4.1. Bewustzijn van het gebrek aan verblijfsrecht

De meeste geïnterviewde kinderen hebben zelf ontdekt dat ze onrechtmatig in Nederland verblijven. Hun ouders hebben hun juridische status niet actief met hen gedeeld. Zij twijfelden namelijk over het beste moment om hun kind(eren) te informeren, omdat ze vreesden dat hun kinderen zich dan op te jonge leeftijd teveel zorgen zouden maken, zich anders zouden gaan voelen, een negatief zelfbeeld zouden creëren, of boosheid naar hun ouders zouden voelen. Deze vrees is niet geheel onterecht gezien de ervaringen van minderjarigen zonder verblijfsrecht die in eerdere studies naar voren kwamen: kinderen blijken te worstelen met angsten, hun zelfbeeld en emoties door het ontbreken van verblijfsrecht en de beperkingen die hiermee gepaard gaan (zie bijvoorbeeld Abrego, 2011; Enriquez, 2011; Gonzales, 2011; Kox, 2024a). De meeste geïnterviewde ouders hebben uiteindelijk zo lang gewacht met het informeren van hun kind(eren) dat die uiteindelijk zelf ontdekten geen verblijfsrecht te hebben. Dit speelde ook bij Clara, een 21-jarige Braziliaanse die tot haar 17e

onrechtmatig in Nederland verbleef. Zij ontdekte dat zij een andere kleur paspoort had dan haar Nederlandse vrienden. Daarnaast waren er andere dingen die vragen opriepen en haar aan het denken zetten over haar status:

> "*Ja, of ik weet even geen ander voorbeeld, maar dat het [leven zonder verblijfsrecht] net moeilijker was bij mij ofzo. Dat hebben ze heel lang niet echt verteld. En toen op een gegeven moment, werd bij mij wel duidelijk van: 'Oké, het is een probleem, ik ben… Ik ben… Ik hoor hier niet. Zo heb ik het in ieder geval opgeslagen in mijn hoofd. Van: 'Oh ik, ben niet net als andere Nederlanders. Ik ben niet zoals mijn vriendinnen bijvoorbeeld*.'" (Clara)

Kinderen noemen ook het niet meekunnen op een schoolreisje, angst en opvallende voorzichtigheid van de ouders voor de politie, de school die om bepaalde documenten vroeg die ze niet konden leveren, enzovoorts. Dit leidt dan vaak tot vragen en uiteindelijk tot de ontdekking van het ontbreken van verblijfsrecht. De minderjarigen hebben hier verschillend op gereageerd. Clara gaf bijvoorbeeld aan dat het heel dubbel was, aangezien het haar ouders waren die haar hier hadden gebracht en ervoor hadden gekozen om haar zonder verblijfsrecht op te laten groeien, maar tegelijkertijd is ze blij dat haar ouders die keuze hebben gemaakt, omdat haar leven er anders nog minder goed uit had gezien. Ook Grace, een 21-jarige Ghanese die in Nederland geboren is, voelde aanvankelijk boosheid richting haar moeder, omdat ze haar in deze situatie had gebracht door zonder benodigde documenten naar Nederland te komen en zwanger te raken:

> "*Ja, boos. Sowieso. Op haar [moeder] natuurlijk, maar ook op de staat. En nee, ook op zo'n moment dat ik gewoon denk richting de staat van: 'Hallo. Ja, ff serieus, dit duurt echt te lang.' Ja echt. Je bent zo lang bezig. Als je ouder wordt dan besef je ook dat het niet echt haar schuld is en dat ze ook gewoon haar best heeft gedaan. Maar ja, ik was gewoon boos. Ja, ja, ja, omdat we in deze situatie moeten zitten. Ja. Die procedures, afwijzingen, afwijzing na afwijzing, dat daar gewoon geen schot in komt*." (Grace)

Tegelijkertijd zijn deze kinderen begripvol, zeker naarmate de tijd verstrijkt. Ze snappen dat hun ouders een betere toekomst voor hen wilden en zich daarom genoodzaakt zagen dit te doen. Sommige kinderen geven wel aan dat ze twijfelen of hun ouders dit niet op een andere manier hadden kunnen doen en weten niet zeker of dit de manier is om hun situatie te verbeteren. Ze hadden het ook graag eerder van hun ouders willen horen, zodat ze beter hadden geweten hoe hiermee om te gaan. Ouders voelen zich hier zelf ook schuldig over richting hun kinderen omdat ze begrijpen dat zij deze keuze hebben gemaakt. Zo vertelt Cinta, een Indonesische vrouw die met haar in Indonesië geboren kinderen al meerdere jaren in Nederland verblijft:

> "*Ik kan de regering niet de schuld geven, want het is mijn schuld. Weet je, en ik kan mijn kinderen ook niet de schuld geven, want het is mijn schuld. Ze kunnen niet terug, maar het leven hier is ook niet prettig voor ze*." (Cinta)

Het valt op dat kinderen wisselend omgaan met het gebrek aan verblijfsrecht. Alle kinderen ondervinden beperkingen (die we bespreken in het vervolg van dit hoofdstuk), maar de mate waarin wisselt per leeftijd. Daarbij geven alle kinderen aan zich gestrest en onzeker te voelen sinds ze weten dat ze geen verblijfsrecht hebben. Dit is in lijn met inzichten van Scherder et al. (2018) die stellen dat onrechtmatig verblijvende kinderen een verhoogd risico lopen op het ontwikkelen van sociale en emotionele problemen, en dat de langdurige onzekerheid en stress waar deze kinderen mee kampen aantoonbaar schadelijk is voor de hersenontwikkeling. Dit kan een blijvende invloed hebben op de ontwikkeling van deze kinderen (Ibid.).

Het valt op dat in het bijzonder de kinderen die in Nederland zijn geboren het onrechtvaardig vinden dat ze in Nederland moeten leven zonder verblijfsrecht. Zo vertelt Clara:

> "*Nou, wat ik zeg, op een op een of andere manier voelde het wel alsof ik hier niet hoorde. Opeens, terwijl ik hier wel geboren ben en de taal spreek en me eigenlijk meer Nederlands voel dan Braziliaans. En ja, het heeft er wel voor gezorgd dat ik een soort bewijsdrang kreeg om te bewijzen dat ik wel Nederlander ben en dat ik hier wel hoor. En dat ik hier wel mag zijn. En dat ik hier vooral mag blijven. Dat is zo'n mentaal iets voor mij geworden van oké, ja, dat heeft me wel echt heel erg gevormd. En ook nu met mijn onzekerheden. Ik volg nu gewoon best wel diepe therapie hiervoor. Ook traumatherapie heb ik moeten doen om dit allemaal soort van te verwerken*." (Clara)

Ook in andere interviews kwam dit gevoel naar voren, dat het oneerlijk is dat niet erkend wordt dat ze hier horen terwijl ze hier wel geboren en gesocialiseerd zijn. Dit brengt gevoelens van oneerlijkheid en uitsluiting met zich mee (zie ook Kox et al., 2020), wat het moeilijk voor hen maakt het huidige beleid te accepteren.

De geïnterviewde kinderen leerden al op jonge leeftijd strategieën hoe ze zich in Nederland moesten gedragen, ook toen het voor hen nog niet duidelijk was dat deze strategieën mede ingegeven waren door het gebrek aan verblijfsrecht. Enerzijds speelde het gebrek aan verblijfsrecht een grote rol in hun leven, anderzijds waren er ook momenten dat de kinderen dit vergaten. Sholeh is een vijftienjarige jongen die in Nederland geboren is en op hoger niveau sport. Hij vertelt dat zijn trainer er soms vanuit gaat dat hij mee kan naar internationale wedstrijden en helemaal vergeten is dat hij vanwege het gebrek aan verblijfsrecht niet kan reizen. Doordat anderen zo "gewoon" met hem omgaan, vergeet hij zelf soms ook dat hij niet over verblijfsrecht beschikt. Op zo'n moment kan hij de zorgen die hiermee gepaard gaan ook even vergeten. Opvallend hierbij is dat de oudste kinderen zich vaak meer zorgen maakten over hun juridische status; het heeft meer impact op hen, ook omdat zij actiever werden betrokken bij bijvoorbeeld procedures en hun ouders hier vaker met hen over spraken. Daarbij leken zij ook een verantwoordelijkheid te voelen richting hun jongere broertjes of zusjes die ze graag in bescherming wilden nemen. Dit heeft echter niet alleen te maken met leeftijd, maar ook met persoonlijkheid. Een jonge vrouw benoemt bijvoorbeeld dat haar jongere broertje anders met de situatie omgaat en veel meer een "komt wel goed"-houding heeft, die we ook bij een respondent van dezelfde leeftijd zien. Los van hoe ze erin staan, kiezen de kinderen er in het algemeen voor om dit niet te delen met anderen. De reden hiervoor is dat ze niet anders willen zijn, zich schamen, vrezen buitengesloten te worden en ook bang zijn dat dit het risico' vergroot op verraad van hun onrechtmatig verblijf . Zo vertelt Maria, de dochter van Cinta:

> "*Want als ze van de situatie afweten, dan gaan ze misschien hun mening veranderen. Dan zien ze je misschien als crimineel. Dan wordt de situatie niet beter. Dus beter om er niet over te praten. Ik wil gewoon een leven, gewoon jong zijn en proberen om normaal te zijn*." (Maria)

Het is opvallend dat een van de respondenten deze gevoelens niet herkent en juist graag transparant wil zijn, terwijl haar zusje hier veel terughoudender in is en deze informatie voor zich houdt. Dit laat zien dat het niet alleen met opvoeding te maken heeft, maar dat ze hierin ook zelf keuzes maken, mede op basis van leeftijd en vertrouwen in anderen.

Guns en haar collega's (2022) laten zien dat het vooral lastig wordt voor minderjarigen zonder verblijfsrecht als ze achttien worden. Waar dit normaal juist nieuwe kansen biedt op weg naar volwassenheid, wordt het leven voor hen juist moeilijker. Zij mogen de opleiding die ze voor hun 18e zijn gestart afmaken, maar hebben verder geen mogelijkheden meer qua scholing of werk op de formele arbeidsmarkt. Guns et al. (2022) laten zien dat hiermee een harde juridische breuk ontstaat die deze jongvolwassenen uitsluit van de formele samenleving, ook al hebben zij hier het grootste deel van hun leven deel van uitgemaakt. Dit heeft tot gevolg dat zij als het ware vast komen te zitten, terwijl terugkeer – zoals later in dit hoofdstuk zal blijken – geen reële oplossing voor hen is. Deze kinderen worden dus opgevoed en gesocialiseerd in een samenleving die nauwelijks mogelijkheden voor hen biedt. Menjívar (2016) omschrijft dit als *liminal legality* waarbij jongeren heen en weer geslingerd worden tussen perspectief en gebrek aan perspectief door hun juridische positie (zie ook Guns et al., 2022). Dit heeft een negatieve invloed op hun zelfbeeld en hun eigenwaarde.

9.4.2. Werk, inkomen en rondkomen

Uit de interviews blijkt dat werk veelal de motivatie voor ouders was om – al dan niet samen met hun kinderen – naar Nederland te komen. Zij hadden in hun herkomstland onvoldoende bestaanszekerheid en hoopten hun kinderen in Nederland meer kansen te geven. Ze zochten in Nederland werk op de informele arbeidsmarkt - vaak de schoonmaaksector - om zo aan inkomen te komen en meer kansen voor hun kinderen te creëren. De ouders ervaren hierbij gelijksoortige problemen en kwetsbaarheden als in hoofdstuk 2 naar voren kwamen. Dit betekent dat ze veelal lange dagen werken onder zware omstandigheden, ze niet altijd (volledig) uitbetaald krijgen en het lastig is om hier iets van te zeggen gezien hun kwetsbare positie. De geïnterviewde ouders geven bovendien aan dat ze geen ruimte hadden om ziek te zijn omdat ze bij afwezigheid geen salaris zouden ontvangen. Ze voelden zich hierdoor genoodzaakt toch te gaan werken bij ziekte of pijnklachten. Zo vertelt Cinta:

> *"Iets groots is, als ik ziek ben, dan moet ik nog steeds werken. Maar als zij afzeggen, dan heb ik een groot probleem. Oh my god, een klant minder. Als zij cancelen heb ik geen geld. Wat moet ik doen? Ik probeer elke dag geld te verdienen."* (Cinta)

In de interviews komen een aantal punten naar voren op het gebied van werk, inkomen en rondkomen die specifiek gelden voor gezinnen. Zo blijkt het lastig voor migranten zonder verblijfsrecht om hun werk met het gezinsleven te combineren. De geïnterviewde ouders zien zich genoodzaakt om al het werk te accepteren dat ze kunnen krijgen, in de hoop zo in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Dit betekent dat zij veelal zes dagen in de week werken en lange werkdagen hebben, maar dit is lastig met kleine kinderen. Omdat zij weinig opvangmogelijkheden hebben zien ze zich genoodzaakt om hun kinderen mee naar het werk te nemen. Hoewel de geïnterviewde kinderen hier zelf positief op terugkijken omdat ze dan met het speelgoed van de veelal welgestelde gezinnen konden spelen en ze daar soms ook in bad konden, zorgde dit bij de ouders voor extra stress. Ouders maakten zich dan zorgen dat kinderen niets kapot zouden maken en of ze hun werk wel zouden kunnen doen. Als de kinderen naar school gaan en meer zelfstandig worden, is het voor ouders eenvoudiger om te werken en zijn ze niet meer genoodzaakt om hun kinderen mee te nemen.

Maar het aantal werkuren blijft hoog, daardoor hebben ze weinig tijd om met hun kinderen door te brengen en weinig energie over op de momenten dat ze samen zijn. Rosita is een Filipijnse vrouw die twintig jaar onrechtmatig in Nederland verblijft. Ze probeert de zaterdag vrij te houden, zodat ze dan echt tijd heeft om iets leuks met haar dochter te doen, maar dit is niet eenvoudig. Sholeh vertelt over zijn moeder: "*Ja, je merkt wel dat ze moe is, want ja, ze werkt veel. Ze werkt hele lange dagen*." terwijl een ander kind vertelt haar vader eigenlijk weinig te zien vanwege zijn werk. Het werk heeft dus zeker gevolgen voor het gezinsleven.

Ondanks de lange werkweken van de ouders, is het voor de gezinnen – en zeker de eenoudergezinnen – moeilijk om rond te komen, helemaal als ze ook nog juridische kosten maken vanwege verblijfsrechtelijke procedures zoals bij één van de gezinnen speelde. De ouders hebben geen recht op kinderbijslag of een kind gebonden budget, omdat ze door de Koppelingswet uitgesloten zijn van sociale voorzieningen (zie hoofdstuk 1). Dit betekent dat zij volledig afhankelijk zijn van het loon dat ze via informeel werk verdienen. Zoals Kromhout et al. (2014) ook laten zien, verdienen de ouders niet altijd voldoende voor alle basisvoorzieningen als huisvesting, voeding, kleding en andere primaire levensbehoeften, mede vanwege de extra kosten die kinderen met zich brengen door luiers, een benodigde fiets, extra monden te voeden, enzovoorts. Zo vertelt Gloria, een Ghanese vrouw met twee dochters:

> "*Het is niet genoeg. Het is niet genoeg. Maar ik doe mijn best. Ja, ik heb niemand die mij kan helpen. Ik moet mijn best doen. Want als ik huur ga betalen dat is belangrijk voor mij. Dan hebben we onze plek. Maar er blijft niet genoeg over. Maar ik heb geen keuze*. " (Gloria)

Vanwege het gebrek aan inkomsten maken meerdere geïnterviewde gezinnen gebruik van giften en/of voedselbankinitiatieven, alhoewel niet iedereen deze mogelijkheden heeft/kent. De respondenten zijn dankbaar voor deze steun, maar geven aan dat met name de voedselbanken ook lastig kunnen zijn, omdat ze er vrij ver voor moeten reizen en dan een doos ontvangen met producten die (bijna) over de datum zijn, weinig voedzaam zijn of die moeilijk tot een hele maaltijd te combineren zijn. De ouders letten goed op hun financiën en proberen zoveel mogelijk in de aanbieding en bij goedkope winkels te kopen, maar het blijft een strijd om alles te kunnen bekostigen en een gezonde basis voor hun kinderen te bieden (zie ook Kromhout et al., 2014).

De geïnterviewde kinderen zijn zich al vanaf jonge leeftijd bewust van hun onzekere financiële situatie. Zo vertelde Cinta dat haar achtjarige dochter Lily altijd bij haar checkt of ze wel genoeg geld hebben en hoeveel iets precies kost als ze bijvoorbeeld nieuwe kleding nodig heeft of iets wil drinken. Ze vraagt altijd aan haar moeder of het niet te duur is en of ze wel genoeg hebben, waarop Cinta soms besluit over de situatie te liegen zodat Lily zich geen zorgen maakt. Waar de ouders hun onzekere situatie voor henzelf nog wel acceptabel vinden, ervaren zij het als lastig dat ze hun kinderen vanwege het ontbreken van verblijfsrecht niet meer kunnen bieden. Slechts enkele gezinnen kunnen sparen voor de studie van hun kinderen en/of geld naar familie in hun herkomstland sturen, zoals er van hen verwacht wordt. Maar hierbij is weinig tot geen sprake van continuïteit en is het afhankelijk van wat er die maand binnenkomt en of er geen speciale uitgaven zijn waardoor ze die maand niet kunnen rondkomen. De problemen met rondkomen leiden tot veel stress bij de gezinnen, en ouders lijken er niet volledig in te slagen deze stress bij de kinderen weg te houden. Daarbij staat het ook de dromen van de kinderen op een mooie toekomst in de weg, omdat het bekostigen van een studie lastig is.

Meerdere geïnterviewde oudere kinderen tussen de 15 en 21 jaar geven aan dat zij zelf ook graag zouden willen werken om zo hun ouder(s) te kunnen ondersteunen en zelf wat extra mogelijkheden te hebben. Maar vanwege het ontbreken van een burgerservicenummer (BSN) is dit niet mogelijk. Ook zij kunnen alleen terecht op de informele arbeidsmarkt; de ouders vinden het risico daarvan op ontdekking meestal te groot. Zo vertelt een zoon dat hij niet mag werken omdat zijn moeder bang is dat iemand achter zijn juridische status komt en vertelt een moeder dat ze bang is dat er iets gebeurt op het werk terwijl ze geen zorgverzekering hebben. Daarnaast lijken ook werkgevers terughoudend om deze jongeren aan te nemen. Een van de jongeren vertelt bijvoorbeeld een mbo-diploma Juridische Dienstverlening te hebben gehaald, maar nu thuis te zitten omdat niemand haar wil aannemen vanwege het gebrek aan een BSN en de risico's die er dan bij komen kijken. Dit maakt dat het toch veelal de ouders zijn die voor het inkomen zorgen. Aangezien er in gezinnen extra monden te voeden zijn en er extra kosten gemaakt worden, is het voor gezinnen nog lastiger om rond te komen dan voor migranten zonder verblijfsrecht die niet voor kinderen zorgen.

De interviews maken duidelijk dat de gezinnen niet veel te besteden hebben. Zij lopen er daarnaast tegenaan dat ze niet overal contant kunnen betalen, maar meestal ook geen bankrekening kunnen openen. Daarvoor is een BSN en een geldig paspoort, Europese identiteitskaart of Nederlandse verblijfsvergunning nodig. Er zijn lokale initiatieven van hulpverleningsorganisaties om migranten hierbij te helpen, maar deze voldoen niet altijd. Daarbij is voor kinderen op de middelbare school het gebruikelijk om met een bankpas te betalen en dat kunnen de geïnterviewde kinderen niet, in tegenstelling tot hun vrienden. Een respondent geeft aan dat dit vragen oproept bij vrienden en dat dit er ook voor zorgt dat hij minder makkelijk mee kan doen. Zoiets praktisch als betalen maakt dat zowel kinderen als hun ouders moeizamer kunnen participeren in de Nederlandse samenleving.

9.4.3. Huisvesting

Op het gebied van huisvesting kennen gezinnen zonder verblijfsrecht vergelijkbare moeilijkheden als andere migranten zonder verblijfsrecht. Zoals in hoofdstuk 3 beschreven betreft dit onder meer de moeilijkheden om geschikte woonruimte te vinden, hoge huren voor slechte woonomstandigheden en dakloosheid. Maar ook hier hebben gezinnen het extra moeilijk. Vrijwel alle respondenten ondervinden problemen op de woningmarkt. Zo is het moeilijk om als gezin aan passende en betaalbare woonruimte te komen op de particuliere woningmarkt, waar zij door het ontbreken van verblijfsrecht op aangewezen zijn. Dit komt ook naar voren in het verhaal van Faris, een vader die ruim drie jaar met zijn gezin in Nederland verblijft:

> "*Wonen. Het is allemaal heel duur. Ja. Als je een gezin hebt is het nog moeilijker om een woning te vinden want het is duur, maar ook door je status. Niet elke eigenaar van een woning wil aan je verhuren als je geen papieren hebt." (Faris)*

Zoals we in de voorgaande paragraaf aangaven hebben de gezinnen niet veel te besteden, maar vaak betalen zij een hoge huur van zo'n 1100-1300 euro per maand; die neemt een grote hap uit hun maandelijkse budget. Dit komt mede omdat gezinnen meer ruimte nodig hebben dan de gemiddelde migrant zonder verblijfsrecht. Dit is ook terug te zien aan de manier waarop de geïnterviewde gezinnen wonen. Hun woonruimte kenmerkt zich – net als bij andere migranten zonder verblijfsrecht – door een slechte staat, met een hoge vochtigheid en schimmelproblematiek, onbetrouwbare stroom- en watervoorziening (mede door betaalachterstanden), gebrekkige ventilatie, ongedierte, vervuiling, en andere problemen. Daarbij kiezen zij ervoor om hun woonruimte deels niet te verwarmen om zo kosten te besparen. Dit zijn geen ideale woonomstandigheden voor kinderen om in op te groeien.

Daarnaast valt op dat er vaak sprake is van gedeelde woonruimte. Zo vertellen vrijwel alle gezinnen dat ze erg weinig woonruimte tot hun beschikking hebben. Zeker met kleine kinderen is die vaak erg vol vanwege alle spullen die er nodig zijn. Daarbij delen ze deze woonruimte vaak met familie, kennissen of studenten; ze hebben dan zelf één of twee kamers, maar delen de woonkamer en de sanitaire voorzieningen met anderen. Kinderen hebben vaak geen eigen kamer, maar delen deze met broers, zussen en/of hun ouders. Dit maakt dat er voor alle gezinsleden weinig ruimte en privacy is, wat vooral kinderen in de pubertijd lastig vinden. De geïnterviewden vinden het delen van hun kamer met gezinsleden acceptabel, maar ervaren het delen van ruimten met anderen als problematisch, zeker als ze deze mensen niet goed kennen. Dit komt bijvoorbeeld naar voren bij het interview met Joy, Grace en hun moeder. Grace vertelt daarin over hun verhuurder:

> *"De verwarming mocht niet aan van die man. We mochten niet vaak plassen of douchen. Hij had heel veel dames… Hij had een vrouw, maar hij ging vreemd. Hij had heel veel dames die langskwamen. Dus dan moesten we soort van schuilen. Letterlijk. En dan kan je ook niet langslopen. Toen hij een keer van werk kwam, heeft hij gewoon een keer gezegd dat wij niet naar de keuken mochten komen. Mijn moeder kon geen eten maken, want je kan de keuken niet in. En ook was het niet hygiënisch. Hij deed zijn voeten expres op tafel. Oh, en als hij het uitspuugt, dan zie je het op de spiegel in plaats van daar beneden en ook op het handvat. Alsof die het expres doet zo. Gewoon kinderachtig voor een volwassen man. […]. Hij deed ook heel vaak, terwijl we aan het douchen waren, het warme water uit. En dat je daar in koud water staat. In de laatste maand heeft hij gewoon het warme water uit gedaan. Het was winter, januari*."(Grace)

Dit leidt niet zelden tot spanningen tussen de respondenten en hun verhuurder en/of huisgenoten. Hierbij valt op dat vrijwel alle respondenten een grote mate van angst ervaren voor hun huisgenoten: zij zijn bang dat hun huisgenoten hen zullen verraden als bijvoorbeeld kinderen te veel geluid maken, ze hun spullen niet opruimen, teveel voorzieningen gebruiken, enzovoorts. Dit speelt in het bijzonder bij één van de gezinnen met een kind dat vanwege een autismespectrumstoornis (ASS) veel geluid maakt. Dit maakt dat zowel de ouders als hun kinderen ook in hun eigen woonruimte erg voorzichtig zijn, wat voor een constante spanning zorgt.

Het valt op dat de meeste gezinnen regelmatig verhuisd zijn in de afgelopen jaren. Waar een enkel gezin al geruime tijd dezelfde woonruimte huurt, zagen anderen zich genoodzaakt om te verhuizen omdat ze de huur niet meer op konden brengen, ze vreesden dat het adres bekend was bij de autoriteiten of de woonruimte niet langer beschikbaar was. Onderzoek onder kinderen in asielprocedures laat zien dat het veelvuldig verhuizen schadelijk is voor kinderen, omdat ze dan steeds op een nieuwe plek moeten wennen en weer een nieuw sociaal netwerk op moeten bouwen (zie bijvoorbeeld Braat, 2004; Kromhout et al., 2014). Uit deze casestudie komt hetzelfde beeld naar voren.

De slechte kwaliteit van de woonruimte roept vragen op over hoe geschikt dergelijke huisvesting is voor kinderen en hun ouders om (gezond) in op te groeien (zie ook Braat, 2004; Kromhout et al., 2014). Een aantal kinderen geeft zelf aan dit als lastig te ervaren. Zij vertellen bijvoorbeeld geen bezoek te willen ontvangen omdat zij zich schamen voor de situatie waarin ze verblijven en bang zijn dat dit ertoe zal leiden dat mensen zich realiseren dat ze geen verblijfsrecht hebben. Zo vertelt Sholeh:

> "*Nee, ik wil niet dat mensen naar mij, naar ons huis komen. Het is niet per se beschamend, maar gewoon wat ik heb gezien. Iedereen heeft een net huis, een eigen kamer en ik niet*."
> (Sholeh)

Dit betekent dat ze altijd naar anderen toe gaan, en dit heeft een negatieve invloed op het opbouwen en onderhouden van een sociaal netwerk. Door het ruimte- en privacy gebrek is er bovendien weinig mogelijkheid om thuis huiswerk te maken, terwijl dit wel van hen wordt verwacht. Zo hebben ze niet altijd een bureau, is een internetaansluiting niet vanzelfsprekend, en is er weinig rust om zich te kunnen concentreren. Dit kan een negatieve invloed hebben op de schoolprestatie van de kinderen.

Daarnaast heeft de woonsituatie ook een negatieve impact op de ouders. Zij zeggen zich hierdoor gestrest te voelen, zorgen te maken en het moeilijk te vinden dat ze hun kinderen dit aandoen. Sommige geïnterviewde ouders linken hun woonsituatie bovendien aan gezondheidsproblemen van hun kinderen en/of henzelf, zoals huiduitslag door het niet kunnen douchen, acne door vervuilde/beschimmelde kamers en scoliose door het gebrek aan een bureau en het voorovergebogen op bed huiswerk maken. Tegelijkertijd is het voor deze gezinnen noodzakelijk om zelfstandig hun huisvesting te organiseren. De expertinterviews laten zien dat het voor gezinnen extra lastig is om maatschappelijke opvang te regelen. Zolang er vanuit de overheid niets anders geregeld is dan opvang gericht op terugkeer, lijkt zelf huisvesting organiseren de enige optie als de gezinnen in Nederland willen blijven.

9.4.4. Gezondheid en toegang tot zorg

Ook wat betreft gezondheid en toegang tot de gezondheidszorg komen de verhalen van de geïnterviewde gezinnen overheen met de inzichten uit de literatuurstudie en de expertinterviews die in hoofdstuk 4 besproken zijn. Zo zien we gezondheidsproblemen die vaker voorkomen bij migranten zonder verblijfsrecht, zoals een hoge bloeddruk, hartproblemen en lichamelijke klachten door het zware fysieke werk. Maar bijvoorbeeld ook huiduitslag, scoliose en acné als gevolg van slechte woonomstandigheden, zoals hierboven genoemd. Daarnaast zien we bij veel respondenten mentale problemen door de constante angst die het ontbreken van verblijfsrecht met zich meebrengt, de zorgen over het kunnen voorzien in primaire levensbehoeften, en stress over de toekomst eruit zal zien. Zo vertelt Grace: “Het is beangstigend. Als je elke keer hoort van: ‘O ja, je moet het land uit.’”

Daarnaast kampten zowel de geïnterviewde ouders als hun kinderen met fysieke en mentale vermoeidheid, maar omdat zij weinig mogelijkheden hebben om hier iets tegen te doen lijken zij deze problemen te bagatelliseren, alsof het bij het leven in Nederland hoort. Ze “moeten door” is een veelgehoorde houding. Zo vertelt Cinta:

> “*Ik lach wel maar mijn hart doet pijn. Maar wat kan ik doen? Ik moet sterk zijn voor de kinderen. Als ik het opgeef, dan weet ik niet wat er met hen gaat gebeuren*." (Cinta)

Aangezien de meeste respondenten een vaste huisarts hebben, ervaren zij relatief weinig problemen met toegang krijgen tot de gezondheidszorg. Al merken zij wel op dat de zorg hier heel anders is geregeld dan in hun herkomstland en dat ze dat soms lastig vinden. Daarbij hebben zij het idee dat ze niet altijd kwalitatief goede zorg krijgen en voelen zij zich niet altijd voldoende begrepen door de zorgverleners. Rosita benoemt bijvoorbeeld dat de dokter haar vooral aanraadde paracetamol te nemen terwijl ze eigenlijk psychische hulp nodig had vanwege de stress. Deze hulp is voor migranten zonder verblijfsrecht lastig te krijgen zoals eerder in hoofdstuk 4 naar voren kwam. Respondenten hebben het idee dat de zorg beter is als er hulpverleners bemiddelen bij het krijgen van meer specialistische zorg.

Qua betaling kunnen zij terugvallen op de CAK-regeling, maar deze migranten proberen ook een speciaal potje te reserveren voor het geval zij zorgkosten moeten maken, zodat ze dit eventueel zelf zouden kunnen betalen. Ondanks de CAK-regeling leeft er angst dat ze geen zorg kunnen krijgen als ze die nodig zouden hebben. Zo vertelt Ana:

> "*Ik kwam tussen de spaken en zo, dus dat was wel serieus. Maar goed, dat was allemaal dus privé betaald. Mijn amandelen heb ik laten knippen, ook als vierjarige ofzo. Dat is ook allemaal privé betaald. Maar goed, mijn ouders waren wel altijd van: 'Pas op ja, doe geen domme dingen, vooral met politie en zo.' Weet je zorg. Daar moet je gewoon een potje voor hebben. En dat is gewoon. Dat is superbelangrijk*."(Clara)

Ook in deze gesprekken valt terughoudendheid op bij het vragen van zorg. Dit is enerzijds vanwege de kosten die met de zorg gepaard gaan, anderzijds vanwege de angst op ontdekking van hun juridische status. Zo vertellen Rosita en haar vijftienjarige dochter Abigail dat Abigail gewond raakte en Rosita een ambulance moest bellen, maar hier erg nerveus voor was. Eerder onderzoek laat ook zien dat migranten zonder verblijfsrecht de ambulance niet bellen vanwege de angst voor ontdekking (Kox, 2010).

Ook hier valt op dat er specifieke problemen spelen voor gezinnen zonder verblijfsrecht vanwege specifieke zorg die kinderen nodig hebben. Deze zorg brengt extra kosten met zich mee, blijkt uit de interviews, zoals geboortezorg, vaccinaties, orthodontie en psychologische zorg. Ouders van wie de kinderen in Nederland geboren zijn, vertellen dat zij na de geboorte van hun kind(eren) bij een consultatiebureau terecht konden om de groei, ontwikkeling en gezondheid van hun kinderen te laten monitoren. Hier kregen hun kind(eren) ook de inentingen van het rijksvaccinatieprogramma en konden zij vragen over de zorg stellen. De geïnterviewde ouders vertellen dat zij naar het consultatiebureau werden doorverwezen nadat zij hun kind inschreven bij de gemeente. Het is niet vanzelfsprekend dat de zorg dan ook direct toegankelijk is omdat het consultatiebureau – net als veel vergelijkbare diensten – direct om het BSN van het kind vraagt, dat kinderen zonder verblijfsrecht niet hebben. Maar als ze de situatie uitlegden, was dit meestal geen probleem en werden ze toch geholpen (zie ook Kromhout et al., 2014). Dit lijkt dus meer een mentale barrière dan dat dit in de praktijk problemen oplevert, althans voor de geïnterviewde gezinnen.

Ouders vertellen extra zorgen over hun kinderen te hebben vanwege de situatie waarin zij zich bevinden. Dit speelt in het bijzonder bij kinderen met speciale zorgbehoeften. Zo geeft Faris aan dat zijn kind een autismespectrumstoornis heeft, waardoor het problemen ervaart en extra zorg nodig heeft. Hoewel het kind een aantal uur per week naar een dagbesteding gaat, neemt Faris veel van de zorg op zich, mede omdat het kind speciaal onderwijs nodig heeft en hier (nog) niet terecht kan (zie ook paragraaf 9.4.5). Dit maakt dat het kind veel thuis zit met de vader, wat Faris als stressvol ervaart.

Daarnaast noemen respondenten de kosten voor tandarts en orthodontist als extra zorg: kinderen zonder verblijfsrecht kunnen geen zorgverzekering afsluiten en zich dus ook niet verzekeren voor tandzorg. Een beugel is onbetaalbaar voor deze kinderen en hun ouders, ook als dit wel wordt aangeraden. Hetzelfde geldt voor tandartsbezoeken, zoals in het gesprek met Cinta en haar kinderen naar voren komt. Cinta vertelt over de tandproblemen van Lily:

> "*Zij moest een tand laten trekken, maar het was te duur. Daarom gebruikte ik, heb ik het zelf gedaan. Ja. Het is echt. Ik moest heel hard huilen die dag omdat. Oh my god, zelfs daarvoor moet ik, weet je wel, het is echt back to nature. Het is een gekkenhuis. Altijd weer*." (Cinta)

9.4.5. Onderwijs

Kinderen zonder verblijfsrecht hebben op grond van internationale verdragen en de Nederlandse Grondwet recht op onderwijs, zoals we in hoofdstuk 5 bespraken. Zij zijn ook leerplichtig en scholen mogen deze kinderen niet aangeven bij de politie, zoals hoofdstuk 7 liet zien. Het beperkte onderzoek onder gezinnen met kinderen zonder verblijfsrecht laat echter zien dat deze kinderen niet altijd naar school gaan vanwege de angst voor ontdekking (Braat, 2004; Kromhout et al., 2014). Dit speelde niet bij de kinderen die deelnamen aan dit onderzoek; zij gingen allemaal wel naar school, ondanks de angst die ouders ervoeren bij de inschrijving. Maar ouders hebben zich hier niet door laten weerhouden.

Zij liepen wel tegen verschillende moeilijkheden aan. Het grootste struikelblok was dat scholen standaard om een BSN vroegen. Als ouders de situatie uitlegden of als zij werden bijgestaan door hulpverleningsorganisaties, vormde dit meestal geen probleem voor de inschrijving. Dit zorgde er wel voor dat scholen op de hoogte waren van de juridische status van de kinderen; dit betrof vaak de directeur of de mentor, en werd niet verteld aan andere docenten. De geïnterviewde gezinnen hebben hier geen problemen mee ondervonden. Uit de interviews kwam naar voren dat er ook andere problemen waren bij het onderwijs voor kinderen. Dit gaat deels om problemen die in hoofdstuk 5 aan bod kwamen, zoals dat kinderen zonder verblijfsrecht niet over dezelfde middelen kunnen beschikken als andere kinderen. Zo vertelt Grace:

> *“Ja ook ja, maar bijvoorbeeld ook op het mbo, toen ik op mbo zat. Toen kreeg ik ook geen studiefinanciering of reiskosten. Maar goed, alles moesten we zelf doen. Schoolkosten ook. Ja, ja.”* (Grace)

Een deel van de geïnterviewde ouders en hun kinderen zoekt daarom hun toevlucht tot maatschappelijke organisaties. De ouderbijdrage wordt meestal kwijtgescholden als ouders aangeven dat zij deze niet kunnen betalen.

Daarnaast brengen respondenten andere moeilijkheden naar voren. Kinderen vertellen bijvoorbeeld dat hun persoonlijke situatie een negatieve invloed heeft op het leren: de lastige thuissituatie, eventuele taalachterstand en de onzekerheid waarin zij zich bevinden maken het lastig om zich te focussen. Kinderen noemen concentratieproblemen op school, die soms direct het gevolg zijn van hun verblijfsrechtelijke positie. Daarnaast geven kinderen aan dat zij zich op sommige vlakken uitgesloten voelen, bijvoorbeeld omdat ze niet mee kunnen met buitenlandse schoolreisjes door het ontbreken van verblijfs- en reisdocumenten. Ze kunnen dan niet de werkelijke reden vertellen tegen klasgenoten en zeggen dat het niet mocht van hun ouders. Joy vertelt bijvoorbeeld dat ze niet mee op surfkamp kon naar het buitenland en toen tegen haar klasgenoten heeft gezegd dat haar moeder bang is voor de oceaan en dat ze daarom niet wilde dat haar dochter meeging. Zij voelde zich erg buitengesloten en bovendien gestraft, omdat ze toen een blokrooster kreeg op school :

> "*Maar dan moet je vijf dagen dan van negen tot vier op school zitten. Ja, en dan moet je aan schoolwerk. Maar dat was inderdaad dan balen. Ja, alsof je een soort straf hebt eigenlijk. Letterlijk een vierkant rooster. Alsof je, als iemand in elkaar gaat slaan of als iemand een leraar uitscheldt. Ik heb dan dezelfde behandeling als iemand die dat doet. Dus ja, dat wordt dan van 9 tot 4 op school gezet omdat je niet mee kan*." (Joy)

Faris wijst op het gebrek aan mogelijkheden voor speciaal onderwijs voor kinderen zonder verblijfsrecht. Zijn kind heeft eigenlijk speciaal onderwijs nodig vanwege een autismespectrumstoornis, maar kan hier niet naartoe. Zijn kind is daardoor langere tijd niet naar school gegaan, zoals vaker voorkomt bij kinderen met een functiebeperking. Daardoor heeft het volgens Faris contact met andere kinderen gemist en een verdere achterstand in de sociaal-emotionele ontwikkeling opgelopen. Bovendien moet Faris hierdoor gedwongen de rol als docent op zich nemen, iets dat hij erg zwaar vindt. Dit laat zien dat dergelijke situaties nog extra uitdagingen met zich meebrengen voor gezinnen zonder verblijfsrecht.

Tegelijkertijd valt de enorme drive van kinderen en hun ouders op om iets van hun schoolcarrière te maken, zoals ook Braat (2004) laat zien. De ouders doen er alles aan om hun kinderen te laten slagen. Zo gaan ouders vaak met hun jonge kinderen naar de bibliotheek om daar boeken te lenen en aan andere activiteiten deel te nemen; dit kan doordat het gratis is. Ook oefenen ze thuis met de taal als ze de taal zelf voldoende beheersen. Tot slot valt op dat jongeren enorm hun best doen op school; ze zien het belang van onderwijs in en hopen dat ze met goed onderwijs hun dromen kunnen waarmaken. Dat is enerzijds omdat ze de druk van hun ouders voelen om het goed te doen; hun ouders hebben veel voor hen opgeofferd en maken nog steeds lange dagen om hen kansen te bieden. Anderzijds omdat ze denken dat ze hiermee hun positie kunnen verbeteren. Het valt op dat ze dromen van beroepen waar veel werk in is en waarbij ze ook iets kunnen betekenen voor de samenleving. Ze willen bijvoorbeeld in de zorg gaan werken of advocaat worden in het migratierecht. Hoewel ze weten dat dit voor hen heel lastig gaat worden, zijn ze enorm gemotiveerd en veerkrachtig. De vraag is wat er gebeurt als ze achttien worden, omdat dan het recht op scholing vervalt (tenzij ze de opleiding voor hun 18e gestart zijn). Dit is vaak een *reality check* van de beperkte mogelijkheden die zij tot hebben (zie ook Kox et al., 2020). Respondenten zijn zich hiervan bewust en maken zich hier zorgen over. Ze kiezen er daarom soms bewust voor om een lagere opleiding te volgen – bijvoorbeeld havo in plaats van vwo, zodat ze voor hun 18e levensjaar een vervolgopleiding kunnen starten en deze dan mogen afronden. Zo vertelt Joy:

> "*Als je voor je achttiende bent begonnen, dan kan je het nog afmaken. Maar ding was dan ook dat als ik voor vwo zou kiezen zoals ik eigenlijk zou willen, dat ik dan pas klaar ben met het vwo als ik negentien ben. Dan ben ik al achttien geweest. Dus als ik dan geneeskunde wil gaan studeren aan de universiteit, dan ga ik daar moeite mee hebben.*" (Joy)

Meerdere respondenten hebben contact met organisaties zoals de *dreamers* om hen te helpen bij problemen met vervolgonderwijs.

9.4.6. Sociale relaties

In de interviews is ook aandacht besteed aan de sociale relaties van de gezinnen. We zien hier veel overeenkomsten met de inzichten uit de literatuurstudie en de expertinterviews (hoofdstuk 6) en met de ervaringen van Surinaamse vrouwen (hoofdstuk 8). Zo hebben deze gezinnen enerzijds veelbelang bij een uitgebreid netwerk – voornamelijk binnen de eigen gemeenschap - voor het vinden van werk en woonruimte. Anderzijds neemt met een groot netwerk ook het risico op verraad toe en spelen gevraagde wederdiensten en afhankelijkheid ook bij deze gezinnen een rol, zoals we al bij de paragraaf over huisvesting zagen. Kinderen geven daarom mede door de ervaringen, informatie en voorbeelden van hun ouders aan anderen liever niet over hun juridische status te vertellen om geen onnodig risico te lopen. Daarbij vinden ze het ook vermoeiend om hun situatie constant te moeten uitleggen, of schamen ze zich voor hun situatie, dus het is makkelijker om het voor zich te houden. Dit lijkt echter ook belastend te zijn voor de kinderen. Zo vertelt Clara:

"Ja, ja, tuurlijk. Het voelde wel alsof ik een soort heel groot deel van mijn leven verborgen hield ofzo voor ze. Dus in die zin voelde dat wel fout. Maar ja, ik vond het ook wel heel privé om dat zo even aan iedereen te vertellen. Daarom zeg ik ook van ja, zo'n vriendinnetje waarvan ik weet dat ze bijvoorbeeld niet bij me weggaat en mij leuk vindt voor wie ik ben. Dan durf ik dat te vertellen en dan weet ik van: 'Oké, dit is dit. Het komt goed, is in goede handen en dit gaat ze niet verspreiden.' En dat weet je wel. Ja, ik was er wel heel bewust mee bezig. Aan wie ga ik het wel vertellen? Wie ga ik het niet vertellen? Voor mijn eigen veiligheid, maar ook gewoon ja, want niet iedereen hoeft het te weten. (…) Mijn ouders die zeggen altijd dat ik heel voorzichtig moet zijn en niet zomaar gaan praten en veilig moet zijn. En dit en dat. Iemand moet gewoon volledig te vertrouwen zijn. Ja, tuurlijk ben je elke dag met ze op school, maar het blijven kinderen. Het blijven jongeren die toch een beetje gaan roddelen ofzo. Of die toch een keer een grapje maken. En dat het dan een beetje is van: 'Oh sorry, ik, ik ben er altijd heel voorzichtig mee geweest.' En als ik mensen toen echt vertrouwde, dan durfde ik het dus wel te vertellen zoals die vriendin van mij. Maar nee, anders hoeft het gewoon niet." (Clara)

Ook ouders geven aan geen sociale relaties aan te gaan uit angst voor de risico's hiervan. Zo vertelt Cinta:

"*Ik heb geen vrienden want ik wil niet close zijn met vrienden. Omdat ik de kinderen moet beschermen. Snap je? Als ik close word met vrienden, ik weet niet. Wat voor vrienden zijn dat? Het lijkt beter. Nee het is beter dat niemand over ons weet. Dat zorgt voor minder problemen met de kinderen. Dus dat is beter. Ok. Stil blijven. Stil blijven. Dat is beter."* (Cinta)

Enerzijds hebben deze ouders een hechte band met hun kinderen, mede omdat ze zich samen in een kwetsbare positie bevinden en hier een team in vormen. Anderzijds hebben ouders relatief weinig tijd voor hun kinderen vanwege de lange dagen die ze maken en de energie die dit kost. Dit maakt dat de relatie tussen ouders en hun kinderen onder druk kan komen te staan. Daarbij valt op dat kinderen soms de rol van de ouders op zich nemen om hen te ontlasten - ook wel parentificatie genoemd - zoals Kromhout en collega's (2014) ook lieten zien in hun onderzoek. Oudere kinderen lijken daarbij verantwoordelijkheden en zorg over jongere broertjes en zusjes te dragen en hen bijvoorbeeld van en naar school te moeten brengen, het eten klaarmaken, enzovoorts. Zo beschrijft Maria dat ze ook zorgt voor haar achtjarige zusje Lily:

"*Ik houd ervan om mijn moeder te helpen, ik weet dat, nee, ik ken de situatie, dus ik wil mijn moeder gewoon graag helpen. Ja*." (Maria)

Het wordt niet geheel duidelijk of dit op verzoek van de ouders is of dat kinderen dit uit zichzelf doen, maar het lijkt erop dat kinderen door de complexe situatie versneld volwassen worden. Het is in het belang van kinderen om een goede relatie met hun ouders te onderhouden en het lijkt erop dat het ontbreken van verblijfsrecht in combinatie met armoede en lange werkdagen dit bemoeilijkt.

Sholeh en zijn moeder Hana vertellen dat hun vader respectievelijk man is uitgezet naar Indonesië vanwege onrechtmatig verblijf in Nederland. Daardoor kan Sholeh alleen via videobellen contact onderhouden met zijn vader; dit bemoeilijkt het contact en zet de band tussen vader en kind onder druk. Tegelijkertijd geeft Sholeh aan dat dit niet veel anders is dan toen zijn vader nog in Nederland was, aangezien zijn vader lange dagen en avonden werkte waardoor hij hem weinig zag. Dit zijn we niet bij andere kinderen tegengekomen, maar we zien wel in ander onderzoek dat kinderen van hun ouders gescheiden worden door verschillen in verblijfsrechtelijke status of doordat een deel van het gezin wordt uitgezet (Cleton, 2022; Kox, 2024a). Dit bemoeilijkt het onderhouden van een stabiele relatie met de betreffende ouder.

9.4.7. Terugkeer en toezicht

In hoofdstuk 7 bespraken we dat migranten veel angst ervaren vanwege het gebrek aan verblijfsrecht en het risico op ontdekking en uitzetting dat hiermee gepaard gaat. Deze angst zien we ook terug bij gezinnen. Zo vertelt een van de geïnterviewde experts:

> *"Ja en wel iets waar we ons natuurlijk echt wel zorgen om maken, want een 'illegaal' bestaan is voor een kind natuurlijk gewoon verschrikkelijk. Het is echt hartverscheurend als je die verhalen hoort soms, dat de kinderen niet buiten mogen spelen uit angst dat ze opgepakt worden. Ja." (expertinterview 18)*

Ook uit de interviews met de ouders en hun kinderen blijkt dat zij veel angst ervaren voor de Nederlandse autoriteiten en dan met name voor de politie. De ouders hebben strategieën ontwikkeld hoe hiermee om te gaan, zoals alle migranten zonder verblijfsrecht lijken te doen (zie ook Kox, 2024a), maar het valt op dat zij deze strategieën al op jonge leeftijd overdragen op hun kinderen. Zij voeden hun kinderen zo op dat zij van jongs af aan al leren hoe ze met hun situatie om moeten gaan, zelfs als kinderen nog niet weten waarom dit zo is. Zo leren ouders hun kinderen al vanaf heel jonge leeftijd om voorzichtig te zijn, om zich "normaal" te gedragen, niet tot laat op straat te zijn en altijd met licht te fietsen. Dit lijkt verder te gaan dan hoe ouders met verblijfsrecht hun kinderen opvoeden; de angst voor controles is dominant aanwezig in het leven van deze gezinnen. Dit is extra het geval als er een gezinslid of bekende eerder is uitgezet. Zij vrezen zelf ook uitgezet te worden, en dan niet te weten wat er met hun kinderen zal gebeuren. Deze angst zorgt ervoor dat deze gezinnen terughoudend zijn met het zoeken van contact met de autoriteiten, ook in noodsituaties. Dit kwam ook in hoofdstuk 7 naar voren en speelt bij verschillende vormen van slachtofferschap. Zo vertelt een van de experts:

> *"Maar het is met name wordt het spannend als er iets met het kind. Nou ja, iemand vertelde een keer over een kindje dat vermist raakte en dat dan de ouders ook vragen van: 'Ja, moeten we de politie bellen?' Ja, tuurlijk moet je de politie bellen, maar dat zijn natuurlijk wel de spannende situaties, ook voor zo'n gezin." (expertinterview 18)*

Hoewel de geïnterviewde gezinnen uiteindelijk wel naar consultatiebureaus en scholen zijn gegaan, is dit vanwege deze angst geen vanzelfsprekendheid. Wel bestaat het idee dat kinderen minder snel staande worden gehouden dan meerderjarige migranten zonder verblijfsrecht. Dit geeft de ouders wat rust en versterkt het idee dat er niets zal gebeuren als ze zelf niets verkeerd doen. Tegelijkertijd blijkt uit alle gesprekken dat zij veel onzekerheid over en angst voor aanhouding van hun kinderen ervaren, zeker als ze in de puberteit komen en normaal gesproken gaan experimenteren en zich afzetten tegen hun ouders.

Uit eerder onderzoek onder kinderen zonder verblijfsrecht blijkt dat zij specifiek moeite hebben met het vreemdelingentoezicht (Cleton, 2022; Kromhout et al., 2014). Kinderen die op gezinslocaties verblijven maken mee dat andere gezinnen worden meegenomen door de politie om uitgezet te worden. Dit heeft een grote impact en draagt bij aan hun angst om zelf uitgezet te worden (Kox, 2024a). Dit gebeurt bovendien meestal vroeg in de ochtend waardoor zij geen afscheid kunnen nemen van de kinderen die worden meegenomen (Ibid.). Ander onderzoek laat zien dat kinderen het verblijf in bewaring en gedwongen uitzetting moeilijk vinden, zeker als zij moeten terugkeren naar een land waar zij niet eerder zijn geweest (Cleton, 2022). Het lijkt dat jongeren die buiten het zicht van de overheid verblijven minder van dit soort ervaringen hebben; dit is dus een voordeel ten opzichte van kinderen die op overheidslocaties verblijven. Maar daar staat tegenover dat de materiele omstandigheden van deze kinderen minder goed zijn, omdat ze volledig afhankelijk zijn van de inkomsten van hun ouders.

Het valt op dat vrijwel alle gezinnen hun toekomst in Nederland zien en een sterke wens hebben hun verblijf te legaliseren (zie ook Kromhout et al., 2014; Staring en Aarts, 2010). De ouders zijn hier vaak gekomen om hun kinderen hier naar school te laten gaan en een betere opleiding te geven. Zolang hun scholing niet is afgerond, willen ze hier blijven. Faris geeft ook aan dat zijn kind niet geaccepteerd zou worden in het herkomstland vanwege haar beperking; daarom denkt hij dat het voor haar veiliger is om in Nederland op te groeien. Dergelijke afwegingen maken terugkeer lastig bespreekbaar. Dit komt ook in een van de expertinterviews met een hulpverleningsinstantie naar voren:

> "*Met kinderen zijn we altijd best wel streng en wil ik mensen dan ook altijd wel meteen op hun verantwoordelijkheid wijzen. Van bedenk wel wat je aan het doen bent. Prima dat je hier iets wil gaan proberen, maar probeer dat dan eens een jaar. En als het na een jaar nog helemaal niet is gelukt, ga dan heel goed nadenken of dit gewoon de weg is, want het wordt ongelooflijk ingewikkeld en je kan het je kind eigenlijk gewoon niet aandoen."*
> *I: "En wat voor reactie krijg je dan? Hoe wordt daarop gereageerd?"*
> *R: "Nou ja, dan merk je wel heel vaak aan de meeste mensen dat ze gewoon wel echt dan inmiddels al zelfs meteen behoorlijk klem zitten. Omdat alle schepen zijn verbrand. Omdat ze aangeven van ja maar ik heb helemaal niks meer om naartoe terug te gaan of ik heb alles verkocht om hier naartoe te komen of meer in de schulden gestoken om hier naartoe te komen. Of ik doe het voor mijn kind en ik zie voor mijn kind in ieder geval hier een betere toekomst dan in het land van herkomst. En misschien ligt de lat voor sommige mensen ook wel gewoon heel veel lager dan dat ik me kan voorstellen. En hebben mensen zoiets van als ik hier ergens op een kamertje met mijn dochter kan verblijven en mijn dochter kan gewoon hier bij een basisschool ingeschreven worden, nou dan zijn we al een heel eind. Dan heb ik al veel meer dan dat ik ooit had kunnen voorstellen in het land van herkomst*." (expertinterview 6)

Kinderen denken al helemaal niet na over terugkeer, al zouden ze wel graag een keer in hun herkomstland op vakantie willen gaan. Voor hen is er ook geen sprake van terugkeer, zoals Grace aangeeft:

"Oh ja, dat zijn heel veel vragen bij heel veel zittingen van: 'Hoe zou je het vinden om teruggestuurd te worden?' Echt elke keer ook hetzelfde. En als mijn antwoord gewoon is: 'Net als bij jou, hoe zou jij het vinden als jij teruggestuurd wordt naar Ghana?' Ja gewoon, dat vind ik altijd grappig, dat ze het hebben over 'teruggestuurd'. Ik ben daar nooit geweest, ik kan niet terug naar ergens waar ik nog nooit geweest ben. Ja precies ja. Dus ja. Kijk, ik vind het ook een beetje dom en neerbuigend. En ik vind dat je die vraag aan jezelf moet stellen. Want ik ben daar ook niet geweest. Ik ben daar ook niet geboren, dus het is hetzelfde als wat bij jou zou gebeuren of hoe jij het zou vinden. Zo zou ik het ook vinden. (…) Tja, als die vraag één keer wordt gesteld, dan snap ik dat. Maar niet elke keer, gewoon elke keer bij elke zitting. Dan wordt het ook gewoon vervelend. Dan word je ook niet meer leuk. Dan word je gewoon gebombardeerd met die vraag over jou, terwijl het antwoord wel duidelijk is." (Grace)

Deze kinderen zijn in Nederland geworteld, hebben hier allerlei banden opgebouwd en zijn hier gesocialiseerd. Ze zouden niet weten hoe ze een leven in het herkomstland van hun ouder(s) vorm zouden moeten geven: naar school gaan, wonen, hoe het daar werkt qua eten, drinken en communicatie. Ze kunnen zich geen voorstelling maken van een leven in een ander land dan Nederland. Dat maakt het zo frustrerend: ze krijgen geen verblijfsrecht in Nederland, terwijl deze kinderen zichzelf als Nederlands zien.

Er is slechts één gezin dat terugkeer overweegt, mede omdat de moeder het gevoel heeft vast te zitten in Nederland. De vrouw hoopt dat haar twee oudste kinderen hun scholing in Nederland af kunnen maken en dat ze dan naar Indonesië kunnen terugkeren. Wellicht hebben de kinderen daar meer kansen, aangezien het zo ook geen leven voor hen is. Dit gezin is vergeleken met de andere gezinnen nog relatief kort in Nederland. Het valt op dat er binnen families niet altijd hetzelfde over deze thematiek wordt gedacht, terwijl het lastig is om hier compromissen over te sluiten.

9.5. Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we de ervaringen van gezinnen met minderjarige kinderen zonder verblijfsrecht besproken, met bijzondere aandacht voor de zorgen en problemen die voortvloeien uit hun status. Deze gezinnen worden geconfronteerd met dezelfde uitdagingen op het gebied van inkomen, huisvesting, gezondheid, onderwijs, sociale relaties en toezicht als andere migranten zonder verblijfsrecht, maar ervaren daarnaast gezin specifieke problemen. Veel van deze problemen overlappen met die van gezinnen met verblijfsrecht die in armoede leven. Maar voor gezinnen zonder verblijfsrecht zijn de problemen nog fundamenteler en ingrijpender, mede door het gebrek aan perspectief op verbetering van hun situatie, zoals ook Kromhout et al. (2014) benadrukken.

De positie van kinderen binnen deze gezinnen roept complexe juridische, morele en praktische vragen op. Kinderen hebben zelf niet gekozen voor deze situatie, maar lijden wel onder de gevolgen van het onrechtmatig verblijf van hun ouders. Ondanks dat bekend is dat leven zonder verblijfsrecht schadelijk is, krijgen deze kinderen vaak niet de hulp die zij nodig hebben. Dit staat op gespannen voet met hun rechten onder het VN-Kinderrechtenverdrag, dat vereist dat de overheid in het belang van het kind handelt. Toch worden kinderen volgens Van Os et al. (2022) vaak slechts als juridisch aanhangsel van hun ouders gezien. Andere onderzoekers, zoals Cleton (2022), Liefaard (2020) en Rap (2020), constateren dat het vreemdelingenrecht vaak boven kinderrechten wordt gesteld, waardoor het belang van het kind onvoldoende wordt gerespecteerd. De gevolgen hiervan komen in dit hoofdstuk duidelijk naar voren.

Hoofdstuk 10: Conclusie, implicaties en beleidssuggesties

Het WODC heeft deze studie geïnitieerd om meer inzicht te krijgen in de samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland, en de mogelijke verschillen in zorgen en behoeften binnen specifieke subgroepen. Het doel was vooral om onderbelichte aspecten van diversiteit binnen deze groep te identificeren. Zulke inzichten kunnen waardevol zijn om te verkennen of er aanknopingspunten zijn voor gerichter beleid, dat inspeelt op de kwetsbaarheden van migranten zonder verblijfsrecht, zowel op groepsniveau als binnen specifieke subgroepen.

We hebben voor dit rapport een gestructureerde literatuurstudie gedaan naar de diversiteit binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Vervolgens hebben we interviews afgenomen met experts die zicht hebben op blinde vlekken in het bestaande onderzoek. Tot slot hebben we twee casestudies gedaan onder Surinaamse vrouwen en onder gezinnen zonder verblijfsrecht. In de eerste fase van het onderzoek kwamen verschillende subgroepen naar voren bij wie specifieke zorgen en behoeften spelen die extra aandacht verdienen. Binnen de mogelijkheden van dit onderzoek hebben we gekozen voor twee casestudies en ons daarbij gericht op kwetsbare groepen die minder aandacht krijgen in het publieke en wetenschappelijke debat. In dit afsluitende hoofdstuk beantwoorden we de onderzoeksvragen die ten grondslag lagen aan deze studie. Ook houden we de implicaties van de bevindingen tegen het licht en doen we op basis daarvan suggesties voor beleid gericht op het voorkomen en aanpakken van de problematiek rondom migranten zonder verblijfsrecht.

10.1. Diverse samenstelling en specifieke zorgen

In deze paragraaf beantwoorden we de vier onderzoeksvragen, gebaseerd op literatuurstudie, de interviews met experts en de casestudies.

10.1.1. De samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht

De eerste vraag die we met dit onderzoek wilden beantwoorden luidt: *wat leert de wetenschappelijke literatuur ons over de samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland, en de barrières waar zij tegenaanlopen bij hun participatie in de samenleving?*

Ons onderzoek laat zien dat inzicht in de samenstelling van de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland beperkt is. Er verbleven in de periode 2022/23 naar schatting 16.955 tot 23.175 migranten zonder verblijfsrecht in Nederland (Van der Heijden et al., 2026). Deze schattingen zijn gebaseerd op politiecijfers, die door hun selectieve aard aanzienlijke beperkingen kennen, zoals de onderzoekers zelf ook benadrukken. Het gebruik van aanvullende gegevensbronnen – bijvoorbeeld terugkeercijfers, verzekeringsgegevens en schoolregistraties – zou kunnen bijdragen aan meer betrouwbare cijfers en een beter inzicht in de verschillende subgroepen binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht (Snippe en Mennis, 2018). Vanwege diverse praktische en methodologische obstakels is het niet mogelijk om dergelijke gegevens te integreren, aldus Van der Heijden en collega's (2026). Hoewel schattingen beperkingen hebben, blijft het onmogelijk om harde cijfers te verkrijgen over de exacte omvang en samenstelling van deze groep.

De schattingen laten zien dat de meeste migranten zonder verblijfsrecht in Nederland afkomstig zijn uit Albanië, Algerije en Marokko. Daarnaast identificeren de onderzoekers andere grotere groepen, waaronder migranten uit typische asielherkomstlanden zoals Afghanistan, Eritrea, Irak, Iran, Soedan en Syrië, en migranten uit landen waar veel arbeidskrachten vandaan komen zoals Brazilië, Colombia, Georgië, Moldavië, Oezbekistan en Servië. Het aantal migranten uit Suriname en Turkije lijkt te zijn afgenomen. Volgens deze schattingen gaat het voornamelijk om mannen onder de 40 jaar. Het is belangrijk te vermelden dat deze inzichten alleen gebaseerd zijn op politiecijfers, waar bepaalde groepen migranten wellicht niet of minder in voorkomen (Van der Heijden et al., 2026). Dit geldt

bijvoorbeeld voor vrouwen, minderjarigen en groepen die om andere redenen minder in beeld zijn bij de politie. Dit is één van de redenen waarom we deze groepen centraal stellen in de casestudies om zo voorbij te gaan aan het dominante beeld van alleenstaande, jonge mannen binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht en meer aandacht te besteden aan verschillen in gender en leeftijd.

De literatuurstudie geeft een veel diverser beeld van de groep migranten zonder verblijfsrecht dan vaak wordt aangenomen en dan in schattingen naar voren komt, bijvoorbeeld wat betreft migratiemotief. In politieke en maatschappelijke discussies ligt de nadruk meestal op migranten met een asielverleden, mede omdat zij door hun betere benaderbaarheid via NGO's vaker in onderzoek naar voren komen (zie bijvoorbeeld Hajer, 2025, Kox, 2010). Uit de literatuur blijkt echter dat de groep migranten met een asielverleden slechts een klein deel vormt van de totale populatie, die veel breder en diverser is. Zo bestaat deze groep ook uit arbeidsmigranten zonder verblijfs- of werkvergunning, mensen die na het verlopen van hun visumtermijn zijn gebleven, personen van wie het afhankelijk verblijfsrecht na een scheiding is ingetrokken, en individuen van wie het verblijfsrecht is vervallen door verlies van werk of strafbare feiten (Kox, 2024a; Van Meeteren, 2014).

Academische studies die zich richten op migranten zonder verblijfsrecht die naar Nederland zijn afgereisd om hier te werken, richten zich met name op sectoren als schoonmaak, zorg, landbouw, vleesverwerking en maaltijdbezorging. Deze migranten – die vaak geen asielverleden hebben – weten zich meestal zelfstandig te redden door werk en huisvesting in de informele economie te regelen. Het betreft bijvoorbeeld migranten uit Brazilië, Indonesië, China en de Filipijnen (Galam en Siruno, 2025; Hiah, 2022; Hiah, 2019; Van Meeteren & Pereira, 2013). Daarnaast is er een groep EU-arbeidsmigranten die in de problemen raakt na het verlies van werk. Daarmee verliezen zij vaak hun verblijfsrecht en zoeken vervolgens vaak hulp bij maatschappelijke organisaties (Albers, 2025).

Verder zijn er studies naar migranten met afhankelijk verblijfsrecht, zoals huwelijksmigranten; hun status is kwetsbaar en uiteindelijk onrechtmatig als ze bijvoorbeeld besluiten te scheiden (De Hart et al., 2022; Sterckx et al., 2014). Al deze onderzoeken illustreren de grote variëteit aan achtergronden binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Ook jonge mannelijke asielzoekers uit Noord-Afrika, vaak aangeduid als 'veiligelanders', kregen recent aandacht in onderzoek, vooral vanwege (vermeende) overlast en middelengebruik (Staring et al., 2025).

Naast onderzoek naar specifieke groepen op basis van migratiemotief zijn er ook studies die zich op de bredere populatie migranten zonder verblijfsrecht richten en deze benaderen vanuit thematische invalshoeken, zoals zorg, arbeid, huisvesting, sociale relaties, terugkeer en vreemdelingenbewaring (zie bijv. Berntsen et al., 2022; Hajer et al. 2025, Hiah, 2019; Kox, 2024a; Kox en Leerkes, 2017; Van Meeteren, 2014). Deze onderzoeken bieden inzichten in andere vormen van diversiteit binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht en benadrukken specifieke problemen die zij binnen deze leefdomeinen treffen. Soms wordt hierbij ingezoomd op specifieke leeftijdsgroepen, zoals kinderen (Cleton, 2022; Kromhout et al., 2014), alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV-ers) (Staring en Aarts, 2010), of ouderen (Melse, 2022; Staring et al., 2022).

In samenhang tonen deze studies aan dat er binnen de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland een grote diversiteit bestaat wat betreft migratieachtergrond, nationaliteit, gender, leeftijd en verblijfsrechtelijke status. Door het ontbreken van betrouwbare kwantitatieve gegevens kunnen echter geen harde uitspraken worden gedaan over de exacte omvang en samenstelling van deze groep in Nederland. Deze onderzoeken bieden wel handvatten om het tweede deel van de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden: de barrières waar migranten zonder verblijfsrecht tegenaan lopen in hun leven in Nederland.

Ook hier is sprake van diversiteit. Enerzijds is er een groep die erin slaagt relatief zelfstandig te leven ondanks het ontbreken van verblijfsrecht. Zij vinden toegang tot de informele economie, verdienen een inkomen, regelen huisvesting en geven zo relatief zelfstandig vorm aan hun leven. Anderzijds is er een groep die hierin niet slaagt, bijvoorbeeld omdat zij geen toegang (meer) hebben tot de informele economie. Zij kunnen geen zelfstandig inkomen genereren en raken afhankelijk van sociale netwerken en/of maatschappelijke organisaties. Daarnaast bevindt een grote groep zich in een tussenpositie, deze groep is afwisselend wel en niet in staat zelfstandig het leven vorm te geven. Deze migranten hebben met elkaar gemeen dat zij kwetsbaar zijn doordat zij met een groot aantal restricties worden geconfronteerd. Zo mogen ze niet werken, hebben ze geen recht op verzekeringen of uitkeringen en hebben ze slechts beperkt toegang tot onderwijs en zorg. Bovendien is het voor hen moeilijk om aanspraak te maken op rechten die zij volgens nationaal en internationaal recht wél hebben. Dit komt enerzijds door het risico op uitzetting en anderzijds door het gebrek aan informatievoorziening en toezicht op de rechten van migranten zonder verblijfsrecht. Zo is het voor een werknemer die niet betaald wordt of slecht behandeld wordt lastig om zijn/haar salaris op te eisen. Veel migranten zonder verblijfsrecht durven ook geen aangifte te doen in geval van uitbuiting of slachtofferschap van een delict (Kox, 2010; Timmerman, 2019).

10.1.2. Specifieke subgroepen migranten zonder verblijfsrecht

De tweede vraag is als volgt geformuleerd: *Zijn er specifieke subgroepen die minder in beeld zijn bij instanties en zijn er specifieke zorgen en behoeften die onderbelicht worden in huidig beleid?* Het bovenstaande laat zien dat er veel diversiteit is onder de groep migranten zonder verblijfsrecht in Nederland. Bij zowel de literatuurstudie als de interviews met experts, Surinaamse vrouwen en gezinnen zonder verblijfsrecht kwam naar voren dat er verschillende subgroepen onderbelicht zijn in zowel onderzoek als beleid. Het was niet het doel van dit onderzoek om de gehele groep in beeld te krijgen als dat al mogelijk zou zijn gezien de verborgenheid van deze groep. Wel willen we hier een aantal groepen benoemen die in het literatuuronderzoek, de expertinterviews en de casestudies naar voren zijn gekomen.

Het onderzoek laat zien dat een grote groep migranten zonder verblijfsrecht zichzelf redt. Het is echter van belang dat er een vangnet is op het moment dat dit (tijdelijk) niet meer lukt en zij dreigen (verder) te marginaliseren.

Dit is bijvoorbeeld zichtbaar bij migranten zonder verblijfsrecht die bij vrienden of familie verblijven. Zij zijn in zowel onderzoek als beleid nog relatief onderbelicht. Hoewel zij vaak als "zelfredzaam" worden beschouwd, blijven zij kwetsbaar door hun gebrek aan verblijfsrecht. Geïnterviewde experts geven aan dat dakloosheid een van de grootste problemen vormt voor migranten zonder verblijfsrecht. Aangezien zij nauwelijks toegang hebben tot zelfstandige woonruimte, zijn zij afhankelijk van opvang binnen hun netwerk. Dit leidt regelmatig tot machtsverhoudingen die risico's voor de migrant met zich meebrengen, zoals een verplichting tot het leveren van ongewenste wederdiensten, onderdrukking, angst voor verraad en verschillende vormen van uitbuiting. Omdat alternatieven ontbreken en verblijf op straat vaak het enige alternatief is, kunnen zij zich gedwongen voelen deze kwetsbare woonomstandigheden te accepteren. Ze durven meestal geen melding te maken van hun situatie: ondanks het beleid van veilig rapporteren bij de politie bestaat er nog steeds het risico dat zij worden aangehouden wegens het gebrek aan verblijfsrecht (Timmerman, 2019).

Daarnaast wijzen meerdere experts op de kwetsbare positie van ouderen. Er bestaat tot dusver geen speciaal beleid voor deze groep terwijl zij wel tegen specifieke problemen aanlopen. Onderzoekers hebben al eerder aandacht voor hen gevraagd (Staring et al., 2022; Van Berckel Smit, 2022). Experts wijzen erop dat de groep ouderen in omvang toeneemt en specifieke uitdagingen kent. Zo zijn

ouderen zonder verblijfsrecht vaak niet langer in staat om te werken vanwege hun leeftijd of gezondheid, maar komen zij ook niet in aanmerking voor pensioen. Hierdoor verliezen zij hun zelfredzaamheid en hebben zij geen toegang tot huisvesting, inkomen of noodzakelijke zorg. Terugkeer naar hun land van herkomst lukt meestal niet, mede omdat zogenaamde "gewortelde ouderen" die al lange tijd in Nederland verblijven niets hebben om naar terug te keren. Dit maakt hen extra kwetsbaar, vooral wanneer zij te maken krijgen met leeftijd-gerelateerde gezondheidsproblemen en eenzaamheid (zie ook Staring et al., 2022; Van Berckel Smit, 2022). Voorheen bestond er specifiek beleid voor deze groep, maar dit is afgeschaft zonder dat er concrete andere oplossingen voor hen zijn gekomen (Van Berckel Smit, 2022).

Experts vragen ook aandacht voor genderspecifieke zorgen, zoals het gebrek aan toegang tot gezondheidszorg. Dit lijkt bij te dragen aan een relatief hoog aantal abortussen binnen deze groep. Ook zijn vrouwen vaak aangewezen op onveilige woon- en werksituaties, wat hen blootstelt aan gendergerelateerd geweld. Kinderen vormen een andere kwetsbare groep; zij ervaren veel stress door de onzekerheid van hun situatie, die hun toegang tot onderwijs en een sociaal leven belemmert. Deze stressvolle thuissituatie heeft volgens experts een negatieve impact op hun welzijn en ontwikkeling. Er is binnen het beleid onvoldoende aandacht voor zowel gender als minderjarigheid waardoor deze toch al kwetsbare groepen onvoldoende hulp krijgen als zij dat nodig hebben. Dit was voor ons aanleiding om deze groepen centraal te stellen binnen de casestudies.

Tot slot wijzen experts op de groep migranten zonder verblijfsrecht die de landelijke overheid herhaaldelijk via gedwongen vertrekprocessen en inbewaringstellingen heeft geprobeerd uit te zetten, maar bij wie dit vooralsnog niet is gelukt. Het verblijf van deze migranten wordt vervolgens ook niet gelegaliseerd. Deze migranten hebben verschillende achtergronden en vormen een erg diverse groep. Zij hebben echter met elkaar gemeen dat zij door het ontbreken van verblijfsrecht in een carrousel terechtkomen van inbewaringstellingen en uitzetpogingen zonder perspectief. Experts wijzen erop dat deze migranten het risico lopen op vergaande marginalisering zonder dat er een oplossing voor hen in zicht is nu vertrek niet mogelijk blijkt en legalisering niet als optie wordt gezien.

10.1.3. Omgaan met zorgen en behoeften

De derde onderzoeksvraag is meerledig en luidt als volgt: *Hoe wordt door de personen die het betreft – migranten zonder verblijfsrecht – omgegaan met de geïdentificeerde specifieke zorgen en behoeften? Van welke voorzieningen en andere vormen van steun maken zij gebruik? Welke organisaties spelen hierbij een rol? Dienen zich hierbij verschillen aan tussen specifieke subgroepen binnen de onderbelichte groep?* Deze vragen beantwoorden we met name op basis van de casestudies onder Surinaamse vrouwen en gezinnen zonder verblijfsrecht waarin het perspectief van de migranten centraal stond, al maken we hierbij ook gebruik van de expertinterviews waarin deze thematiek aan bod kwam.

De geïnterviewde Surinaamse vrouwen krijgen allen steun van maatschappelijke organisaties, al heeft dat ook te maken met onze wervingsmethode, die vooral via maatschappelijke organisaties verliep. Zij zijn allen hulpbehoevend vanwege gebrek aan inkomsten, hebben moeite met het vinden van woonruimte en ervaren problemen bij de toegang tot zorg, met name psychische zorg. Surinaamse vrouwen beschikken, vergeleken met andere groepen migranten zonder verblijfsrecht, over het algemeen over een breder sociaal netwerk in Nederland. De interviews laten echter zien dat deze netwerken tijdelijke ondersteuning bieden, maar ook snel uitgeput raken omdat wederkerigheid uitblijft. Bovendien hebben de families die ondersteuning bieden zelf ook vaak moeite het hoofd boven water te houden in Nederland. Interviews laten zien dat afhankelijk zijn van anderen een zware wissel trekt op het dagelijks leven van Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht.

Bij de gezinnen zonder verblijfsrecht zien we vergelijkbare problematiek, maar zij lijken minder afhankelijk te zijn van hulporganisaties. Deze indruk is mogelijk beïnvloed doordat we ons specifiek hebben gericht op gezinnen zonder asielverleden, die niet op een locatie van het COA verblijven. Deze gezinnen proberen onder de radar te blijven, uit het zicht van overheidsinstanties, om zo het risico op aanhouding en uitzetting te verkleinen. De ouders werken veel en de kinderen gaan naar school, maar zij kampen ook met problemen als armoede, sociale uitsluiting en onzekerheid over hun toekomst. Ouders voelen zich vaak gedwongen veel te werken, waardoor zij weinig rust en tijd hebben voor de kinderen. Desondanks kampen zij vaak met onvoldoende inkomsten en ook regelmatig met gedeelde huisvesting, met ruimtegebrek, vocht/schimmelproblematiek en beperkte privacy. Kinderen ervaren specifieke problemen zoals het niet meekunnen op schoolreisjes, het kiezen voor een ”lager” onderwijsniveau zodat ze voor hun 18e levensjaar een vervolgopleiding kunnen starten, het niet kunnen voldoen aan stageverplichtingen, niet thuis afspreken met vriendjes vanwege hun moeilijke woonsituatie, het ontbreken van geschikte omstandigheden om thuis huiswerk te maken, enzovoorts. Vooral voor kinderen geboren in Nederland zorgt het besef van het ontbreken van verblijfsrecht voor extra psychologische druk, wat hun gezondheid, sociale leven en schoolprestaties negatief beïnvloedt. Zij voelen zich Nederlands en kunnen nog moeilijker begrijpen waarom zij niet dezelfde rechten hebben als andere kinderen.

Hoewel gezinnen zonder verblijfsrecht in Nederland vergelijkbare problemen ervaren als andere gezinnen in armoede, zijn hun uitdagingen fundamenteler door het gebrek aan perspectief op verbetering aangezien legalisering van hun verblijf niet reëel lijkt. Zij gaan meestal niet naar maatschappelijke organisaties, maar proberen hun problemen zelf of binnen hun sociale netwerk op te lossen. Met name de positie van kinderen in deze gezinnen roept complexe juridische, morele en praktische vragen op. Ondanks dat bekend is dat leven zonder verblijfsstatus schadelijk is, krijgen deze kinderen vaak niet de hulp die zij nodig hebben. Dit staat op gespannen voet met hun rechten onder het VN-Kinderrechtenverdrag, dat vereist dat de overheid in het belang van het kind handelt. Momenteel worden zij echter juridisch als "aanhangsel" van hun ouders gezien, waardoor er niet zozeer wordt gekeken naar wat het kind nodig heeft maar vooral naar de vreemdelingrechtelijke positie van de ouders. Onderzoekers zoals Van Os et al. (2022) en Cleton (2022) benadrukken dat het vreemdelingenrecht vaak boven kinderrechten wordt gesteld, waardoor de belangen van het kind onvoldoende worden beschermd.

10.1.4. Beleidsmatige aanknopingspunten

De laatste onderzoeksvraag gaat over de implicaties van onze bevindingen in dit onderzoek. Deze is als volgt geformuleerd: *Biedt de beantwoording van bovenstaande vragen (1 t/m 3) (beleidsmatige) aanknopingspunten voor de wijze waarop een meer toegespitste manier in de behoeften van vreemdelingen zonder rechtmatig verblijf kan worden voorzien?* Bij het beantwoorden van deze vraag maken we gebruik van het literatuuronderzoek, de expertinterviews en de casestudies.

Onderzoek laat zien dat de laatste dertig jaar het verblijf van migranten zonder verblijfsrecht in Nederland in toenemende mate is geproblematiseerd en gecriminaliseerd (Hajer et al. 2025; Kox, 2024a; Hiah, 2019; Van Eijl, 2013). Dit heeft geleid tot een steeds restrictiever beleid, normalisering van vergaande uitsluiting en meer aandacht voor opsporing en (gedwongen) vertrek van migranten zonder verblijfsrecht (Ibid.). Ten tijde van het onderzoek en een deel van de dataverzameling leek onrechtmatig verblijf en de hulp aan migranten zonder verblijfsrecht strafbaar gesteld te worden, al zijn deze plannen tijdens het schrijven door de Eerste Kamer verworpen en lijken die zich nu te richten

op zogenaamde “terugkeerfrustreerders”. Het beleid wordt niet altijd zo strikt uitgevoerd als het wordt aangekondigd (zie ook Van der Leun en Van der Woude, 2017), maar dit betekent niet dat het geen impact heeft op de mensen om wie het gaat (zie ook Kox, 2024a). Dat zagen we ook tijdens dit onderzoek; zowel experts als migranten waren erg terughoudend om aan het onderzoek mee te werken vanwege de dreigende strafbaarstelling van illegaliteit. Migranten waren bang voor de mogelijke gevolgen van meewerken aan het onderzoek, experts vreesden voor wat er met de data en inzichten zou gebeuren omdat het onderzoek in opdracht van de minister is uitgevoerd. Uiteindelijk hebben we voldoende mensen bereid gevonden om hun inzichten en ervaringen met ons te delen, maar de context waarin dit onderzoek plaatsvond moet meegenomen worden in de analyse.

Een belangrijke bevinding van het onderzoek is dat migranten zonder verblijfsrecht op papier, vanwege internationale verdragen maar ook nationale wetten en regels, meer rechten hebben dan zij in de praktijk kunnen realiseren. Zo hebben zij bijvoorbeeld recht op medisch noodzakelijke zorg, al laat de praktijk zien hoe weerbarstig dit is, zeker bij psychische en gender gerelateerde zorg (zie hoofdstuk 4). Zij hebben arbeidsrechten, maar kunnen deze in de praktijk moeilijk realiseren (zie hoofdstuk 2). Kinderen hebben recht op onderwijs, maar in de praktijk ervaren zij barrières bij het lopen van stages, het ontbreken van een geschikte en stabiele plek om huiswerk te maken en beperkte mogelijkheden om deel te nemen aan uitjes (zie hoofdstuk 5). Migranten hebben de mogelijkheid om aangifte te doen van slachtofferschap, maar durven dit in de praktijk niet vanwege de verhalen die ze kennen over mensen die daarbij alsnog zijn aangehouden, vastgezet en/of uitgezet (zie hoofdstuk 7).

Bovendien laat dit onderzoek zien dat beleid rondom migranten zonder verblijfsrecht vaak in tegenspraak is met elkaar. Zo is er beleid om kinderen onder de achttien onderwijs te laten volgen, maar is het bij het volgen van een mbo-opleiding niet mogelijk een aansprakelijkheidsverzekering af te sluiten. Hierdoor kunnen de betreffende mbo-studenten geen stage lopen, wat wel een verplichting is van de opleiding. Hetzelfde zien we bij toegang tot gezondheidszorg. Er is een regeling dat huisartsen de kosten van onverzekerde patiënten vergoed kunnen krijgen, maar uit de interviews met zowel experts als migranten blijkt dat in de praktijk niet alle artsen hiervan weten of de kosten niet worden gedeclareerd vanwege de administratieve obstakels (zie ook Hajer et al. 2025). De huisvesting die werkgevers regelen voor hun werknemers maakt hen kwetsbaar voor uitbuiting, omdat het de afhankelijkheid tussen werknemer en werkgever vergroot (Colombi et al. 2026).

Deze problemen zijn een direct gevolg van een tendens van criminalisering van migranten zonder verblijfsrecht die de landelijke overheid in de jaren negentig heeft ingezet. Het beleid is erop gericht om onrechtmatig verblijf zo moeilijk mogelijk te maken vanuit de gedachte dat dit migranten ertoe zou aanzetten het land te verlaten, zoals recentelijk bij de indiening van het Amendement Vondeling[48] over de strafbaarstelling van illegaliteit weer naar voren kwam. Onderzoek naar terugkeerbesluitvorming laat echter zien dat beleid slechts een beperkte factor is bij het nemen van de beslissing om al dan niet terug te keren (Sinnige et al., 2025; Van Wijk & Bolhuis 2026). Het voeren van een dergelijk restrictief beleid zou dan ook niet direct tot meer terugkeer leiden, temeer omdat Nederland bij het realiseren van terugkeer afhankelijk is van herkomstlanden (Maliepaard et al., 2022). Ook als dit beleid wel effectief zou zijn, is het de vraag of het niet door een menselijke

[48] Wijziging van de Vreemdelingenwet 2000 en de Algemene wet bestuursrecht in verband met maatregelen om de asielketen te ontlasten en de instroom van asielzoekers te verminderen (Asielnoodmaatregelenwet) | Tweede Kamer der Staten-Generaal

ondergrens zakt, zoals door verschillende juristen is betoogd (Geertsema et al., 2021; Klaassen et al., 2020; Rodrigues, 2016; zie ook Kox, 2024a). De Nederlandse overheid is er bijvoorbeeld door rechters op gewezen dat beleid ten aanzien van migranten zonder verblijfsrecht niet tot materiele deprivatie mag leiden en dat ze daarom bijvoorbeeld opvang aan kinderen moest bieden en de bed-bad-broodvoorzieningen moest organiseren (Mack et al., 2022). Rodrigues (2016) stelt dat de landelijke overheid een zorgplicht heeft voor mensen die zij niet kan uitzetten. Gezien alle kwetsbaarheden die in dit rapport gesignaleerd zijn, rijst sterk de vraag of de landelijke overheid wel aan deze zorgplicht voldoet.

De huidige aanpak leidt bovendien tot spanningen tussen het Rijk en de gemeenten doordat lokale overheden en maatschappelijke organisaties zich geconfronteerd zien met de gevolgen van het landelijke beleid. Dit onderzoek bevestigt het beeld dat bestuurders op lokaal niveau graag realistisch beleid voeren dat oog heeft voor de gevolgen die het huidige restrictieve beleid met zich meebrengen. Ten tijde van de interviews met experts – toen het kabinet-Schoof nog aan de macht was – voelden gemeenten zich onvoldoende gehoord en gesteund door het Rijk om de problemen die zij signaleerden te adresseren. Daardoor zagen gemeenten beperkte ruimte voor oplossingen, terwijl zij door de sluiting van de Landelijke Vreemdelingenvoorzieningen (LVV) wel met problemen als dakloosheid, psychische problematiek en onvoldoende zorg voor kinderen geconfronteerd werden. Dit leidt ook tot frustratie bij de experts die wij spraken; zij pleiten voor een realistische oplossing.

10.2. Implicaties en beleidssuggesties

In de afsluitende paragraaf van dit onderzoek willen we een aantal implicaties bespreken en beleidssuggesties doen in lijn met onze bevindingen.

10.2.1. Het borgen van rechten van migranten zonder verblijfsrecht

Ten eerste is het van belang dat de rechten van migranten zonder verblijfsrecht niet alleen op papier maar ook in de praktijk geborgd zijn. Op papier zijn hun rechten al beperkt in vergelijking met ingezetenen, maar in de praktijk ervaren zij nog verdergaande beperkingen en vormen van uitsluiting dan op basis van wetgeving mag worden verwacht. Dit heeft te maken met tegenstrijdigheden in wetgeving enerzijds en met de uitvoering van wetgeving in de praktijk anderzijds.

Dit speelt bijvoorbeeld bij de mate waarin deze migranten aanspraak kunnen maken op basale rechten. Dit is terug te zien in de huisvesting – of vooral het gebrek aan huisvesting – van migranten zonder verblijfsrecht. Na langdurige procedures hebben verschillende rechters bepaald dat de Nederlandse overheid opvang moet bieden aan migranten zonder verblijfsrecht die aan specifieke voorwaarden voldoen. Dit om te voorkomen dat zij in een ontoelaatbare situatie van materiele deprivatie terechtkomen. Dit is de reden dat de LVV destijds in het leven is geroepen. Ten tijde van het onderzoek is de rijksfinanciering van de LVV juist afgeschaft. Hoewel vier deelnemende gemeenten de financiering van de LVV hebben overgenomen en er nog rechtszaken lopen over de rechtmatigheid van de stopzetting van de financiering, is hierdoor momenteel minder opvang voor migranten zonder verblijsfrecht beschikbaar, ondanks dat de Rijksoverheid deze zou moeten bieden. Hoewel lang niet alle migranten zonder verblijfsrecht dergelijke opvang nodig hebben, vormen dakloosheid en hiermee gepaard gaande marginalisering wel een probleem voor een deel van de migranten die hier – ondanks hun rechten – nu geen aanspraak op kunnen maken.

Ook de arbeidsrechten van migranten zouden in de praktijk beter gerespecteerd moeten worden. In Nederland heeft iedereen die werkt recht op salaris, een veilige werkplek en goede behandeling,

ongeacht verblijfsstatus. Uit het onderzoek blijkt dat het in de praktijk moeilijk is voor migranten zonder verblijfsrecht om deze rechten op te eisen. De Nederlandse Arbeidsinspectie zou hier een grotere rol in kunnen spelen, naar het voorbeeld van andere EU-landen. In België speelt de arbeidsinspectie bijvoorbeeld een actieve rol in het helpen terugvorderen van gemiste lonen. België maakt ook duidelijker onderscheid tussen de opsporingstaak van de arbeidsinspectie rondom het verbod op illegale tewerkstelling enerzijds, en hun beschermende rol voor alle werknemers anderzijds. De aanpak van misstanden is bij migranten zonder verblijfsrecht in Nederland vooral dadergericht, wat wil zeggen dat de bescherming van slachtoffers in de praktijk ondergeschikt is aan of ondersneeuwt door de focus op de aanpak van daders. Binnen de strafrechtelijke aanpak van arbeidsuitbuiting zou er meer aandacht kunnen zijn voor de schade die wordt berokkend aan slachtoffers zoals migranten zonder verblijfsrecht. Controle op de kwaliteit en betaalbaarheid van huisvesting waar werkgevers in voorzien heeft ook meer aandacht nodig van de arbeidsinspectie. Dit zou migranten zonder verblijfsrecht ook mogelijkheden geven om misstanden en het niet nakomen van hun rechten te melden zonder risico's op uitzetting uit Nederland.

Verder ervaren migranten zonder verblijfsrecht in de praktijk problemen bij toegang tot medisch noodzakelijke zorg, ondanks dat zij hier recht op hebben. Dit heeft enerzijds te maken met de onduidelijkheid wat als medisch noodzakelijk wordt gezien, anderzijds omdat migranten nog steeds barrières als angst, taal en onbekendheid met zorgverleners ervaren. Dit betekent dat zij bepaalde zorg – waaronder psychische, prenatale, preventieve en tandzorg – in de praktijk vaak niet krijgen. De verwachting is dat de langetermijneffecten hiervan groot zijn en meer kosten met zich meebrengen. Dit laat zien dat het recht op medisch noodzakelijke zorg van migranten zonder verblijfsrecht breder is dan waar in de praktijk gebruik van wordt gemaakt. Het wetsvoorstel om illegaal verblijf strafbaar te stellen woekerde de angst – en daarmee de kans op nog meer zorgmijding – aan. Dit wetsvoorstel is niet aangenomen, maar de angst blijft bestaan. Dit betekent dat de overheid zich in moet spannen om deze rechten ook in de praktijk beter te realiseren.

Dit geldt tot slot ook voor de positie van migranten zonder verblijfsrecht in het onderwijs. Uit dit rapport blijkt dat kinderen zonder verblijfsrecht wel naar school gaan, maar dat er een gebrek aan kennis is bij scholen en in het bredere maatschappelijke veld over het recht op onderwijs voor (minderjarige) migranten zonder verblijfsrecht. Deze kloof leidt vaak tot belemmeringen in de toegang tot onderwijs voor deze groep. Daarnaast zijn er verschillende knelpunten in het beleid die het volgen van onderwijs voor deze groep compliceren. Minderjarigen zonder verblijfsrecht hebben weliswaar toegang tot onderwijs, maar komen niet in aanmerking voor betaalde stages omdat ze niet mogen werken. Bovendien kunnen scholen hen, door het ontbreken van verblijfsrecht, niet verzekeren tegen ongevallen. Daardoor zijn deze kinderen van verschillende mbo-opleidingen uitgesloten doordat stages en het werken met specifieke materialen bij deze opleidingen een belangrijk onderdeel vormen. Dit terwijl deze jongeren voornamelijk aangewezen zijn op mbo-opleidingen vanwege de beperkte toegang tot onderwijs na hun 18e levensjaar. Zij kiezen soms bewust voor een "lagere" opleiding zodat ze voor hun 18^{e} levensjaar een vervolgopleiding kunnen starten. Dit is met vwo doorgaans niet mogelijk. Door deze knelpunten aan te pakken, kan de toegang tot onderwijs voor migranten zonder verblijfsrecht alsnog mogelijk gemaakt worden.

De bevindingen in dit onderzoek laten zien dat migranten zonder verblijfsrecht in hun dagelijks leven beperkt aanspraak kunnen maken op hun rechten. Het op terugkeer gerichte beleid dat migranten uitsluit van voorzieningen is regelmatig in tegenspraak met basale rechten op ondersteuning en

voorzieningen die zijn vastgelegd in Internationale verdragen die Nederland heeft ondertekend. De gevolgen hiervan worden met name op lokaal niveau gevoeld. Dit geeft aanleiding voor alle betrokken actoren om de rechten van migranten zonder verblijfsrecht ook in de praktijk te borgen.

10.2.2. Mogelijkheden tot regularisering

Ten tweede laat het onderzoek zien dat er in Nederland nog altijd een groep migranten zonder verblijfsrecht bestaat, ondanks het beleid dat de landelijke overheid sinds de jaren negentig heeft ingezet om de omvang van deze groep te verkleinen. Momenteel zijn er steeds meer manieren waarop migranten hun verblijfsrecht kunnen verliezen (zie ook Stronks, 2022), terwijl de opties om verblijf te regulariseren juist afnemen. Dit onderzoek – en de voorbeelden uit andere landen – (e.g. Ahrens et al., 2025) laten zien dat regularisering kan helpen om de kwetsbare posities van migranten zonder verblijfsrecht en de misstanden waar zij mee te maken hebben tegen te gaan.

In Nederland ontbreekt bijvoorbeeld de mogelijkheid om verblijf te regulariseren via werk. Dit leidt tot een situatie waarin migranten zonder verblijfsrecht die werken en aan de economie en samenleving bijdragen niet erkend worden voor hun arbeid. Ondanks de barrières voor migranten zonder verblijfsrecht om legaal te werken, laat dit rapport zien dat zij veel werken in sectoren waar een grote vraag naar personeel bestaat, zoals betaald huishoudelijk werk en de thuiszorg. Dit roept belangrijke vragen op over de omvang en oorzaken van de vraag naar werknemers in deze sectoren en de mogelijkheden om hierop in te spelen via een regulariseringsregeling. In andere landen, zoals Spanje en Duitsland, bestaan dergelijke regelingen al. Spanje heeft bijvoorbeeld plannen om derdelanders te regulariseren vanwege grote tekorten op de arbeidsmarkt. Gezien vergelijkbare arbeidsmarkttekorten in Nederland, zou onderzocht moeten worden of een soortgelijke benadering ook hier kan bijdragen aan een duurzame oplossing voor zowel de arbeidsmarkt als de situatie van migranten zonder verblijfsrecht.

Regularisering zou naast economische gronden ook op basis van sociale en culturele integratie mogelijk moeten zijn. De casestudie over Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht laat bijvoorbeeld zien dat zij vaak sterk gesocialiseerd zijn in de Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur, zeker de migranten die voor de Surinaamse onafhankelijkheid geboren zijn. In de huidige regulariseringsregeling voor Surinamers wordt echter alleen verblijfsduur gebruikt als criterium om de band met Nederland aan te tonen. Dit rapport benadrukt dat verblijfsduur niet altijd een adequate maatstaf is om deze band te bepalen. Een postkoloniaal perspectief, zoals het concept van postkoloniaal burgerschap, zou een meer passende norm kunnen bieden. Daarbij krijgen factoren zoals familiebanden in Nederland, scholing in de Nederlandse taal en cultuur en historische banden met Nederland meer gewicht in de afweging of groepen recht hebben op regularisering. De casestudie toont dat verblijfsduur juist een belemmering vormde voor regularisering van Surinaamse vrouwen zonder verblijfsrecht. Suriname is een voormalige kolonie van Nederland, en de effecten van deze koloniale relatie zijn ook na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 zichtbaar, tot op de dag van vandaag. Deze historische context zou meegenomen kunnen worden bij het vormgeven van beleid rondom de regularisering van Surinaamse migranten zonder verblijfsrecht.

Dergelijke integratie-overwegingen spelen ook bij kinderen zonder verblijfsrecht, zoals de casestudie laat zien. Er verblijft een onbekend aantal minderjarigen zonder verblijfsrecht in Nederland, waarvan een onbekend aantal ook in Nederland geboren is. Het betreft kinderen die deels nooit in het herkomstland van (één van) hun ouders zijn geweest, de taal niet spreken en hier zijn gesocialiseerd, naar school gaan en hun toekomst voor zich zien. Sinds de beëindiging van de kinderpardonregeling

kunnen zij geen aanspraak meer maken op verblijfsrecht, omdat de positie van hun ouders leidend is. De casestudie laat net als eerdere studies zien hoe schadelijk het voor kinderen is om zonder verblijfsrecht op te groeien. We begrijpen de complexiteit van deze thematiek; het koppelen van verblijfsrecht aan de geboorte van een kind kan ook ongewenste neveneffecten met zich meebrengen. Maar nu sneeuwt het belang van het kind onder in de verblijfsrechtelijke procedures van de ouders. Dit roept de vraag op of er niet weer meer regulariseringsmogelijkheden voor kinderen moeten komen, die recht doen aan het belang van het kind zoals beschreven in het door Nederland ondertekende kinderrechtenverdrag.

Verder is er een aanzienlijke groep migranten bij wie herhaaldelijk maar zonder succes is geprobeerd om hen uit te zetten. Deze mensen belanden in een vicieuze cirkel van detentie en onzekerheid, waarbij zij niet worden uitgezet, maar ook geen verblijfsvergunning krijgen. De Nederlandse overheid heeft een zorgplicht voor deze migranten, en het is van belang dat deze zorgplicht wordt nagekomen (zie ook Rodrigues, 2016). Het huidige beleid, dat deze mensen in een juridisch en sociaal vacuüm plaatst en herhaaldelijk aan ineffectieve vertrekprocedures onderwerpt, vraagt om een structurele oplossing. De Nederlandse overheid zet nu in op de strafbaarstelling van “terugkeerfrustreerders”. De vraag is hoe zinvol dit is, aangezien de beperkte terugkeerbereidheid van migranten zonder verblijfsrecht niet de enige reden is waarom terugkeer niet lukt (Sinnige et al., 2025) en afschrikking in deze context slechts beperkt lijkt te werken. In lijn met de zorgplicht zou een vorm van regularisering voor migranten die langdurig in Nederland verblijven en niet uitgezet kunnen worden een duurzamere oplossing bieden.

Door deze verschillende aspecten van regularisering te onderzoeken en te implementeren, kan Nederland niet alleen bijdragen aan een rechtvaardiger migratiebeleid, maar ook aan een duurzamere oplossing voor arbeidsmarkttekorten en sociale integratie van verschillende groepen migranten.

10.2.3. Gedifferentieerd beleid voor migranten zonder verblijfsrecht

Ten derde is het van belang dat de overheid in haar beleid aandacht heeft voor problematiek die bij specifieke groepen migranten zonder verblijfsrecht speelt. Dit betreft onder meer kinderen zonder verblijfsrecht die in situaties verkeren die niet in lijn zijn met internationale verdragen rondom de rechten van het kind. Dit geldt bijvoorbeeld voor het recht op onderwijs, de angst waarmee zij zich door hun juridische status geconfronteerd zien en omstandigheden van materiele en sociale deprivatie waarin zij zich bevinden.

Er zijn verschillende knelpunten die het beleid rondom onderwijs voor deze groep compliceren. De casestudie over gezinnen met minderjarige kinderen laat bovendien zien dat kinderen lijden onder de gevolgen van het ontbreken van verblijfsrecht bij hun ouders. Ondanks dat bekend is dat leven zonder verblijfsrecht schadelijk is, krijgen deze kinderen vaak niet de hulp die zij nodig hebben. Het belang van het kind, vastgelegd in internationale verdragen zoals het VN-Kinderrechtenvedrag, zou leidend moeten zijn bij beslissingen over gezinnen zonder verblijfsrecht. Dit betekent dat kinderrechten niet ondergeschikt mogen zijn aan vreemdelingenrechtelijke overwegingen. Er zou een toetsingskader kunnen komen waarin expliciet wordt gewaarborgd dat het belang van het kind meeweegt in alle procedures en besluiten.

Andere groepen die specifieke aandacht behoeven zijn onder meer ouderen die onrechtmatig in Nederland verblijven maar die niet terugkeren, om wat voor redenen dan ook. Als de overheid er niet in slaagt hen gedwongen uit te zetten, zouden hier specifieke voorzieningen voor moeten komen.

Hierbij valt te denken aan toegang tot bejaardentehuizen en beschikbare ouderenzorg voor migranten zonder verblijfsrecht.

Tot slot is er een overkoepelend punt dat experts van zowel overheidsorganisaties als maatschappelijke instanties naar voren brengen, namelijk het falende terugkeerbeleid. Hoewel terugkeer veel aandacht krijgt in het beleid, getuigt de wijze waarop de landelijke overheid dit vormgeeft volgens geïnterviewde experts van onvoldoende realiteitszin. Zij geven aan dat de landelijke overheid erop hamert dat iedereen terug moet, maar dat zij in de praktijk zien dat niet iedereen teruggaat. Hier zijn verschillende redenen voor, maar gevolg is dat deze migranten zonder verblijfsrecht in Nederland blijven. Zij kunnen zich deels niet zelfstandig redden, waardoor er voorzieningen nodig zijn die de landelijke overheid niet wil bieden. Verschillende experts geven aan dat zij daar op lokaal niveau de gevolgen van ondervinden in de vorm van dakloosheid, vergaande marginalisering, psychische problematiek en andere problemen die in dit rapport aan de orde gekomen zijn. De landelijke overheid lijkt dit onvoldoende te onderkennen, wat tot grote frustratie leidt bij experts. Zij pleiten daarom voor oplossingen die recht doen aan de sociale realiteit.

Ten tijde van het onderzoek leek de landelijke overheid juist de andere kant op te gaan door illegaliteit strafbaar te stellen, ondanks alle adviezen van adviesorganen en uitvoerende instanties om dit niet te doen. Dit plan gaat uiteindelijk niet door, omdat het in de Eerste Kamer is weggestemd, maar recentelijk heeft de verantwoordelijke minister aangekondigd om het verblijf van "terugkeerfrustreerders" strafbaar te stellen. Dit zijn mensen die de hele asielprocedure vergeefs hebben doorlopen, die terug kunnen naar hun land van herkomst, maar die terugkeer tegenwerken. De vraag is of dit een oplossing biedt omdat terugkeer niet alleen van de terugkeerbereidheid van de betreffende migrant afhangt (Leerkes en Kox, 2016, 2017; Maliepaard et al., 2022). Experts benadrukken dat er dringend behoefte is aan oplossingen die beter aansluiten bij de realiteit: deze migranten zonder verblijfsrecht zijn – ondanks hun vertrekplicht – toch in Nederland. Dit rapport laat zien waarom dergelijke oplossingen nodig zijn, om verdere problemen voor migranten zonder verblijfsrecht *en* de samenleving te voorkomen.

Literatuurlijst

Abrego, L. J. (2011). Legal Consciousness of Undocumented Latinos: Fear and Stigma as Barriers to Claims-Making for First- and 1.5-Generation Immigrants. *Law & Society Review*, *45*(2), 337- 370. https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2011.00435.x

Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (2018). *Verslag vooronderzoek bed, bad, brood*. Kenmerk ACVZ/ADV/2018/004. 8 feb 2018. The Hague: ACVZ.

Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.(2013). *Geen land te bekennen. Een advies over de verdr agsrechtelijke bescherming van staatlozen in Nederland.* DenHaag: Adviescommissie voor Vreemdeli ngenzaken. https://www.adviesraadmigratie.nl/documenten/2013/12/4/geen-land-te-bekennen.

Albers, V. (2025). *Omzien naar kwetsbare, overlastgevende EU burgers.Een pleidooi voor een brede EU-migratie ketensamenwerking*. Amsterdam: AVIM Amsterdam.

Amnesty International. (2018a). *Het recht op vrijheid. Vreemdelingendetentie: het ultimum remedium-beginsel.* Amsterdam: Amnesty International. https://www.amnesty.nl/content/uploads/2018/02/AMN_18_08_Rapport-het-recht-op-vrijheid_DEF_web.pdf?x73404.

Amnesty International. (2018b). *Geen cellen en handboeien! Het beginsel van minimale beperkingen in het regime vreemdelingendetentie.* Amsterdam: Amnesty International. https://www.amnesty.nl/content/uploads/2018/02/AMN_18_05_Rapport-Geen-cellen-en-handboeien_DEF_web.pdf?x32866.

Andersson, L.M.C., Hjern, A., & Ascher, H. (2018). Undocumented adult migrants in Sweden: Mental health and associated factors. *BMC Public Health*, *18*(1), 1-9. https://doi.org/10.1186/s12889-018-6294-8.

Aru, S., & Belloni, M. (2024). 'Deserving or undeserving?: Governing 'migrant irregularity' and squatting in Amsterdam'. *Cities*, *153*(2024), 1-12. https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105199.

Bakker, D.J. (2004). Toegang tot de zorg voor illegalen. *Tijdschrift Voor Gezondheidsrecht*, *28*(6), 395–398. https://doi.org/10.1007/bf03056053.

De Bakker, E., Frouws, J., Jongeneel, R.A., & Slangen, E. (2004). *'Als je te snel rijdt, weet je ook dat het niet mag'; illegale arbeid in de Westlandse tuinbouw.* Wageningen: Wetenschapswinkel Wageningen. https://research.wur.nl/en/publications/als-je-te-snel-rijdt-weet-je-ook-dat-het-niet-mag-illegale-arbeid/.

Balakrishnan, A., & Jordan, N. (2019). The undocumented elderly: coverage gaps and low health care use. *Journal of Health Care for the Poor and Undeserved, 30*(3), 891-898. https://doi.org/10.1353/hpu.2019.0062.

Bastia, T., Datta, K., Hujo, K., Piper, N., & Walsham, M. (2023). Reflections on intersectionality: A journey through the worlds of migration research, policy and advocacy. *Gender, Place & Culture, 30*(3), 460-483.

Belloni, M., & Aru, S. (2020). Sheltering the undocumented in Amsterdam : inclusive housing rights or policing urban informality? *HOMING: THE HOME-MIGRATION NEXUS*, 1–8. https://homing.soc.unitn.it/2020/06/16/belloni-s-aru-sheltering-the-undocumented-in-amsterdam-inclusive-housing-rights-or-policing-urban-informality/.

Benseddik, A., & Bijl, M. (2004*). Onzichtbaar achter glas. Onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland*. Den Haag: STEK. https://documentation.lastradainternational.org/lsidocs/23%20Onzichtbar%20achter%20glas%20(Benseddik%20&%20Bijl).pdf.

Van Berckel Smit, J. (2022). *Juridische Verkenning van het recht op voorzieningen en verblijf voor oudere ongedocumenterden*. Den Haag: Boom Juridisch.

Bernhard, J. K., Goldring, L., Young, J., Berinstein, C., & Wilson, B. (2007). Living with precarious legal status in Canada: Implications for the well-being of children and families. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, *24*(2), 101–114. https://doi.org/10.25071/1920-7336.21388.

Berntsen, L., De Lange, T., & Rijken, C. (2022). *Migranten zonder verblijfsvergunning: Rechten en sociaaleconomische positie in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Berntsen, L., Robledo, N., & De Lange, T. (2023). Structureel maar ondergewaardeerd werk. Ervaringen van migranten zonder verblijfsvergunning tijdens de coronapandemie in Nederland. In T. de Lange & A.G.M. Böcker (eds.), *Migranten in de frontlinie. De effecten van COVID-19 maatregelen op arbeidsmigranten werkzaam in cruciale sectoren* (pp.315-341). Nijmegen: RUNOMI.

Bloemen, E. (2019). Toegang tot zorg voor ongedocumenteerde migranten. Wat helpt om zorg te krijgen? Utrecht: Pharos. https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/05/Toegang_tot_zorg_voor_ongedocumenteerde_migranten-Pharos.pdf.

Boekhoorn, P.F.M., Speller, T.E.A.M., & Kruijssen, F. (2004). *Operationeel toezicht vreemdelingen. Evaluatie van de bevoegdheden in de Vreemdelingenwet 2000 voor het vreemdelingentoezicht door de politie.* Nijmegen: Bureau Boekhoorn Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/1395.

Boers, R., van Stapele, N., Guns, W., & Janssen, J. (2023). Tussen schade en schaduw. *Crimmigratie & Recht, 7*(1), 36-49. https://doi.org/10.5553/cenr/254292482023007001004.

Boersema, E., Sportel, I.D.A., Smit, M., & Leerkes, A. (2015). *'Als ik bezig ben, denk ik niet zo veel'. Evaluatie van de pilot Activeren bewoners gezinslocaties.* Den Haag: WODC.https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/157.

Bouts, R., Coenen, T., & Van Dijk, R. (2016). *Een goede zaak. Onderzoek naar veilige aangifte voor ongedocumenteerden.* Utrecht: Hogesc hool Utrecht; Stichting LOS. https://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/Praktijkonderzoek%20Stichting%20LOS%2023-05-2016%20Ties%20Coenen%2C%20Robbert%20van%20Dijk%2C%20Rafael%20Bouts.pdf.

Bonjour, S. (2010). Between Integration Provision and Selection Mechanism. Party Politics, Judicial Constraints, and the Making of French and Dutch Policies of Civic Integration Abroad. *European Journal of Migration and Law*, *12*(3), 299-318. https://doi.org/10.1163/157181610x520382.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp.241-258). New York: Greenwood.

Braat, K. (2004). *Ik ben er wel maar ze zien me niet.* Leiden: Defence for Children.

Breuls, L. (2022). *Vreemdelingendetentie in de Lage Landen: Een etnografisch onderzoek naar uitvoeringspraktijken van vreemdelingendetentie in België en in Nederland*. Amsterdam: Boom Criminologie.

Brinkmeier, E. (2011). Illegality in everyday life: Polish workers in Dutch agriculture. In M. Bommes & G. Sciortino (eds.), *Foggy Social Structures. Irregular migration, European labour markets and the welfare state* (pp. 45-66). IMISCOE Research. Amsterdam University Press.

Broeders, D. (2009). *Breaking down anonymity: Digital surveillance of irregular migrants in Germany and the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Brouwer, J. (2018). *Family matters. A study into the factors hampering voluntary return of migrants residing at family locations.* Den Haag: International Organization for Migration. https://iom-nederland.nl/images/Publications/Reports/family_matters.pdf.

Brouwer, J. (2020). Bordered penality in the Netherlands: The experiences of foreign national prisoners and prison officers in a crimmigration prison. *Punishment & Society*, *22*(5), 703-722. https://doi.org/10.1177/1462474520915825.

Brouwer, E., & Ten Cate, J. (2025). Algoritmes en geautomatiseerde besluitvorming in het migratie-, grens- en asielbeleid: Impact van de nieuwe AI-Verordening. *Asiel- & Migrantenrecht, 2025*(1), 14-20. https://research-portal.uu.nl/ws/portalfiles/portal/268337860/2025_a_mr_01_artikel_jarik_ten_cate_en_evelien_brouwer.pdf.

Burgers, J.P.L., & Engbersen, G.B.M. (1999). *Illegale vreemdelingen in Rotterdam.* Amsterdam: Boom Uitgevers.

Captain, E., & Jones, G. (2024). "Ligt dit in de bedoeling der Regeering en acht zij dergelijke regeling wenschelijk?": Koloniaal burgerschap en het antikoloniale verzet in de laatste honderd jaar van het Nederlandse imperium. In K. Fatah-Black , & L. Lauret (Eds.), *Koloniaal burgerschap: Geschiedenis en erfenis* (pp. 199-226). Den Haag: Boom.

Centraal Orgaan opvang asielzoekers (z.d.). *Opvanglocaties voor terugkeer*. https://www.coa.nl/nl/opvanglocaties-voor-terugkeer.

Cleton, L. (2022). *Deporting children: policy framing, legitimation and intersectional boundary work* (proefschrift). Antwerpen: Universityof Antwerp. https://repository.uantwerpen.be/docman/irua/4003f2/189934.pdf.

Cleton, L. & Jonitz (2025). *Ongedocumenteerde migrantengezinnen in voortdurende angst en onzekerheid.* Migratie & Samenleving, Ongedocumenteerde migrantengezinnen in voortdurende angst en onzekerheid — Migratiesamenleving @ Sociale Vraagstukken

Colombi, D., van liempt, I., & Sigona, F. (2026). Policy Brief: *The production of irregularity in Europe: How to improve the living and labour conditions of irregularised migrant workers and their households.* I-CLAIM.

Commissie Medische Zorg voor (dreigend) uitgeprocedeerde asielzoekers en illegale vreemdelingen. (2007). *Arts en vreemdeling. Rapport van de commissie Medische zorg voor (dreigend) uitgeprocedeerde asielzoekers en illegale veemdelingen.* Utrecht: Pharos. https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/01/arts_en_vreemdeling-rapport.pdf.

Cornelisse, G. (2010). *Immigration detention and human rights. Rethinking territorial sovereignty.* Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Dadusc, D. (2016). Squatting and the undocumented migrants' struggle in the Netherlands. In P. Mudu en S. Chattopadhyay (Eds.), *Migration, Squatting and Radical Autonomy* (pp.275-284). London: Routledge.

Davis, A.Y. (1983). *Women, Race and Class.* New York:Vintage Books.

Defence for Children (z.d.). *Het ongedocumenteerde kind en het recht op gezondheidszorg*. https://www.defenceforchildren.nl/wat-doen-we/dossiers/ongedocumenteerde-kinderen/gezondheidszorg/.

Derckx, V.L. (2021). *Het recht op zorg voor de gezondheid van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen in Nederland* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University.

Dekkers, T.J.M. (2019). *Mobility, control and technology in border areas: discretion and decision-making in the information age* (proefschrift). Leiden: Leiden University.

Dez, J., & Fiorito, T. (2022). *Toegang tot Hoger Onderwijs voor Ongedocumenteerde Jongeren. Het 'Amsterdamse Convenant' Uitgelegd.* Verblijfblog. https://verblijfblog.nl/toegang-tothoger-onderwijs-voor-ongedocumenteerde-jongeren-het-amsterdamse-convenant-uitgelegd/.

Dijkema, J., Bolhuis, P., & Engelen, M. (2006). *Grenzen verleggen. Een onderzoek naar grensoverschrijdende arbeidsbemiddeling in 2006*. Zoetermeer: Research voor Beleid.

Directie Regie Migratieketen., Directie Migratie Beleid., Immigratie en Naturalisatie Dienst., Dienst Terugkeer en Vertrek., Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers., Stichting Nidos., Afdeling Vreemdelingenpolitie, Identificatie en Mensenhandel., & Expertisecentrum Mensenhandel en Mensensmokkel. (2019). *APM Analyse: Alleenstaande minderjarige vreemdelingen die met onbekende bestemming vertrekken*. Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid. https://open.overheid.nl/documenten/ronl-42971622-fd84-40ff-a11d-da5c82a42cbd/pdf.

Dokters van de Wereld. (2018). *Seksuele en reproductieve zorg voor kwetsbare groepen: Barrieres voor ongedocumenteerden in toegang tot anticonceptie en abortus.* Amsterdam: Dokters van de Wereld. https://doktersvandewereld.org/rapporten-publicaties/barrieres-voor-ongedocumenteerden-in-toegang-tot-anticonceptie-en-abortus/.

Dokters van de Wereld. (2021). *Zorg kwetsbare ongedocumenteerde LHBTIQ+'ers broodnodig*. Amsterdam: Dokters van de Wereld. https://doktersvandewereld.org/actueel/nieuws/zorg-kwetsbare-ongedocumenteerde-lhbtiq-ers-broodnodig/.

Dokters van de Wereld. (2024) *Zorg voor lhbti+'ers: 'We laten hen niet in de kou staan'.* Amsterdam: Dokters van de Wereld. https://doktersvandewereld.org/actueel/nieuws/we-willen-deze-groep-niet-in-de-kou-laten-staan/.

Van Doorn, N., Ferrari, F., & Graham, M. (2023). Migration and migrant labour in the gig economy: An intervention. *Work, Employment and Society*, *37*(4), 1099-1111. https://doi.org/10.1177/09500170221096581.

Droogleever-Fortuyn, M., Geurts, R., Hajer, F., Kaandorp, M., Van der Loo, P., & Meuwese, S. (2002). *Addendum over kinderrechten in het Nederlandse vreemdelingenbeleid bij het rapport Opgroeien in de lage landen over de implementatie van het VN-Verdrag inzake de Rechten van het Kind in Nederland*. Het Kinderrechtencollectief. https://www.kinderrechten.nl/assets/2016/11/210.pdf.

Du Pré, R. en Meijer R., (8 mei 2026). Kabinet begint met herstel gesneuvelde asielwet: overlastgevers eerder ongewenst. *De Volkskrant.*

Ederveen, R. (2021) *Ongedocumenteerden in onze steden. Stand van Zaken*. Sociaal bestek, 6. https://sociaalbestekpremium.nl/sociaal-bestek-2021-editie-6/ongedocumenteerden-in-onze-steden-stand-van-zaken/.

Ederveen, R. (2023). *'Ongedocumenteerde kinderen – leven in de schaduw'*. Stichting LOS. https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2023D1276.
Van Eijl, C. (2012). *Tussenland: illegaal in Nederland, 1945-2000*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

Eleveld, A. (2022). Huishoudelijke werkers in de particuliere huishouding gelijk behandeld met andere werknemers? Annotatie bij het Hof van Justitie van de EU 24 februari 2022 en Rechtbank Rotterdam 16 december 2021. *Tijdschrift voor Arbeidsrecht in Context 2022* (3), 89-97. https://denhollander.info/artikel/17382.

Engbersen, G., Van der Leun, J., Staring, R., & Kehla, J. (1999). Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen. De Ongekende Stad 2. Amsterdam: Boom Uitgevers.

Engbersen, G., & Van der Leun, J. (2002). Illegale migratie en de praktische wijsheid van gedogen. In G. van Oenen (ed.), *Ongeregelde orde. Gedogen en de omgang met wilde praktijken* (pp. 192-2010). Amsterdam: Boom Uitgevers.

Engbersen, G., Van San, M., & Leerkes, A. (2006). A room with a view. *Ethnography*, *7*(2), 209-242. https://doi.org/10.1177/1466138106067057.

Engbersen, G., Staring, R., Van der Leun, J., De Boom, J., Van der Heijden, P., & Cruijff, M. (2002). Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting, Rotterdam: RISBO. https://repub.eur.nl/pub/1858/SOC-2002-005.pdf.

Enriquez, L. E. (2011). "Because We Feel the Pressure and We Also Feel the Support": Examining the Educational Success of Undocumented Immigrant Latina/o Students. *Harvard Educational Review*, *81*(3), 476-499. https://doi.org/10.17763/haer.81.3.w7k703q050143762.

Essed, P. (1984). *Alledaags racisme.* Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.

European Commission. (2021). *'Responses to long-term irregularly staying migrants: practices and challenges in EU Member States and Norway'*. European Migration Network. EMN-inform_long-term-irregular-migrants_final_28072021.pdf.

Europees Migratie Netwerk (2016). *Beleidsoverzicht 2015 Migratie en asiel in Nederland.* POLICY OVERVIEW. Migration and Asylum in the Netherlands – PDF Free Download (docplayer.nl)

FNV Persvoorlichting (2023, 24 april). *Geef huishoudelijk werkers toegang tot sociale zekerheid*. FNV. https://www.fnv.nl/nieuwsbericht/algemeen-nieuws/2023/04/geef-huishoudelijk-werkers-toegang-tot-sociale-zek.

Fokking, N. (2025). Strafbaarstelling illegaal verblijf. *Verblijfblog.* Strafbaarstelling illegaal verblijf | Verblijfblog

Froklage, A.C.M., Van Midde, M.I., Schaap, A., & Vernooij, E.E. (2008). Verloskundige zorg aan ongedocumenteerde vrouwen. Het beleid toegepast in de praktijk. *Tijdschrift Voor Verloskundigen*, *33*(7), 30-34. https://www.kennispoort-verloskunde.nl/wp-

content/uploads/publicaties/2015/04/Froklage%20ACM%20ea_Verloskundige%20zorg%20aan%20ongedocumenteeerde%20vrouwen_TvV%202008-07%20p30-34.pdf.

Geertsema K, Groenendijk C, Grütters C, Minderhoud P, Nissen E, Strik T, Terlouw A en Zwaan K (2021) Ongezien Onrecht in het Vreemdelingenrecht. *Nederlands Juristenblad* 96(14): 1046–1053.

Van Geel, J. (2021). *Van onzichtbaar naar zichtbaar: knelpunten met en oplossingen voor medisch kwetsbare ongedocumenteerden in de LVV Amsterdam.* Amsterdam: Regiegroep Ongedocumenteerden Amsterdam. https://rgoa.nl/onderzoek-medisch/.

Gheasi, M., Nijkamp, P., & Rietveld, P. (2014). A study on undocumented migrant workers in the Dutch household sector. *International Journal of Manpower*, *35*(1/2), 103-117. https://doi.org/10.1108/IJM-08-2013-0196.

De Gier, N. (2024). Slachtofferschap van huiselijk geweld onder ongedocumenteerden. *Crimmigratie & Recht*, *8*(2), 96-120. https://doi.org/10.5553/cenr/254292482024008002003
Gonzales, R.G. (2011). Learning to Be Illegal: Undocumented Youth and Shifting Legal Contexts in the Transition to Adulthood. *American Sociological Review*, 76(4), 602-619. https://doi.org/10.1177/0003122411411901.

Gonzales, R.G., Suárez-Orozco, C., & Dedios-Sanguineti, M.C. (2013). No Place to Belong: Contextualizing Concepts of Mental Health Among Undocumented Immigrant Youth in the United States. *American Behavioral Scientist*, *57*(8), 1174-1199. https://doi.org/10.1177/0002764213487349

Gonzales, R. (2011). Learning to be illegal: Undocumented youth and shifting legal contexts in the transition to adulthood. *American sociological review* 76(4): 602-619.

Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology, 78*(6), 1360-1380. https://www.jstor.org/stable/2776392?seq=2.

Grit, K., Den otter, J.J., & Spreij, A. (2012). Access to health care for undocumented migrants: a comparative policy analysis of England and the Netherlands. *Journal of Health Politics, Policy and Law, 37*(1), 38-67. https://doi.org/10.1215/03616878-1496011.

Groenewoud, M., & van Rij, C. (2007). *Naleving van de Wet Arbeid Vreemdelingen in 2006. Onderzoek over werkgevers*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek. https://www.regioplan.nl/wp-content/uploads/data/file/rapporten-1500-1599/1518.eindrapport.pdf.

Grütters, C. & van Os, C. (2013). Het ene gewortelde kind is het andere wél. Over de uitsluiting van niet-asielkinderen bij het Kinderpardon. *A&MR*, 07: 312-319.

Guns, W. M., Boers, R., Van Stapele, N., & Janssen, J. H. L. J. (2022). Ongedocumenteerd en 18, reden tot een feestje? In E. Kolthoff, & J. Janssen (red). *Cohesie en polarisatie in de stad: De veilige stad 4 (*Eds.), 1 ed., pp. 81- 95). Boom Criminologie.

Hacker, K., Anies, M., Folb, B.L., & Zallman, L. (2015). Barriers to health care for undocumented

migrants: a literature review. *Risk Management and Healthcare Policy, 8*, 175-183. https://doi.org/10.2147/RMHP.S70173.

Hajer, M. (2024). *Discourses about irregularised migrants in the Netherlands Representation and narratives in media, politics, and civil society*. Utrecht: I-CLAIM project European Commission. https://i-claim.eu/project/discourses-about-irregularised-migrants-in-the-netherlands/.

Hajer, M., & Bröer, C. (2020). We Are Here! Claim-making and Claim-placing of Undocumented Migrants in Amsterdam. *European Journal Of Cultural And Political Sociology*, *7*(4), 431–451. https://doi.org/10.1080/23254823.2020.1774911.

Hajer, M., & Van Liempt, I. (2025). *Irregular migrants in the Dutch domestic work sector. Sector report.* Utrecht: I-CLAIM project European Commission. https://zenodo.org/records/15775196.

Hajer, M., van Liempt, I., Ensing, A., & Bruquetas, M. (2025). Exclusion as Default: The Legal and Policy Dynamics Around the Production of Irregular Migration in The Netherlands. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15562948.2025.2581227

Hajer, M., Vasileiadi, C., & Van Liempt, I. (2024). *The Legal and Policy Infrastructure of Irregularity: The Netherlands*. Utrecht: I-CLAIM project European Commission. https://i-claim.eu/project/the-legal-and-policy-infrastructure-of-irregularity-the-netherlands/.

De Hart, B., Verweij, E., & Arbaoui, Y. (2022). *Heb geduld: De betekenis van het afhankelijk verblijfsrecht in het dagelijks leven van huwelijksmigranten en hun partners.* Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam
Centre for Migration and Refugee Law. https://research.vu.nl/en/publications/heb-geduld-de-betekenis-van-het-afhankelijk-verblijfsrecht-in-het/.

Van Heek, F. (1936). *Chineesche immigranten in Nederland.* Amsterdam: NVJ. Emmerij's Uitgeversmaatschappij.

Van Heerbeek, R. (2016). *De jongvolwassen uitgeprocedeerde asielzoekers als onderdeel van een gezin binnen de gezinslocatie op het asielzoekerscentrum in Gilze die onderwijs wil volgen in Nederland* (scriptie). Utrecht: Hogeschool Utrecht - Stichting
LOS. https://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/IP%20TP%20VR-V2-Ralph%20van%20Heerbeek-1610658-%2004-10-2016.pdf.

Van der Heijden, P.G.M., Cruyff, M., & Van Gils, G.H.C. (2015). *Schattingen illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen 2012-2013.* Den Haag:
WODC. *https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2094*.

Van der Heijden, P. G. M., Cruyff, M. J. L. F., Engbersen, G. B. M., & Van Gils, G. H. C. (2020). Schattin gen onrechtmatig in Nederland verblijvende vreemdelingen 2017–2018 (WODC Cahier 2020 15). Den Haag: Boom Criminologie.

Van der Heijden, P.G.M, Cruyff, M.J.L.F., Engbersen, G., Lugtig, P. & Van Gils, G.H.C. (2026). Schattingen onrechtmatig in Nederland verblijvende vreemdelingen medio 2018-2019 tot medio 2022- 2023. Den Haag: WODC. rapport-schattingen-onrechtmatig-in-nederland-verblijvende-vreemdelingen-medio-2018-2019-tot-medio-2022-2023.pdf

Hermens, N., Kahman, M., Van Treeck, J., Out, M., & De Gruyter, M. (2021). *Tussenevaluatie pilot Landelijke Vreemdelingen Voorziening. Samenwerken aan bestendige oplossingen voor vreemdelingen zonder recht op verblijf of rijksopvang*. Utrecht: VerweyJonker Instituut. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/3034

Hermoso Siruno, L. (2025). *Agents of human development? The strategies of (irregular) Filipino migrant domestic workers in the Netherlands and the United Kingdom* (proefschrift). Maastricht: Maastricht University. https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/agents-of-human-development-the-strategies-of-irregular-filipino-/.

Hiah, J. (2019). *Having a Chinese job. A study on interdependencies, vulnerabilities and opportunities within migrant businesses in Romania and the Netherlands* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Hiah, J. (2022). Nieuwe vormen van sociale mobiliteit of een reproductie van ongelijkheden? Reflecties op migratie, gender, ras/etniciteit en klasse in het betaald huishoudelijk werk in de platformeconomie. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, *38*(4), 497-516. https://doi.org/10.5117/TVA2022.4.003.HIAH.

Hiah, J. (2023). Surveillance en controle als work based harms. Een verkennende studie naar arbeidsrelaties en -condities in het betaald huishoudelijk werk in de platformeconomie. *Tijdschrift voor Cultuur en Criminaliteit, 2*(13), 13-33. https://doi.org/10.5553/TCC/221195072023013002002.

Hiah, J., & R. Staring (2013). 'Maar Hollanders zouden zeggen dat het uitbuiting is'. Chinese restauranthouders en illegale Chinezen over werken bij de Chinees. *Tijdschrift voor Criminologie*, *55*(1), 44-58. DOI: 10.5553/TvC/0165182X2013055001003.

Hiah, J., & Staring, R. (2016). 'But the Dutch would call it exploitation'. Crimmigration and the moral economy of the Chinese catering industry in the Netherlands. *Crime, Law and Social Change, 66*, 83–100 https://doi.org/10.1007/s10611-016-9625-7.

Hijink, M. (2025, 14 december). '*Hulp aan ongedocumenteerden toch strafbaar, als witwassen.' In wetswijziging zitten gaten, zegt advocaat.* NRC. https://www.nrc.nl/nieuws/2025/12/14/hulp-aan-illegalen-toch-strafbaar-als-witwassen-a4915330.

Hintjens, H.M., Siegmann, K.A., & Staring, R. (2020). Seeking health below the radar: Undocumented people's access to healthcare in two Dutch cities. *Social Science & Medicine, 248*, 1-35. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112822.

Hochstenbach, C. (2022). *Uitgewoond. Waarom het hoog tijd is voor een nieuwe woonpolitiek.* Amsterdam: Das Mag Uitgevers.

Van der Hoeven, A.M.H. (2023). *Met de vlam in de pijp door Europa: de arbeidssituatie van internationale vrachtwagenschauffeurs: constructies en percepties* (proefschrift). Leiden: Leiden University.

Hollander, S., Pronk, A., Neumann, R., & Sie Dhian Ho, M. (2023). *Geopolitieke contexten als oorzaken van migratie naar Nederland. Een focus op landen van herkomst.* Den Haag: Clingendael Netherlands Institute of International Relations. https://www.clingendael.org/sites/default/files/2024-01/Clingendael_rapport_Geopolitieke_contexten_migratie.pdf.

Van Hooren, F.J. (2018). Intersecting social divisions and the politics of differentiation: Understanding exclusionary domestic work policy in the Netherlands. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, *25*(1), 92-117. https://doi.org/10.1093/sp/jxx019.

Hopman, M.J. (2016). *(W)elk kind heeft recht op onderwijs? Een onderzoek naar de betekenis van recht op onderwijs voor kinderen in Nederland, specifiek gericht op thuisonderwijs, thuiszitters en Roma kinderen.* Tilburg: Tilburg University, International Victimology Institute Tilburg. https://www.defenceforchildren.nl/media/1718/rapport-w-elk-kind-heeft-recht-op-onderwijs.pdf.

Huijsmans, R. (2025). The infrastructuring of young adults' mobility trajectories: a case study of highly educated migrants in platform-mediated food delivery work in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *51*, 1–18. https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2441584.

Huisman, P., & De Wit, J. (2013). Hoe ver reikt het recht op onderwijs voor illegalen? *Nederlands Tijdschrift voor Mensenrechten, 38*(1), 19-32. https://njcm.nl/wp-content/uploads/ntm/HOE-VER-REIKT-HET-RECHT-OP-ONDERWIJS-VOOR-ILLEGALEN.pdf.

Human Aid Now, Neighborhood Feminists, Steungroep Vrouwen zonder Verblijfsvergunning, Stichting LOS en Amsterdam City Rights team. (2021, januari). *KNOW MORE ABOUT YOUR RIGHTS: information for undocumented people in Amsterdam.* Neighborhood Feminists. https://www.neighborhoodfeminists.com/wp-content/uploads/2021/02/Information-about-your-rights-A4.pdf.

Van Houte, M., Siegel, M., & Davids, T. (2014). Return to Afghanistan: Migration as reinforcement of socio-economic stratification. *Population, Space & Place, 21*(8), 692-703. https://doi.org/10.1002/psp.1876.

Immigratie- en Naturalisatiedienst. (2024, 1 november). *Ander besluit van algemene strekking* (Staatscourant 2024, 33539). Staatscourant van het Koninkrijk der Nederlanden. https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2024-33539.html.

Inspectie van het Onderwijs. (2023). *Veiligheid op gezinslocaties in beeld.* Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/2023/03/08/veiligheid-op-gezinslocaties-in-beeld.

Jacobs, P., & Van Kalmthout, A. (2015). Toezicht op vrijheidsbeneming in Nederland: CAT in de ak?! *Nederlands Juristenblad, 2015*(12), 752-756. https://www.recht.nl/vakliteratuur/alletijdschriften/artikel/380033/toezicht-op-vrijheidsbeneming-in-nederland-cat-in-de-zak/.

Janssen, J., Woude, M. A. H. van der, & Gier, C. N. de. (2024). Lachen bij ellende: het belang van de erkenning van emotionele arbeid. Sozio, *Vakblad Voor Sociale En Pedagogische Beroepen*, 2024(4), 8-10.

Jones, G. R. (2007). *Tussen Onderdanen, Rijksgenoten en Nederlanders: Nederlandse politici over burgers uit Oost en West en Nederland, 1945-2005*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Jones, G. (2023). Citizenship Violence and the Afterlives of Dutch Colonialism: Re-reading Anton de Kom. *Small Axe: A Caribbean Journal of Criticism, 27*(1 (70)): pp. 100-122. https://doi.org/10.1215/07990537-10461885

Kalir, B. (2017). State desertion and "out-of-procedure" asylum seekers in the Netherlands. *Focaal Journal Of Global And Historical Anthropology*, *77*(2017), 63–75. https://doi.org/10.3167/fcl.2017.770106.

Kalir, B., & Wissink, L. (2016). The deportation continuum: convergences between state agents and NGO workers in the Dutch deportation field. *Citizenship Studies, 20*(1), 34-49. http://dx.doi.org/10.1080/13621025.2015.1107025.

Kalverboer, M. E., & Zijlstra, A. E. (2006). *De schade die kinderen oplopen als zij na langdurig verblijf in Nederland gedwongen worden uitgezet*. Defence for Children International (Ed.), Internationale Kinderrechten versus Nederlands immigratiebeleid, 1-34.

Kalverboer, M., & Zijlstra, E. (2008). *Kinderen uit asielzoekersgezinnen en het recht op ontwikkeling. Het belang van het kind in het vreemdelingenrecht.* Amsterdam: SWP Uitgeverij.

Kamerstukken II, 24233, nr. 3. 1994–1995 (2—02-2026) Kamerstuk 24233, nr. 3 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen

Kamerstukken II, 36704, nr. 33. (2025, 21 juli). https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-36704-33.html.

Kampstra, E.M. (2025). *Hoofdzaken vreemdelingenrecht.* Deventer: Wolters Kluwer.

Van Kempen, W., & Ortiz, A. (2019). *Transcript from the margins Looking into the way circumstances and experiences of transgender persons coming from the Latin America and the Caribbean region are represented and considered in Dutch asylum procedures.* Amsterdam: Transgender Network Netherlands. https://www.transgendernetwerk.nl/wp-content/uploads/2023/03/Transcrift-from-the-Margins-Opmaak-V6.2.pdf.

Klaassen M, Rap S, Rodrigues P en Liefaard T (2020) *Safeguarding Children's Rights in Immigration Law*. Cambridge: Intersentia.

Klaassen, M., & Rodrigues, P. (2021). *Interpretatie en implementatie van de Terugkeerrichtlijn.* Den Haag: WODC, Ministerie van Justitie en Veiligheid. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3051/3102-interpretatie-en-implementatie-van-de-terugkeerrichtlijn-volledige-tekst.pdf?sequence=4&isAllowed=y.

Klok-Nentjes, S., Tramper-Stranders, G.A., Van Dam-Bakker, E.D.M., & Beldman, J. (2018). Undocumented children in the Amsterdam region: an analysis of health, school, and living circumstances. *European Journal of Pediatrics, 177*(2018), 1057-1062. https://doi.org/10.1007/s00431-018-3148-4.

Klok S, van Dulm E, Boyd A, Generaal E, Eskander S, Joore IK, van Cleef B, Siedenburg E, Bruisten S, van Duijnhoven Y, Tramper-Stranders G, Prins M (2021), Hepatitis B Virus (HBV), Hepatitis C Virus (HCV) and Human Immunodeficiency Virus (HIV) infections among undocumented migrants and uninsured legal residents in the Netherlands: A cross-sectional study, 2018-2019. *PLoS One*. 2021;16 (10), https://doi.org/10.1371/journal.pone.0258932

Koppes, S. (2017). *Valse hoop of bittere noodzaak: opvang van mensen zonder verblijfsrecht.* Amsterdam: Amnesty International Nederland. Rotterdam: Stichting LOS. https://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/%28Def%29%20AMN_17_13_Rapport%20Opvang%20mensen%20zonder%20verblijfsrecht_WEB-1.pdf.

De Kort, D., & Bekker, S. (2024). Excluded workers and exempted employers: A qualitative study on domestic workers' access to social protection in the Netherlands. *Social Policy & Administration*, *58*(4), 658-671. https://doi.org/10.1111/spol.12989.

Koser, K., & Kuschminder, K. (2017). Assisted voluntary return and reintegration of migrants: A comparative approach. In M. McAuliffe & K. KOSER (Eds.), *A Long Way to Go: Irregular Migration Patterns, Processes, Drivers and Decision-making* (pp. 255–276). Canberra: ANU Press.

Kox, M. (2010). *Het leven gaat door. Een onderzoek naar de effecten van het illegalenbeleid op het level van uitgeprocedeerde asielzoekers in Utrecht*. Utrecht: Stichting LOS. https://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/files/Het%20leven%20gaat%20door-def.pdf.

Kox, M. (2011). *Leaving Detention... A Study on the Influence of Immigration Detention on Migrants' Decision-Making Processes Regarding Return.* Den Haag: International Organization for Migration. https://iom-nederland.nl/images/Reports/AVRD_Report_Leaving_Detention.pdf.

Kox, M. (2024a). *Unravelling unauthorized migrants' legal consciousness processes.* Den Haag: Eleven.

Kox, M. (2024b). 'Ik ben geen crimineel en dan behandelen ze mij zo?' De ervaringen van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen met crimmigratie in Nederland. *Strafblad, 2024*(2), 85-93. https://doi.org/10.5553/BSb/266669012024005002002.

Kox, M., Boone, M., & Staring, R. (2020). The pains of being unauthorized in the Netherlands. *Punishment & Society*, *22*(4), 534-552. https://doi.org/10.1177/1462474519887357

Kox, M. & Van Liempt, I. (2022). 'I have to start all over again.' The role of arrival infrastructures in refugees' home-making processes in Amsterdam. *Comparative Population Studies,* 47: 165-184.

Kox, M., & Van Liempt, I. (2020, 7 juli). Coronavirus: Misinformation is leading to 'fake news' anxieties in Dutch refugee communities. *The Conversatio*n. https://theconversation.com/coronavirus-misinformation-is-leading-to-fake-news-anxieties-in-dutch-refugee-communities-141830.

Kox, M., & Staring, R. (2020). 'If you don't have documents or a legal procedure, you are out!' Making humanitarian organizations partner in migration control. *European Journal of Criminology 19*(5), 974–993. https://doi.org/10.1177/1477370820932079.

Kox, M., Staring, R., & Boesveldt, N. (2024). Kafka in de polder: De impact van langdurig onrechtmatig verblijf en ouderdom op de bestaansstrategieën en angst voor uitzetting van ongedocumenteerden. *Crimmigratie en Recht*, *8*(2), 77-95. https://doi.org/10.5553/CenR/254292482024008002002.

Kox, M., & Staring, R. (2021). “I call it a system.” Unauthorized Migrants’ Understandings of the Long Reach of Dutch Internal Migration Controls. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, *10*(3), 87-100. https://doi.org/10.5204/ijcjsd.2043.

Kroes, A. (2024, april). *Informatie over leerlingen zonder verblijfstatus (ongedocumenteerden)*. Montessori Lyceum Oostpoort. https://www.swvadam.nl/sites/default/files/202404/Info%20voor%20ongedocumenteerden%20Oostpoort.pdf.

Kromhout, M., Reijersen van Buuren, A., Kloppenburg, R., Van Doorn, L., & Van Os, E.C.C. (2014). *Kinderen buiten beeld*. *Een onderzoek naar de leef- en woonsituatie van ongedocumenteerde kinderen.* Utrecht: Hogeschool Utrecht, Defence for Children en Stichting LOS. https://www.lowan.nl/wp-content/uploads/2020/02/Rapport-Kinderen-buiten-beeld.pdf.

Krop, P. J. (2014). *De handhaving van het verbod op illegale tewerkstelling: De verhouding tussen strafrechtelijke en bestuursrechtelijke handhaving in de Werkgeverssanctierichtlijn, Nederland en Duitsland*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Kuijpers, M., Schel, S., Scheepers, A., Smeekens, M.V., Van Beek, G. & Wewerinke, D., (2025). Iedereen telt mee! Resultaten derde ETHOS-telling van dak- en thuis loosheid in 57 gemeenten. Utrecht: Hogeschool Utrecht.

Kulu-Glasgow, I., Liu, W.Y.J., Jennissen, R.P.W., & Smit, M. (2016). *Schijn bedriegt: een onderzoek naar de prevalentie en verschijningsvormen van schijnrelaties.* Den Haag: WODC. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/170/cahier-2016-6-volledige-tekst-nw_tcm28-124356.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

Laemers, M. (2014). *Illegaal verblijvende jongeren legaal op stage*. Nijmegen: Sociology of Law Working PapersSeries 2014/05. https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/140822/140822.pdf

Van Laere, I., Smit, R., & van den Muijsenbergh, M. (2018). Sociaal-medische en tandheelkundige zorg voor dak- en thuislozen. *Tijdschrift Voor Gezondheidswetenschappen*, *96*(7), 283-289. https://doi.org/10.1007/s12508-018-0164-8.

Lee, E. (2007). The “yellow peril” and Asian exclusion in the Americas. *Pacific Historical Review*, *76*(4), 537- 562. https://doi.org/10.1525/phr.2007.76.4.537.

Leerkes, A. (2006). *“Ik probeer alleen maar mijn leven te leven”. Uitgeprocedeerde asielzoekers encriminaliteit.* Rotterdam: RISBO. https://www.arjenleerkes.nl/Ik%20probeer%20alleen%20maar%20mijn%20leven%20te%20leven.pdf.

Leerkes, A. (2009). *Illegal Residence and Public Safety in the Netherlands* (proefschrift). Amsterdam: Amsterdam University Press. https://library.oapen.org/bitstream/id/68170236-fcc7-43c2-86b6-a1262d4aef28/340002.pdf.

Leerkes, A., & Boersema, E. (2014). Het lot van het inreisverbod. Een onderzoek naar de uitvoeringspraktijk en gepercipieerde effecten van de Terugkeerrichtlijn in Nederland. Den Haag: WODC. https://www.arjenleerkes.nl/Het%20lot%20van%20het%20inreisverbod.pdf.

Leerkes, A., & Kox, M. (2017). Pressured into a preference to leave? A study on the 'specific' deterrent effects and perceived legitimacy of immigration detention. *Law & Society Review, 51(*4), 895- 929. https://doi.org/10.1111/lasr.12297.

Leerkes, A., Van San, M., Engbersen, G., Cruijff, M., & Van der Heijden, P. (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid.* Den Haag: Sdu Uitgevers Bv.
Van der Leun, J. (2003). *Looking for Loopholes. Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands.* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Van der Leun, J., & Botman, S. (1999). Uitsluiting van illegale migranten na de Koppelingswet. In G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (Eds.), *Armoede en verzorgingsstaat. Vierde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Van der Leun, J. & Bouter, H. (2015). Gimme shelter: Inclusion and exclusion of irregular immigrants in Dutch civil society. *Journal of Immigrant and Refugee Studies* 13(2): 135–155.

Van der Leun, J., & Kloosterman, R. (1998). Loopbanen onder het legale plafond. In J. Burgers en G. Engbersen (Eds.), *De Ongekende Stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom Uitgevers.

Van der Leun, J. (2002). Dilemma's binnen de poorten: De Koppelingswet en uitsluiting van illegale migranten van publieke voorzieningen. *Sociologische gids* 49(1), 45–58.

Liefaard, T. (2020), 'Preface: Children on the Move Are Children in the First Place', in M. Klaassen, S. Rap, P. Rodrigues & T. Liefaard (red.). Safeguarding Children's Rights in Immigration Law, v–xii. Intersentia.

Van Liempt, I.](2007). *Navigating borders. Inside perspectives on the process of human smuggling into the Netherlands* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Van Liempt, I., & Hajer, M. (2025). *Irregular migrants and precarity in the Dutch food delivery sector.* Utrecht: I-CLAIM project

van Liempt, I., Schapendonk, J., & Campos Delgado, A. (2023). Introduction: the production of irregular migration. In I. van liempt, J. Schapendonk, & A. Campos Delgado (Eds.), *Research Handbook on Irregular Migration* (pp. 1-12). (Elgar Handbooks in Migration). Edward Elgar Publishing.

Lodder, G. (2025). Politiek circus rond strafbaarstelling illegaliteit mist de kern. *Nederland Rechtstaat.* Politiek circus rond strafbaarstelling illegaliteit mist de kern - Nederland Rechtsstaat

Mack, A., Verbeek, E., & Klaver, J. (2020). *Plan en Procesevaluatie Landelijke Vreemdelingenvoorzieningen*. Den
Haag: Regioplan Beleidsonderzoek/WODC. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2476.

Maliepaard, M., Van der Meer, M., Leerkes, A., & Ramdin, M. (2022). *Intergovernmental relations and return – Part 1: Measuring enforced return to Europe.* Den
Haag: WODC. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/3209.

Marchetti, S. (2011). Georgina and the others: Postcoloniality and Afro-Surinamese care workers in the Netherlands. *Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, letterkunde en geschiedenis, 30,* 283-297. https://www.dbnl.org/tekst/_oso001201101_01/_oso001201101_01_0022.php.

Mazzucato, V. (2007). *The role of transnational networks and legal status in securing a living: Ghanaian migrants in the Netherlands*. Amsterdam: Centre of Migration, Policy and Society. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2007-043-Mazzucato_Ghanaians_Netherlands.pdf.

Van Meeteren, M. (2010). *Life without papers. Aspirations, incorporation and transnational activities of irregular migrants in the Low Countries* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Van Meeteren, M. (2014). *Irregular Migrants in Belgium and the Netherlands: Aspirations and Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Van Meeteren, M., & Hiah, J. (2020) Self-Identification of Victimization of Labor Trafficking. In J.A. Winterdyk & J. Jones (eds.), *The Palgrave International Handbook of Human Trafficking* (pp. 1605-1618). Cham: Palgrave MacMillan.

Van Meeteren, M., & Pereira, S. (2013). *The differential role of social networks. Strategies and routes in Brazilian migration to Portugal and the Netherlands.* International Migration Institute/ University of Oxford. https://repub.eur.nl/pub/39968/WP-66-2013.pdf.

Van Meeteren, M., Van der Woude, M., Mutsaers, P., De Vries, I., Hageman, N., Van der Leun, J., & Terlouw, A. (2023). *Etnisch profileren door de politie; een systematische literatuurstudie toegespitst op de Nederlandse context.* Nijmegen en Leiden: Onderzoekscentrum Staat & Recht; Afdeling Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie; Van Vollenhoven Instituut voor Recht, Bestuur en Samenleving. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3347/3239-etnisch-profileren-door-de-politie-volledige-tekst.pdf?sequence=1.

Meijer, D., & Verdonk, P. (2024). Ongedocumenteerd tijdens de COVID-19 pandemie. Een kwalitatief onderzoek naar gezondheid en gezondheidszorg aan de rafelranden van de maatschappij. *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen, 102,* 139-144. https://doi.org/10.1007/s12508-024-00442-0.

Melse, L. (2018). *'I do not know where the wind will blow me': A research on the changing lives and survival strategies of aging long-term undocumented migrants in the Netherlands* (masterscriptie). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. https://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/%E2%80%98I%20do%20not%20know%20where%20the%20wind%20will%20blow%20me'.pdf.

Menjívar, C. (2006). Liminal legality: Salvadoran and Guatemalan immigrants' lives in the United States. *American journal of sociology*, *111*(4), 999-1037.

Van Midde, M., Hesse, I., Van der Heijden, G., Duijster, D., Van Elteren, M., Kroesen, M., Agyemang, C., & Beune, E. (2020). Access to oral health care for undocumented migrants: Perspectives of actors involved in a voluntary dental network in the Netherlands. *Community Dentistry And Oral Epidemiology*, *49(*4), 330–336. https://doi.org/10.1111/cdoe.12605.

Minderhoud, P. (2024). Het doorkoppelingsbeginsel. Hoe nu verder? In N. Hummel, S.E. Heeger-Hertter, A.P.C.M. Jaspers, A.G. Veldman & D.J.B. de Wolff (eds.), *Heroriëntatie op arbeid en sociale bescherming (pp. 261-270)*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer.

Ministerie van Justitie en Veiligheid (z.d. -a). *Vrijheidsbeperkende locatie (vbl)*. https://www.dienstterugkeerenvertrek.nl/over-dtv/leidraad-terugkeer-en-vertrek/opvanglocaties/vrijheidsbeperkende-locatie-vbl.

Ministerie van Justitie en Veiligheid (2022). Staat van Migratie 2020. Den Haag: Ministerie van Asiel en Migratie.

Ministerie van Asiel en Migratie (2025). Staat van Migratie 2023. Den Haag: Ministerie van Asiel en Migratie.

Moinester, M. (2026). Deportation in an era of devolved discretionary power: state-level variation in US immigration enforcement. *Social Problems*, spaf082.

Mommers, C., & Velthuis, E. (2010). *Leaving the Netherlands: Twenty Years of Voluntary Return Policy in the Netherlands (1989–2009)*. Den Haag: International Organization for Migration. https://migrantprotection.iom.int/en/resources/reports/leaving-netherlands-twenty-years-voluntary-return-policy-netherlands-1989-2009

Moons, N. (2021). *Service accessibility to general practitioners for undocumented migrants in Amsterdam, the Netherlands* (thesis). Leeuwarden: NHL Stenden. Amsterdam: Dokters van de Wereld. https://doktersvandewereld.org/actueel/rapporten-publicaties/onderzoek-huisartsentoegang.

Mosselman, M., & van Rij, C. (2005). *Naleving van de Wet arbeid vreemdelingen Een eerste onderzoek onder werkgevers*, Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.

Van den Muijsenbergh, M., & Schoevers, M. (2009). Zorg voor ongedocumenteerden. *Bijblijven, 25*(4), 59-64. https://doi.org/10.1007/bf03087646.

Van den Muijsenbergh, M., Torensma, M., Skowronek, N., De Lange, T., & Stronks, K. (2022). Undocumented domestic workers and coronavirus disease 2019: A qualitative study on the impact of preventive measures. *Frontiers in Communication*, *7*, 1-8. https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.736148.

Mutsaers, P. (2014). An ethnographic study of the policing of internal borders in the Netherlands: Synergies between criminology and anthropology. *British Journal of Criminology, 54*(5), 831-848. https://doi.org/10.1093/bjc/azu033.

De Nationale Ombudsman, Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken en College voor de Rechten van de Mens (2015, 16 december). *Verslag en aanbevelingen bij bijeenkomst 'Zorgeloos opstraat'* [Brief]. https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/151217%20BRF%20Aanbevelingen%20aan%20VWS%20Zorgeloos%20op%20straat.pdf.

De Nationale Ombudsman. (2020). *Grenzen aan vreemdelingenbewaring. Een onderzoek naar de uitvoering van vreemdelingenbewaring.* Den Haag: De Nationale Ombudsman. https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/onderzoek/Rapport%202020-002%20Grenzen%20aan%20vreemdelingenbewaring.pdf.

Nidos. (z.d.). *Opvang in vertrouwde handen*. https://www.nidos.nl/wat-doet-nidos/opvang.

Nijboer, I., & Van Gastel, M.
(2018). *Evaluatie nieuw opvangmodel alleenstaande minderjarige vreemdelingen*. Den Haag: ABDTOPConsult. https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-868286.pdf.

Nijmeijer, D. (2023). *De behandeling van vreemdelingen. Een onderzoek naar de staandehouding van vreemdelingen en de periode op het politiebureau.* Nijmegen: Radboud Universiteit; Stichtling LOS. https://meldpuntvreemdelingendetentie.nl/wp-content/uploads/Rapport-De-behandeling-van-vreemdelingen-Een-onderzoek-naar-de-staandehouding-van-vreemdelingen-en-de-periode-op-het-politiebureau.pdf.

Nissen, E. & Strik, T. (2019). Het Chavez-Vilchez-arrest–Artikel 24 Handvest en het Ruiz Zambrano-criterium verenigd. In: Waele, H.C.F.J.A. de; Krommendijk, J.; Zwaan, K.M. (red.), *Tien jaar EU-Grondrechtenhandvest in Nederland*, pp. 203-224

Noyon, S. & Kulu-Glasgow, I. (2020). Afgewezen alleenstaande minderjarige vreemdelingen in Nederland. *Demos*, *36*(9), 1-4. https://nidi.nl/wp-content/uploads/2020/10/demos-36-09.pdf

Van Oene, R. (2023). Knelpunten van een veiligheidsventiel. Buitenschuldbeleid schiet nog altijd tekort. *Asiel & Migrantenrecht, 2023*(2), 63-70. https://www.askv.nl/wp-content/uploads/2023/10/AMR-2023-nr.-2-Buitenschuldbeleid-schiet-nog-altijd-tekort-R.-van-Oene.pdf.

Olde Monnikhof, M., & Van den Tillaart, H. (2003). *Alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland. Ama-beleid en ama-instroom in Nederland en andere Eu-landen, alsmede de deelname van ama's aan het Nederlandse onderwijs.* Nijmegen/Den Haag: ITS/WODC. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2557.

Ombudsman Metropool Amsterdam. (2021). *Onzichtbaar: Onderzoek naar de leefwereld van ongedocumenteerden in Amsterdam en Nederland*. https://openresearch.amsterdam/image/2021/4/1/rapport_onzichtbaar_gewijzigd.pdf .

Oomen, B. (2019). Naar een lokaal vreemdelingenrecht en –beleid. *Journaal Vreemdelingenrecht, 2019*(1), 17-24. https://research-portal.uu.nl/en/publications/naar-een-lokaal-vreemdelingenrecht-en-beleid/.

Oostindie, G. J., & Klinkers, I. (2003). *Decolonising the Caribbean: Dutch policies in a comparative perspective*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Oostindie, G. J., & Schoorl, J. J. (2011). Postkoloniale migratie. In R. P. W. Jennissen (editor), *De Nederlandse migratiekaart: Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende migratietypen*. Den Haag: Boom.

Oostveen, G.P. (2018). *Een langdurig ongedocumenteerd bestaan: leven versus beleid* (masterscriptie). Leiden: Universiteit Leiden. https://studenttheses.universiteitleiden.nl/handle/1887/63658.

van Os, C., Mellema, R., Meijer, M., & Zijlstra, E. (2022). Welke rol spelen gedragswetenschappelijke analyses van het belang van het kind in de migratierechtelijke besluitvorming? A&MR, 2022(6-7), 354-366.

Oudhof, K., Harmsen, C., Loozen, S. & Choenn, C. (2011). *Omvang en spreiding van Surinaamse bevolkingsgroepen in Nederland. Bevolkingstrends, 2e kwartaal 2011*, Den Haag: CBS.

Piemontese, S., Sigona, N., Lessard-Phillips, L., & Emmanuel, A. (2026). *Racial logics of irregular migration in Europe.* I-CLAIM. https://doi.org/10.5281/zenodo.18693465

van der Pijl, Y., Oude Breuil, B.C., Swetzer, L., Drymioti, M., & Goderie, M. (2018). '"We Do Not Matter": Transgender Migrants/Refugees in the Dutch Asylum System. *Violence And Gender*, *5*(1), 1–11. https://doi.org/10.1089/vio.2017.0009.

Pitkänen, M. (2014). ''Since I am here, I scream''. *Tijdschrift Voor Genderstudies, 17*(3), 229–243. https://doi.org/10.5117/tvgend2014.3.pitk.

Portes, A. (1978). Toward a structural analysis of illegal (undocumented) immigration. *International Migration Review, 12*(4), 469-484. https://doi.org/10.2307/2545446.
Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.

Raad van State. (2025, 29 augustus). *Voorlichting over amendement bij Asielnoodmaatregelenwet over reikwijdte van strafbaarstelling illegaliteit.* https://www.raadvanstate.nl/adviezen/@152476/w03-25-00207-ii/.

Rap, S. E. (2020). The Right to Information of (Un)Accompanied Refugee Children: Improving Refugee Children's Legal Position, Fundamental Rights' Implementation and Emotional Well-Being in the Netherlands. *International Journal of Children's Rights,* 28: 322–51.

Regeling van de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media van 30 augustus 2021, nr.VO/29097500, houdende regels voor de bekostiging van vo-scholen en samenwerkingsverbanden VO in Europees en scholen in Caribisch Nederland (Regeling bekostiging vo-scholen en samenwerkingsverbanden vo).

Rodrigues, P. (2016). *Zorgen voor Uitgeprocedeerde Vreemdelingen.* Leiden: Universiteit Leiden. https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/rechtsgeleerdheid/instituut-voor-publiekrecht/immigratierecht/thorbeckelezing-2016.pdf.

Roggeveen, S., & Van Meeteren, M. (2013). 'Beyond community: An analysis of social capital and the social networks of Brazilian migrants in Amsterdam'. *Current Sociology* , *61* (7), 1078-1096.

Rietveld, M.P., Fassaert, T.J., Grimbergen, C.J., Bombeeck, J.J., & De Wit, M.A.S. (2019), Gezondheidsproblemen van migranten zonder geldige verblijfsvergunning. Somatische en psychiatrische klachten bij migranten die vragen om onderdak. *Nederlands Tijdschrift Geneeskunde, 163*(37), 1-9. https://www.ntvg.nl/artikelen/gezondheidsproblemen-van-migranten-zonder-geldige-verblijfsvergunning.

Römer, F. (2023). How immigration affects the welfare state in the short and long run: Differences between social spending and policy generosity. *European Policy Analysis*, *9*(1), 69-90. https://doi.org/10.1002/epa2.1140.

Ruben, R., van Houte, M., & Davids, T. (2009). What Determines the Embeddedness of Forced-Return Migrants? Rethinking the Role of Pre- and Post-Return Assistance. *International Migration Review*, *43*(4), 908-937. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00789.x

Rusinovic, K., Van der Leun, J., Chessa, T., Weltevrede, A., Engbersen, G., & Vos, J. (2002). *Nieuwe vangnetten in de samenleving. Over problemen en dilemma's in de opvang van kwetsbare groepen*. Rotterdam: RISBO. https://pure.eur.nl/en/publications/nieuwe-vangnetten-in-de-samenleving-over-problemen-en-dilemmas-in/.

Sayer, A. (1997). Essentialism, social constructionism, and beyond. *The Sociological Review*, *45*(3), 453-487. https://doi.org/10.1111/1467-954X.00073.

Schapendonk, J., Van Liempt, I., Schwarz, I., & Steel, G. (2020). Re-routing migration geographies: Migrants, trajectories and mobility regimes. *Geoforum, 116*(2020)*,* 211-216. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.06.007.

Scherder, E., Van Os, C., & Zijlstra, E. (2018). *Schaderisico bij uitzetting langdurig verblijvende kinderen: een multidisciplinaire wetenschappelijke onderbouwing.* Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam. Groningen: Rijksuniversiteit. https://research.rug.nl/nl/publications/schaderisico-bij-uitzetting-langdurig-verblijvende-kinderen-een-m/.

Schoevers, M.A., Loeffen, M.J., Van den Muijsenbergh, M.E.T.C., & Lagro-Janssen, A.L.M. (2010). Health care utilisation and problems in accessing health care of female undocumented immigrants in the Netherlands. *International Journal of Public Health, 55*(5), 421-428. https://doi.org/10.1007/s00038-010-0151-6.

Schoevers, M.A., Van den Muijsenbergh, M.E.T.C., & Lagro-Janssen, A.L.M. (2010). Self-rated health and health problems of undocumented immigrant women in the Netherlands: A descriptive study. *Journal Of Public Health Policy*, *30*(4), 409–422. https://doi.org/10.1057/jphp.2009.32.

Scholten, S. (2014). *Privatisation of Immigration Control? A Socio-Legal Study on the Role of Private Transport Companies in the Netherlands and the United Kingdom.* Leiden: Brill Nijhoff.
Van Schoonhoven, R. (2019). Ongedocumenteerd en toch naar school? *School en Wet, 2019*(4), 11-14. https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/127557657/Ongedocumenteerd_en_toch_naar_school_School_en_Wet_september_20191.pdf.

Serra Mingot, E., & Mazzucato, V. (2018). Providing
social protection to mobile populations: symbiotic relationships between migrants and welfare institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 44*(13), 2127-2143. https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1429900.

Sinnige, M., Cleton, L., & Leerkes, A. (2025). Determinants of enforced return: a quantitative analysis of the Spectrum of (in) voluntariness among rejected asylum seekers in The Netherlands. *Population, Space and Place*, *31*(2), e2886.

Siruno, L., Swerts, T., & Leerkes, A. (2024). Personal recognition strategies of undocumented migrant domestic workers in the Netherlands. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, *22*(3), 632-645. https://doi.org/10.1080/15562948.2022.2077503.

Slingenberg, C.H. (2015). Onrechtmatig verblijvende vreemdelingen en recht op respect voor een thuis. *Asiel & Migrantenrecht*, *2015*(8), 348 -350. https://research.vu.nl/en/publications/a1ec69ab-1dea-4345-bd3f-8bee81659f2a.

Smith, J.B., Herinek, D., Woodward-Kron, R., & Ewers, M. (2022). Nurse Migration in Australia, Germany, and the UK: A Rapid Evidence Assessment of Empirical Research Involving Migrant Nurses. *Policy, Politics, & Nursing Practice, 23*(3), 175-194. https://doi.org/10.1177/15271544221102964

Snippe, J., & Mennes, R. (2018), *Vooronderzoek data en methoden illegalenschatting.* Den Haag: WODC. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2402.

Soroka, S., Johnston, R., & Banting, K. (2006), 'Migration and redistribution in a global era'. In S. Bowles, P. Bardhan & M. Wallerstein (eds.), *Globalization and Egalitarian Redistribution* (pp.261-268). New Jersey: Princeton University Press and Russell Sage Foundation.

Soroka, S. N., Johnston, R., Kevins, A., Banting, K., & Kymlicka, W. (2016). Migration and welfare state spending. *European Political Science Review, 8*(2), 173-194. https://doi.org/10.1017/S1755773915000041.

Stalenhoef, A. (2011) ''Besef dat je een zorgplicht hebt!''. *Huisarts en Wetenschap*, *54*(6), 338–339. https://doi.org/10.1007/s12445-011-0162-4.
Staring, R. (2001). *Reizen onder regie: Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Staring, R. (2015). Niemand slaapt bij ons op straat? *Justitiële Verkenningen, 41*(2), 24-38. https://doi.org/10.5553/jv/016758502015041002003.

Staring, R., & Aarts, J. (2010). *Jong en illegaal in Nederland. Een beschrijvende studie naar de komst en het verblijf van onrechtmatig verblijvende (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen en hun visie op de toekomst*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Staring, R., & Kox, M. (2022). Re-socializing migrant networks: Moving beyond dominant migrant-network approaches. In I. Van Liempt. J. Schapendonk en A. Campos-Delgado (Eds.), *Research Handbook on Migration* (pp.140-151). Cheltenham: Edward Elgar.

Staring, R., Boesveldt, N., & Kox, M. (2022). *Vechten met het leven: Een kwalitatief onderzoek onder ongedocumenteerde oudere migranten in Nederland*. Amsterdam: Boom Criminologie.

Staring, R., & Kox, M. (2020). *Hulp bij terugkeer. Vice Versa 4.0 van Stichting ROS nader bekeken.* Rotterdam: Erasmus Universiteit. https://pure.eur.nl/en/publications/hulp-bij-terugkeer-vice-versa-40-van-stichting-ros-nader-bekeken/.

Sterckx, L., Dagevos, J., Huijnk, W., & Van Lisdonk, J. (2014). *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel

Planbureau. https://research.vu.nl/en/publications/huwelijksmigratie-in-nederland-achtergronden-en-leefsituatie-van-/.

Sterckx, L., Fessehazion, M., & Teklemariam, B. (2018). *Eritrese statushouders in Nederland. Een kwalitatief onderzoek over de vlucht en hun leven in Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. https://www.eerstekamer.nl/overig/20181116/eritrese_statushouders_in

Stichting LOS (z.d.) *Opvang en Onderdak*. https://www.stichtinglos.nl/content/gezondheidszorg.
The New York Times (2024, 21 november). *Spain Looks to Grant Residency to Nearly 1 Million Migrants*. https://www.nytimes.com/2024/11/21/world/europe/spain-migrants-residency-work-permits.html

Timmerman, R. (2025). *By invisible hands: work, exploitation, and the migrant division of labour* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Timmerman, R. I., Leerkes, A., Staring, R., & Delvino, N. (2020). 'Free In, Free Out': Exploring Dutch Firewall Protections for Irregular Migrant Victims of Crime. *European Journal of Migration and Law*, *22*(3), 427-455. https://doi.org/10.1163/15718166-12340082.

Van Tongerloo, M. (2024, 9 december). *Komt een land bij de dokter: Nederland door de ogen van een straatarts*. De Correspondent. https://decorrespondent.nl/cp/komteenlandbijdedokter.

Ubels, T.S. (2015). *Stuck in migration: Pathways to social change and well-being for people on the move and the role of psychosocial support* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.

Ubels, T.S., Kinsbergen, S., Koch, D.J., & Tolsma, J. (2023). The well-being of undocumented migrants in the Netherlands: Learning about Post-Migration Experiences. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1-14. https://doi.org/10.1080/15562948.2023.2235674.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2011). *Staatloosheid in Nederland.* Den Haag: UNHCR, The UN Refugee Agency. https://www.unhcr.org/nl/sites/nl/files/legacy-pdf/UNHCR-Staatloosheid-in-Nederland-NLD.pdf.

Vasileiadi, C., & Swerts, T. (2024). Keeping faith: faith-based organizations as urban migration infrastructures for illegalized migrants in Rotterdam. *Urban Planning, 9,* 1-20. https://doi.org/10.17645/up.i396.

Vandevoordt, R. (2025). Beyond accountability? Exploring the promises and challenges of citizen collectives. *Fennia, 203*(2), 14-32. https://doi.org/1011143/fennia.144448.

Veld, T., & Liem, P. N. N. (2005). De integratie van Surinamers: voortgang en stagnatie. De sociaal-economische en sociaal-culturele integratie van Surinamers in Nederland. http://hdl.handle.net/1765/34323

Verbaten, H. (2022). 25 jaar terugkeerbeleid: frappez toujours. *Justitiële Verkenningen 48*(2), 10–21. https://doi.org/10.5553/jv/016758502022048002002.

Verenigde Naties Mensenrechtencommittée. (2019, 22 augustus). *Concluding observations on the fifth periodic report of the Netherlands* (Document CCPR/C/NLD/CO/5). Verenigde Naties. https://docs.un.org/en/CCPR/C/NLD/CO/5.

Verhoeven, M., & van Gestel, B. (2017). Between visibility and invisibility: Sex workers and informal services in Amsterdam. *Feminist Economics*, *23*(3), 110-133. https://doi.org/10.1080/13545701.2016.1195002.

Visser, J., & Van Zevenbergen, R. (2001) . *Illegale tewerkstelling verkend. Eindrapport*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten. (2025, 22 september). *Escalatie maatschappelijke onrust en vastlopende opvangketen – rijksverantwoordelijkheid en overleg deze week* [Brief]. https://vng.nl/brieven/escalatie-maatschappelijke-onrust-en-vastlopende-opvangketen-rijksverantwoordelijkheid-en-overleg-deze-week.

Vollebregt, S. J. C., Scholte, W. F., Hoogerbrugge, A., Bolhuis, K., & Vermeulen, J. M. (2022). Help-seeking undocumented migrants in the Netherlands: Mental health, adverse life events, and living conditions. *Culture, Medicine, and Psychiatry, 47,* 1067-1089. https://doi.org/10.1007/s11013-022-09790-5.

De Vries, A.R. (2017). *Onderwijs voor meerderjarige ongedocumenteerden* (scriptie). Rotterdam Hogeschool InHolland - Stichting LOS. https://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/Onderwijs%20Meerderjarige%20Ongedocumenteerden.pdf.

Wagenaar, H., Altink, S., & Amesberger, H. (2017). *Designing prostitution policy: Intention and reality in regulating the sex trade*. Bristol: Policy Press.

Waldinger, R., Aldrich, H. E., & Ward, R. (1990). *Immigrant entrepreneurs: Immigrant and ethnic business in western industrial societies*. Beverly Hills: Sage.

Van Walsum, S. (2011). Regulating Migrant Domestic Work in the Netherlands: Opportunities and Pitfalls. *Canadian Journal of Women and the Law*, *23*(1), 141-165. https://doi.org/10.3138/cjwl.23.1.141.

Wekker, G. (2017). *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Westra, E., S.A. Bonjour & F. Vermeulen (2023). Claiming a postcolonial differential citizenship. Contestation of family migration rights in the Netherlands in the wake of Suriname's independence. *Migration Studies, 11*(3): pp. 431-451.

De Werdt, T., & Van Vugt, M. (2022). *Zelfbeheer in perspectief. Onderzoek naar de verwachtingen en vormgeving van de vernieuwde zelfbeheer opvanglocaties van ongedocumenteerde vluchtelingen van HVO-Querido.* Amsterdam: Onderzoeksbureau HVO-Querido. https://hvoquerido.nl/wp-content/uploads/2023/12/Rapport_onderzoek-zelfbeheer-opvang-ongedocumenteerden-HVO-Querido_2022.pdf.

Westra, E. (2023). Multiple barriers to the Dutch welfare state. Black feminists' intersectional claims to social citizenship in the 1980s. *Critical Social Policy, 44*(3), 403-424. https://doi.org/10.1177/02610183231215232.

Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum. (2024). *Schatting van het aantal onrechtmatig*

verblijvende vreemdelingen 2024. Den Haag: WODC. https://www.wodc.nl/onderzoek-in-uitvoering/welk-onderzoek-doen-we/3525---schatting-van-het-aantal-onrechtmatig-verblijvende-vreemdelingen-2024.

Van Wijk., J., & Bolhuis, M. (2019). The removal of undesirable asylum seekers. In S.S. Juss (Ed.), *Research Handbook on International Refugee Law* (pp.403-416). London: Edward Elgar Publishing.

Winter, H., Bex-Reimert, V., Geertsema, B., & Krol, E. (2018). *Onderdak en opvang door Rijk en gemeenten van vertrekplichtige vreemdelingen en de invloed daarvan op terugkeer.* Den Haag: WODC. https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2380.

Woodward, A., Howard, N., & Wolffers, I. (2014). Health and access to care for undocumented migrants living in the European Union: A scoping review. *Health Policy Plan*, *29*(7), 818-830. https://doi.org/10.1093/heapol/czt061.

Van der Woude, M. (2025). *The Mobility Control Apparatus. Getting to the Core of Crimmigration in the Schengen Area.* London: Routledge.

Van der Woude, M., Dekkers, T., & Brouwer, J. (2015). Over crimmigratie en discretionair beslissen binnen het Mobiel Toezicht Veiligheid … of Vreemdelingen … of Veiligheid? *Tijdschrift Voor Veiligheid*, *14*(2), 19-35. https://doi.org/10.5553/tvv/187279482015014002002.

Van der Woude, M., & Van der Leun, J. (2017). Crimmigration checks in the internal border areas of the EU: Finding the discretion that matters. *European Journal of Criminology*, *14*(1), 27-45. https://doi.org/10.1177/1477370816640139.

Wubben, H. J. (1986). *Chineezen en ander Aziatisch ongedierte: Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland, 1911-1940*. Zutphen: Walburg Pers.

Zijlstra, A.E., Menninga, M.C., Van Os, E.C.C., Rip, J.A., Knorth, E.J., & Kalverboer, M. E. (2019). 'There is no mother to take care of you'. Views of unaccompanied children on healthcare, their mental health and rearing environment. *Residential Treatment for Children & Youth*, *36*(2), 118-136. https://doi.org/10.1080/0886571X.2018.1559118.

Zuidam, M., & Grijpstra, D.H. (2004). *Over de Grens. Een onderzoek naar illegale activiteiten op het gebied van uitzendarbeid.* Leiden: Research voor Beleid 2004.

Zwaan, K.M., & Minderhoud, P.E. (2016). 'Bed-bad-brood. Vrijheidsbeperking niet in strijd met verplichting om opvang te bieden?'. *De Gemeente-Stem*, *165*(7448), 891–898. https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/162698.

Bijlage 1: Topic lijst expertintervhiews

Over de expert zelf (algemeen)

- Rol/functie (binnen de organisatie)
  - Wat is precies uw rol/functie? Sinds wanneer?
  - Hoelang bent u al werkzaam in dit veld? In wat voor functies/bij wat voor organisaties?
  - Wat is uw missie? Waarom?
- Op welke manier komt u in aanraking met ongedocumenteerden?
  - In hoeverre heeft u hierbij direct contact met ongedocumenteerden?
  - En in wat voor frequentie?

Problematiek en uitdagingen (algemeen, kan bij beide thema's gebruikt worden)

  - Waar zitten volgens u de grootste problemen/knelpunten voor de groep ongedocumenteerden Om welke problemen/knelpunten gaat het zoal? / Welke problemen ziet u rondom de verschillende domeinen?
  - Kunt u voorbeelden noemen?
- Hoe komen deze problemen/knelpunten?
- Hoe zouden deze problemen/knelpunten geadresseerd kunnen worden?
- In hoeverre zit er binnen de groep ongedocumenteerden nog verschil wat betreft problematiek/knelpunten?
  - Hoe komt dit denkt u?
- In hoeverre loopt uzelf tegen deze problemen/knelpunten aan in uw functie?
- In hoeverre denkt u dat het huidige beleid deze problemen/knelpunten in stand houdt of versterkt?
- Impact op domeinen

Kwetsbare groepen, wet- en regelgeving en beleid (algemeen, kan bij beide thema's gebruikt worden)

- Kwetsbare en/of onderbelichte subgroepen
  - Zijn er volgens u nog subgroepen die kwetsbaar zijn of subgroepen die onderbelicht zijn? Zo ja, welke groepen zijn dit precies?
  - Waarom vindt u deze groepen kwetsbaar of onderbelicht?
  - Hoe uit zich dat?
  - Wat zijn de gevolgen hiervan naar uw idee?
  - In hoeverre heeft uzelf of uw organisatie met deze specifieke groep te maken?
  - Wat zou deze groep nodig hebben? Of hoe kan er met deze kwetsbaarheid worden omgegaan?
- Behoeften
  - Wat zijn volgens u de grootste behoeften van ongedocumenteerde migranten op het gebied van terugkeer/toezicht?
- Huidige wet- en regelgeving en beleid
  - In hoeverre sluit het huidige beleid aan bij de behoeften van ongedocumenteerden?
  - Waar zitten volgens u de grootste discrepanties? Hoe komt dit denkt u?
  - Wat zijn de gevolgen hiervan (voor ongedocumenteerden, professionals in de sector, samenleving)?

    - Wat zou er moeten veranderen op wet- beleidsniveau, lokaal of nationaal?
- Aanpak in eigen organisatie
    - Wat voor maatregelen neemt uzelf/uw organisatie?
    - In hoeverre wijkt men met/in de organisatie/afdeling zelf af van het nationale beleid, op wat voor punten en waarom is hiervoor gekozen?

Domeinspecifieke problemen en mogelijke oplossingen

- Wat dient er volgens u verbetert te worden gezien de knelpunten die u hiervoor noemt?
    - Beleidsmatige oplossingen
    - Andersoortige oplossingen
- Hoe zou dit bereikt kunnen worden? Wat is hiervoor nodig? Welke maatregelen? In hoeverre is dit realistisch/haalbaar?
- Wie zou hier een rol in kunnen/moeten vervullen?
- Zijn er inspirerende voorbeelden uit het buiten/binnenland die u kent?

Afsluiting (algemeen, kan bij beide thema's gebruikt worden)

- Is er iets dat nog niet aan bod is gekomen waarvan wij moeten weten?
- Heeft u nog suggesties voor andere mensen om mee te praten?
- Heeft u nog suggesties voor groepen waar we ons in het vervolg van het onderzoek op zouden moeten richten?

Bijlage 2: Overzicht Respondenten: Expertinterviews

1.	Terugkeer en Toezicht	EXP1, Overheidsinstantie
2.	Huisvesting	EXP2, Maatschappelijke organisatie
3.	Gezondheid	EXP3, Maatschappelijke Organisatie
4.	Terugkeer en Toezicht	R4, Overheidsinstantie
5.	Sociale relaties, gezondheid	R5, Maatschappelijke organisatie
6.	Huisvesting, Gezondheid, Terugkeer en Toezicht	R6, Maatschappelijke organisatie
7.	Gender perspectief – relevant voor alle hoofdstukken	EXP7, Maatschappelijke organisatie
8.	Arbeid	R8, Maatschappelijke organisatie
9.	Algemeen	R9, Maatschappelijke organisatie
10.	Arbeid	R10, Maatschappelijke organisatie
11.	Toezicht en terugkeer	R11, Overheidsinstantie
12.	Juridisch	R12, Maatschappelijke organisatie
13.	Huisvesting (dakloosheid, gezondheid)	R13, Maatschappelijke organisatie
14.	Algemeen	R14, Maatschappelijke organisatie
15.	Veiligheid en terugkeer	R15, Maatschappelijke Organisatie
16.	Juridisch	R16, Maatschappelijke organisatie
17.	Regularisering Surinamers	R17, Maatschappelijke organisatie
18.	Huisvesting, Arbeid, Onderwijs, Gezondheid	R18, Overheidsinstantie

Bijlage 3: Flyer casestudie Surinaamse vrouwen zonder rechtmatig verblijf

Hallo, Odi!

Ik ben Sarah Ebrahem en ik doe onderzoek aan de Erasmus Universiteit naar

Surinaamse vrouwen zonder verblijfsvergunning in Nederland

Bent u een Surinaamse vrouw die haar verhaal wil vertellen?

Ik wil graag luisteren naar uw ervaringen en zorgen in Nederland rondom wonen, gezondheid, werk, sociaal contact

Uw verhaal is waardevol!

U beslist wat u deelt, wanneer en waar

Vertrouwelijk & anoniem: uw gegevens worden met niemand buiten het onderzoeksteam gedeeld

Wilt u meedoen of eerst kennismaken en meer te weten komen? Neem dan vooral contact op!

Bijlage 4: Informatiebrief casestudie Surinaamse vrouwen

Informatiebrief voor toestemming

Beste deelnemer,

Ik ben Sarah Ebrahem en ik doe onderzoek vanuit de Universiteit Utrecht en de Erasmus Universiteit. Specifiek doen wij onderzoek naar de **leefsituatie**, **behoeften** en **zorgen** van Surinaamse vrouwen zonder verblijfsvergunning (ongedocumenteerden). Tijdens het interview zal ik u vragen stellen over verschillende onderwerpen, zoals wonen, werken, gezondheid, sociale contacten, ervaringen met autoriteiten, en hoe u de toekomst voor u ziet. U mag natuurlijk ook over andere zaken vertellen die belangrijk zijn voor u. Uw ervaringen en verhalen zijn waardevol voor ons. Het onderzoek is gefinancierd door het Wetenschappelijk Onderzoek en Datacentrum (WODC). Dit is een onafhankelijke klankbordgroep waar wij als onderzoekers advies aan kunnen geven op basis van de ervaringen van de mensen die wij spreken, zoals u! Het WODC gaat een rapport publiceren op basis van dit onderzoek.

Het volgende is belangrijk om te weten:

- Meedoen is vrijwillig. U beslist zelf of u wilt meedoen.
- U kunt altijd stoppen of een pauze nemen, ook tijdens het gesprek. Het kan voorkomen dat vragen u emotioneel maken.
- U hoeft geen reden te geven als u niet meer wilt meedoen.
- Alles wat u vertelt blijft **vertrouwelijk** en u bent **anoniem**. Uw gegevens worden verder met niemand gedeeld.
- Er zijn geen gevolgen als u niet wilt meedoen.
- U mag altijd vragen stellen voor, tijdens of na het gesprek.
- U mag zelf kiezen wat u wel en niet wilt vertellen en welke vragen u wel en niet wilt beantwoorden.
- Met uw toestemming zou ik een geluidsopname willen maken van het gesprek. Dan kan ik met alle aandacht naar uw verhaal luisteren zonder dat ik twee dingen tegelijkertijd hoef te doen; schrijven en luisteren.
- De geluidsopname wordt veilig online opgeslagen en direct verwijderd nadat het interview uitgetypt is. Wij nemen nooit details op die terug te leiden zijn naar u: u blijft anoniem.
-

Als u later vragen heeft of later iets wilt bespreken kunt u altijd contact met mij opnemen: x

Als u deze informatiebrief heeft gelezen zal ik u vragen of u akkoord gaat met de informatie in deze informatiebrief in de vorm van mondelinge toestemming.

Bijlage 5: Flyer casestudie gezinnen zonder rechtmatig verblijf

HALLO!

Mijn naam is Leanna Čobanović en ik doe onderzoek aan de Erasmus Universiteit naar:

Gezinnen zonder verblijfsvergunning in Nederland

BENT U VADER, MOEDER OF VOOGD VAN MINDERJARIGE KINDEREN?

OF BEN JE TUSSEN DE 15-17 JAAR EN WOON JE BIJ JE OUDER(S) OF VOOGD?

Ik wil graag luisteren naar jullie **ervaringen, behoeften** en **zorgen** over wonen, gezondheidszorg, werk, school en sociale relaties als gezin zonder verblijfsvergunning in Nederland.

HET GESPREK IS **VERTROUWELIJK** EN **ANONIEM**

Jullie gegevens worden met niemand buiten het onderzoeksteam gedeeld.

Jullie verhaal is belangrijk!

Jullie beslissen wat jullie delen, wanneer en waar.
Het gesprek kan in het Nederlands, Engels of Bosnisch.

Willen jullie als gezin meedoen?
Of hebben jullie nog vragen?
Of willen jullie eerst kennis maken met mij?

In alle gevallen kunnen jullie contact opnemen via
email:
telefoonnummer:

Als dank voor deelname krijgen jullie per persoon een supermarkt kadobon van €20!

Bijlage 6: Topic lijst casestudies

Introductie

- Voorstellen onderzoeker: naam, functie, eigen achtergrond
- Uitleg onderzoek: wat en waarom
- Informed consentbrief + benadrukken anonimiteit en vertrouwelijkheid + toestemming opname en dan opname starten
- Voorstellen respondent, o.a.: leeftijd, land van herkomst/geboorteland, verblijfsduur in NL, waarom de keuze voor NL, achtergrond status, familiesituatie, vragen naar dag/activiteiten die dag en of het een typische dag is

Wonen (+ let op link met ongedocumenteerdheid)

Startvraag: kunt u iets vertellen over uw woonsituatie?

- Woonsamenstelling
  - Met wie (gezin, familie, vrienden, anderen, gedeeld of niet)
  - Impact van de samenstelling (druk, privacy, veiligheid)
- Type huisvesting
  - Hoe terechtgekomen (link met sociale inbedding)
- Stabiliteit woonsituatie
  - Woonduur/hoe lang al op deze plek
  - Verhuisfrequentie
  - Veranderingen in samenstelling (wat voor, frequentie)
  - Impact daarvan op gezin/kind
- Woongemak
  - Comfort (o.a. verwarming, ventilatie, licht, isolatie, ruimte, geluid – kwaliteit woning);
  - Praktisch (afstand werk, school, OV; toegankelijkheid, indeling woning, aantal kamers, eigen kamer kind(eren) aanwezigheid lift, onderhoud).
- Woongevoel/genot
  - Veiligheid
  - Gevoel van ‘thuis’
  - Omgeving/buurt
- Zorgen/wensen/behoeften/tekortkomingen op het gebied van wonen

Gezondheid (+ let op link met ongedocumenteerdheid)

Startvraag: hoe gaat het met uw gezondheid? / de gezondheid van uw kinderen?

- Mentaal (ouder én kind)
- Fysiek (ouder én kind)
  - Wat voor soort klachten bij ouder? En bij kind(eren)? Indien meerdere kinderen, zelfde soort klachten?
  - In hoeverre klachten veroorzaakt door ongedocumenteerd zijn?
- Toegang tot gezondheidszorg
  - Hoe toegang verkregen
  - Waar/met wie contact gehad
  - Frequentie van zorg en contact met zorgverleners
  - Financiële mogelijkheden
  - Ervaringen en behandeling (en voorbeelden) (obv eerder beschreven situaties)
- Kindspecifiek:
  - Vaccinaties, kinderziektes, weleens ziek geweest of naar de dokter geweest

o Ouder-kind relatie in geval van gezondheidsklachten (ruimte om klachten/wensen kenbaar te maken/erover te praten, tijd/ruimte om ziek te zijn binnen het gezin)
- Zorgen/wensen/behoeften/tekortkomingen op het gebied van gezondheidszorg

Onderwijs (+ let op link met ongedocumenteerdheid)

Startvraag: volgt u/volgen uw kinderen onderwijs? Hoe vindt u/uw kinderen het op school?
- Type onderwijs
o Basis/voortgezet/anders
o Klas
o Advisering op niveau
- Voortgang op school
o Iets wat moeilijk of makkelijk gaat op school
o Indien moeite, link met thuissituatie/woonsituatie/gezondheidssituatie?
- (Mogelijkheid) ondersteuning bij schoolwerk (door ouders of anderen)
- Contact met de school
o Weet van situatie/status
o Ervaring met het contact
- Toegang tot schoolspullen
- Mogelijkheid tot (vervolg)opleiding/stages
- Buitenschoolse activiteiten
- Kindspecifiek: leuke dingen meemaken op school, vriendjes/vriendinnetjes, relatie met andere kinderen en juf/meester, favoriete vak.
- Zorgen/wensen/behoeften/tekortkomingen op het gebied van onderwijs

Arbeid/inkomen (+ let op link met ongedocumenteerdheid)

Startvraag: wat doet u voor werk? / hoe vindt u uw werk?
- Type werk
o Sector
o Duur
o Stabiliteit
o Arbeidsomstandigheden
o Meerdere banen
o Hoe aan het werk gekomen
- Wie werkt er allemaal binnen het gezin?
- Werk en zorg kinderen
o Te combineren?
o Waar zijn kinderen als ouder werkt?
o Werken de kinderen ook om ouders te ondersteunen?
o Energielevel
- Inkomen
o Voorzien in levensbehoefte
o Tekortkomingen + impact daarvan
o Andere manieren waarop geld of spullen worden ontvangen
- Kindspecifiek (afhankelijk van leeftijd): of ze werken/dat zouden willen en waarom. Waar zouden ze zelf hun geld aan willen besteden?
- Wensen/behoeften/tekortkomingen op het gebied van arbeid of inkomen

Sociale inbedding/relaties (+ let op link met ongedocumenteerdheid)

Startvraag: kunt u iets vertellen over uw sociale contacten?
- Dagelijkse contacten ouder én kind
  - Met wie
  - Hoe vaak
  - Verschil contacten tov land van herkomst
  - Relatie tussen ouders en kinderen
  - Eenzaamheid
- Activiteiten met contacten
- Hulp en/of steun vanuit netwerk (wie, bij wat, op welke manier)
- Kindspecifiek: buitenschoolse activiteiten, bezigheden buiten school en met wie, lidmaatschap vereniging/clubjes
- Weten vrienden/relaties van status kind? Waarom wel/niet vertellen?
- Wensen/behoeften/tekortkomingen op het gebied van sociale relaties

Toezicht en relaties met autoriteiten (+ let op link met ongedocumenteerdheid)

Startvraag: heeft u ooit contact gehad met politie/DT&V, bewaring, arbeidsinspectie… ?
- Ervaringen met toezicht en/of autoriteiten (welke instantie, wanneer, waarom, hoe behandeld)
  - Indien geen ervaringen of contact, in hoeverre proberen ze dit actief te vermijden? En in hoeverre leren ze hun kinderen om voorzichtig te zijn?
- Gevoelens richting autoriteiten
- Hulp durven zoeken (politie durven bellen wanneer nodig, aangifte doen)
- Gevoel van veiligheid in NL
- Wensen/behoeften/tekortkomingen op het gebied van toezicht/autoriteiten

Legal consciousness bij kinderen

Overleg eerst met ouders of kind zich bewust is van diens status
- Wel bewust:
  - Hoe en wanneer achter gekomen
  - Reactie erop van het kind (gevoelens, gedachten), hoe gaat het kind ermee om
  - Ouder-kindrelatie: gevoelens richting elkaar, copingsstrategieën (praten of niet)
- Niet bewust: redenen om het niet met het kind te delen

Toekomstperspectief

Startvraag: hoe ziet u de toekomst voor zich?
- In NL (hier blijven of nagedacht over vertrek)
- Dromen (voor zichzelf of kind) + haalbaarheid volgens respondent
- Kindspecifiek: wat later willen worden, andere wensen, haalbaarheid + zorgen. Link met ongedocumenteerdheid.
- Wat moet er veranderd worden?

Afsluiting
- Zijn er nog andere zorgen of behoeften die u heeft als ongedocumenteerde ouder/kind?
- Hoe heeft u het gesprek ervaren?
- Wil u nog iets zeggen wat we nog niet hebben besproken?
- Contactgegevens; contacteren bij vragen of wanneer u nog meer dingen wil delen.
- Bedanken, geruststelling anonimiteit/gegevens en cadeaubon geven

Bijlage 7: Begrippenlijst

Alleenstaande Minderjarige Vreemdeling (AMV) Minderjarige persoon die een aanvraag om toelating als vluchteling heeft ingediend en bij binnenkomst niet wordt begeleid en/of verzorgd door ouders en/of meerderjarige bloed- of aanverwanten.

Arbeidsinpectie (ook wel de Nederlandse Arbeidsinspectie) onderdeel van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid belast met het toezicht houden op en handhaven van de Wet Arbeid vreemdelingen. De belangrijkste taak is de naleving van de wetgeving op het gebied van de veiligheid en gezondheid op het werk en het bestrijden van illegale tewerkstelling.

Arbeidsmigrant Iemand die naar Nederland komt om hier te werken. Er wordt onderscheid gemaakt tussen kennismigranten en reguliere arbeidsmigranten. Burgers van EU- en EFTA-landen hebben geen verblijfsvergunning nodig om in Nederland te kunnen werken. Burgers van de EU die naar Nederland komen om te werken worden EU-arbeidsmigranten genoemd.

Asielzoeker Iemand die asiel heeft aangevraagd, maar nog geen verblijfsvergunning heeft.

Asielzoekerscentrum (AZC) een gebouw of een gebouwencomplex waar asielzoekers tijdelijk verblijven tot dat de asielprocedure doorlopen is. Een AZC is doorgaans van een behoorlijke omvang met 300 tot 1500 personen. De exploitatie en beheer van een AZC wordt volledig door het COA gedaan. Wanneer er sprake is van een opvanglocatie met een kleinere omvang spreekt men van een noodopvang asiel.

CAK Migranten zonder verblijfsvergunning kunnen geen zorgverzekering afsluiten. Toch kan medische hulp soms nodig zijn en moet deze worden verleend. Deze vreemdelingen moeten dan zelf de kosten betalen. Is dit niet mogelijk, dan kan de zorgaanbieder onder voorwaarden aanspraak maken op een vergoeding van oninbare kosten bij het CAK.

Centraal Orgaan Opvang Asielopvang (COA) De organisatie verantwoordelijk voor de opvang van asielzoekers in Nederland.

Dienst Terugkeer en Vertrek (DTenV) De organisatie verantwoordelijk voor het voorbereiden van het vertrek van vreemdelingen zonder verblijfsrecht uit Nederland.

Gezinslocatie (GLO) Het onderdak van gezinnen met minderjarige kinderen mag niet worden beëindigd zolang het vertrek uit Nederland niet heeft plaatsgevonden. Gezinnen met minderjarige kinderen worden overgeplaatst naar op vertrek gerichte gezinslocaties waar gezinnen mogen verblijf tot aan hun vertrek of tot hun jongste kind de achttienjarige leeftijd bereikt.

Gezinsmigratie Onder gezinsmigratie vallen zowel gezinsvorming als gezinshereniging. We noemen het gezinsvorming als iemand in Nederland komt wonen om te trouwen, een partnerschap af te sluiten, of te gaan samenwonen met een al in Nederland wonende partner met wie de migrant nog nooit eerder heeft samengewoond. We noemen het gezinshereniging als iemand naar Nederland komt om te gaan wonen bij gezinsleden die al eerder naar Nederland zijn gekomen.

Herhaald asielverzoek Wanneer een eerder asielverzoek is afgewezen, kan een asielzoeker onder voorwaarden een herhaald verzoek indienen bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND).

Illegale arbeid Het laten werken van buitenlandse werknemers zonder geldig verblijfsdocument en werkvergunning. Een werkgever die een buitenlandse werknemer zonder vereiste tewerkstellingsvergunning (TWV) of gecombineerde vergunning voor verblijf en arbeid (GVVA) voor zich laat werken, riskeert een boete. Er wordt soms ook wel gesproken van illegale tewerkstelling.

Immigratie Als mensen vanuit het buitenland voor meer dan vier maanden in Nederland komen wonen, noemen we dat immigratie. Mensen moeten zich inschrijven in het Nederlandse bevolkingsregister (Basisregistratie Personen; BRP) als zij verwachten minimaal vier maanden in Nederland te blijven.

Intersectionaliteit verwijst naar het idee dat iemands positie in de maatschappij wordt bepaald door de interactie van verschillende persoonskenmerken, waaronder geslacht, seksuele oriëntatie, etniciteit/ras, klasse en inkomen, geloof, leeftijd, psychische en fysieke gezondheid en migratiestatus.

Koloniale migratie Migratie uit de voormalige Nederlandse koloniën waaronder Suriname naar Nederland.

De Koppelingswet beperkt vreemdelingen de toegang tot publieke voorzieningen zoals sociale uitkeringen, zorg en onderwijs. Deze wet trad in werking in 1998 met het doel om het verblijf van mensen zonder verblijfsrecht in Nederland minder aantrekkelijk te maken door hen uit te sluiten van sociale voorzieningen.

Mensenhandel is uitbuiting onder dwang. De uitbuiting kan uit vele soorten werk bestaan. Bekend is sekswerk gerelateerde uitbuiting, maar uitbuiting kan ook voorkomen bij werk in een restaurant, werk in de huishouding, werk in criminele bendes. De dwang kan ook vele vormen aannemen: het kan gaan om fysieke dwang, maar ook om misleiding, isolatie, afpakken van documenten.

Migranten zonder verblijfsrecht (zie ongedocumenteerde migrant) migranten die geen recht op verblijf (meer) hebben in Nederland. Dit kan komen doordat hun asielverzoek is afgewezen, hun toeristen -of werkvisum is verlopen of hun afhankelijke vergunning niet meer geldig is door bijvoorbeeld scheiding of overlijden.

Migratiereden De migratiereden geeft aan waarom iemand naar Nederland is gekomen. Migranten uit landen buiten de EU en EFTA kunnen zich niet zomaar in Nederland vestigen. Zij kunnen onder voor waarden in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning. De migratiereden komt overeen met de grond waarop de verblijfsvergunning door de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) wordt verstrekt: werk, studie, culturele uitwisseling, gezin of asiel.

Machtiging tot Voorlopig Verblijf (MVV) Een MVV is een visum voor vestiging in Nederland. Voordat in Nederland een verblijfsvergunning kan worden aangevraagd, moet de aanvrager meestal eerst in het bezit zijn van een MVV. De MVV wordt aangevraagd bij de Nederlandse ambassades of consulaten in het land van herkomst. Met een MVV heeft de aanvrager toestemming om naar Nederland te komen en een verblijfsvergunning aan te vragen.

Ongedocumenteerde migrant (zie migrant zonder verblijfsrecht) migranten die geen recht op verblijf (meer) hebben in Nederland. Dit kan komen doordat hun asielverzoek is afgewezen, hun toeristen -of werkvisum is verlopen of hun afhankelijke vergunning niet meer geldig is door scheiding of overlijden.

Regularisering in migratie betekent het legaal erkennen van de verblijfsstatus van ongedocumenteerde migranten, vaak gekoppeld aan voorwaarden zoals onderwijs of integratie, zoals in Duitsland waar jongeren na drie jaar vooreen diploma in aanmerking komen.

Staatloos Iemand is staatloos wanneer diegene door geen enkele staat als onderdaan wordt beschouwd. Het betekent dat iemand geen nationaliteit heeft en dus nergens staatsburger is.

Statushouder Een statushouder is een voormalige asielzoeker met een verblijfsvergunning asiel. Statushouders hebben daarmee het recht om in Nederland te verblijven. De Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) bepaalt of een asielzoeker in aanmerking komt voor een verblijfsstatus.

Terugkeerlocatie een vrijheidsbeperkende locatie waar de Dienst Terugkeer en Vertrek (DTenV) aan terugkeer van migranten zonder verblijfsrecht werkt.

Uitgeprocedeerde asielzoeker Iemand die om asiel heeft gevraagd maar wiens verzoek is afgewezen. Een uitgeprocedeerde asielzoeker verblijft niet langer legaal in het land en krijgt een bevel om het grondgebied te verlaten.

Veilige lander spreektaal voor asielzoekers uit landen die officieel veilig zijn verklaard, meestal worden Noord Afrikaanse landen bedoeld.

Verblijfsvergunning Document waaruit blijkt dat een niet Nederlander (iemand zonder de Nederlandse nationaliteit) toestemming heeft om in Nederland (permanent) te verblijven, voor werk, studie, om bij zijn/haar gezin te wonen, of vanwege asiel. Verblijfsvergunningen kunnen tijdelijk zijn, maar ook voor onbepaalde tijd. Burgers van EU- en EFTAlanden kunnen onder bepaalde voorwaarden in Nederland wonen zonder verblijfsvergunning.

Vreemdelingenbewaring Een bestuursrechtelijke maatregel die de vrijheidsontneming van vreemdelingen mogelijk maakt met als doel het vertrek van deze vreemdelingen te realiseren.

Vreemdelingenwet 2000 (Vw) Deze wet regelt de toegang, toelating, toezicht en uitzetting van vreemdelingen.

Wet Arbeid Vreemdelingen (WAV) In deze wet staan de regels voor het laten werken van buitenlandse werknemers. De Arbeidsinspectie houdt toezicht op deze wet.

Witte illegalen waren migranten die voor de inwerkingtreding van de Koppelingswet in 1998 zonder verblijfsrecht konden werken en belasting betalen in Nederland. Ze werden wit genoemd omdat zij officieel geregistreerd stonden bij de belastingdienst en ondanks hun gebrek aan verblijfsrecht sociale premies afdroegen.